

2023/4.

OTTO RANK – A PSZICHOANALÍZISEN INNEN ÉS TÚL

TARTALOM

BEVEZETÉS (Kőváry Zoltán) 4

TANULMÁNYOK

Peter L. Rudnytsky: Rank újraolvasása (ford. Bókay Antal)12

Kőváry Zoltán: Óriások vállán állva: Otto Rank jelentősége a dinamikus pszichológia fejlődésében32

Bókay Antal: Otto Rank kudarcos háborúja: az 1924-es pszichoanalitikus vita tanulságai.....59

Robert Kramer: Az egzisztenciális tudattalan felfedezése: Rollo May találkozása Otto Rankkal (ford. Dávid Patrícia)74

Marcelo D. Gomes: Projective Identification, Empathy, and the Analytic Work..... 101

Horváth Lajos: Újraélelt trauma és visszafantáziálás a retroaktivitás fenomenológiájának tükrében 114

Pléh Csaba: Az *action gratuite* mint kihívás a pszichológus számára 132

ARCHÍVUM

Otto Rank: A „színháték” a *Hamlet*ben. Adalék a költészet elemzéséhez és dinamikus megértéséhez (ford. Szabó Mária)149

Otto Rank: Túl a pszichoanalízisen (ford. Székely Zsófia)..... 158

RECENZÍÓ

Kőváry Zoltán: Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába. Történet, elmélet és alkalmazás (*Krékits József*) 167

ENGLISH SUMMARIES	170
E SZÁMUNK SZERZŐI	174

Imágó Budapest

ISSN 2062–5383

12. évfolyam, 4. szám, 2023

OTTO RANK – A PSZICHOANALÍZISEN INNEN ÉS TÚL

Főszerkesztő:

Borgos Anna

A szerkesztőség tagjai:

Bókay Antal, Erős Ferenc, Gyimesi Júlia, Kovai Melinda, Kovács Anna,
Kőváry Zoltán, Lénárd Kata, Papp-Zipernovszky Orsolya

Szerkesztőbizottság:

Ajkay Klára, Békés Vera, Csabai Márta, Erdélyi Ildikó,
Hárs György Péter, Székács Judit, Vajda Júlia

Jelen számot szerkesztette:

Bókay Antal és Kőváry Zoltán

Az Imágó Budapest szerkesztőség e-mail címe:

imago@imagoegyesulet.hu

A kiadó Imágó Egyesület URL címe: <http://www.imagoegyesulet.hu>

A folyóirat URL címe: <http://imagobudapest.hu>

Facebook: <https://www.facebook.com/ImagoBudapest>

© Imágó Egyesület, 2023

Bevezetés

2024-ben lesz 140 éve, hogy megszületett Otto Rank (1884–1939), a klasszikus pszichoanalízis történetének sokat vitatott, ellentmondásos alakja. Mivel a mozgalom korai periódusának szereplői közé tartozik, felmerülhet az olvasóban, hogy az évfordulón túl mi indokolhatja azt, hogy folyóiratunk tematikus számmal emlékezik meg róla 2023-ban. Az egyik ok, hogy a közelmúltban elindult Ferenczi Sándor műveinek összkiadása magyar nyelven az Oriold és Társai Kiadó gondozásában. Rank Ferenczi közeli barátja és munkatársa volt az 1920-as évek elején, ami egy közös mű, *A pszichoanalízis fejlődési céljai* megszületéséhez vezetett 1924-ben, száz esztendővel ezelőtt. Ezt az írást a Ferenczi-sorozat 2024-ben megjelenő, negyedik kötetében találhatók¹; úgy véljük, hogy Ferenczi kapcsán is fontos, hogy szerzőtársa, aki nagy hatással volt gondolkodására – ennek Ferenczi hangot is adott íásaiban – ismertebbé váljon a hazai szakmai közeg számára. Ranktól ez idáig csak *A születés traumája* című könyv látott napvilágot magyarul 2017-ben.² Ez a könyv sokban kapcsolódik Ferenczi és Rank együttműködéséhez; a közös műben kifejtett gondolatokat ugyanis a két szerző egyéni munkáiban is továbbfejlesztette a maga szájíze szerint. Ez a mű Ferenczinél a *Thalassa*, vagy más néven a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*³, Ranknál pedig *A születés traumája* lett.

A pszichoanalízis fejlődési céljai két fontos koncepciót igyekezett bevezetni a korabeli pszichoanalitikus gondolkodásba. Az egyik az, hogy léteznek olyan neurózisok, amelyek a pszichoszexuális fejlődés Ödipusz-komplexust megelőző – Rank kifejezésével preödipális – szakaszaiból származnak, tehát kialakulásukban nem az apa, hanem az anya-gyerek kapcsolat játszik főszerepet. Mivel ebben az időszakban a verbális nyelv szerepe még nem olyan kiemelkedő, mint az ödipális időszakban, ezért a klasszikus, verbális, értelmezésre épülő pszichoanalitikus technika Rank és Ferenczi szerint nem túl hatékony eszköz azok kezelésére. Ezért ebben az írásban megteremtik annak az alapjait, amit ma kapcsolati pszichoanalízisnek nevezünk, amely az interszjektív érzelmi tapasztalatra helyezi a hangsúlyt a terápiás folyamatban. Rank és Ferenczi ezen elgondolása egyúttal azt is jelenti, hogy az Ödipusz-konfliktus,

¹ Ferenczi Sándor – Otto Rank: *A pszichoanalízis fejlődési céljai*. In: *A pszichoanalízis fejlődési céljai* (1920–1924). *Ferenczi Sándor összes művei, 4. kötet* (369-422). Szerk. és sajtó alá r. Kiss Tibor Cece, Kóváry Zoltán és Papp Barbara. Budapest: Oriold és Társai, 2024.

² Otto Rank: *A születés traumája*. Fordította Frigyes Júlia. Budapest: Oriold és Társai, 2017.

³ Ferenczi Sándor: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Fordította Kovács Vilma. Budapest: Filum Kiadó, 1997/1927.

Freud fő felfedezése, ami életművének sarokköve, másodlagos jelentőségű a korai anya-gyerek kapcsolat hatásaihoz képest. Freud kezdeti támogatását követően (hiszen két kedvenc tanítványáról, a Bécs-Budapest „tengely” fő képviselőiről volt szó), részben a pszichoanalízis nagy hatalmú berlini és londoni alakjai, Karl Abraham és Ernest Jones hatására Ferenczi és Rank újításai ellen foglalt állást, és elvárta, hogy renegát követői visszatérjenek a „hivatalos” állásponthez a tudattalannal, a neurózissal és a terápiával kapcsolatban.⁴ Ferenczi visszalépett, megtagadva Rankot Freud kedvéért, Rank azonban kitartott amellett, amit a saját igazságának tartott. Ennek nyomán az 1924-et követő években elszakadt a pszichoanalízistől és önálló útra lépett, aminek jelentőségével és értékével kapcsolatban megoszlanak a vélemények.

A törést végeredményben nem *A pszichoanalízis fejlődési céljai*, hanem *A születés traumája* eredményezte. Ebben a részint zseniális, de szertelen, időnként nehezen követhető könyvben (a szerző korántsem volt Freudhoz hasonló stilisztá) Rank szinte monomániás egyhangúsággal mutatja ki a születés traumájának meghatározó szerepét a neurotikus tünetek és álmok létrejöttében, a terápiás kapcsolatban, de emellett részletesen szól olyan területekről is, mint a mitológia, a vallás, az irodalom, a filozófia. Ez nem véletlen; ő volt ugyanis az első olyan analitikus, aki nem orvosi, hanem bölcsészdoktori végzettséggel rendelkezett, ahogy mondani szokás, „laikus” analitikus volt. Munkásságának kezdeti időszakában ezért a fő feladata a pszichoanalízis és a szellemtudományok (*Geisteswissenschaften*) közti kapcsolat kutatása volt, amelynek eredményeit meghatározó könyvei (pl. a *Der Mythos von der Geburt des Helden*, vagyis „A hős születésének mítosza”⁵) mellett az általa szerkesztett *Imago* folyóiratban közölte. Ez a lap lett a pszichoanalízis nem klinikai jellegű alkalmazásának ös-fóruma; erre utal folyóiratunk, az *Imágó Budapest* neve is.

Rank karrierjének története egészen egyedülálló. Pályafutásának első két évtizede alatt a pszichoanalízis egyik legfontosabb alakja volt, a Titkos Bizottság tagja, Freud „fogadott” fia, nemzetközileg elismert szerző és szakember. Emigrációját követően azonban neve lassan feledésbe merült (legalábbis pszichoanalitikus körökben), és csak halála után mintegy harminc évvel kezdtek újra számottevő mértékben foglalkozni szellemi hagyatékával. Már a Freuddal való kapcsolata sem hétköznapi módon alakul ki; a 21 éves fiatalember *Der Künstler* („A művész”) című írását orvosa, Alfred Adler mutatja meg Freudnak 1905-ben, aki felismeri a fiatalember zsenijét, saját pénzén kitaníttatja, alkalmazza. Az évek során rendkívül szoros apa-fiú viszony alakult ki köztük, ezért is volt olyan fájdalmas mindkettőjük számára a szakítás. Az akkor negyvenéves Rank nem volt hajlandó belátni *A születés traumájának* hibáit, ami hosszú távon azt eredményezte, hogy a pszichoanalízis világában „persona non grata” lett, nem idézték, az általa kiképzett analitikusokat arra kényszerítették, hogy újra analizáltassák magukat.⁶ A nagyhatalmú Ernest Jones Rank elhajlását magyarázandó

⁴ Bókay Antal: Utak és útelágazások Ferenczi gondolkodásában 1923-24-ben. In: Erős Ferenc, Lénárd Kata, Bókay Antal (szerk.), *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (79-105). Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2008.

⁵ A *Der Mythos von der Geburt des Helden*, azaz „A hős születésének mítosza”, amit Rank 1909-ben, azaz mindössze huszonöt évesen publikált, nagy hatással volt Jung-ra és Róheim Gézára, később pedig a jelentős mítoszkutató Joseph Campbellre is. Ezen felül ez volt az első pszichoanalitikus mű, amelyben felbukkant a születés témája.

⁶ James Lieberman: *Acts of Will. The Life and Work of Otto Rank*. New York & London: Routledge, 1985.

elmebetegséggel vádolta meg a renegát analitikust, akárcsak Ferenczit pár évvel később. Megindul a pszichoanalízis történetének „sztálinista újraírása”, ahogy később Ferenczi kapcsán Erich Fromm fogalmazott⁷. Rank Párizsba, majd New Yorkba költözött, és mivel akkoriban az USA már kezd pszichoanalitikus nagyhatalom lenni, szakmailag viszonylag marginalizálódva halt meg 1939-ben allergiás rohamban, mindössze 55 évesen, nem sokkal Freud halálát követően.⁸ Ebben az olvasatban, „a pszichoanalízisen innen” perspektívájából nézve Rank története bukástörténet.

A ranki életmű „pszichoanalízisen túl” perspektívája azonban egy egészen más narratívát eredményez. A Freudtól való elszakadását követően Rank revideálta a születési trauma elméletét, és a szeparáció-individuáció teóriájává alakította át azt, negyven évvel Margaret Mahler elgondolásait megelőzően, amit a pszichoanalízis a mai napig nem ismert el. 1929 és 1939 között nagyhatású könyveket írt, olyanokat, mint a *Will Therapy*⁹ vagy az *Art and Artist*¹⁰, terapistát (nem is akárcsak, például Henry Miller vagy Anaïs Nin írókat), előadásokat tartott és oktatott Amerikában. Jelentős befolyást gyakorolt amerikai pszichológusok egy csoportjára, akik a pszichoanalízis és a behaviorizmus mellett a harmadik út lehetőségét keresték; a legjelentősebb közülük Carl Rogers volt, aki később minden idők egyik legjelentősebb terapeutája, a humanisztikus pszichológiai mozgalom vezéralakja lett.¹¹ A *Will Therapy* olvasása közben az embernek olyan érzése van, mintha Rogerst olvasna: a terápia legfőbb hatótényezője Rank szerint a kapcsolat, a terapeutának emberileg kell alkalmassá válnia egy ilyen kapcsolatra (terapeuta-változók!), a terápiának nem a múlt feltárásával, hanem az „itt-és-most”-tal kell foglalkoznia. A terápia legfőbb célja, hogy felszabadítsa a páciens „kreatív akarát”, ami önmaga megteremtését eredményezi (önaktualizáció!); e folyamat során nincs olyan általános személyiség- és neurózis-elmélet vagy terápiás technika, ami mindenkinek az esetében egyöntetűen használható. Rank végül már a medikalizáló „terápia” kifejezést is elhagyja, és „a segítség filozófiájáról” beszél.¹² Gondolatainak alkalmazói között Rogers mellett ott van a róla egyébként kritikusan nyilatkozó Erich Fromm, egyik kiképzettje, Harry Bone pedig a '30-as évek végén megismerteti tanait egy fiatalemberrel, Rollo May-jel. May volt az, aki Rank (illetve Kierkegaard és Tillich) hatására a '60-as évek elején létrehozza az amerikai egzisztenciális-humanisztikus pszichológia iskoláját, amiben olyanok támogatták, mint Rogers vagy Abraham Maslow. May tanítványa volt napjaink egyik legismertebb terapeutája, Irvin D. Yalom, aki munkáiban elismerően nyilatkozik Rank elgondolásairól.¹³ May-jel párhuzamosan egy amerikai jungiánus szerző, Ira Progoff is meghatározó elméletalkotóként utalt Rankra, Freud, Jung és Adler mellé helyezve őt.¹⁴

⁷ Erich Fromm: Pszichoanalízis: tudomány vagy párhúség? Fordította Vajda Róza. *Thalassa*, 1991, 2(1): 98-104.

⁸ Lieberman, i. m.

⁹ Otto Rank: *Will Therapy/Truth and Reality*. New York: Alfred A. Knopf, 1929-31/1968.

¹⁰ Otto Rank: *Art and Artist. Creative Urge and Personality Development*. New York: W.W. Norton & Co., 1932/1989.

¹¹ Lieberman, i. m.

¹² Robert Kramer: *The Birth of Relationship Therapy. Carl Rogers Meets Otto Rank*. Berlin: Psychosocial-Verlag, 2019.

¹³ Kőváry Zoltán: *Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2022.

¹⁴ Ira Progoff: *The Death and Rebirth of Psychology*. New York: McGraw-Hill Company, 1956.

A történet azonban itt nem ér véget. 1973-ban megjelent egy könyv, ami óriási sikert aratott és Pulitzer díjat nyert; a szerzőt Ernest Beckernek hívják, a kötet címe pedig *The Denial of Death*, azaz „A halál tagadása”.¹⁵ E mélyen egzisztenciális ihletésű könyvben Becker kimutatta Rank, és az egzisztencialista filozófiát megalapozó dán bölcsele, Søren Kierkegaard gondolkodásának hasonlóságait (Rankra hatással volt Kierkegaard). Ezzel megindult a Rank-renaisszánsz, és az 1970-es évektől olyan szerzők foglalkoztak alakjával és jelentőségével, mint Robert Stolorow és George Atwood¹⁶, Paul Roazen¹⁷ és James Lieberman. A transzperszonális terapeuta Stanislav Grof „perinatális mátrixok” elméletében¹⁸ abból indul ki, hogy a freudi és a jungi mellett létezik ranki, perinatális tudattalan, amelynek szintjét a pszichedelikus terápiákon résztvevők egy idő után szükségszerűen elérik. Az '90-es években Becker munkájára építve három amerikai szociálpszichológus, Sheldon Solomon, Jeff Greenberg és Tom Pyszczynski megalapította a Terror Management Elmélet (TMT) elnevezésű irányzatot¹⁹, amire manapság már empirikus kutatások százai épülnek. (Magyarországon az elmélet nagyhatású propagálója Hankiss Elemér²⁰ volt.) A 2000-es évek első évtizedében különböző hatások eredőjeként elindult az egzisztenciális pszichológia renaisszánsza, aminek egyik fő iskolája, a már említett amerikai egzisztencial-humanisztikus irányzat nem jött volna létre Rank nélkül. Az irányzat mai vezetője, Kirk Schneider előszeretettel hivatkozik Rankra, legújabb, 2023 novemberében megjelent cikkének címe „Recasting psychoanalysis in existential terms. The lasting legacy of Otto Rank”²¹, azaz „A pszichoanalízis átdolgozása egzisztenciális fogalmakkal. Otto Rank maradandó öröksége” Az amerikai *Existential-Humanistic Institute* rendezésében került sor tavaly az első nemzetközi Otto Rank-konferenciára, amelynek szervezésében nagy szerepet vállalt számunk egyik szerzője, a kortárs Rank-kutatás meghatározó alakja, a Budapesten élő, magyar származású Robert Kramer. Kramer olyan jelentősnek tartja az egyre erősödő Rank-renaisszánszt, hogy úgy véli, míg a 20. század pszichológiai szempontból Freud évszázada volt, a 21. század Otto Rank százada lesz. A „pszichoanalízisen túlról” nézve Rank története tehát korántsem bukástörténet.

Az *Imágó Budapest* jelen számát Otto Rank gazdag, ellentmondásoktól sem mentes életművének szenteltük, azzal a céllal, hogy a hazai olvasók képet kapjanak a pszichoanalízis ezen sajátos képviselőjének jelentőségéről. Peter Rudnytsky (akárcsak a mostani szám egyik szerkesztője, Bókay Antal) a „pszichoanalízisen innen” perspektíva képviselője. Rudnytsky „Rank újraolvasása” című tanulmányában azt állítja, hogy az „átmeneti”, 1924-27 közötti időszakban, amikor Rank már nem volt a

¹⁵ Ernest Becker: *The Denial of Death*. New York: The Free Press, 1973.

¹⁶ Robert D. Stolorow – George E. Atwood: *Faces in a Cloud. Subjectivity in Personality Theory*. Northvale, NJ: Jason Aronson, 1979.

¹⁷ Paul Roazen: *Freud and His Followers*. New York: New York University, 1984.

¹⁸ Stanislav Grof: *Realms of the Human Unconscious. Observations From LSD Research*. New York: The Viking Press, 1975.

¹⁹ Sheldon Solomon, Jeff Greenberg, Tom Pyszczynski: *The Worm at the Core. The Role of Death in Life*. London: Penguin Books, 2015.

²⁰ Hankiss Elemér: *Az emberi kaland*. Budapest: Helikon Kiadó, 2014.

²¹ Kirk J. Schneider: Recasting Psychoanalysis in Existential Terms. *Psychology Today*, 2023. nov. 17.

<https://www.psychologytoday.com/us/blog/awakening-to-awe/202311/recasting-psychoanalysis-in-existential-terms>. Letöltve: 2024. 01. 19.

freudi ortodoxia híve, de még nem alakította ki – a Rudnytsky által kritikusan szemlélt – akarat-terápiáját, akkor gyakorlatilag az első tárgykapcsolat-elméleti szerzővé vált, és olyan kényes egyensúlyt alakított ki, amit hamarosan elvesztett. Rudnytsky erre az intermezzóra fókuszálva javasolja Rank újraolvasását a kortárs pszichoanalízis szemszögéből.

Jelen számunk másik szerkesztője, Kőváry Zoltán ezzel szemben „a pszichoanalízisen túl” nézőpontját képviselve inkább az egzisztenciális és humanisztikus pszichológiák előfutárát és első képviselőjét látja Otto Rankban. „Az óriások vállán állva: Otto Rank jelentősége a dinamikus pszichológia fejlődésében” című átfogó tanulmány Rank életének és munkásságának alakulását igyekszik részletesen bemutatni, kitérve annak freudi és posztfreudi szakaszaira. Az írás nagy hangsúlyt fektet a Rank által egzisztenciális jelentőségűnek látott kreativitás témájára és annak pszichobiográfiai kutatási lehetőségeire. Jelen kontextusban ez annak a vizsgálatát jelenti, hogy a Freuddal való konfliktus mint határhelyzet megtapasztalása és „elsajátítása” (Jaspers)²² hogyan eredményezte Rank számára a benne lehetséges egzisztencia megragadását és kibontakozását saját maga megteremtése nyomán, amit ő a kreativitás elsődleges funkciójának tartott.

Bókay Antal már korábban is foglalkozott azokkal az eseményekkel és jelenségekkel, amelyek *A pszichoanalízis fejlődési céljai*, *A születés traumája* és részben a *Thalassa* megjelenése kapcsán bontakoztak ki a pszichoanalízis táborában.²³ „Otto Rank kudarcos háborúja: az 1924-es pszichoanalitikus vita tanulságai” című tanulmánya ezeknek az eseményeknek a történeti, elméleti, szellemi jelentőségét boncolja tovább, és míg korábbi írásának középpontjában inkább Ferenczi állott, most – érthető okokból – elsősorban Rank szerepét, attitűdjeit, megnyilvánulásait vizsgálja. A szerző egyetért Peter Rudnytskyvel, miszerint Rank és a pszichoanalízis kapcsolatának e végső szakasza tragikus fejezete a lélekelemzés történetének. Ennek hátterében Bókay azt sejtí, hogy Ranknak igencsak grandiózus tervei voltak a születési trauma elméletével, amelyben „átfogó, a teljes pszichoanalitikus rendszerre kiterjedő metapszichológiai pozíciót vázolt, a könyvben még kimondatlanul, az 1924 végén írt levelekben már kimondottan azzal a szándékkal, hogy leváltja, újrírja a pszichoanalízis addigi, Freud által negyedszázad alatt megfogalmazott” elveit. Mivel Freud, a Bizottság majd Ferenczi részéről ez ellenállásba ütközött, és Rank nem volt hajlandó kompromisszumokat kötni, saját magának is meg kellett élnie egy újabb „születési traumát”. Talán nem véletlenül fogalmazott úgy később, hogy életünk szeparációk sorozata, amelynek a születési trauma csak az első kiadása.

Robert Kramer a kortárs Rank-kutatás meghatározó alakja, aki számos cikk és könyv megjelentetésével járult hozzá Rank jelentőségének tisztázásához. Ő rendezte sajtó alá Rank és Freud levelezését²⁴, illetve Rank amerikai előadásait, amihez Rollo May írt előszót²⁵. Pár éve Kramer egy önálló kötetet szánt Rank és Rogers szellemi

²² Karl Jaspers: *Mi az ember?* Ford. ifj. Kőrös László. Budapest: Katalizátor Könyvkiadó, 2008.

²³ Bókay, i. m.

²⁴ James Lieberman – Robert Kramer (eds.): *The Letters of Sigmund Freud and Otto Rank. Inside Psychoanalysis*. Baltimore, ML: The Johns Hopkins University Press, 2012.

²⁵ Otto Rank: *The Psychology of Difference. The American Lectures*. Princeton: Princeton University Press, 1996.

kapcsolata bemutatásának²⁶; jelen cikkében („Az egzisztenciális tudattalan felfedezése”) ezt a nézőpontot alkalmazva mutatja be Rollo May találkozását Rank életművével, ami aztán az amerikai egzisztenciál-humanisztikus irányzat megszületését eredményezte. Robert Kramer írása sokban támaszkodik Robert Abzug nemrég megjelent May-életrajzára²⁷, amelynek jelentősége, hogy May Abzugra hagyta naplóját, és megengedte, hogy halála után azokat felhasználja. Erre korábbi Rollo May-kutatóknak nem volt lehetősége. Kramer írása Rank mellett párhuzamosan May életébe és munkásságába is bepillantást enged, ami azért is fontos, mert May (aki egyébként a Ferenczi-tanítvány Clara Thompson intézetében, a New York-i William Alanson White Institute-ban lett pszichoanalitikus) Magyarországon Rankhoz hasonlóan kevésbé ismert szerző.

Számunk angol nyelvű tanulmányának, a „Projective Identification, Empathy, and the Analytic Work”-nek a szerzője Marcelo D. Gomes amerikai gyakorló pszichoanalitikus. Írásának középpontjában a Melanie Klein által bevezetett – ám egyesek szerint először a tragikus sorsú Viktor Tausk²⁸ által megfogalmazott – pszichés folyamat, a projektív identifikáció áll. Cikkében Gomes olyan jelentős pszichoanalitikus szerzők projektív identifikációval kapcsolatos elméleteit elemzi és hasonlítja össze, mint Melanie Klein, Wilfred Bion, Thomas Ogden vagy Sheldon Cashdan, rámutatva, hogy a pszichoanalízis fejlődése során folyamatosan bővülő fogalmak „lehetővé tették számunkra, hogy nagyobb betekintést nyerjünk az emberi pszichikum összetettségébe, új perspektívákat nyújtva az analitikus tapasztalatok kezeléséhez”.

Horváth Lajos számos korábbi cikkében foglalkozott már különféle jelenségek, pszichoanalitikus fogalmak fenomenológiai szempontú értelmezésével. Jelen írása, az „Újraélelt trauma és visszafantáziálás a retroaktivitás fenomenológiájának tükrében” ugyan elsősorban a freudi trauma-fogalmat elemzi a fenomenológia segítségével, de köztudott, hogy a trauma a későbbi Ferenczi-féle pszichoanalízisben²⁹ és Rank önálló munkásságának kialakulásában³⁰ is szerepet játszott. A különbség az, hogy Freudnál és Ferenczinél a trauma akcidentális jellegű, míg Rank azt ontológiai jelentőségűnek látja. A születés, a világra jövés önmagában és következményeit nézve elkerülhetetlenül traumatikus jelenség, némileg a heideggeri „belevettséghez” hasonlóan, amely „a kiszolgáltatottság fakticitására utal”³¹.

Az „Archívum” -rovatban két Otto Rank-tanulmány kapott helyet, amelyek *A születés traumáját* leszámítva az első magyar nyelven megjelent Rank-szövegeknek tekinthetők. „A »színháték« a *Hamlet*-ben: Adalék a költészet elemzéséhez és

²⁶ Kramer, i. m.

²⁷ Robert Abzug: *Psyche and Soul in America. The Spiritual Odyssey of Rollo May*. New York: Oxford University Press, 2021.

²⁸ Tauskról magyar nyelven lásd Neil Hertz: Freud és a homokember. In: Bókay Antal – Erős Ferenc (szerk.), *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (367-384). Budapest: Filum Kiadó, 1998.

²⁹ Ferenczi Sándor: A trauma a pszichoanalízisben (1933). In: uő: *Technikai írások* (112-120). Budapest: Animula Kiadó, 2007.

³⁰ Nehéz attól a benyomástól szabadulni, hogy *A születés traumája* német címe, a *Das Trauma der Geburt* lényegében a megfordítása Friedrich Nietzsche első könyve címének, a *Geburt der Tragödie*-nek („A tragédia születése”), már amennyiben a trauma és a tragédia egymással rokonítható fogalmak. Rank Nietzsche minden idők legnagyobb pszichológusának tartotta.

³¹ Martin Heidegger: *Lét és idő*. Fordította Vajda Mihály et al. Budapest: Gondolat Kiadó, 1989/1927, 271.

dinamikus megértéséhez” még „a pszichoanalízisen innen” született, 1915-ben. Shakespeare *Hamletje* (sőt az egész shakespeare-i életmű)³² a pszichoanalízis kedvelt témái közé tartozott: írt róla Freud, Ernest Jones és később Jacques Lacan is. Rank a szövegben a drámában található színjáték-jelentre koncentrált, kimutatva, hogy „Hamlet a »színjátékban« nemcsak saját apja meggyilkolását játsszta el, és azonosulva a gyilkossal, kiiktatja anyja mellől jelenlegi vetélytársát is, hanem szülei szexuális aktusát is látja ebben, és ugyanezen azonosulás alapján a kiiktatott apa szerepét is eljátssza”. Rank emellett egy érdekes „pszichobiográfiai” aspektust is beemel, mégpedig a szerzőnek, a színészként is tevékeny Shakespeare-nek a színjátszáshoz való viszonyát, arra utalva, hogy „Shakespeare ebben öntudatlanul is vallomást tett arról, hogy a színművészet sok mindent pótoltt abból, amit ő az életben nem tudott megtenni”, ahogyan „Hamlet számára is a színjátéknak kell pótolnia azokat a cselekedeteket, amelyeket erős belső gátlásai miatt nem tud végrehajtani”.

Az 1918-as „Túl a pszichoanalízisen” a címében is mutatja, hogy nem csak a Freuddal való szakítás, hanem már a Rudnytsky által „átmenetinek” (1923-27) nevezett időszak után született. Az írásban Rank kritikusan viszonyul a freudi, biológiai alapú szexualitás-elmélethez, amellyel Freud – „materialista” szemszögből – levezetni vélt olyan jelenségeket, mint a szerelem vagy a szorongás. Márpedig „mindezek az emberi jelenségek, amelyek a tisztán biológiai működésekre ráépülnek”, mondja Rank, „a fejlődés egy meghatározott pillanatától kezdve” a biológiától relatíve független „saját életre és saját jelentőségre tesznek szert”. Rank szerint a freudi nézőpont ezért olyan módosításra szorul, „amelyet csak a *filozófiai* reflexió kínálhat”, így „a pszichikumot csak fenomenológiai alapon kell megérteni”, nem természettudományosan. Egyébként érdekes, hogy Ranktól függetlenül jutott ugyanerre a következtetésre Ludwig Binswanger is, egy másik egzisztenciális irányzat, a daseinanalízis megalapítója, aki meglepő módon ennek ellenére jó kapcsolatban maradt Freuddal³³. Rank és Binswanger szellemi kapcsolatára a „romantikus tudomány” kifejezéssel utalt Martin Halliwell, aki azt hangsúlyozta, hogy mind a két szerző egzisztenciális irányba fejlesztette tovább Freud pszichoanalízisét³⁴.

Pléh Csaba „Az *action gratuite* mint kihívás a pszichológus számára” című írása 20. századi francia írók, André Gide és Albert Camus munkásságában vizsgálja a jelenséget. Pléh arra a következtetésre jut, hogy pszichológiai szempontból nem létezik motiválatlan cselekvés, ám a koncepciót ettől függetlenül fontosnak kell tartanunk, hiszen az abban kifejezésre jutó „intellektuális lázadás és az ezzel kapcsolatos művészi kísérletezés az ember önképét formáló fontos kulturális kirándulás volt, mely máig befolyásolja önképünket”.

Végezetül a „Recenzió” rovatban olvasható a *Magyar Daseinanalitikai Egyesület* elnökének, Krékits Józsefnek a kritikája jelen sorok szerzőjének könyvéről. A kötet – amely egyébként Rankkal is részletesen foglalkozik – *Bevezetés az egzisztenciális*

³² Margaret Ann Fritzpatrick Hanley: Shakespeare and Psychoanalysis. In: Alain de Mjolla (ed.), *International Dictionary of Psychoanalysis* (1597-1598). Detroit, MI: Thomson & Gale, 2005.

³³ Lubinszky Mária: Lételemzés és pszichoanalízis. Ludwig Binswanger és Sigmund Freud kapcsolata. In: Kövály Zoltán (szerk.), *Egzisztenciális pszichológia egykor és ma* (93-104). Budapest: Oriold és Társai, 2019.

³⁴ Martin Halliwell: *Romantic Science and the Experience of the Self. Transatlantic Crosscurrents from William James to Oliver Sacks*. Aldershot: Ashgate, 1999.

pszichológiába. Történet, elmélet és alkalmazás címmel látott napvilágot 2022 végén. Krékits szerint a mű „nemzetközi szinten is páratlan vállalkozás”, ugyanis „hasonló összefoglaló mű, amely ilyen mértékben átfogóan célul tűzte volna ki az egzisztenciális pszichológia eddigi irodalmának áttekintését, még nem született. A könyv mind az egzisztencialista filozófia, mind az egzisztencializmus által érintett szépírók, mind az egzisztenciális szemléletű pszichológia és pszichoterápia enciklopédikus szintű összefoglalását megvalósítja.”

Reméljük, hogy számunk írásaival sokoldalúan hozzájárulunk ahhoz, hogy a hazai érdeklődők átfogó képet kaphassanak Otto Rank „pszichoanalízisen innen és túl” elhelyezkedő munkásságáról, és izgalmas szellemi kalandként élük meg majd az életmű egyes részleteivel való megismerkedést.

Kőváry Zoltán

Peter L. Rudnytsky

Rank újraolvasása*

Ellentétben azokkal, akik rankiánusnak tartják magukat, én soha nem tudtam nagy lelkesedést tanúsítani Rank utolsó időszakának írásai iránt. Ha az első két évtizedben Freud körében végzett bámulatos munkásságát korlátozza a ma már túlzottnak tűnő ortodoxia, akkor az utolsó tizenkét évét véleményem szerint még inkább korlátozza a teljes freudi hagyomány elutasítása. Különösen sajnálom, hogy 1927 után, amikortól az „akarakterápiát” kezdte kialakítani, egészen 1939-ben bekövetkezett korai haláláig, Rank félredobta mind a tudattalan, mind a genetikai magyarázat fogalmát, a pszichoanalitikus építmény két olyan pillérét, amely még azután is állva maradt, hogy Freud libidóelméletét és a szexuális különbség fallocentrikus konstrukcióját szétzúzta a tárgykapcsolat-elmélet, illetve a feminizmus kritikája.¹

Így, ha Rank munkásságának a kortárs pszichoanalízis szempontjából történő újraolvasását javaslom, ismét – mint ahogyan azt *The Psychoanalytic Vocation* (1991) könyvemben is tettem – a rövid, 1924 és 1927 közötti intermezzóra fogok koncentrálni, erre az *anni mirabiles* időszakra, amikor Rank az első tárgykapcsolati pszichoanalitikussá vált.² A *születés traumája* által előidézett skizma utáni átmeneti időszakban Rank megszabadult a Freudhoz való személyes lojalitásától, de elméleti projektjét még mindig inkább a pszichoanalízis revíziójaként, mintsem annak megtagadásaként fogta fel. Ezzel az attitűddel Rank kényes egyensúlyt ért el, amelyet hamarosan elvesztett, és példája nem gyakorolt tartós hatást; de jelzőfényként szolgál a későbbi kapcsolati analitikusok számára.

* Eredeti megjelenés: Peter L. Rudnytsky: *Reading Psychoanalysis: Freud, Rank, Ferenczi, Groddeck*. Ithaca: Cornell University Press, 2002, 86-106.

¹ A *Will Therapy*-ban Rank kategorikusan állítja, hogy „nincs értelme a múltbeli események és tapasztalatok után kutatni a jelen megértéséhez” (1929-31, 31); az *Igazság és valóságban* azt állítja, hogy „az egész pszichológia szükségszerűen a tudat pszichológiájává válik” (1929, 25). Ez utóbbi passzus ellentmond Kramer (Rank, 1996, 225n5) állításának, miszerint Rank nem hagyta el a tudattalan fogalmát utolsó korszakában.

² Az a felfogásom, hogy Rank a tárgykapcsolat-elmélet el nem ismert előfutára, és az 1924 és 1927 közötti éveket tekintem a legfontosabb időszakának, hasznos megerősítést kapott Leitnertől (1997). Fogel (1993) úgy jellemezte Ferenczi és Rank *A pszichoanalízis fejlődési céljai* (1923) című művét, mint amely „átmeneti szakaszt” jelöl a pszichoanalitikus folyamat klasszikus és kortárs konceptualizációi között, de Rank hozzájárulását ehhez a közös munkához figyelmen kívül hagyja.

Annak ellenére, hogy kezdetben a pszichoanalízis irodalomra és mítoszokra való alkalmazásának mestereként szerzett magának hírnevet, amikor Rank az első világháború végén házasemberként visszatért Krakkóból Bécsbe, akkor vetette először bele magát az analitikus terápia gyakorlatába. Ez pedig arra készítette, hogy figyelmét az elmélet és a technika kérdéseire fordítsa, ami eredeti gondolkodóvá válásának szerves részét képezte. Az 1924 és 1927 között megjelent publikációinak egyszerű felsorolása is érzékelteti, hogy mekkora eredményeket ért el ebben az időszakban: *Eine Neurosenanalyse in Träumen* (Egy neurózis analízise álmokban, 1924b); *A születés traumája* (1924e); *Sexualität und Schuldgefühl* (Szexualitás és büntudat, 1926b), amely öt, 1912 és 1923 között írt tanulmányból áll; *Technik der Psychoanalyse* (A pszichoanalízis technikája, 1926c) és az *Grundzüge einer genetischen Psychologie* (Egy genetikai pszichológia alapjai, 1927a) első kötetei, valamint a Robert Kramer által *A Psychology of Difference* (1996) címmel szerkesztett számos, angolul elérhető tanulmány.³

Ha Rankra kortárs szemszögből tekintek vissza, elkerülhetetlenül anakronisztikusan fogom értékelni munkásságát. Amennyiben ítéleteim kritikusak lesznek, kifogásolható, hogy ez igazságtalan eljárás, hiszen Rank nem láthatta előre a halála óta eltelt több mint hat évtized alatt a pszichoanalízis által bejárt összes utat. De ha hajlandóak vagyunk elismerni Rank zsenialitását, amely sok tekintetben megelőzte korát, akkor az is jogos, hogy szamon kérjük rajta azt, ami homályosnak és tévesnek tűnik. Ahogy Freudra vagy bármelyik történelmi személyiségre igaz: ugyanaz a visszatekintés, amely lehetővé teszi az utókor számára, hogy tisztelje Rank nagyságát, a hibáit is felszínre hozza; és Rank iránti tiszteletem jeleként tekintem, hogy munkásságát nem kevésbé szigorú vizsgálatnak vetem alá, mint amilyen szigorúan Freudot szokás vizsgálni.

Rank újraolvasásakor azonban felmerül egy olyan probléma, amely Freud esetében nem; az utóbbi munkássága annak ellenére szerves egységet alkot, hogy könnyedén korai, középső és késői szakaszokra osztható. Amint azt *The Psychoanalytic Vocation* című könyvemben (1991, 46-47) kifejtettem, Rank a Freuddal való szakítást követően saját múltjának önmaga által megszabott „leértékelését” mutatja. A *Don Juan-legenda* „A költő pszichológiája” című utolsó fejezetében (amely eredetileg 1922-ben jelent meg tanulmányként) Rank azt írja: „valahányszor egy költő munkásságában különálló időszakokat találunk, [...] a költő korábbi énídeál-alakulásának leértékelési folyamata van folyamatban” (1924a, 123). Rank ezt a passzust a *The Artist* 1925-ös kiadásának előszavában újra közli, és ezzel saját fejlődésének öntudatos kommentárjává teszi. Mivel Rank elutasította a pszichoanalízist, későbbi nézetei szöges ellentétben állnak a freudi korszakával, és bármely kérdés mindkét oldalról idézhető. Bár a megrögzött Rank-rajongók szeretik azt képzelni, hogy csak az utolsó korszakának művei fejezik ki valódi meggyőződését, ez azt feltételezi, hogy ami később jön, annak felül kell írnia az azt megelőzőt, ami indokolatlan teleológiai elfogultság. Mivel lehetetlen összeegyeztetni Freud-párti és Freud-ellenes korszakait, kevésbé sürgetővé válik annak eldöntése, hogy melyik az

³ A Kramer gyűjteményében szereplő tanulmányok részben a *Genetikai pszichológia* 1. kötetének fejezetei (Rank, 1927a).

„igazi” Rank, mint annak felismerése, hogy az egyik végletből a másikba való ingadozása önmagában is magyarázatot igénylő jelenség.

Rank pályafutásának hepehupás alakja felveti a kérdést, hogy esetleg nem szenvedett-e mániás-depressziós betegségben. Ezt a tézist először Jones terjesztette elő nyilvánosan Freud-életrajzában, ahol azt állította, hogy mind Rank, mind Ferenczi „pszichotikus megnyilvánulásokat” mutatott, amelyek „többek között abban nyilvánultak meg, hogy elfordultak Freudtól és tanításaitól” (1957, 45, 47). Az a felfogás, hogy a Freuddal való egyet nem értés a pszichózis tünetét képezi, természetesen abszurd, ha nem maga is egy téveszme; és Rank életrajzírója, E. James Lieberman jó okkal ítélte „rágalmazásnak” Jones azon hajlamát, hogy az elmebetegség diagnózisát botként használja, amellyel ellenfeleit üti (1985, xxxi-xxxiii, 400-401).

De bár Jones megérdemli, hogy elmarasztaljuk *ad hominem* támadásaiért, hiba lenne azt feltételezni, hogy Rank diagnózisa teljesen megalapozatlan. Elsősorban az teszi hitelessé Rank „ciklotímiájáról” szóló feltételezését, hogy az nem posztumusz keletkezett, hanem inkább a legközelebbi munkatársak egyidejű megfigyeléseire vezethető vissza. Talán a legbeszédesebb dokumentum Freud 1920. március 15-én Ferenczihez írt levele, amelyben azt írja, hogy „Rank, aki éppolyan rendes, mint mindig, úgy látom, mégis deprimált és nem igazán munkaképes. Nagyon valószínű, hogy ez periodikus nála.” (Freud–Ferenczi, 1920/2004, 59). Ebben az időben Freud a lehető legszorosabb kapcsolatban állt Rankkal, így nem volt indítéka arra, hogy kedvezőtlen színben tüntesse fel őt. Hasonlóképpen Ferenczi is írt Groddecknek 1925. április 18-án: „Rank mély depresszióba zuhant. Berlin [ellenfeleinek központja] most *en vogue* [Freuddal]” (Ferenczi és Groddeck, 1925/2010, 202). Ez *A születés traumája* utáni felfordulás idején történt, de Ferenczi sem tudott mit kezdeni az igazság elferdítésével egy barátjának szóló magánközleményben.⁴

Louis Breger Jones beszámolóját cáfolandó azt állította, hogy sem Jones, sem Freud „a végső szakítás után nem volt kapcsolatban Rankkal, és azok, akik igen, nem látták a depresszió vagy a mánia jeleit” (2000, 323). Ennek az állításnak a második része azonban téves. Anaïs Nin, aki Rank páciense és szeretője volt a Párizsban és New Yorkban töltött évek alatt, 1935. május 2-án azt írta naplójába, hogy „fekete lepel” borult Rankra: „Depressziói szörnyűek, olyanok, mint egy állaté. Ott fekszik sóhajtozva, összeesve, földszínű arccal, olyan lélegzettel, mint a halál” (1995, 79). Mi több, Rank Freuddal való szakítása előtt, 1924. szeptember 29-én Freudnak írt levelében Jones utal Rank „1913-as manifeszt neuroziséra, amely a háborúban eltűnt” (Paskauskas, 1993, 555). Jones a továbbiakban Rank „neurotikus jellemének”

⁴ Vannak további, kevésbé megbízható forrásokból származó tanúvallomások is. 1925. szeptember 8-án Abraham azt írta Freudnak, hogy Rank viselkedése a Bad Homburg-i kongresszuson azt mutatja, hogy „valóban beteg” és „mániás fázisban” van (Freud és Abraham, 1965, 393-94). 1924. november 28-án Freud tájékoztatta Ferenczit, hogy Rank hirtelen visszatért Párizsból, „állítólag azért, mert úgy érezte, nem elég gyengéden búcsúzott el az asszonytól, valójában viszont azért, mert erősen depressziós” (Freud–Ferenczi, 1924/2004, 270). Maga Rank pedig egy 1925. januári elkeseredett Rundbriefben azt magyarázta, hogy lehetetlen volt számára „a professzort így elhagyni – cserbenhagyni őt –, ahogyan erre először képes voltam mániás állapotomban, amely, mint közvetlen válasz az ő betegségére, meg akart kímélni az elvesztése miatti gyásztól” (200n4). Ábrahám és Freud ellenségeskedése, valamint a Rankra nehezedő kollektív nyomás ellenére, hogy meghajoljon a magatartásának kórosként diagnosztizálása előtt, a Rank mániás-depressziós betegségére vonatkozó ezen vádak túlságosan is számosak és túlságosan is következetesek ahhoz, hogy ne lett volna valóságalapjuk.

visszatérésére utal, az „Ödipusz-komplexus tagadása” formájában. Ezt el lehet utasítani polemizálásként; de Rank háború előtti gondjainak említése – amikor, mint Andrew Paskauskas tájékoztat bennünket, „úgy tűnik, hogy Rankot mély depresszió gyötörte [...], és valójában egy személyes analízist fontolgatott Jonesszal” (556n4) – igazságot tartalmaz.

Ha azt állítjuk, hogy Rank mániás-depressziós betegségben szenvedett, az nem jelenti azt, hogy becsmételjük a jellemét. Mind a súlyos depresszió, mind a mániás-depressziós zavar ma már organikus állapotnak tekinthető, és a mániás depresszió sok rendkívül kreatív embert sújt (Jamison, 1993). Jones azt írja Hamlet karakteréről, hogy „a mániás-depressziós elmezavarhoz való hasonlóságban a melankóliát kiegészítik a nagy izgalomban előforduló rohamok, amelyeket manapság »hipomániásnak« neveznénk” (1949, 75). Bár ez csak feltételezés, gyanítom, hogy Jones Rankra gondolhatott, amikor Shakespeare hősének klinikai képét megrajzolta, és ez aligha lenne Rankra nézve lejárató.

Ha Rankot valóban megérintette a mániás depresszió tüze, akkor ezt bizonyára mindenkinél jobban ismerte. Az írásaiban erre az állapotra tett utalások így burkolt önéletrajzi jelentést kapnak. *A születés traumája* című művében Rank azt írja, hogy a ciklotímiában „a melankóliából a mániába való hirtelen váltások egyenesen a szülést közvetlenül megelőző és követő érzeteket reprodukálják; itt az első libidótárgytól, az anyaméhtől való különválás pillanatában az öröm átváltozik szenvedéssé, és ennek ősi mechanizmusa ismétlődik örökké újra és újra” (1924e/2017, 80). Nem szükséges egyetérteni Rankkal abban, hogy a mániás-depressziós betegség a születési traumából ered, hogy azt gondoljuk, hogy itt egy burkolt öndiagnózist kínál. Hasonlóképpen, a *Genetikai pszichológia* 1. kötetében a mániás-depressziós egyéneket „feltűnően egoista típusoknak” nevezi, akiknek „általában rendkívül jó az emlékezetük, vagyis más szóval minden fájdalmas élményt felidéznek, ahelyett, hogy elnyomnák az emléküket” (1927a, 158). Történeti kontextusában olvasva ezt Rank vallomásaként értelmezem, melyben saját egoizmusát és a Freuddal való szakítás „fájdalmas élményének” elfojtására való képtelenségét vallja meg.

Freudtól kezdve a pszichoanalitikus teoretikusok gyakran akkor írtak a legélelátóbban, amikor saját patológiájukat fedezték fel, bár leplezett formában. Rank utalása a mániás-depressziós emberekre mint „feltűnően egoista típusokra” nem kivétel, bár nem adja jelét annak, hogy önmagát analizálná. Az a meggyőződése, hogy Jung távozása után senki sem állt az útjába annak, hogy ő legyen Freud utódja, a *Don Juan-legenda* utolsó fejezetének egy passzusára utal:

„Mivel elégedetlen a csoport ideáljával, [a költő] megalkotja saját egyéni ideálját, hogy azt a csoportnak ajánlja, amelynek elismerése nélkül alkotása nagyon elégtelen marad. Az egyéni eszmény megalkotásának készítése nyilvánvalóan egy nagyon erős narcizmusból fakad, amely megakadályozza őt abban, hogy elfogadja a közös eszményt, és szükségessé teszi számára egy egyéni elv megalkotását. Pszichológiai értelemben a költő ezzel újrateremti az ősbűnt, mert az új eszmény, amelyet megteremtett, a sajátja – ő maga az ősatyával való azonosulásban.” (1924a, 121.)

Rank beszámolója a lázadó költő „nagyon erős nárcizmusáról” egy másik, aláírás nélküli önarckép. A *Don Juan-legendában* Rank egyébként prófétai módon úgy számol el a születési trauma „új ideáljának” a pszichoanalitikus hordának való felajánlásával, mint „az ősatyával való azonosulással”, és mint kísérlettel Freud „ösbűnének” újrajátszására az Ödipusz-komplexus „közös ideáljának” megölésével.

Hogy Rank önmagát hősköltőnek tekintette, arról tanúskodik *A születés traumája* is, ahol megerősíti Freudnak a *Totem és tabu* című művében felállított, az ősatya megöléséről szóló hipotézisét, azzal a kikötéssel, hogy „csak egyvalaki tudja az anyával az ösbűnt elkövetni, ez pedig a legkisebb gyermek, akin már senki se vehet győzelmet” (1924e/2017, 108). Rank nemcsak a származási családjában volt a legfiatalabb testvér, ahol volt egy kivételezett idősebb testvére (valamint egy középső nővére, aki még a születése előtt meghalt), hanem a pszichoanalitikus mozgalomban is, ahol Freud belső körének legfiatalabb tagja volt. (Freud 1856-ban, Groddeck 1866-ban, Ferenczi 1873-ban, Rank 1884-ben született.) Rank ragaszkodása ahhoz, hogy az utolsóként született gyermek az anya kedvence, mind a természetes, mind az örökbefogadó családjában hátrányos helyzetét orvosolja, és egy rejtett szubjektív napirendet támogat.

Frank Sulloway születési sorrenddel kapcsolatos kutatásai határozottabb fényt vetnek Rank stratégiáira. Sulloway statisztikák segítségével meggyőzően kimutatja, hogy a később születettek nagyobb hajlamot mutatnak a lázadásra, mint idősebb testvéreik. *A születés traumája* szavait felidéző konklúziója szerint: „Az utolsóként születettek jobban boldogulnak [mint a középső gyermekek], mert ők az egyetlen családtagok, akik a fiatalabb rivális igényei által nem hígított szülői befektetést kapnak” (1996, 305). Rankkal ellentétben Freud az anyja elsőszülött gyermeke volt; és Sulloway megragadja küzdelmük egyik döntő dinamikáját, amikor általánosít: „A legkeményebb akaratú egyének az elsőszülöttek. Az utolsók is harciasak, de más okokból. Harciasságuk azért alakul ki, mert merészek, buzgók és liberálisak, nem pedig azért, mert különösen dominánsak vagy büntető jellegűek (elsőszülött tulajdonságok)” (302).

A születés traumája a pszichoanalitikus spekuláció nagy hagyományába illeszkedő mű, amelybe a *Totem és tabu* és Ferenczi *Katasztrófákja* is beletartozik. *A születés traumája* nemcsak az a könyv, amelyben Rank személyes tétje a legnagyobb volt, hanem az is, amelyben gondolkodásának erősségei és korlátai egyaránt a legszembetűnőbbek. Bár központi tézise erőltetett, a könyv korántsem „zavaros és nehezen olvasható” (1997, 44), ahogy Marina Leitner panaszkolta. Ellenkezőleg, Rank koncentrikusan bővülő fejezetek sorozatában világosan és kitartóan fejti ki vízióját a születési trauma kozmikus következményeiről.⁵ Freudhoz hasonlóan Ranknak is gyakran sikerül egyszerre mélyrehatónak és abszurdnak lennie; és *A születés traumája* ebben a tekintetben is kvintesszenciálisan rankiánus.

Rátérve arra a kérdésre, hogy mi az élő és mi a halott Rank pszichoanalitikus örökségében, nem tagadhatom el azt a következtetésemet, hogy viszonylag kevés állta

⁵ Az eredeti német szövegben minden fejezetcím (a bevezetés után) a cikk, a melléknév és a nőnemű főnév háromszavas alakját használja (pl. „Die analytische Situation”, „Die infantile Angst” stb.). Ez az ismétlődés Rank meggyőződését hangsúlyozza a születési trauma burjánzó következményeiről.

ki az idő próbáját.⁶ Bár Rank történelmi jelentősége vitathatatlan, és megérdemli, hogy az első tárgykapcsolati pszichoanalitikusnak tekintsük, Ferenczi sokkal nagyobb hatást gyakorolt a kortárs klinikusokra. Groddecket, ha lehet, még Ranknál is jobban elhanyagolták; de ő, ahogyan a könyvem 8. fejezetében megpróbálom bemutatni, Ferenczihez hasonlóan úgy szól a jelen problémáihoz, ahogyan Rank nem.

Hogy a „főkönyv” pozitív oldaláról kezdjem, Rank maradandó eredménye számomra kettősnek tűnik. Először is, mind az elmélet, mind a technika területén élen járt abban, hogy a pszichoanalitikus vizsgálat vektorát az ödipálisról a preödipális területre tette át, és az anya-gyermek kapcsolat előtérbe helyezésével korrigálta Freudnak az apa-gyermek – sőt, apa-fiú – kapcsolatra helyezett aránytalan hangsúlyát. Másodszor, tisztán emberi szempontból, Jung után Ranknak mindenkinél több bátorsága volt kitenni magát az ellenszenvnek azzal, hogy szembeszállt Freuddal, és egyszerre szállt szembe vele intellektuális és személyes okokból. A *Genetikai pszichológia* 1. kötetének bevezetőjében megjegyzi, hogy Freud *Gátlás, tünet, szorongás* című műve „tele van ellentmondásokkal, amelyek elsősorban arra vezethetők vissza, hogy nem vonta le a következtetéseket abból, ahogyan én a problémát felvettem”, nevezetesen „a libidó szorongássá alakításának enigmatikus mechanizmusából”, amely a libidóelmélet alapját képezi (1927a, 32).⁷ Élesítve a tuskét, hozzáteszi, hogy ha Freud dilemmában találja magát, „akkor ez részben a mások, köztük munkatársai elképzelései iránti ellenállással indokolható” (33). Egy másik élesítő passzusban Rank összekapcsolja Freudnak a preödipális anya szerepét illető kizárását a szexuális különbségről szóló beszámolójában megjelenő nőgyűlölettel: „Soha nem látta a »rossz anyát«, hanem csak a későbbi áthelyezést az apára, aki következképpen olyan domináns szerepet játszik elméletében. A rossz anya képe azonban megmaradt a nő megítélésében, aki számára kizárólag passzív tárgy volt és »kasztrált«, azaz alsóbbrendű” (44).

Rank nyilvános kirohanása Freud hibáiról ellentétben áll azzal a gátlásossággal, amely Ferenczit arra készítette, hogy vádaskodását *Klinikai naplója* lapjaira korlátozza. Mindazonáltal még Rank 1924 és 1927 közötti írásai is végső soron csalódást okoznak. Ez mindenekelőtt az analitikus helyzethez való hozzáállása miatt igaz. Ahogy Lewis Aron állította, a relációs elmélet által előidézett paradigmaváltás kevésbé a drive-modell elhagyásának és a preödipális birodalom feltárásának köszönhető, mint annak, hogy „a pszichoanalitikus folyamatban a páciens és az analitikus közötti kölcsönösséget hangsúlyozza” (1985, 123). Ferenczihez és

⁶ Rank és Ferenczi mint az „autonómia és kölcsönösség két egymást kiegészítő posztulátumának” szószólóinak méltatásáról, amelyek együttesen „a relációelmélet magját jelentik”, lásd Aron, 1996, 159-187. Aron Rankkal való foglalkozása azonban egyszerre felületesebb és kevésbé kritikus, mint Ferenczivel. Az ebben a fejezetben kifejtett okok miatt úgy vélem, hogy Rank nézete az emberi fejlődésről, amelyet Aron Margaret Mahleréhez hasonlít „az egyesüléstől az elkülönülés és az individuáció felé [...] az én függetlenségében tetőzve” (183), fontos szempontból téves. Egy általam készített interjúban (2000, 49) Mary Salter Ainsworth a kötődéselmélet szempontjából fogalmaz meg kritikát Mahler szemléletével kapcsolatban.

⁷ Rank értékelése a *Gátlás, tünet, szorongás*ról külön könyvismertetésként jelent meg a *Mental Hygiene* (1927b) című folyóiratban. Ezt a szöveget részletesebben tárgyalom a *The Psychoanalytic Vocation* című könyvben (Rudnytsky, 1991, 55-58).

Groddeckhez hasonlóan Rank is áttörést ért el az elmélet szintjén, de a klinikai gyakorlatban dogmatikus és rugalmatlan maradt.⁸

Freud 1912 és 1915 között írt, a technikáról szóló tanulmányaiban köztudottan sebészhez hasonlította az analitikust. E hasonlat egyik fő funkciója az analitikus és páciense közötti érzelmi kötődés tagadása volt. Paul Stepansky e metafora Freud munkásságában bekövetkezett változásairól szóló meghatározó tanulmányában kimutatta, hogy bár Freud sohasem tagadta meg a hasonlatot, saját 1923-as „sebészi annus horribilis”-ét követően elhatárolódott tőle (1999, 148). Mint Stepansky megjegyzi, „Freud sebészi metaforájának egyetlen jóhiszemű átalakítását” (89) Ferenczi hajtotta végre, aki már 1919-ben arra buzdította az analitikust, hogy utánozza az empaticus szülészorvost. Ferenczi szavaival élve:

„Az orvos helyzete a pszichoanalitikus kúra közben sokban emlékeztet a szülészére, akinek ugyancsak lehetőleg passzívan kell viselkednie és meg kell elégednie a szülésnek mint természeti folyamatnak a megfigyelésével, de kritikus esetekben készen kell állnia a fogóval, hogy a spontán előhaladni nem akaró folyamatot befejezéshez juttassa.” (1919/2024, 329.)

Ferenczi a sebészi metaforát átalakítva támogatja a „fogót”, azaz végső esetben helyesli az aktív beavatkozást, de az analitikust többnyire a bölcs passzivitás álláspontjának elfogadására buzdítja.

Ferenczi innovatív gondolkodásához képest zavaró, hogy Rank az 1920-as évek közepén továbbra is ragaszkodik ahhoz, hogy az analitikusnak a távolságtartó sebészt kell utánoznia. A Ferenczi szülészetre vonatkozó analógiájával való felszínes hasonlóságok ellenére Rank meggyőződése, hogy az analízis a születési trauma újrajátszását vonja maga után, megtartja Freud sebészeti metaforájának hidegségét és személytelenségét.⁹ Rank szerint az analitikus feladata, hogy felkészítse a páciens „ennek a pszichológiai köldökszínórnak a sebészi elvágására, amellyel a páciens eddig mindig terhelt volt” (1924d, 74). Freud precedensére támaszkodva a Farkasember-ügyben, ezt a célt úgy igyekszik elérni, hogy kijelöli a kezelés befejezésének időpontját, majd süket marad a páciens tiltakozó kiáltásaival szemben. A *pszichoanalízis technikájában* azt hirdeti, hogy

„konceptióm lényeges előnye, hogy az analitikus terápiás beavatkozásának határozott értelmet és tartalmat ad, ami leginkább egy pontosan meghatározott helyen, nevezetesen a kórosan megváltozott helyen végzett sebészeti beavatkozás pontosságához hasonlítható” (1926c, 21).

⁸ Utolsó korszakának műveiben Rank sokkal empaticusabb és rugalmasabb álláspontot foglalt el; de a tudattalan és a genetikai magyarázat elutasítása – csakúgy, mint a tudományos szemlélet – más okokból korlátozza hasznosságukat.

⁹ Aron szembeállította Rank nézetét a pszichoanalitikus folyamatról, amely szerint „a páciensek a bábaként szolgáló analitikus segítségével újjáteremtik önmagukat”, Freudnak „az analitikust (feltehetően férfi) sebészként ábrázoló” képével (1996, 181). Bár Rank *A születés traumájában* az analitikust bábához hasonlítja, ezt csupán azért teszi, hogy amellet érveljen: az analitikus beavatkozásának „Beavatkozása a sebésznél nem kevésbé aktív, hiszen a cél megvalósításához az öslibidót kell megfelelő módon leválasztani a fixációjáról” (1924e/2017, 217). Rank számára a baba feladata teljes egészében a vágás vagy elvágás feladataként fogalmazódik meg, és így paradox módon azonos a sebészével.

Bővebben kifejtve: „Az analízis végül is sokkal kevésbé hasonlítható egy gyógyulási vagy helyreállítási folyamathoz, mint egy operatív beavatkozáshoz, amelyet a lehető leggyorsabban kell elvégezni” (23).

Még akkor is, ha minden utólagos engedményt figyelembe veszünk, Ranknak az analízisre mint nagy sebességgel elvégzendő sebészeti beavatkozásra vonatkozó nézetét el kell vetnünk, mint téves álláspontot. Mind a tárgykapcsolati elmélet, mind Bowlby kötődéseméletének alapvető eleme, hogy ahogyan a gyermek és gondozója közötti kötelék az egész életeciklus során az érzelmi növekedés alapját képezi, úgy a terápiás kapcsolatnak is arra kell törekednie, hogy a páciens számára biztos alapot nyújtson az élet megpróbáltatásainak elviseléséhez. Mivel a születési traumát tekinti paradigmának, Rank arra buzdítja az analitikust, hogy erőszakosan „vágja el ezt a pszichológiai köldökzsinórt” a páciensnek; ez azonban a fejlődést inkább az elválások, mint a kötődések szempontjából határozza meg, és azt kockáztatja, hogy kárt okoz a sebezhető személynek, akin segíteni akarunk.

A sebészeti metafora Rank általi használata elkerülhetetlenül következik a terápiás folyamatról alkotott felfogásából. Miután az analitikus megragadta a születési trauma vázkulcsát, azt állítja, „az egész analitikus eljárásnak először van határozott, élesen körvonalazott tartalma. Más szóval, az analitikus pontosan tudja, mit kell tennie és mire kell számítnia” (1924g, 80). Hogy ne legyenek kétségeink, *A pszichoanalízis technikájában* Rank megismétli, hogy az analitikus „ismeri célját és feladatát, és az analízis minden pillanatában abban a helyzetben is van, hogy biztonsággal tájékozódhat a gyógyítás állapotáról” (1926c, 20).

Szemben Groddeckkel, Ferenczivel és Winnicottal, akik mindannyian hangsúlyozzák, hogy az analitikusnak alázatra van szüksége, és el kell viselnie, hogy *nem* érti a páciens kommunikációját, Rank feltételezi, hogy az analitikus minden pillanatban „bizonyossággal tájékozódhat”, és „pontosan tudja, mit kell tennie, és mire kell számítnia”. „Ez arroganciában felülmúlja mindazt, ami Freudnál található, aki óva intette a többi analitikust a mindentudó attitűd feltételezésétől, bár ő maga a gyakorlatban nem mindig tartózkodott ettől. Sőt, Rank odáig megy, hogy az analitikusnak „aki teljesen tudatában van céljának és biztos a szándékában, sokkal inkább szem előtt kell tartania a feladatát, gyakran akár a páciens asszociációi és szándékai ellenére is”, és „önbizalommal rendelkeznie ahhoz, hogy az analízis lefolytatását teljes mértékben átvegye a páciensről” (20).

Ezek a passzusok megmutatják, hogy Ranknak – Freudhoz képest elért elméleti előrelépései ellenére – miért van viszonylag kevés mondanivalója a kortárs analitikusok számára. Ezzel szemben Groddeck arra figyelmeztet, hogy „magában a kezelésben nem az orvos az alapvetően aktív partner, hanem a páciens. Az orvos legfőbb ellensége az önhittség” (1926b, 126). Az analitikus kapcsolatáról alkotott dogmatikus felfogását megerősítve Rank azt állítja, hogy „semmiképp nem kell mindig megkérdeznünk a páciensről az asszociációiról”, hogy értelmezni tudjuk az álmait (1926c, 59), és hogy „mindezen tudattalan komplexumok ismerete ma már feleslegessé teszi, hogy az analitikus minden esetben ugyanazt a nehéz utat járja be” (1924c, 55). Mivel úgy véli, hogy a születési trauma felfedezése rövidebb utat biztosít a tudattalanhoz, Rank szerint többé nem szükséges minden páciens előtt a

bizonytalanság állapotában újrakezdeni. „Annak érdekében, hogy a páciens ne tudja az analízis végén öntudatlanul reprodukálni a születési traumát, minden esetben, nemtől függetlenül, úgy járok el, hogy rögtön az elején feltárom az anyai libidónak ezt a szabályos, erős megnyilvánulását az áttételi helyzetben” (1924f, 80). Akárcsak a sebész szikéjével való bánásmódjában, Rank „minden esetben” ugyanerre az egyszerű stratégiára támaszkodik, és az a meggyőződése, hogy pusztán a születési trauma feltárásával megakadályozhatja annak megismétlődését a páciensnél – ez megtestesíti a terápiás folyamathoz való felszínes és tekintélyelvű hozzáállását.

Rank analitikus technikával kapcsolatos megfogalmazásainak problémái *Egy neurózis analízise álmokban* (*Eine Neurosenanalyse in Träumen*, 1924b) című művében érik el csúcspontjukat, amely Rank álmok iránti régi érdeklődését tükrözi.¹⁰ Bár lefordíthatlan és ma már gyakorlatilag olvasatlan – a szöveg Lieberman életrajzában említésre sem kerül –, a munka a leghosszabb és legambiciózusabb esettörténet a pszichoanalitikus irodalomban Freud *Farkasember* (1918) és Klein *Narrative of a Child Analysis* (1961) című műve között. Az ember ezért nagy reményekkel közelít hozzá, de ezek hamar szertefoszlának, mert a páciens soha nem kel életre az olvasó számára, és maga Rank sem játszik dinamikus szerepet az elbeszélésben. Ehelyett monoton módon végighalad az „álmok–asszociációk–értelmezés” szekvencián, amelyben az asszociációs fonalat nem a páciens, hanem saját elméleti programja szolgáltatja. Rank mindvégig előírja, hogy valami mit „jelent” (1924b, 29), „megmagyarázza” a betegnek, hogy mi történik (106, 186, 189), és önkényesen értelmezi a szexuális szimbolikát: a lapos táj például „a női szerep teljes, öntudatlan elfogadásának, a neurotikus péniszvágyról való lemondásnak és az anyáról való leválás (elválasztás) elfogadásának” (201) felel meg. A „sebészi” analitikus semlegességét akaratlanul karikírozva Rank elárulja, hogy „a »jó napot« az egyetlen dolog, amit az analízisen kívül mondok a páciensnek” (199).

Bár az *Egy neurózis analízise álmokban* kihasználja az anyai áttétel innovatív hangsúlyozását (még egy férfi analitikusra is) és az analitikus folyamatnak a születési trauma újrajátszásaként felfogott modelljét, a művet továbbra is az ortodox freudizmus férfias elfogultsága és a priori gondolkodása hátráltatja.¹¹ Akárcsak *A születés traumáját*, amelynek függeléke, az *Egy neurózis analízisét* is az a vágy vezérli, hogy Freud fia és örököse legyen. Rank úgy igyekszik behízelegni magát Freudnál, hogy kiterjeszti birodalmának határait anélkül, hogy megkérdőjelezné annak alapvető törvényeit. Ráadásul Rank elbeszélésének statikussága kizárja azt a Freud esettanulmányaival vagy az *Álomfejtéssel* való összehasonlításból; Freud minden egyes álma egyedi és emlékezetes marad, mert asszociációi beágyazódtak életének szövetébe.

¹⁰ Rank az álmok szakértőjeként már az „Egy álmok, amely értelmezi önmagát” (1910) című művében rést vájt magának, amely egy névtelen barát nő álmának hosszas exegézise. Freud az *Álomfejtés* negyedik (1914) és hetedik (1917) kiadásai között szerepeltette Rank „Álmok és irodalom” és „Álmok és mítosz” című műveit. A *pszichoanalízis technikája* 1. kötetében, amelynek alcíme „Az álmokfejtés technikájával illusztrálva”, Rank az általa összeállított anyagokból merít „Freud *Álomfejtésének* szükséges gyakorlati ellenpárjához” (1926c, v).

¹¹ Rank a páciens neurózisát „férfiassági vágyának” tulajdonítja, amely az analízis során átadja helyét „a pénisz (a férfi) iránti normális vágyának”. Egy álmorészletről azt mondja, hogy az „a klitorális szexualitás vaginálissá való átalakulásának szemléletes illusztrációja” (102).

1924. szeptember 21-én, amikor Rank Amerikában tartózkodott, és Freud hozzáállása tanítványa újításaihoz kezdett megkeményedni, Lou Andreas-Salomé levelet írt Freudnak, amelyben nemcsak *A születés traumájára*, hanem az *Egy neurózis analízisére* adott reakcióit is megosztotta.¹² Andreas-Salomé teljes mértékben Freudhoz hűséges, de Rank esettörténetének kritikája hervasztó:

„az egyetlen különbség Rank értelmezései és másokéi között az, hogy azok jobban elszigetelődnek a kontextustól – ami azt jelenti, hogy nincs világos képem az álmodóról. Soha nem válik igazán élő személlyé; csak azt hallom, amit mond, és azt, hogy hogyan kell értenem. [...] Az ember irigyli tőle a gyors (és kétségkívül tényleges) gyógyulást, de nem lát vagy tapasztal semmit (néhány rövid szakasz kivételével)”. (Freud és Andreas-Salomé, 1966, 139)

Az *Egy neurózis analízise* fárasztó volta részben annak tulajdonítható, hogy Rank eltökélten kizárta a környezeti tényezőket az esettörténetéből. Ez a hiány nem kevésbé szembetűnő a páciens életét illetően, mint Ranknak az analízis tényleges lefolyásáról szóló elbeszélésében. Máshol azt állítja, hogy „az érzelmi attitűd az áttételben teljesen független az orvos személyes tulajdonságaitól” (1924d, 69). Nem hajlandó figyelembe venni, hogy az analitikus valószínűleg valamilyen módon hibás, ha a páciens bizalomhiányt tanúsít, vagy ha a terápiás folyamat megszakad. Rank azt írja a *Genetikai pszichológiában*, hogy „függetlenül a szülők valódi magatartásától, jellem típusuktól és nevelési hatásuktól, az analízisben mégis rendszeresen azt tapasztaljuk, hogy a rossz, szigorú anya képe a belőle kiinduló biológiai lemondások alapján keletkezik” (1927a, 113).

Azzal összhangban, hogy tagadja „az orvos személyes tulajdonságainak” az áttételre gyakorolt hatását, Rank azt állítja, hogy a gyermekek szüleikről alkotott imágói „a szülők valódi attitűdjétől függetlenül” alakulnak ki. Bár Rank felismeri, hogy az analitikus helyzet újratерemti az anya és gyermeke közötti köteléket, nem ragadja meg azt a következményt, hogy a páciensek ezért rendkívül kiszolgáltatottak analitikusuk attitűdjének és viselkedésének.

Ha Rank analitikus kapcsolatról alkotott dogmatikus felfogása és egyoldalú hajlama a fantázia felé megkülönbözteti őt Ferenczitől és Groddecktől, ezzel szemben aláhúzza hasonlóságát Melanie Kleinhez. Rank és Klein rokonságának megállapításakor nem próbálok dokumentálni, hogy közvetlen hatásuk volt-e egyik vagy másik irányban, bár kétségtelenül volt némi kölcsönös megtermékenyítés egészen az 1920-as évek közepéig, amikor Rank *A születés traumája* körüli viták miatt persona non grata lett, Klein pedig óvintézkedéseket tett, hogy elkerülje, hogy kapcsolatba hozzák az ő elképzeléseivel (Grosskurth 1986, 127). De míg Ferenczi és Groddeck a tárgykapcsolat-elmélet (Winnicotthoz és Bálinthoz kapcsolódó) független hagyományának, valamint a kötődéselméletnek az előfutárai, Rank 1924 és 1927

¹² Ernst Pfeiffer Andreas-Salomé Rank „korábbi könyvére” utalását *A vérfertőzés témája az irodalomban és a legendákban* című könyvére vonatkoztatja, de ez tévesnek tűnik. Freud „Rankkal kapcsolatos aggodalma” említésének csak akkor van értelme, ha az *A születés traumája* (Freud és Andreas-Salomé, 1966, 139, 234n170) című könyvre utal. 1924. szeptember 4-én Ferenczihez írt levelében Freud arról számol be, hogy „az »Analyse in Träumen« mindenkiben ugyanazt a hatást keltette, áttekinthetetlen, és nem meggyőző; a könyv tulajdonképpen teljesen olvashatatlan” (Freud–Ferenczi, 1924/2004, 252).

között tulajdonképpen kleini analitikus volt; és ez megítélésem szerint összefoglalja, mi volt vele a baj.¹³

Az biztos, hogy a kleiniánus orientációnak megvannak a maga jó oldalai, és ezeket Rank munkássága példázza. Az egyik ilyen pozitív vonás az intrapszichés folyamatok, különösen az introjekció és a projekció dinamikájának figyelembevétele. „A tárgykapcsolat genezise” című művében felidézi, hogyan alakul ki az én az elveszett tárgyak beépítésével, és hogy a későbbi tárgyak sorra nárcisztikus attribútumokkal ruházódnak fel. Ahogy Rank kifejti: „a tárgy visszavonulásakor nemcsak a saját énben keresünk helyette pótlékot, hanem minden tárgykapcsolat a maga részéről határozott én-elemeket is tartalmaz, vagyis az én ismét vagy önmagát, vagy szeretett énjének részeit keresi a tárgyban” (1927a, 110). Rank, Kleinhez hasonlóan, szintén korán felismerte mind az anya-gyermek kapcsolat ambivalenciáját, mind a fiúk és lányok gyermekkori fejlődési folyamatai közötti aszimmetriákat.

Mindazonáltal, bár Rank és Klein egyaránt szónokolnak a környezetről, egyikük se integrálja azt igazán sem az elméletbe, sem a gyakorlatba. Az egyik passzusban Rank elismeri, hogy a társadalmi tényezők befolyásolják a gyermek nevelését:

„Természetesen ezekben a fejlődési folyamatokban a szülők jelleme és viselkedése, mint ahogy az egész családi miliő, döntő szerepet játszik, és nem véletlen, hogy a későbbi hibás alkalmazkodás esetében legtöbbször traumatikus jellegű zavarokat találunk a családi életben; legyen az a szülő vagy egy testvér korai halála, a szülők válása, mostohaszülők stb.” (1927a, 43).

Ennek a kijelentésének azonban ellentmond, hogy többször is tagadja, hogy a gyermek rossz anyáról alkotott imágójának bármi köze lenne a rossz anya tényleges viselkedéséhez. Hasonlóképpen, „A szimbólumképzés jelentősége az én fejlődésében” (1930) című írásában Klein valóban megemlíti, hogy páciense, Dick, egy autista gyermek „majdnem éhen halt”, és „nem sugároztak rá igazi szeretetet”, de aztán elvitatja ezeknek a traumáknak az etiológiai erejét azzal, hogy ragaszkodik ahhoz, hogy „az [anya] testének belseje ellen irányuló sadista fantáziák alkotják az első és alapvető kapcsolatot a külvilággal és a valósággal”, és „a gyermek legkorábbi valósága teljesen fantasztikus” (221-23). Kleinhez hasonlóan Rank is azt tételezi, hogy a gyermek orális-szadisztikus libidója a pszichoszexuális fejlődés motorja.¹⁴ Fanfárként felnagyított betűtípust alkalmazva azt harsogja, hogy „az emberi lények egész társadalmi berendezkedése, beleértve a szexuális nevelést is, lényegében a sadizmus enyhítésének, elfojtásának és elosztásának felel meg” (1927a, 50-51).

Túl azon, hogy Rank ragaszkodik Klein mára hiteltelenné vált nézetéhez, miszerint az újszülött sadista lény, gondolkodása szenved a megmagyarázhatatlan szószerintiségtől. Annak ellenére, hogy a *Genetikai pszichológiában* azt állítja, hogy a Freudon túli „döntő lépés” *A születés traumája* című művében „a fiziológiai születési szorongás – az egyetlen, amit Freud figyelemmel kísért – összekapcsolása az anyáról való leválással mint kiemelkedő *pszichológiai* jelentőségű traumával” (1927a, 24),

¹³ Korábban már tárgyaltam a Rank és Klein közötti rokonságot a *The Psychoanalytic Vocation* (1991, 57-62) című könyvemben.

¹⁴ A *Grundzüge einer genetischen Psychologie* 1. kötete birtokomban lévő példányának margójára Abram Kardiner elkeseredésében ezt írta: „Mi a fene az a sadista libidó?” (83).

Rank továbbra is úgy tekint az életre, mint amit az anyaméhbe való visszatérés biológiai vágya irányít: „a libidó végső soron nem más, mint a boldog ősállapotba való visszatérés vágya, amelyet az én egyszer már megélt, és amely egyénileg nem lehet más, mint a születés előtti állapot” (1924c, 60). Azzal, hogy Rank a „születés előtti állapot” visszaállítására irányuló libidinális vágyat hangsúlyozza a gondozóhoz való biztonságos kötődés fenntartásának érzelmi igénye helyett, megmarad a drive-elmélet paraméterein belül, és nem váltja be ígértét, hogy pszichológiai szempontból újrafogalmazza az anya-gyermek kapcsolatot.

Az 1924-1927 közötti időszakban Rank végig azt feltételezi, hogy az énefejlődés a „biológiai anya-kapcsolattal” kezdődik, míg az apa „társadalmi korlátokat képvisel” (1927a, 45). Ez az előfeltevés azonban tarthatatlan, hiszen, ahogyan Abram Kardiner megfigyelte, „a társadalmi igények már jóval azelőtt éreztetik hatásukat, hogy az apa mint rivális megjelenne” a gyermek életében.¹⁵ Rank feltételezése, hogy a csecsemő az orális szadizmus hatása alatt áll, az anya-gyermek kapcsolat társadalmi dimenziójának figyelmen kívül hagyásával együtt magyarázza ragaszkodását ahhoz, hogy a csecsemő internalizált képe a rossz anyáról a tényleges viselkedésétől függetlenül keletkezik. Mindkét állítás mellékterméke Rank azon kísérletének, hogy egy olyan tárgykapcsolati elméletet építsen fel, amely figyelmen kívül hagyja a környezetet – vagyis inkább Kleint előlegezte meg, mint Winnicottot és Bowlbyt, akik egy időben mindketten Klein hatása alatt álltak, de végül a pszichoanalízis gyökeresen eltérő és humánusabb felfogását hirdették.

Rank ezekben az években továbbra is az „aktív technikát” gyakorolta, amelynek legfőbb jellemzője az volt, hogy az analitikus kitűzte a befejezés időpontját, de azzal is járt, hogy parancsokat és tiltásokat adott a páciens analízisen kívüli viselkedésére vonatkozóan. Azt írja: „Az analitikusnak mindenáron ügyelnie kell arra, hogy a páciens semmilyen módon ne kényeztesse el; mert éppen az elkényeztetés ténye – nevezetesen az a szokás, hogy nem képes lemondani a vágyokról – tette a páciens neurotikussá” (1924f, 75). Rank szigorúsága ellentétben áll Ferencziével, aki „Az aktív pszichoanalitikus technika kontraindikációi” (1925) című írásában azzal nyitotta meg utolsó korszakát, hogy az engedékenységet és az „elkényeztetést” szorgalmazza a nagyon zavart betegek regressziójának megkönnyítése érdekében. Ismét Ferenczi és nem Rank az, aki megnyitja a Winnicott és Bowlby által követett produktív utakat. Bowlby megfigyelési tanulmányokat idéz, amelyek szerint „az első év végére azoknak az anyáknak a csecsemői, akik azonnal gondoskodtak síró csecsemőjükéről, sokkal kevesebbet sírtak, mint azoké, akik hagyták őket sírni” (1979, 49). Rank feltevésével ellentétben, miszerint az elkényeztetés megerősíti a neurotikus tendenciákat, az az analitikus, aki kielégíti páciense érzelmi szükségleteit, ahogyan az az anya, aki felveszi és megöleli síró csecsemőjét, valószínűleg jobban jár, mint az, aki elrendelésekkel és határidőkkel próbálja irányítani a páciens.

A Ferenczi és Rank közötti vita arról, hogy engedékenyen vagy szigorúan kell-e kezelni a pácienseket, megismétlődik Ferenczi és Freud között. Izette de Forestnek írt

¹⁵ Ismét idézek Kardiner margójából, amely a *Grundzüge einer genetischen Psychologie* című könyv általam birtokolt példányában található ehhez a passzushoz.

levelében, amelyben leírja utolsó találkozását Freuddal 1932-ben Bécsben, Ferenczi arról számol be, hogy miután felolvasta magasztos búcsúbeszédét, „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között” (1933a) című tanulmányát, Freud figyelmeztette, hogy „alapvetően eltér a pszichoanalízis hagyományos szokásaitól és technikáitól”, mert „a páciens elvárásainak és vágyainak való ilyen engedés – bármilyen őszinte is – növelné a páciens függőségét az analitikustól. Az ilyen függőséget csak az analitikus érzelmi visszavonulása semmisítheti meg” (idézi Falzeder és Brabant, 2000, 443). Amikor Ferenczi „szeretetteljes búcsúzásul” kezet nyújtott neki, Freud „háta fordított nekem és kisétált a szobából”. Ferenczi megértette, amit Freud és Rank nem, hogy a páciens érzelmi függőségét az analitikus részéről történő „érzelmi visszavonulás” inkább súlyosbítja, mint „megsemmisíti”.

Bár a születési trauma elmélete látszólag az élet kezdetének hangsúlyozását vonná maga után, ahogy Rank emancipálta magát Freud befolyásától, egyre inkább meggyőződött arról, hogy a páciens múltjának exhumálása nem hasznos a terápiában. „Az egész pszichoanalitikus szemlélet fő hangsúlya az infantilis túlértékelésében rejlett” (1927a, 47) – állítja a *Genetikai pszichológia* bevezetőjében. Az ortodox körökben *A pszichoanalízis technikája* által kiváltott felháborodás nagy részét az okozta, hogy Rank megkérdőjelezte Freudnak a Farkasember sarkalatos álmának infantilis ősjelenet emlékeként való értelmezését, és ehelyett olyan megfigyeléseknek tulajdonította, amelyeket a Farkasember Freud rendelőjének kanapéjáról tett. Mivel a Farkasember esete Freud azon törekvését reprezentálta, hogy klinikailag cáfolja Adler és Jung revizionista nézeteit, Rank véleménye Freud következtetéseiről felelevenítette az e korábbi szakadásokhoz kapcsolódó szenvedélyeket, és veszélyeztette a freudi vállalkozás lényegét. A kanapé lábánál volt egy ablak, amelyen keresztül a Farkasember egy gesztenyefát láthatott, ahogyan az álmában is szerepelt. Egy faloszlopon ráadásul „hat vagy hét farkas” – vagyis Rank szerint Freud legközelebbi hívei – fényképeit szemlélte, „akik mozdulatlanul bámulják őt, mintegy a pszichoanalízis családfáját”, valamint Freud és fiai fényképeit (1926c, 152-153).¹⁶

Rank az ablak spontán kinyílását a Farkasember álmában a születésre való utalásként értelmezi, a fán ülő fehér farkaspárt pedig a páciens idősebb nővéreként és apjaként, akik birtokolták az anyát, mielőtt ő megszületett volna (156). Rank állítása, miszerint a környezet befolyásolja, hogy az analízisben hogyan emlékezünk a múltra, előrevetíti a terápiás munka eredendően interszjektív és konstruált jellegének kortárs hangsúlyozását. Rank azonban eltúlozza azt, ami hasznos korrekciója lehetett volna az emlékezet pontosságába vetett problémamentes hitnek, olyannyira, hogy nem válik kevésbé reduktívává, mint ellenfelei. Így azt állítja *A pszichoanalízis technikájában*, hogy „egyáltalán nem segít a páciensnek, ha tudja, miért és hogyan lettek a dolgok olyanok, amilyenek, éppoly kevésbé, mint ahogyan a náthámat sem gyógyítja, ha tudom, hol kaptam el a fertőzést” (203). Ez a passzus nemcsak a genetikai magyarázat

¹⁶ Freud Ferenczinek 1926. június 6-án és június 8-án írt levelében Rankon vezeti le haragját. Ragaszkodik ahhoz, hogy a Farkasember az analízis kezdetén, 1911-ben beszélte el álmát, amikor a falon „csak két vagy három kép lehetett [...], Ranké, Jonesé és az Öné. [...] Milyen forrás maradhat tehát az 5–7 farkashoz?” (Freud–Ferenczi, 1926/2005, 97). Egy lábjegyzetben Rank azt feltételezi, hogy a Farkasember tudta, hogy Freudnak hat gyermeke van, így ő lenne a hetedik, aki, mint a „Farkas és a hét kecskegida” mesében, az anya testét ábrázoló óratartóba bújt.

elvét utasítja el, hanem odáig megy, hogy a mentális betegséget teljesen megfosztja értelmétől.

Mániás-depresszív temperamentumának megfelelően Rank Odüsszeiája *A születés traumájától egészen A pszichoanalízis technikájáig* az egyik végtelből a másikba csap át. Míg az előbbi műben azt állítja, hogy a születési trauma felfedezése „az első kísérletet jelenti arra, hogy a pszichoanalitikus terápiát egy egészen határozott eljárássá formálja, amelynek egyetlen értelme van – nevezetesen az anyai fixációtól való megszabadulás és az így nyert libidó átalakítása egy új, jól beállított, az apai identifikáción alapuló *ideálképzéssé*” (1924f, 81), addig az utóbbiban már meg van győződve arról, hogy a páciens által a terápia során produkált minden múltbeli emlék „az analitikus helyzet félreértéséből” ered. De akár az archaikus születési trauma, akár az aktuális analitikus szituáció bővületében van Rank, amit lát, annak csak „egyetlen jelentése van”, és ez a tendencia végzetesen leszűkíti a pszichoanalitikus lencsén keresztül látható, végtelenül összetett és sokszínű jelenségek megértését.¹⁷

A születési trauma előszavában Rank azt állítja, hogy az ő koncepciója lehetővé teszi, hogy felismerjük „a pszichikum végső, biológiailag kézzelfogható szubsztrátumát” (1924f, 22). Ebben az esetben Rank mindenre kiterjedő magyarázata a pszichológiát a biológiára redukálja. A továbbiakban „Az analitikus helyzet” című első fejezetben azt veti fel, hogy az analízis befejezése a páciens számára a születési trauma újrajátszását jelenti. Azzal érvelve, hogy ez a folyamat „lehetővé teszi a páciens számára, hogy az analízisben nagyobb sikerrel megismételje az anyáról való leválást, amely annak idején hiányosan valósult meg”, Rank ragaszkodik ahhoz, hogy analógiája „semmiképpen sem metaforikusan értendő – még pszichológiai értelemben sem” (26).

Az analízis befejezése és az anyáról való leválás közti összehasonlítás mélysége ellenére a pszichológiának a biológiába való beleomlásával Rank ellentmondásba bonyolítja érvelését. Nehézségét fokozza az előbb idézett mondat második fele, amely így folytatódik: „a páciens biológiailag megismétli, úgymond, a terhesség időszakát az analitikus szituációban; és az analízis befejezésekor, a helyettesítő tárgyról való újbóli leválással megismétli a születés aktusát, többnyire hűen, minden részletében” (26). Rögtön azután, hogy hangsúlyozza, hogy az analízis és a terhesség, illetve a befejezés és az anyai testről való leválás közti összehasonlítása „semmiképpen sem metaforikusan értendő”, Rank az „úgymond” (*sozusagen*) kifejezést használja, hogy minősítse állítását. Itt abban a pillanatban, amikor tagadja, hogy metaforikusan beszél, az „úgymond” retorikai gesztusa leleplezi magyarázó modelljének figuratív alapját. Az én ellenvetésem nem az, hogy a születési trauma metaforikus fogalom. Hanem az, hogy Rank nem ismeri el, hogy ez így van, és ehelyett aláássa értékes hozzájárulását az áttétellel elméletéhez azzal, hogy azt kéri, hogy szó szerint vegyük.

Ugyanez a dialektikus gondolkodásra való képtelenség rontja a valóság és a fantázia közötti antinómia kezelését. Az 1897-es döntő pillanatra reflektálva, amikor Freud feladta csábításelméletét az infantilis szexualitásba vetett hit javára, Rank így ír:

¹⁷ Mint az előző fejezetben láttuk, Rank ortodox freudista szakaszát ugyancsak abszolút hit jellemezte az Ödipusz-komplexusban mint minden mitológia kulcsában.

„Ha az eredeti traumaelméletben túlbecsülték a valóságot, akkor az analitikus fejlődés következő és lényeges szakasza a fantáziaélet egyértelmű túlbecsülését jelenti, amelyet a »pszichikai valóság« fogalmával jelölnek” (1927a, 23). Hozzáteszi, hogy „*A születés traumájában* kifejtett koncepcióm még nem teljesen felismert jelentősége többek között abban is rejlik, hogy az az úgynevezett ősi fantáziák valós, egyéni tapasztalatokkal helyettesítésére tett kísérlet”.

Azzal, hogy megpróbálja rehabilitálni Freud 1897 előtti traumaelméletét, Rank megelőlegezi Ferenczi fényes záródolgozatait. Bár dicséretes a Freud gondolkodásában tapasztalható egyensúlyhiány helyreállítására tett kísérlete, és okos a vádjá Freud azon tendenciája ellen, hogy idő előtt a filogenetikai magyarázatokhoz folyamodott, Rank továbbra is a „valóságos” fogalmának egydimenziós felfogása miatt béklyózza le magát. Azt állítja, hogy a születési trauma fogalma „első ízben vezet bennünket arra a területre, ahol minden pszicho-fiziológiai összefüggés és kapcsolat igazi szubsztrátuma van jelen” (1924e/2017, 72); az analízis hatékonysága viszont a tudattalan azon tendenciájától függ, hogy „reprodukálja a »valóságosat« – nevezetesen az ősi helyzetet” (29). Munkáját később azzal védi, hogy megismétli: azt a feladatot tűzte maga elé, hogy „a tisztán pszichológiai állapotnak, amelyet az analízis a pszichikus életben (fantázia) feltárt, ténylegesen megtapasztalt biológiai korrelátumot adjon, ahelyett, hogy megelégednék a pszichikus valóságok visszavetítésével a történelmi vagy őskori múltba” (1927a, 24).

Rank állításával ellentétben a „valóságos” nem azonosítható az „primérrel”. Bármilyen is a „pszichikai valóságok” „valóságos szubsztrátuma”, annak feltárása az analízisben csak a „visszavetítés” folyamatán keresztül történik, amelyben a fantázia is részt vesz. Anélkül, hogy felismerné, hogy ez aláássa elméleti vállalkozását, Rank maga is elismeri, hogy „az „ősjelenetre” valóban soha nem lehet emlékezni, mert minden „emlék” legfájdalmasabbja, a születés traumája „asszociatív módon” kapcsolódik hozzá” (29). Rank arra törekszik, hogy „a primér fantáziákat valódi, egyéni tapasztalatokkal helyettesítse”, de ez a törekvés kudarcra van ítélve, mert a valóság és a fantázia soha nem különálló területek, hanem az emberi tapasztalat elválaszthatatlanul egybeolvadó dimenziói.

Rank szerint „a tudomány teljes kudarcot vallott a pszichológia területén” (1930b, 222). A tudomány megvetésének következménye, amely Rank utolsó antipszichoanalitikus korszakában még inkább felerősödött, az a meggyőződése, hogy minden elmélet alkalmatlan, mert „pusztán leíró és statikus marad, miközben maguk a jelenségek dinamikusak” (1927a, 59). Amint azonban az utolsó fejezetben érvelni fogok, bár a természettudomány önmagában nem elegendő a pszichoanalitikus gyakorlat megalapozásához, amely a jelentések interszjektív dialóguson keresztül történő értelmezését foglalja magában, a tudományos módszer iránti elkötelezettség továbbra is elengedhetetlen ahhoz, hogy megkülönböztessük az érvényes és az érvénytelen elméleti állításokat. Bowlby (1982, 37) Kurt Lewin szociálpszichológus aforizmáját idézi: „»Semmi sem olyan praktikus, mint egy jó elmélet«, és természetesen semmi sem olyan hátráltató, mint egy rossz elmélet”. Ha a jó elmélet az intellektuális törekvések bármelyik területén kívánatos, akkor a pszichoterapeuták számára létfontosságú, mert az, hogy hogyan kezelik (vagy kezelik félre) pácienseiket, attól függ, hogy mennyire értik a pszichés életet és az érzelmi fejlődés alapelveit.

Az anya-gyermek kapcsolat fontosságának felismerésére hivatkozva Lieberman azt állította, hogy Rank „az első feminista Freud belső köréből” (1993, xii). Sajnos Rank nőekkel kapcsolatos kijelentéseinek alapos vizsgálata nem támasztja alá e babérokat. Bár Rank elismeri, hogy a férfiak nézőpontja történelmileg uralta a nőket, elutasítja Adler társadalmi magyarázatát erre az egyenlőtlenségre, ehelyett azt teljes egészében a nő „születés traumájához kötődő eredeti kapcsolatának” tulajdonítja (1924e/2017, 56).¹⁸ Rank esetében a kulturális tényezők elhanyagolása kizárja, hogy bármi tanulságosat mondjon a nemek viszonyáról. Mi több, ahogyan az *Egy neurózis analízise álmokban* című könyvében a preödipális dinamikára irányuló figyelmét nem kíséri a felszabadulás Freud fallocentrizmusától, úgy *A születés traumájában* is a „csikló libidójának” tulajdonítja, hogy a nők a maszturbáció révén „legalább ilyen módon részesülhetnek abból a felbecsülhetetlen előnyből, amellyel a férfi rendelkezik a nővel szemben” (55), nevezetesen a pénisz birtoklásából, amely szimbolikusan lehetővé teszi a férfi számára, hogy az anyaméhbe regrediáljon.¹⁹

Rank kijelentései a nemekről még reakciósabbá válnak a későbbi, pszichoanalitikus korszakát követő időszakban. A *Genetikai pszichológia 2.* kötetében elveti „a feminizmus egész mozgalmát” mint „a nő úgynevezett törekvését arra, hogy férfivá váljon”, hozzátéve, hogy a nők jogai „valójában pszichikai és nem szociális jellegűek” (1927c, 186).²⁰ Rank nem kevésbé értetlen, amikor a homoszexualitásról van szó, annak újkori virágzását annak tulajdonítva, hogy „a férfi és a nő pszichológiailag túlságosan hasonlónak vált, így már nem kiegészítik, hanem biológiailag gátolják egymást.” Az azonos neműek kapcsolataiban a konfliktusok „biológiai elégedetlenségre vezethetők vissza, míg a heteroszexuális kapcsolatokban a konfliktusokat inkább az érzelmi frusztráció okozza” (187). A nemi és szexuális orientációval kapcsolatos ilyen előzmények ismeretében nem meglepő, hogy Rank szerint az osztálykonfliktus a „vezető” és az „átlagember” közötti akaratharcra redukálható, és „az osztályharc éppoly reménytelen, mint amennyire hiábavaló, mert csak a fizikai és mechanikus munkát veszi figyelembe egyfelől, és a vezető anyagi hasznát másfelől” (1927d, 197). Más szóval az osztálykonfliktusnak szerinte semmi

¹⁸ Ahogy Breger rámutat, Adler „én-pszichológiája” méltatlanul elhanyagolt előfutára „a kötődést és a másokkal való kapcsolat elsődleges szükségletét hangsúlyozó kortárs megközelítéseknek” (2000, 199, 414n203). A szerves és pszichológiai „alsóbrendűség” fogalmára építve Adler nagyon korán felismerte a „ragaszkodás iránti igényt” mint alapvető késztetést. Adler szavaival élve: „A gyermekek azt akarják, hogy simogassák, szeressék és dicsérik őket. Hajlamosak az összebújásra, mindig a szeretett személyek közelében akarnak maradni, és azt akarják, hogy az ágyukba vegyék őket. Később ez a vágy a szeretetteljes kapcsolatokra irányul, amelyekből a rokonszeretet, a társas érzések és a szeretet származik” (1908, 40). Mi több, Breger okosan megjegyzi, hogy Adler „férfias tiltakozásának koncepciója – miszerint az ember bizonyos kulturálisan meghatározott férfias vonásokat eltűnő, hogy elhárítsa a nőiességnek tekintett gyengeség és tehetetlenség fenyegető érzéseit – túlságosan is jól illeszkedik Freudhoz”. Adler fenyegetése Freudnak „a pszichoanalízis uralására és ellenőrzésére irányuló igényére” kiegészült azzal, hogy elképzelései „Freud személyiségének magját érintették”, ami „Freud Adler iránti gyűlöletének” másik forrása volt (2000, 204).

¹⁹ Rank érvelése a pénisz „előnyéről” Ferenczi *Katasztrófák...-jének* köszönhető. De, mint a 6. fejezetben megmutatom, Ferenczi *Klinikai naplójában* elutasította a *Katasztrófák* androcentrikus perspektíváját. Ferenczi 1932. május 22-én ezt írta Freudnak: „Érdekelni fogja, hogy csoportunkban élénk viták folytak a női kasztrációs komplexusról és péniszirigységről. Be kell vallanom, az én praxisomban ez nem játszik olyan nagy szerepet, mint elméletileg várható lenne” (Freud–Ferenczi, 1932/2005, 308). Egy ilyen megjegyzés, amelyre Rank képtelen volt, tanúsítja, hogy Ferenczi sokkal inkább jogosult arra a megtiszteltetésre, hogy „Freud belső körének első feministájaként” emlegessék.

²⁰ A *Genetikai pszichológia 2.* kötetéből vett idézeteimet Kramer (Rank, 1996) angol fordításaiból vettem.

köze a közgazdaságtanhoz, hanem egyszerűen a személyiségtípusok közötti összecsapás mellékterméke.

Bár Rank elszakadt Freudtól, és 1924 és 1927 között egy új pszichoanalitikus paradigma kidolgozásába kezdett, ironikus módon mind intellektuális stílusában, mind a terápiás folyamatról alkotott felfogásában túlságosan hasonlított egykori mesterére. Most, hogy a pszichoanalízis legtöbb tudósa és klinikusa végre túlépett a Freud-rajongás és a Freud-gyalázás hasonlóan steril alternatíváin, valóban sajnálatos lenne, ha a rankiánusok kis csoportja ugyanezt a baljós kettősséget állandósítaná elődjével kapcsolatban. Ha Rankot felelősségre vonom a tévedései miatt, az azért van, mert komolyan veszem őt; és még soha nem volt olyan hős, aki ne sántított volna.

Bókay Antal fordítása

Felhasznált irodalom

- Adler, Alfred** (1908). The Child's Need for Affection. In: *The Individual Psychology of Alfred Adler: A Systematic Presentation in Selections from His Writings* (38-43). Ed. Heinz L. Ansbacher and Rowena R. Ansbacher. New York: Harper Torchbooks, 1956.
- Aron, Lewis** (1996). *A Meeting of Minds: Acutuality in Psychoanalysis*. Hillsdale, N.J.: Analytic Press.
- Aron, Lewis – Harris, Adrienne** (eds.) (1993). *The Legacy of Sándor Ferenczi*. Hillsdale, N.J.: Analytic Press.
- Bowlby, John** (1979). Psychoanalysis as Art and Science. In: Bowlby. 1989. *A Secure Base: Clinical Applications of Attachment Theory*. London: Tavistock.
- Breger, Louis** (2000). *Freud: Darkness in the Midst of Vision*. New York: Wiley.
- Ferenczi Sándor** (1919). A pszichoanalízis technikájához. In: *Háború, forradalmak, pszichoanalízis, 1914 – 1919. Ferenczi Sándor összes művei, 3.* Szerk., s. a. r. Borgos Anna és Pető Katalin. Budapest: Oriold és Társai, 2023.
- Ferenczi Sándor** (1924). *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében*. Ford. Kovács Frigyesné. Budapest: Filum, 1997.
- Ferenczi Sándor** (1925). Az aktív pszichoanalitikus technika kontraindikációi. Ford. Széchehy Orsolya. In: *Ferenczi: Technikai írások (1921-33)* (23-34). Budapest: Animula, 1997.
- Ferenczi, Sándor** (1926). *Further Contributions to the Theory and Practice of Psychoanalysis*. Ed. John Rickman. Trans. Jane Isabel Suttie. New York: Brunner/Mazel, 1980.

- Ferenczi Sándor** (1930). A relaxáció elve és a neokatarzis. Ford. Kertész Tivadarné. In: Ferenczi: *Technikai írások (1921-33)* (71-86). Budapest: Animula, 1997.
- Ferenczi Sándor** (1933). Nyelvzavar a felnőttek és a gyermek között. A gyengédség és a szenvedély nyelve. In: Ferenczi: *Technikai írások (1921-33)* (102-112). Budapest: Animula, 1997.
- Ferenczi Sándor** (1932). *Klinikai napló*. Ford. Vég Katalin. Budapest: Akadémiai, 1996.
- Ferenczi Sándor levelezése Ernest Jonesszal és Georg Groddeckkal** (2010). Szerk. Erős Ferenc és Kovács Anna. Budapest: Thalassa Alapítvány – Imágó Egyesület.
- Fogel, Gerald I.** (1993). A Transitional Phase in our Understanding of the Psychoanalytic Process: A New Look at Ferenczi and Rank. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 41: 585-602.
- Freud, Sigmund** (1900). *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 1997.
- Freud, Sigmund** (1909). Megjegyzések egy kényszerneurotikus esetről. A „Patkányember”. Ford. Alpár Zsuzsa. In: Freud: *A Patkányember. Klinikai esettanulmányok I.* (213-275). Budapest: Cserépfalvi.
- Freud, Sigmund – Abraham, Karl** (1965). A Psycho-Analytic Dialogue: The Letters of Sigmund Freud and Karl Abraham. Ed. Hilda C. Abraham and Ernst L. Freud. Trans. Bernard Marsh, Hilda C. Abraham. London: Hogarth Press.
- Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor** (2004). *Levelezés*, III/1. kötet, 1920–1924. Ford. Schulcz Katalin. Szerk. Eva Brabant, Ernst Falzeder. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2004.
- Freud, Sigmund – Ferenczi Sándor** (2005). *Levelezés*, III/2. kötet, 1925–1933. Ford. Berényi Gábor. Szerk. Eva Brabant, Ernst Falzeder. Thalassa Alapítvány – Pólya Kiadó, 2005.
- Freud, Sigmund – Andreas-Salomé, Lou** (1966). *Letters*. Ed. Ernst Pfeiffer. Trans. William and Elaine Robson-Scott. New York: Harcourt Brace Jovanovich, 1972.
- Groddeck, Georg** (1949). *Exploring the Unconscious*. Trans. V. M. E. Collins. London: Vision Press, 1989.
- Grosskurth, Phyllis** (1986). *Melanie Klein: Her World and Her Work*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1987.
- Jamison, Kay Redfield** (1993). *Touched With Fire: Manic-Depressive Illness and the Artistic Temperament*. New York: Free Press.
- Jones, Ernest** (1949). *Hamlet and Oedipus*. Garden City, N.Y.: Doubleday, 1954.
- Jones, Ernest** (1957). *Sigmund Freud élete és munkássága*. Ford. Félix Pál. Budapest: Európa, 1983.
- Klein, Melanie** (1961). Narrative of a Child Analysis: The Conduct of the Psycho-Analysis of Children as Seen in the Treatment of a Ten-year-old Boy. In: *The*

- Writings of Melanie Klein*, vol. 4. Ed. Roger E. Money-Kyrle et al. New York: Free Press, 1975.
- Leimer, Marina** (1997). Too Rankian for the Freudians, or Too Freudian for the Rankians: Otto Rank's Contributions to Psychoanalysis in the 1920s. *Journal of the American Academy of Psychoanalysis*, 25: 37-70.
- Lieberman, E. James** (1985). *Acts of Will: The Life and Work of Otto Rank*. New York: Free Press.
- Lieberman, E. James** (1993). Introduction. In: *Otto Rank: The Trauma of Birth* (ix-xv). New York: Dover, 1993.
- Paskauskas, R. Andrew** (ed.) (1993). *The Complete Correspondence of Sigmund Freud and Ernest Jones 1908-1939*. Cambridge, Mass.: Harvard University Press.
- Rank, Otto** (1909). *The Myth of the Birth of the Hero*. Trans. F. Robbins and Smith Ely Jelliffe. New York: Journal of Nervous and Mental Disease Publishing Co., 1914.
- (1910). Ein Traum, der sich selbst deutet. *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschungen*, 2: 465-540.
- (1911). *Die Lohengrin Sage*. Vienna: Deuticke.
- 1912. *Das Incest-Motiv in Dichtung und Sage: Grundzüge einer Psychologie des dichterischen Schaffens*. Leipzig: Deuticke.
- 1924a. *The Don Juan Legend*. Trans. David G. Winter. Princeton: Princeton University Press, 1975.
- 1924b. *Eine Neurosenanalyse in Träumen*. Leipzig: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- 1924c. *Psychoanalysis as General Psychology*. In: Rank, 1996, 51-65.
- 1924d. The Therapeutic Application of Psychoanalysis. In: Rank, 1996, 66-77.
- 1924e. *A születés traumája*. Ford. Frigyes Júlia. Budapest, Oriold és Társai, 2017.
- 1924f. *The Trauma of Birth*. New York: Dover, 1993. Translated from the German.
- 1926a. *Das Incest-Motiv in Dichtung und Sage: Grundzüge einer Psychologie des dichterischen Schaffens*. 2d ed. Leipzig: Deuticke.
- 1926b. *Sexualität und Schuldgefühl: Psychoanalytische Studien*. Leipzig: Internationaler Psychoanalytischer Verlag.
- 1926c. *Technik der Psychoanalyse. Die analytische Situation illustriert an der Traumdeutungstechnik*. Leipzig: Deuticke.
- . 1927a. *Grundzüge einer genetischen Psychologie auf Grund der Psychoanalyse der Ichstruktur*. Leipzig: Deuticke.
- . 1927b. Review of Sigmund Freud, *Hemmung, Symptom und Angst*. *Mental Hygiene*, 11: 181-186.
- 1927c. The Significance of the Love Life. In: Rank, 1996, 177-188.

- 1927d. Social Adaptation and Creativity. In: Rank, 1996, 189-200.
- 1929. *Truth and Reality*. Trans. Jessie Taft. New York: Norton, 1978.
- 1929-31. *Will Therapy*. Trans. Jessie Taft. New York: Norton, 1978.
- 1930a. *Psychology and the Soul*. Trans. W. D. Turner. New York: Barnes, 1961.
- 1930b. Speech at First International Congress on Mental Hygiene. In: Rank, 1996, 221-227.
- 1932. *Art and Artist*. New York: Knopf.
- 1992. *The Incest Theme in Literature and Legend: Fundamentals of a Psychology of Literary Creation*. Trans. G. C. Richter. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- 1996. *A Psychology of Difference: The American Lectures of Otto Rank*. Ed. Robert Kramer. Princeton: Princeton University Press.
- Rank, Otto – Ferenczi, Sándor** (1923). *The Development of Psychoanalysis*. Trans. Caroline Newton. New York: Dover, 1956.
- Rudnytsky, Peter L.** (1991). *The Psychoanalytic Vocation: Rank, Winnicott, and the Legacy of Freud*. New Haven: Yale University Press.
- Rudnytsky, Peter L.** (2000). *Psychoanalytic Conversations: Interviews with Clinicians, Commentators, and Critics*. Hillsdale, N.J.: Analytic Press.
- Stepansky, Paul E.** (1999). *Freud, Surgery, and the Surgeons*. Hillsdale, N.J.: Analytic Press.
- Sulloway, Frank J.** (1996). *Born to Rebel: Birth Order, Family Dynamics, and Creative Lives*. New York: Vintage Books, 1997.

Kőváry Zoltán

Óriások vállán állva

Otto Rank jelentősége a dinamikus pszichológia fejlődésében

Bevezetés

Otto Rank (1884–1939) osztrák, majd amerikai pszichoanalitikus az 1910-es és 1920-as években mint Sigmund Freud titkára, majd egyik legközelebbi munkatársa és a pszichoanalízis „titkos bizottságának” tagja tevékenykedett Bécsben és a nemzetközi tudományos életben. Az 1920-as évek közepétől a „születés traumájának” és az elsődleges szeretettárgytól való szeparációnak a jelentőségét hangsúlyozva – kezdetben kollégájával és barátjával, Ferenczi Sándor együtt – Rank elmozdult a klasszikus, freudi szemléletmódtól. Ez végül ahhoz vezetett, hogy egy konfliktusokkal teli időszakot követően Rank elszakadt Freudtól és a pszichoanalitikus mozgalomtól (Bókay, 2008). Ezt ő maga is egyfajta születési traumaként élte meg, ám ez hozzájárult ahhoz, hogy valódi önmagára találhasson tudósként és emberként. Rank később a szeparációval kapcsolatban a pszichológiai hatások mellett az emberi létezésre vonatkozó filozófiai következményeket is hangsúlyozta, ezért az amerikai egzisztenciális pszichológia egyik fontos előfutáraként is tekintenek rá (Schneider, 2023). „Akarat-terápiája” előre mozdította a rövid dinamikus terápiák fejlődését (Marmor, 1992), és kiindulópontul szolgált Carl Rogers személyközpontú terápiája számára (Kramer, 2019), míg a művészetéről és a művésztől alkotott elképzelései nagyban hozzájárultak a mélylélektani ihletésű kreativitáskutatásokhoz és általában véve a humán tudományos pszichológia kialakulásához is. Ez utóbbiban feltehetően nagy szerepet játszott az, hogy Rank volt az egyik első nem orvosi képzetségű pszichoanalitikus (Lieberman, 1985).

A 20. század során évtizedeken át Otto Rank volt Freud egyik leginkább félreértett követője, akit nem igazán idéztek bonyolult és homályos írói stílusa, valamint a pszichoanalízisen belüli hivatalos megítélése miatt. Freud életrajzírója, Ernest Jones Ferenczihez hasonlóan „pszichotikusnak” diagnosztizálta őt, miután végleg elhagyta a pszichoanalitikus mozgalmat és szeretett mesterét (Bókay, 2008), ám míg Ferenczi rehabilitációja a 20. század utolsó évtizedeiben sikeresen megtörtént a

pszichoanalízisen belül, Rank esetében ez a mai napig várat magára. Ő és eszméi marginalizálódtak, bár az Egyesült Államokban a pszichoanalitikus táboron kívül idővel meglehetősen jelentős befolyásra tett szert. Az egzisztenciális pszichológus Rollo May (1977/1950) és a jungiánus Ira Progoff (1956) korai kezdeményezéseit követően Rank igazi újrafelfedezése az 1970-es években kezdődött meg, amikor Ernst Becker *The Denial of Death* (1973) című Pulitzer-díjas könyvében Rank posztfreudi elméleteit Sören Kierkegaard egzisztencialista filozófiájával integrálta, aki egyébként jelentős hatást gyakorolt Rank korai szellemi fejlődésére. A Rank-reneszánsz további lassú érlelődésében fontos szerepet játszott Robert Stolorow és George Atwood (1979), Irvin D. Yalom (2006/1980), Paul Roazen (1984) James Lieberman (1985), jelen számunk egyik szerzője, a magyar-amerikai Robert Kramer (1997, 2023), valamint Kirk Schneider (2023), a Rank-követő Rollo May tanítványa. Ennek nyomán Rankra manapság egyértelműen az amerikai humanisztikus és egzisztencial-humanisztikus irányzatok legfontosabb megelőlegezőjeként tekintenek. Ám az, hogy például Margaret Mahler évtizedekkel megelőzve a szeparáció-individuációt helyezte elmélete és gyakorlata középpontjába, a pszichoanalízis részéről ez idáig semmiféle „hivatalos” elismerést nem kapott; a pszichoanalízis és a tágabb szakmai közvélemény Rankot továbbra is leginkább a születési trauma javarészt „elhibázott” elméletének megalkotójaként tartja számon. Ez a tanulmány (és az *Imágó Budapest* egész jelenlegi száma) többek között azért született, hogy a Magyarországon nem igazán ismert, de egyre jelentősebbé váló ranki életműről¹ pontosabb képet kapjon az érdeklődő olvasó.

Az alacsony sorból származó Rank szó szerint „self-made man” volt: formális oktatás és mindenféle külső támogatás nélkül, filozófia és irodalom olvasásával teremtette meg önmagát, azonosulva a szellemtörténet nagy hőseivel, Schopenhauertől Darwinon át egészen Freudig. (Stolorow & Atwood, 1979; Roazen, 1984). Freud és Rank kapcsolata sokáig egyfajta apa-fia viszonyhoz hasonlóan szoros és bensőséges volt. Rank helyzete a pszichoanalízisben nagyon speciális volt; ő volt az első nem orvos végzettségű, „laikus analitikus”; mivel a bécsi egyetemen filozófiából és bölcsészettudományokból szerzett doktori címet, és „ezek alkalmazása révén jelentősen kiszélesítette a pszichoanalízis hatókörét” (Taylor, 2009, 76-77.). Olyan korai munkáival, mint a *Der Mythos von der Geburt des Helden* (A hős születésének mítosza, 1914/1909) a *Das Incest-Motiv in Dichtung und Sage* (Az incest-motívum az irodalomban és a mítoszokban, 1912), illetve a Hanns Sachsszal együtt jegyzett *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften* (A pszichoanalízis jelentősége a szellemtudományok számára, 1916/1913) Rank számottevően hozzájárult a klasszikus pszichoanalízis fejlődéséhez, a *Der Doppelgänger* (A hasonmás, 1971/1914) című könyvével pedig Stolorow és Atwood (1979) szerint már a narcizmus későbbi mélypszichológiai értelmezését vetítette előre, amely fontos szerepet játszott például Heinz Kohut szelfpszichológiájában a hetvenes évektől.

Rank az 1920-as években kezdett eltávolodni a freudi pszichoanalízistől, amikor barátjával és kollégájával, Ferenczi Sándorral *A pszichoanalízis fejlődési céljai* című könyvükben (Ferenczi & Rank, 2024/1924) kifejtették elképzeléseiket a korai anyagyermek kapcsolat, a Rank kifejezésével élve preödipális fejlődési szakasz

¹ Magyarul eddig csak *A születés traumája* jelent meg 2017-ben az Oriold és Társai Kiadó gondozásában, Frigyes Júlia fordításában.

pszichopatológiai és terápiás jelentőségével kapcsolatban. Rank saját elképzelései a születési trauma koncepciójában csúcsosodtak ki, amelynek nem csak pszichológiai, hanem antropológiai és filozófiai következményeit is taglalta ugyanekkor megjelent kötetében, *A születés traumájában* (Rank, 2017/1924). A két munka megjelenéséhez kapcsolódó súlyos viták² végül Rank esetében a Freudtól és a pszichoanalízistől való elszakadásához vezettek. Ezt követően az ekkor negyvenes évei elején járó tudós elkezdte kidolgozni az ember pszichológiájára és a pszichoterápiára vonatkozó saját koncepcióit. Fiatal kora óta foglalkozott filozófiai problémákkal, ami Freud utáni könyveiben még hangsúlyosabbá vált; ennek nyomán Rank a pszichológiában az egzisztenciális megközelítés egyik legfontosabb előfutára lett (Schneider & May, 1995), míg „akaratterápiája” (Rank, 1968/1929-31) hozzájárult a rövid dinamikus terápiák kialakulásához (Marmor, 1992). A szellem- és társadalomtudományok iránti érdeklődése Rankot emellett a személyiség szempontú kreativitáskutatások egyik fontos kezdeményezőjévé tette; úgy vélte, hogy a kreativitás nem az intrapszichés konfliktusok elleni magas szintű védekezés, hanem a „kreatív akarat” megnyilvánulása, és hangsúlyozta, hogy a művészi produktum létrehozása és saját magunk megteremtése ugyanannak az éremnek a két oldalát jelenti (Rank, 1989/1932).

A pszichoanalitikus körökből történő távozása után Rank évekig Bécs, Párizs és New York között ingázott, végül 1935-ben végleg letelepedett az Egyesült Államokban. Ebben az időszakban születtek meg legfontosabb könyvei: a *Will Therapy* (1968/1929-31), a *Wahrheit und Wirklichkeit* (Igazság és valóság, 1978/1929), a *Seelenglaube und Psychologie* (Lélekben való hit és pszichológia, 2017/1930), a *Kunst und Künstler* (Művészet és művész, 1989/1932), valamint a már csak posztumusz megjelent *Beyond Psychology* (1958/1941). Bár gondolatainak elterjedését némileg gátolta, hogy Rank korántsem volt olyan jó író, mint Freud vagy később Rollo May, és német munkáinak első angol fordítása sem sikerült túl fényesen, ekkoriban már számos jelentős követője akadt, köztük Carl Rogers és Erich Fromm, de Henry Miller és Anaïs Nin írók is (Lieberman, 1985). A pszichológiában Rank halála után erősen befolyásolta Rollo May, Clark Moustakas, Stanislav Grof és Irvin Yalom munkásságát (Taylor, 2009), valamint a már említett Ernest Beckert (1973), akinek a ranki gondolatokra épülő munkája alapozta meg a Terrormenedzsment Elméletnek (TMT) nevezett nagy hatású szociálpszichológiai kutatási irányzatot is (Solomon, Greenberg & Pyszczynski, 2015). A következőkben Rank életének és munkásságának az átfogó bemutatására vállalkozom; ezzel igyekszem hozzájárulni, hogy ezek Magyarországon is ismertebbé válhassanak. Ennek nemcsak történeti indokai vannak, hanem az is, hogy az életmű egyre inkább elfogadottá és meghatározóvá válik a dinamikus pszichológia világában.

Rank életének és munkásságának alakulása

Rank 1884-ben született Bécsben, Otto Rosenfeld néven. Családnevét felnőttként Rankra változtatta; a név kiválasztása önmaga megalkotásának fontos része volt, hogy

² Erről részletesen jelen lapszámban Bókay Antal tanulmánya számol be.

elszakadhasson apjától, családjától és a hagyományoktól. A névnek több jelentése is van, mint például „görbület”, „kanyargós pálya” és „intrika”, és Otto feltehetőleg Ibsen *Nóra* című drámájának orvos szereplőjétől, Dr. Ranktól kölcsönözte (Lieberman, 1985). Rank viszonylag alacsony társadalmi rétegből származott; családi élete problémákkal telt, mivel apja részeges és közömbös ember volt, ami végül a család széthullásához vezetett. Rank ezért már fiatalon dolgozni járt (valószínűleg egy üvegfúvó-gyárba, de ez nem teljesen tisztázott) és anyagilag támogatta az anyját, de mindig talált időt az olvasásra és a gondolkodásra (Roazen, 1984). Számos pszichológiai problémája volt, mint például a hipománia és a deprimáltság közötti hangulatingadozás, az érzelmi elszigetelődésre való hajlam és a grandiózus fantáziákban való elmerülés. Kiváló intellektuális adottságainak megfelelően ezeken a fantáziákon úgy tudott dolgozni, hogy olyan szellemóriásokkal azonosította magát, mint Schopenhauer, Ibsen, Nietzsche, Wagner, Darwin és természetesen Freud. Ez később is, egész felnőtt életében jellemző volt rá (Stolorow & Atwood, 1979).

Rank életében fordulópontot jelentett, amikor 1905-ben egy kivizsgálás során Freud elméleteiről beszélgetett orvosával, akit történetesen – és fentebb már érintett módon – Alfred Adlernek hívtak. Adler azt tanácsolta Ranknak, hogy küldje el egyik írását (*Der Künstler – A művész*) Freudnak (aki későbbi, erről szóló beszámolójában Adlert akkurátusan kifejejtette a történetből; Lieberman, 1985). Freudot annyira lenyűgözte ez a mű, hogy meghívta a huszonegy éves Otto Rankot a Bécsi Pszichoanalitikus Társaság titkárának. Rank ezt követően gyakorlatilag Freud fogadott fia lett, és a pszichoanalízis atyja arra ösztönözte, hogy fejezze be a gimnáziumot és legyen a bécsi egyetem hallgatója. Mivel hitt védenca fejlődési lehetőségeiben, ezért anyagilag is támogatta a fiatalember tanulmányait. Végül Rank – a Wagner által is feldolgozott Lohengrin-mítoszról írva disszertációját – 1912-ben a bölcsészettudományok (filozófia és irodalom) doktoraként fejezte be egyetemi éveit. Ezt követően – ahogy Freud írta – az ifjú tudós „a pszichoanalízis nem orvosi oldalának szentelte magát” (Roazen 1984, 393.); tanulmányaiban a mitológia és a művészet pszichológiájának kérdéseivel foglalkozott. Még ugyanebben az évben Hans Sachsszal együtt a legendás *Imago* folyóirat alapító szerkesztője lett, de Freud őt tette meg a legfontosabb pszichoanalitikus folyóirat, az *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse* szerkesztőjének is. Rank volt a „titkos bizottság” legfiatalabb tagja (Lieberman, 1985), amelyet Adler és Jung távozása után, az 1912-ben alapítottak a tanok tisztaságának védelmezése céljából.

Az első világháború alatt, 1916-ban Rankot Krakóba helyezték, hogy az osztrák hadsereg hivatalos lapját szerkessze. Ott ismerkedett meg Beata Tola Mincerrel, aki később az első felesége lett. Miután a pár visszaköltözött Bécsbe, Beata Rank sikeresen beilleszkedett, tagja lett a Bécsi Pszichoanalitikus Társaságnak, és jó személyes kapcsolatot alakított ki magával Freuddal is (Lieberman, 1985). A háború után Rank Bécsben gyakorló analitikussá vált. Freuddal való kapcsolata bensőséges maradt; az a hír járta, hogy Rank rövid ideig analizálta is a mestert. Elképzelhető, hogy ez nem történt meg, de már maga a pletyka létezése azt mutatja, hogy Rank „nemcsak személyes kedvenc volt, hanem a pszichoanalízis walesi hercege” (Roazen, 1984, 397.). Rank maga élvezte ezt a pozíciót; a Freuddal való kapcsolat „az idealizált szülő-imágóval való egyesülés lehetőségét nyújtotta számára, amelyet korábbi évei nagy

részében megtagadtak tőle” (Stolorow & Atwood 1979, 166.). Rank első életrajzírója, Jessie Taft (1958) szerint ez volt egész élete legmélyebb kapcsolata.

Rank 1919 körül kezdte hangsúlyozni az anya és csecsemő kapcsolatának fontosságát, amikor a pszichoanalízis még kevés figyelmet fordított erre a témára. Rank fókuszváltásában jelentős szerepet játszhatott az is, hogy a pszichoanalitikus közvetlen közletről tapasztalta meg felesége és lánya bontakozó kapcsolatát, vagyis modernebb kifejezéssel élve Ranknak nem csak a „klinikai csecsemőt” (Stern, 2000/1985) volt lehetősége megfigyelni ezekben az években, amire csupán a terápiás tapasztalatok nyomán lehet visszakövetkeztetni. Az anyát a Rank előtti pszichoanalízisben a csecsemőkori ösztönös vágyak tárgyának tekintették, nem pedig a védelem és a biztonság forrásának (Roazen, 1984). Rank témával kapcsolatos elképzeléseiben egyaránt szerepet játszottak apai, önismereti és terápiás tapasztalatai, valamint irodalmi, filozófiai és mitológiai ismeretei. 1923-ban fejezte be *A születés traumája* kéziratát, amit Freudnak ajánlott. Freud elfogadta a mű dedikálását, és először azt írta, hogy nem tudja, hogy a mű „66 vagy 33 százalékban igaz-e, mindenesetre ez a legfontosabb előrelépés a pszichoanalízis felfedezése óta” (Roazen, 1984, 398.). Véleménye azonban rövid időn belül megváltozott, ami számos kontextuális tényező eredménye volt. A könyv létrejötté egy igen bonyolult, 1923-1924 körül kialakult szituációhoz kapcsolódott. Ekkor, miként már említettük, Rank egy másik könyvet is kiadott, Ferenczi Sándorral, *A pszichoanalízis fejlődési céljai* címmel (Ferenczi & Rank, 2024/1924). Az együttalkotás, a ko-kreativitás (Arons & Richards, 2015) ilyen jellegű megnyilvánulásainál nehéz eldönteni, hogy a mű egyes gondolatai milyen mértékben tulajdoníthatók az egyik vagy a másik szerzőnek. Annyi bizonyos, hogy jelen esetben semmiképp nem feltételezhetjük, hogy Ferenczi volt a mester és Rank volt a tanítvány. Ebből kifolyólag valószínűsíthető, hogy Rank fontos kezdeményezője volt olyan újításoknak, amelyek a pszichoanalízis megreformálásához vezettek, például a tárgykapcsolat-elméletek formájában (Kramer, 1997), és amely újításokat az utókor hajlamos kizárólag Ferenczinek tulajdonítani. A két könyv a pszichoanalitikus mozgalmon belül komoly, szakmai és személyes kérdéseket is magában foglaló viták hosszú folyamatát indította el, amely a Budapest-Bécs és a Berlin-London tengelyek ellentétei körül kristályosodott ki. Ez végül Rank távozásához vezetett, ami korántsem véletlen, hiszen a vitában egyre inkább az ő munkája vált a célponttá, ő lett a „főbűnös” (Bókay, 2008). Ferenczi (egyelőre) megúsza a kiközösítést. Freud két tűz közé került, hiszen Rank és Ferenczi voltak személyes kedvencei; miközben tisztában volt vele, a pszichoanalízis jövője a Karl Abraham vezette berlini csoport és az Ernest Jones vezette angolszászok kezében volt. Ők mindannyian a preödipális „eretnység” ellen voltak, amely Rank egész rendszerének középpontjában állt (Roazen, 1984).

A vitának jelentős következményei lettek. Ferenczi – Rankot megtagadva – Freud nyomására visszatért a többséghez, bár néhány évvel később ő is megkezdte saját lázadását, többek közt a trauma-koncepció (Ferenczi, 2006/1932) felélesztésével. Rank – egy mozgalmas, újraközeledési próbálkozásokkal és bűnbánattal tarkított időszak után – független szerzőként és analitikusként Párizsba, majd New Yorkba költözött (Lieberman, 1985). Távozásának pszichológiai aspektusai is voltak. Az egyik nárcisztikus frusztrációja és dühe volt, mivel az idealizált Freud megakadályozta saját

grandiózus elméletépítésében, ugyanakkor – megtudva, hogy mestere gyógyíthatatlan és halálos betegségben szenved – meg is akarta óvni magát a Freud várható halála miatti veszteség fájdalmától (Stolorow & Atwood, 1979). Mivel Rank ekkor (és tulajdonképpen egész életében) kifejezett pszichopatológiai megnyilvánulásokat, például szélsőséges hangulatingadozásokat mutatott, Ernest Jones mentálisan zavartnak nyilvánította, és Rank lázadó viselkedését alapvetően betegséggel magyarázta. Jones ugyanezt tette néhány évvel később Ferenczi esetében is (Bókay, 2008), ami évtizedekre e szerzők marginalizálódásához vezetett a pszichoanalízisen belül. Erich Fromm (1991/1958) nem véletlenül hasonlította ezt a „módszert” a történelem sztálini újraírásához.

Rank 1926-ban feleségével Párizsba költözött, ahol elkezdte felépíteni önmagát és új szellemi közegét analitikusként és oktatóként. Köréhez tartoztak már említett módon Henry Miller és Anaïs Nin írók (Ninnel hosszú és bonyolult viszonya alakult ki), emellett gazdag amerikai páciensek is látogatták. Utóbbiak nagyon fontosak voltak számára, ebből tudta ugyanis fedezni extravagáns életmódjuk költségeit és amerikai útjait. Ezalatt előadásokat tartott a Sorbonne Egyetemen, és terveket szőtt az Amerikába költözésről. Felesége, Tola, sikeres gyermekanalitikus lett, és Párizsban szándékozott maradni (Roazen, 1984). Nézeteltérések később a házasság felbomlásához vezettek. Rank 1926 és 1935 között többször is hosszabb utazást tett az Egyesült Államokba, végül 1935-ben New Yorkban telepedett le. Bár a hivatalos pszichoanalitikus körökből kitiltották (az általa korábban kiképzett analitikusokat például arra kényszerítették, hogy újra analizáltassák magukat), ebben az időszakban elég sikeres karriert futott be Amerikában terapeutaként, íróként és előadóként. Előadásokat tartott a Harvard, a Stanford, a Yale és a Pennsylvania egyetemeken, és bizonyos mértékű hatást gyakorolt az amerikai pszichológia fejlődésére, például tanítványán, Carl Rogersen keresztül (Lieberman, 1985, Kramer, 2019). Magánéletében – komoly hullámvölgyek után – az 1930-as évek második felében talpra állt: elvált Tolától, és feleségül vette Estelle Buel, amerikai titkárnőjét. Ám alig két hónappal ezután, 1939 októberében, 55 éves korában hirtelen meghalt, egy hónappal a 83 éves Freud halála után. Ranknak csupán torokgyulladásra volt, de a kezelés során alkalmazott kénes gyógyszerre adott allergiás reakciója végzetesnek bizonyult (Roazen, 1984).

Az 1930-as évek végétől néhány jelentős amerikai pszichológus, mint Carl Rogers, majd később Rollo May elkezdtek hivatkozni Rankra írásaikban. Rogers például visszaemlékezett arra, hogy Rank terápiája jobban lenyűgözte, mint a teóriái (Lieberman, 1985). Egy másik „titkos követő” Erich Fromm volt, aki Lieberman szerint a híres *Menekülés a szabadság elől* (1941) című művében „használja az »akarás« és más Rank-féle fogalmakat, de anélkül, hogy Ranket megemlítené” (i. m., 398.). Ugyanez figyelhető meg Fromm *Utak egy egészséges társadalom felé* (2010/1955) című könyvében is, amelyben Fromm az anyától való elszakadás hiányából vezet le számos pszichológiai jelenséget. Rollo May 1950-ben a *The Meaning of Anxiety*-ben (1977/1950) egy teljes fejezetet szentelt Rank szorongás-elméletének, a jungiánus Ira Progoff pedig 1956-ban egy monográfiában elemezte Freud, Jung, Adler és Rank elméleteit (Progoff, 1956). De ezeken a szórványos utalásokon kívül Rank öröksége egészen az 1970-es évekig nem fejtett ki általánosabb

hatást. Újrafelfedezése a 20. század utolsó negyedében kezdődött, ennek nyomán Rankot kezdték a pszichoanalitikus tárgykapcsolat-elméletek, a rövid dinamikus pszichoterápiák, a humanisztikus és egzisztenciál-humanisztikus pszichológiák (Kramer 1997, 2019), valamint a perinatális pszichológia (Grof, 1975) egyik legfontosabb előfutárának tekinteni. A következőkben Rank pszichoanalitikus, majd posztfreudi időszakainak legfontosabb szellemi vívmányait igyekszünk áttekinteni.

Rank hozzájárulása a klasszikus pszichoanalízishez

Miután 1905-ben csatlakozott a pszichoanalitikus belső körhöz, Rank Freud „jobbkeze” lett, és húsz éven át titkári és szervezői minőségben szolgált Freudot és a mozgalmat. A mozgalomban betöltött szerepe mellett a pszichoanalízis nem orvosi (szellemtudományos) oldala tanulmányozásának szentelte magát, hogy egyértelművé tegye a pszichoanalízis jelentőségét a humán tudományok számára (Lieberman, 1985). 1907 és 1920 között számos cikket és könyvet publikált, amelyek nagymértékben hozzájárultak a klasszikus pszichoanalízis szellemtudományos oldalának kibontakozásához. Ilyenek voltak a „belépőnek” számító 1907-es *Der Künstler* (A művész), a doktori témáját adó Lohengrin-Sága elemzése, már említett munkái a hős születésének mítoszaról és az incest-motívumról, a Hanns Sachsszal közösen írt kötete, illetve a nárcizmus későbbi elméleteit előlegező hasonmás-tanulmány 1914-ben (Stolorow & Atwood, 1979). Eközben Ranknak lehetősége volt arra is, hogy két fejezetet („Álmok és költészet” és „Álmok és mítosz”) beillesszen Freud úttörő *Álomfejtésébe*; a két fejezet a negyedikről a hetedik kiadásig szerepelt a mester könyvében (Lieberman, 1985). Ez egyértelműen mutatja Rank kitüntetett helyzetét a pszichoanalitikus mozgalomban, ami valószínűleg sokakat iriggyé tett (Roazen, 1984). Érdekes ebből a szempontból újra megnézni a titkos bizottságról készült híres 1922-es fotót is, ahol Rank mint fiú áll Freud atyai trónja mögött, ugyanolyan világos öltönyben, mint szellemi apja, szemben az idősebb kollégák, Abraham, Eitingon, Sachs, Jones és Ferenczi sötét öltözetével.

A *Der Mythos von der Geburt des Helden* (A hős születésének mítosza, 1914/1909) kiemelkedő jelentőségű Rank korai művei közül. Freud felkérésére írta, és René Kaes (2005) szerint ez volt az első írás, „amely kísérletet tett a mítoszok pszichoanalitikus értelmezésére: Ebben [Rank] kijelentette, hogy a pszichológiai valóság felelős azért, hogy megszervezze azt, amit a mítosz vagy a történet elbeszél”. Ennek nyomán Rank „eredeti perspektívával gazdagította a mítoszok kialakulásának és funkciójának problémájához való módszertani megközelítéseket” (Kaes, 2005, 1093.). Ugyanakkor a könyv a születés témáját is bevezette a pszichoanalitikus irodalomba (Houzel, 2005). (Ennek jelentőségét később tárgyaljuk.) Rank (1914/1909) könyvében szót emelt a mítoszok „naturalista” értelmezése ellen, amely szerint azok természeti folyamatokat ábrázolnak, és a tudomány előtti időszakban az ember ezzel próbálta magyarázni naiv módon a tapasztalatait. Ehelyett, mondja Rank, sokkal inkább arra kell következtetnünk, hogy a mítoszok, mint például az egyetemes hősi mítoszok, az álmokhoz hasonló pszichológiai, pszichoszexuális tendenciákat, konfliktusokat fejeznek ki. Hozzá kell tennünk, hogy ez az elképzelés erősen

kapcsolódik a 19. századi romantika mítoszfelfogásához (Doorman, 2006). A mitológia romantikus újraértelmezése filozófiai és pszichológiai jellegű volt: művészek és filozófusok kezdték felismerni, hogy a mitológiai alakok és helyzetek az emberi létezés tipikus struktúráit, szituációit ábrázolják szimbolikusan. Általánosan elfogadott, hogy Richard Wagner ógermán mitológián alapuló „Ring-tetralógiája” volt ennek a folyamatnak a legfontosabb sarokköve (Magee, 2013). Wagner követője, Friedrich Nietzsche hasonlóképp cselekedett, amikor filozófiai írásaiban az „apollóni” és a „dionüszoszi” fogalmakat használta az emberi létezés egymással dialektikus viszonyban lévő dimenzióit (Nietzsche, 1986/1872). Az egzisztencializmus másik nagy előfutára, Sören Kierkegaard (1813/1843, 1843/1844) a bibliai történetek (Ábrahám és Izsák, Ádám és Éva) pszichológiai-filozófiai elemzését használta a hitről és a szorongásról alkotott elképzeléseinek bemutatására. Freud ezt a romantikus hagyományt követte, amikor mitológiai nevekkkel illetve pszichológiai felfedezéseit (Ödipusz-komplexus, nárcizmus); ez a tendencia pedig folytatódott a 20. századi pszichológiában (Jung, Szondi Lipót) és filozófiában (Albert Camus).

Rank (1914/1909) munkájában ennek a tradíciónak a szellemében felvázolta a hősi mítoszok tipikus szerkezetét (a hős mint királyi vagy isteni szülők gyermeke; veszélyjelek a terhesség alatt; elszakítás a szülőktől; állatok vagy empatikus idegenek mint megmentők megjelenése; nehézségek és kalandok a nevelés során; az igazi szülők megtalálása, stb.) és úgy értelmezte azokat, ahogyan a pszichoanalitikus értelmezi a tipikus álmokat. Eszerint a mítoszok elfojtott, tudattalan (többnyire ödipális) vágyakat fejeznek ki a primer folyamatokon allapuló „álommunka” eszközeivel (sűrítés, eltolás, szimbolizáció) ábrázolva azokat, egyúttal elrejtve azok ösztönös eredetét. Rank azt is hozzáteszi, hogy a regényekben és novellákban a hősről szóló irodalmi alkotás magát a szerzőt is reprezentálja, ami fontos kapcsolódási pont a művészi kreativitásról szóló későbbi munkáikhoz. *A hős születésének mítosza* egy huszonöt éves intellektuális géniusz rendkívül sikeres alkotása; ahogy Kaes írja, a könyv „a tárgyalt témák gazdagsága és megközelítésének eredetisége miatt rendkívül nagyhatásúvá vált: többek között Róheim Géza és Carl G. Jung jelentős műveit inspirálta” (Kaes, 2005, 1094). Emellett a 20. század egyik legtöbbet idézett mítoszkutatója, Joseph Campbell (1907/1949) is előszeretettel hivatkozik rá.

Fontos, hogy lássuk Rank témaválasztásának pszichobiográfiai aspektusait is. Ha Ranknak igaza van abban, hogy a hős irodalmi megalkotásában a szerző önmagát képviseli, és később azt is kijelentette, hogy az alkotói folyamat egyúttal egy produktum létrehozása mellett önmagunk megteremtését is jelenti (Rank, 1989/1932), akkor valószínű, hogy első könyvének megírása nagyon is személyes projekt volt saját maga számára. Hiszen – miként Kierkegaard (1813/1846) is utal rá – „minden lényegi megismerés az egzisztenciára vonatkozik” (i. m., 383), „egy egzisztáló szellem az, amely érdeklődik az igazság iránt, mégpedig azért, mert egzisztálni akar benne” (i. m., 374-375). A hős, könyvének főszereplője valószínűleg maga Otto Rank, aki a téma kidolgozásával párhuzamosan munkálkodott az objektív anyagon, a mítoszokon és önmagán mint hősen. Az is figyelemre méltó, hogy a születés témája a címben is megjelenik mint a hősmítosz legfontosabb aspektusa. Ez a téma, a születés mint „létre-jövés” tizenöt év múlva vált számára sorsdöntő jelentőségűvé, amikor egzisztenciális döntést kellett hoznia, és önmagát kellett választania. Választania kellett, hogy követi-

e a mestert/apát, és örökre „fiú” marad, lemondva saját autonóm szubjektumáról, vagy önmagát választja, szubjektivitását és szabadságát, ami viszont elszigetelődéshez, szorongáshoz és fájdalomhoz vezethet. Ezt a sorsot már példaképe, Friedrich Nietzsche is megkísérelte azzal, hogy elhagyta atyamesterét, Richard Wagnert (Kőváry, 2014).

Rank 1914-ben fejezte be *Der Doppelgänger* (A hasonmás, 1971/1914) című könyvét, amelyet Stolorow és Atwood (1979) a „leglennyűgözőbb művének” (i. m., 136.) nevezett. A munka a hasonmás problémájával foglalkozik, amely már jóval a pszichoanalízis előtt is létezett, mint antropológiai jelenség és mint irodalmi téma olyan romantikus és posztromantikus írók írásaiban, mint például E.T.A. Hoffmann, Jean Paul, Maupassant, Dosztojevszkij, Poe vagy Oscar Wilde, de említhetjük R. L. Stevenson Dr. Jekyll és Hyde-történetét is. Rank műve jelentős hatással volt Freudra, aki *A kísérteties* (Freud, 1998/1918) című művében idézi is tanítványa munkáját. Rank (1971/1914) utal rá, hogy a hasonmás különböző formákban: árnyékként, tükörképneként, arcképként vagy ikerként bukkanhat fel a történetekben, és összefügg azzal az archaikus hiedelemmel, hogy van egy halhatatlan „lelkünk”, amely az én nárcisztikus kiterjesztése; a fejlődés nárcisztikus fázisának lezajlása után viszont a kritika, az üldöztetés és a halál előjelének forrásává válik. Tanulmányában Rank felsorolja azokat a legfontosabb írókat, akik életműjükben megjelenítették ezt a témát, és kitér életrajzi hátterükre is, hogy bemutathassa, hogy ezen írók dokumentált pszichopatológiai érintettsége hogyan befolyásolta e téma kiválasztását és kidolgozását. Rank az antropológiai vonatkozásokkal foglalkozik; elemzi a hasonmás-motívum jelenlétét a mítoszokban és hiedelmekben, és azt különböző jelenségekkel hozza összefüggésbe, mint például az örökkévalóság utáni vágy, az áldozat, a kannibalizmus (amikor az atyaisten felfalja a fiait) és bizonyos tabuk.

Stolorow és Atwood (1979) szerint elméleti szempontból a könyv legfontosabb fejezete az utolsó, amely a hasonmásnak a nárcizmushoz való viszonyával foglalkozik. Bár a nárcizmus gyakran kapcsolódik az önszeretettel, idealizált énünk csodálatával, amelyet a tükörben szeretnénk megpillantani, Rank emellett hangsúlyozza a halálfélelem fontosságát is, amely ugyancsak fontos része ennek a komplexumnak. Ez azt jelenti, hogy a nárcisztikus egyén a személyiségfejlődés során fellépő fixációi miatt szeretné megőrizni idealizált énjének képét, hogy örökké fiatal maradjon, és megmeneküljön a halálfélelemtől, amelyet Rank az egyik legvégső pszichológiai problémának tart. Stolorow és Atwood meglátása szerint Rank eljut a hasonmás témájának legmélyebb jelentéséig, amely az én különböző megjelenési formáihoz kapcsolódik: a nárcisztikus egyén (illetve a gyermek, a primitív ember és a nárcisztikusan zavart felnőtt) „a halál elkerülhetetlenségének tagadásaként és önmaga elvesztése elleni biztosítékként vetíti ki énje megkettőzött reprezentációját” (i. m., 137.). Ez azt jelenti, hogy Rank ebben a művében eltávolodott a nárcizmus freudi ökonomikus koncepciójától a funkcionális felfogás irányába: elméletében a hasonmás a grandiózus, vágyott én materializációjának tekinthető. Ezek a gondolatok néhány évtizeddel később Kohut szelfpszichológiája formájában térnek vissza, mivel ott „a hasonmás ezen variációi (a tükörkép, az iker) a nárcisztikusan zavart betegek által létrehozott nárcisztikus áttételi kapcsolatok fontos összetevőiként jelennek meg (lásd

Kohut 1971-es művét a tükör- és alteregó- vagy iker- átvitelről)” (Stolorow és Atwood, 1979, 137.).

A hősről és a hasonmásról szóló könyvei mellett néhány szót kell szólnunk Ranknak az incest-témát feldolgozó, *Das Incest-Motiv in Dichtung und Sage* (Az incest-motívum az irodalomban és a mítoszokban, 1912) című művéről is. Freud *A pszichoanalitikus mozgalom történetében* (1990/1914) „kimerítő” jelzővel méltatja ezt könyvet, amely szerinte az irodalom pszichoanalitikus tanulmányozása terén az első helyet foglalja el. A könyv alcíme: „Az irodalmi alkotás pszichológiájának alapjai”, ami utal arra, hogy a könyv az incest-motívum irodalmi művekben való univerzális jelenlétének tárgyalásán túl a kreativitást is vizsgálja. Az alkotói folyamat, az irodalmi tevékenység Rank szerint a tudattalan tudatosságba történő transzformálásáról szól; „a művészek azok, akik kortársaik közül a legmagasabb fokú tudatosságot érik el, és ezért bennük történik meg ez az átmenet” (Lieberman, 1985, 76.). Ezek a gondolatok már előrevetítik azt, hogy Rank kutatói tevékenységének középpontjába idővel a kreativitás „ontológiai” megközelítése kerül, ami majd 1932-es *Kunst und Künstler* című könyvében csúcsosodik ki.

A születés traumájától a szeparációig

Rank valószínűleg a születés traumájával kapcsolatos elméletéről ismert leginkább (Rank, 2017/1924). Stolorow és Atwood (1979) úgy látja, hogy ez „meglehetősen hírhedt mű egyszerre jelzi Rank eredetiségének kivirágzását és a freudi belső körtől való elszakadását” (i. m., 132.). Az elképzelés Rank korai éveiből származik. Jesse Taft szerint Rank 1903-1904 folyamán írt naplójából kiderül, hogy húszéves korában a születés képeit használta arra, hogy szimbolikus kifejezést adjon saját nehézségeinek és a szelf-tárgy differenciálásban elért eredményeinek: „Ha a világ az én kivetitésem, akkor ennek a kivetítésnek a tudatossá válása az én születésem” (Taft, 1958, 41.). A könyv központi gondolata, hogy a személyiség kialakulása és annak pszichológiai problémái egyaránt a születés mint a világba való belevetetés következményeként értelmezhetők. Az, hogy Rank már a kezdetektől fogva filozófiai kontextusban is gondolkodott a témáról, világosan megmutatkozik az olyan megfogalmazásokban, hogy az egyén „a születés traumájával a létbe vetve” kénytelen élni az életét (Rank, 2017/1924, 211.), ami némileg analóg Martin Heidegger (2007/1927) „belevettség” fogalmával³. Az elmélet, amely nemcsak az anyai testtől való elszakadás drámáját, hanem az oda való visszavágyakozás („intrauterin regressziós vágy”) ambivalenciáját is tárgyalja, meglehetősen ellentmondásos fogadtatásban részesült. Freud, mint említettük, először a pszichoanalízis felfedezése óta legfontosabb hozzájárulásként utalt rá, később azonban elhatárolódott tőle (Roazen, 1984). Houzel (2005) szerint a

³ A *Lét és idő* és *A születés traumája* nagyjából egy időben, az 1920-as évek közepén jelent meg, és a belevettség tárgyalása mellett a radikális kapcsolati felfogás is mindkettőben megjelenik. E témákkal kapcsolatos közös forrásuk lehet Martin Buber *Én és Te* című könyve (1991/1923), amelyet mind a ketten ismertek, és amely látványos párhuzamokat mutat mind Heidegger, mind Rank (és Ferenczi) gondolataival. A kérdésről bővebben lásd jelen sorok szerzőjének *Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába* című könyvét (Kőváry, 2022).

Rank könyvében bemutatott témák – „a zuhanás, a szűk térben való beragadás, a határtalan térben való elveszettség érzése, az anyával való nagyon korai kapcsolatok fontossága vagy a kasztrációs szorongást előrevetítő primitív szorongások – 1924-től kezdve meglehetősen újszerűek voltak a pszichoanalitikus irodalomban”, de „ezeknek az elképzeléseknek az ügyetlen bemutatása, a szerző túlzó ambícióival, érvelésének módszertelenségével és azzal együtt, hogy tézisének nem támasztotta alá analitikus klinikai anyaggal, mind hozzájárult ahhoz, hogy nemcsak a művét, hanem magát Rankot is elutasították” (i. m., 1803).

A könyv egyszerre tartalmaz számos progresszív, tanulságos, de redukcionista gondolatot és nehezen követhető, homályos érveléseket is. Rank az analitikus helyzet értelmezéséből indul ki; tapasztalatai szerint az analitikus szituáció szeparációs szorongást vált ki, mivel ez a regresszív helyzet a korai anya-gyermek kapcsolatot idézi, és ehhez kapcsolódóan számos páciens a gyógyulás folyamatát úgy éli meg, mint egyfajta második vagy újjászületést. Az ebben az időszakban született álmok Rank szerint megdönthetetlen bizonyítékkul szolgálnak arra, hogy a terhesség, a szülés és az anyától való elválás a biológiai magja annak a jelenségnek, amit tudattalannak nevezünk, és ebből kifolyólag ez a neurózisok legfőbb forrása is. Felfedezésének jelentőségét bizonyítandó bemutatja, hogy a születés traumája hogyan befolyásolja az emberi létezés különböző dimenzióit mind egyéni, mind kollektív szinten. Az egyéni szint a gyermekkori szorongást, a szexuális vágyat és kielégülést, a pszichopatológiai jelenségeket és az álmokban történő szimbolikus átdolgozási lehetőségeket tartalmazza, míg a kollektív szinten Rank a hősi kompenzációt (vö. a hős születésének mítosza), a vallási szublimációt, a művészi idealizációt és a filozófiai gondolkodást említi. Az utolsó két fejezetben visszatér arra a kérdésre, hogy a születési trauma eszméje és annak következményei hogyan befolyásolják a pszichoanalízist mint kutatási módszert és mint terápiás eljárást. A terápiás következmények átfedésben vannak Rank és Ferenczi ugyanabban az évben megjelent, *A pszichoanalízis fejlődési céljai* (2024/1924) című, már említett könyvének gondolataival, amely a kapcsolati pszichoanalízis és az időhatáros dinamikus terápiák elveinek első megfogalmazását tartalmazza. A számos előremutató és szerteágazó elképzelés közül, amelyeket Rank ebben a gazdag, de ellentmondásos műben megjelenített, érdemes kiemelni még a konverzióról szóló koncepcióját, amire Freud egyik legkorábbi pszichopatológiai felfedezése irányult a hisztériával kapcsolatban. A konverzió freudi felfogása szerint (Perron, 2005) a hisztériában az elfojtott vágy és indulat feszültsége szomatizálódik, vagyis megtörténik a rejtélyes ugrás a lelkiből a testbe, ahogy Freud fogalmazott. Rank (2017/1924) feje tetejére állította ezt az elképzelést, mivel kijelentette, hogy a konverzióban a tudattalan olyan testi megnyilvánulásokat használ a pszichológiai konfliktusok kifejezésére, amelyek már korábban is léteztek, mint a születés traumájához kapcsolódó biológiai jelenségek, tehát a konverzió tulajdonképpen „reszomatizáció”. Rank itt hasonló elképzeléseket fogalmaz meg a pszichoszomatikus összefüggésekről, mint az általa idézett Ferenczi Sándor és Georg Groddeck akik fontos úttörő munkát végeztek ezen a területen, illetve a későbbi szerzők közül Max Schurt (Freud orvosát és barátját), akinek a nevéhez a pszichoszomatika területén használatos de- és reszomatizáció elmélete kapcsolható (Hoffmann & Hochapfel, 2000).

A biológiai születés pszichés hatásairól szóló elméletét Rank később továbbfejlesztette, és a születési trauma és átadta a teret a szeparáció gondolatának, amely a modern pszichoanalízis egyik központi koncepciója lett, beleértve René Spitz, Margaret Mahler, John Bowlby és mások elgondolásait (Lieberman, 1985). Stolorow és Atwood (1979) szerint Rank „a születési trauma témáját konkrét biológiai szimbólumként használta a differenciálódás és önartikuláció gyakran fájdalmas pszichológiai folyamatára” (i. m., 133). A *Will Therapy*-ban, mint Stolorow-ék állítják, Rank figyelmeztet is arra, hogy a születési trauma témáját nem szabad szó szerint venni, hanem inkább az én felfedezésének és elkülönülésének egyetemes szimbólumaként kell rá tekinteni. A *Will Therapy* gyakorlati vonatkozásaihoz kapcsolódó elméleti szintézisében, az *Wahrheit und Wirklichkeit*-ben (Rank, 1968/1929) is inkább az individualitás születésével foglalkozik, semmint a születés biológiai eseményével, hangsúlyozza az amerikai szerzőpáros (Stolorow & Atwood, 1979). Egyébként a szeparáció folyamata egész életünkön át tart, újabb és újabb „születések” formájában nézünk szembe a táguló életkörökkel, folytonosan úton vagyunk önmagunk felé, vagy ahogy Kierkegaard fogalmazott: az én „létezése minden pillanatában alakulóban van” (1993/1848, 37.), s ennek során a választás (önteremtés), a szabadság és a szorongás kérdéseivel hadakozik. A szeparáció mint az én születésének megkerülhetetlen feltétele visszaköszön a magyar származású pszichoanalitikus Margaret Mahler híres, már többször említett szeparáció-individuációs teóriájában (Mahler, Bergman & Pine, 1975), anélkül, hogy ő és szerzőtársai könyvükben akár egyszer is utalnának arra, hogy negyvenöt évvel az ő munkájuk előtt egy pszichoanalitikus egyszer már alaposan körbejárta ezt a kérdést. Ez is annak a bizonyítéka, hogy a pszichoanalízis (is) sokkal többel tartozik Ranknak, mint amennyi ebből hivatalosan elismerésre került.

Rank elmélete a születés pszichológiai hatásairól a perinatális pszichológia korai megfogalmazásának is tekinthető. Hatással volt többek között Fodor Nándor magyar származású amerikai pszichoanalitikusra (Fodor, 1949), aki elsőként támasztotta alá elképzeléseit klinikai anyaggal, valamint a transzperszonális pszichológus Stanislav Grof (1975, 2008/1978). Grof (1975) az 1960-as években több ezer LSD-terápiás ülést kísért végig, és azt tapasztalta – hangsúlyozva, hogy az LSD olyan szolgálatokat tesz a pszichológiának, mint a mikroszkóp a biológiának –, hogy az „utazások” során fokozatosan tárul fel a tudattalan négy tartománya. Az első dimenzió absztrakt és esztétikai, a második (freudi szint) pszichodinamikai, a harmadik (ranki szint) perinatális, míg a negyedik (jungii szint) transzperszonális élményeken alapul. Grof megfigyelése szerint a ranki szint élményvilágát a születés négy pszichológiai szakaszára épülő úgynevezett perinatális mátrix formálja: ezek az „extázis bent” (unió az anyával), a „nincs kiút” (antagonizmus az anyával), a „véres csata” (szinergizmus az anyával) és az „extázis kint” (az anyától való elszakadás). Ennek az alapélménynek a struktúrája egész életre szólóan befolyásolja az emberi létezést. Ez a magja minden későbbi szorongásnak, a különböző alfázisokban traumák nyomán fixációk jöhetnek létre, a perinatális mátrixok pedig az alapélményhez kapcsolódó ún. COEX rendszereket (condensed experience – sűrített-élmény) hoznak létre. Ezekből a rendszerekből „montázsol” a psziché különféle pszichedelikus élményeket az utazások során, de nincs okunk feltételezni, hogy az álomképződésben másképp történne a

nappali emléknymom, az „aktuálisan tudattalan” és a „régről fogva tudattalan” (Freud, 1986/1916-17) integrációja során. Grof a pszichopatológiai jelenségeket perinatális mátrixokhoz kapcsolódó traumákhoz és fixációkhoz kötötte, és úgy vélte, a terápiában a traumához való regresszió és a szimbolikus „újjászületés” révén esélyt kaphatunk arra, hogy túllépjünk ezeken a rögzüléseken (Grof, 2008). (Az LSD betiltását követően Grof egyébként a holotropikus légzés technikájára váltott.) Ez az eredeti és fontos transzperszonális elmélet és a hozzá kapcsolódó gyakorlat valószínűleg nem jött volna létre Otto Rank pszichológiai születésre vonatkozó elgondolásai nélkül.

Az egzisztenciális pszichológia kezdetei

A filozófia a kezdetektől fogva nagy hatással volt Rank személyes és szakmai fejlődésére, ennek megfelelően a pszichoanalitikus gondolkodás filozófiai gyökereit is igyekezett megragadni. Fiatalemberként „átadta magát Schopenhauer, Ibsen, Nietzsche hatásának” (Stolorow & Atwood, 1979, 161.), kamaszként pedig Kierkegaard írásait tanulmányozta (Kramer, 1997). Tisztában volt azzal, hogy ezek a filozófusok számos pszichoanalitikus jellegű gondolatot fogalmaztak meg, és ezeket a párhuzamokat igyekezett szisztematikusan felkeresni és kimutatni. *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften* (1916/1913) című művében Rank és Sachs kijelentették, hogy Eduard von Hartmann, Schopenhauer és Nietzsche megelőlegezték a tudattalan fogalmát, sőt Nietzsche a metafizikai és etikai szükségleteket szinte pszichoanalitikus módon a primitív ösztönös impulzusokból vezette le. Rank arra is felhívta a figyelmet, hogy Schopenhauer *A világ mint akarat és képzet* című művében gyakorlatilag leírta az elfojtás jelenségét, amit még Freud (1990/1914) is elismert. *A születés traumája* (2017/1924) című munkájában Rank tovább ment; a születésről, a szerelemről és a halálról alkotott elképzeléseinek megerősítésére Schopenhauert és Nietzschét⁴ idézte, és még inkább Szókratészre hivatkozott, akinek dialogikus módszere szerinte megalapozta a pszichoanalitikus terápia technikáját. Freud részben tisztában volt ezekkel a hasonlóságokkal; Schopenhauer párhuzamait elfogadta, de Nietzsche hatását egy életen át tagadta (Sulloy, 1987). Nem meglepő, hogy néhány tőle távozó tanítvány Nietzschére támaszkodott a neki szánt búcsúüzenetében, ugyanis Nietzsche példaként szolgálhatott: hasonló lelki és egzisztenciális válságba került, amikor úgy érezte, hogy el kell szakadnia mesterétől, Richard Wagnertől (Kőváry, 2014). (Ezt a szakítást Thomas Manntól Oswald Spenglerig számos jelentős szerző hatalmas szellemi horderejű eseményként tartotta számon.) Jung Freudnak írt utolsó levelében Nietzsche *Zarathustráját* idézte: „Rosszul fizet az tanítójának, aki csak tanítvány marad” (idézi Etkind, 1999, 291.), Rank pedig egy díszkötésű Nietzsche-összest küldött Freudnak, aki soha nem nyitotta ki a könyveket (Lieberman, 1985).

⁴ Nehéz attól a benyomástól szabadulni, hogy *A születés traumája* (eredetileg, német nyelven: *Das Trauma der Geburt*) címében gyakorlatilag Nietzsche első, és egyúttal egyik legnagyobb hatású könyve címének, *A tragédia születésének* (*Die Geburt der Tragödie*) a megfordítása, azzal a különbséggel, hogy Ranknál nem tragédia, hanem trauma van. Ugyanakkor a tragédia és a trauma szemantikailag nem állnak túl messze egymástól, közös pontjuk a katarzis, hiszen a tragédia Arisztotelésznél katarzist eredményez, a traumák gyógyítására létrejött pszichoanalitikus terápia első formáját pedig Freud és Breuer – Arisztotelésztől feltehetően nem függetlenül – katartikus terápiának nevezte (Sulloy, 1987).

Rank korának modern filozófusaihoz való hozzáállása összefüggött azzal, hogy ezek a bölcselek mindannyian úgy tekintettek az emberi létezésre, mint valami megtört, beteg és javításra szoruló jelenségre. Ezzel Rank teljes mértékben azonosulni tudott, hiszen mindig is sebzettnek, betegnek és javításra szorulóknak érezte magát; talán a legfontosabb számára ebből a szempontból Nietzsche volt. Ahogy James Lieberman fogalmaz: „Akárcsak Kierkegaard előtte és Rank utána, Nietzsche is egész élete nagy részében egészségkárosodástól szenvedett. Mindhármukat foglalkoztatta a test és a lélek viszonya, Nietzsche kedvenc filozófusai – Szókratész, Pascal, Spinoza és Schopenhauer – mind elsősorban a beteg lelkek gyógyításával foglalkoztak”, és Nietzsche számára „a valódi filozófus lényegében a belső én orvosa” (Lieberman, 1985, 32.). Nietzsche úgy vélte, hogy az egészséges ember nem gondoz önszántából betegeket, az igazi gyógyítóknak is betegnek kell lenniük, és azt vallotta, hogy az erkölcsi újítóknak mindig meg kell kísérteniük az örületet, legyen az valódi vagy színlelt. „Rank elfogadta Nietzscheben azt, amit Freud nem tudott: a tudatosság gyakran patológiás; a filozófia és a művészet terápia hatású” (uo.). E különbségek és Freud Nietzschevel kapcsolatos elutasító álláspontja ellenére Rank a pszichoanalízisben hasonló attitűdöket vélt felfedezni. Ez nem meglepő, hiszen, miként Rollo May is írta, „a pszichoanalízis és az egzisztencializmus ugyanabból a kulturális helyzetből eredt” (May, 1983, 60.). Rank Nietzschevel és Schopenhauerrel való azonosulása abban is egyértelműen megnyilvánul, hogy egyik legfontosabb fogalmát, az „akaratot” a két német filozófustól kölcsönözte. Ezt nem valamiféle energiának, metafizikai jelenségnek vagy pszichés funkciónak kell elképzelni nála, hanem olyan potenciálnak, ami valamiféle ténylegesítésre vár. Paul Tillich (1996/1951-65) ilyen potenciálként értelmezte Nietzsche és Schopenhauer akaratát mellett a freudi libidót és a bergsoni *elan vitalt* is; Ranknál a „kreatív akarat” is valami ilyesfélét takar, közel áll ahhoz, amit tanítványa, Carl Rogers (2018/1961) önaktualizációnak nevezett. Ugyanakkor párhuzamba vonható a humanisztikus pszichológusok azon törekvésével is, hogy a determinisztikus tanoktól (behaviorizmus, pszichoanalízis) elhatárolódva revidéálják a szabad akaratot a pszichológiában. Fontos hangsúlyozni, hogy ezt a lépést először Alfred Adler tette meg a mélylélektan történetében a „kreatív én” fogalmának kidolgozásával, amivel Rank mellett Viktor Franklra és Rollo Mayre is hatást gyakorolt (Kőváry, 2022).

Rankot filozófiai érdeklődése, valamint Kierkegaard-hoz és Nietzschehez fűződő szellemi kapcsolata az egzisztenciális pszichológia egyik atyjává tette, és különösképpen vonatkozik ez az amerikai egzisztenciális-humanisztikus irányzatra (Kőváry, 2022). Az, hogy Ranknak az orvos- és természettudományok horizontjánál tágabb, „szélesebb pszichohistorikus szemléletre” (Schneider & May, 1995, 80.) volt szüksége, filozófiai preferenciáival és azzal függött össze, hogy lenyűgözték korának antropológiai vizsgálódásai. Mint az első olyan analitikus, aki nem orvosi képzettséggel rendelkezett, a pszichoanalízist minden bizonnyal humán (vagy ahogy akkor nevezték Európában, szellem-) tudománynak tekintette. Ahogy a nemzetközi pszichoanalitikus mozgalomban a medikálisan orientált berlini pszichoanalitikus iskola és Ernest Jones elgondolásai kezdtek dominálni, Rank fokozatosan eltávolodott a pszichoanalízistől (Progoff, 1956; Bókay 2008). Amit ehelyett létrehozott, az jelentős mértékben hozzájárult az egzisztenciális irányzat megszületéséhez a

pszichológián belül, mivel elmélete, ahogy Rollo Mayék is hangsúlyozták, „kiválóan összeegyeztethető az egzisztencialista filozófiával” (Schneider & May, 1995, 80).

Rank egzisztenciális orientációja világosan tükröződik abból, ahogyan például az egyik legfontosabb alapfenoménhez, a szorongáshoz viszonyult. Úgy vélte (Rank, 1968/1929-31), hogy az emberi tudatosságot és gyakorlatilag az egész pszichológiai életet két alapvető, egymással szorosan összekapcsolódó jelenség, az életfélelem és a halálfélelem határozza meg. (Rank szerint a szorongás és a félelem megkülönböztetése felesleges szörszálhasogatás.) Az életfélelem arra utal, hogy létünk alapja az anyától való elválás, ami azt jelenti, hogy teljesen „meg kell születnünk”, meg kell tanulnunk, hogyan álljunk meg önmagunkban. Ez vezet el a szabadságtól való félelemhez is, amiről Kierkegaard (1993/1844) is írt; amikor nincs senki és semmi, amire teljesen rátámaszkodhatunk, ezért felelősséget kell vállalnunk önmagunkért. Rank szerint ez a szorongás az „életfélelem”, ami nem csak a tényleges születésnél, hanem minden életfázis-váltásnál megjelenik bennünk. A halálfélelem a másokhoz való ragaszkodással függ össze. Ez a biztonság, a kötöttségekhez, a korlátok közé való visszatéréhez („intrauterin regresszió”) kapcsolódik, amely az autonómia, a szabadság, az egyéniség megszűnésének, „halálának” kockázatával jár. Schneider és May (1995) szerint ezeknek a megállapításoknak szélesebb körű következményei vannak a pszichopatológia vagy a szociálpszichológia területén. A depresszió és a függőség például az élettől való félelemmel, míg a mániás állapotok vagy a nárcizmus a haláltól való félelemmel hozható kapcsolatba. Hasonló attitűdökkel találkozhatunk csoportok, például nemzetek, társadalmak viselkedésében; az élettől való rettegés protekcionizmussal vagy erkölcsi szigorral függ össze, míg a haláltól való irtózás kulturális és nemzeti sovínizmushoz, a nemzeti szuverenitás túlhangsúlyozásához vagy hősímádatához vezethet. Nem csoda, hogy ezek az implikációk hatással voltak az ún. analitikus szociálpszichológia (Erős, 2001) egyes képviselőire, például Erich Frommra. *Utak egy egészséges társadalom felé* (2010/1955) című művének „Meggyökerezettség – testvériség vagy vérfertőzés” című fejezetében (43-62.) Fromm olyan emberképet rajzol fel, amely nagyon hasonló feltételezéseken alapul, mint amilyeneket Rank fogalmazott meg néhány évtizeddel előtte az életfélelemmel és a halálfélelemmel kapcsolatban. Fromm, miként Lieberman (1985) is hangsúlyozza, nem utalt a ranki inspirációra.

A szorongás tehát egyrészt a szeparációból, másrészt a kötöttségből fakad, mégis úgy tűnik, hogy az emberekben mélységes vágy él mindkettő iránt. Schneider és May (1995) szerint az embereknek egyrészt kalandra, önmegvalósításra és a választás szabadságára, másrészt biztonságra, rendre és harmonikus egyesülésre van szükségük másokkal és a külvilággal. Rank (1968/1929-1931, 1958/1941) úgy vélte, meg kell találnunk annak a lehetőségét, hogy az életfélelem és a halálfélelem által határolt téren belül kibontakoztathassuk kreatív akaratumkat. Ez a szerkezet hasonló ahhoz, amit a német egzisztencialista filozófus, Karl Jaspers (2008) „a lét antinomikus struktúrájának” nevezett. Ez azt jelenti, hogy életünket olyan ellentmondások (szabadság vs korlátok, autonómia vs participáció) uralják, amelyek nem oldhatók fel pusztán a gondolkodás által, hanem csak a választáson alapuló tevékenységgel hozhatjuk azokat átmeneti egyensúlyba. Ha választásaink olyan külsőségeken alapulnak, mint a társadalmi szokások, szabályok, elvárások, az inautentikus

létezéshez vezethet (vagy „Akárki-lét”-hez, ahogy Heidegger [2007/1927] nevezi), míg ha vállaljuk a szabadsággal járó szorongást és a küzdelmet, hogy megtalálhassuk a személyes utunkat, akkor valódi, hiteles életet élhetünk. Hozzá kell tennünk, hogy ezeket a gondolatokat Rank egyik szellemi őse, Kierkegaard fogalmazta meg először az 1840-es években.

Rank hatása Ernst Becker antropológus Pulitzer-díjas *The Denial of Death* (1973) című művének sikere után erősödött fel. Ez a mélyenszántó, filozófiai és pszichológiai kérdéseket feszegető mű Rank, Kierkegaard, Freud és Norman O. Brown művein alapul; belőlük kiindulva Becker az emberi kultúrát és civilizációt a halandóság tudata ellen kidolgozott szimbolikus védekezési rendszerként értelmezi. A könyvben Rank az egyik legtöbbet idézett szerző; Becker szerint az ő neurózisról alkotott koncepciója kulcsponthoz jelent az emberi állapot megértése szempontjából, amit folyamatosan ütköztet Kierkegaard egzisztencialista filozófiájával. Mindkét gondolkodó azzal foglalkozott, hogy az ember hogyan válik önmagává a személyes tevékenysége (kreativitása) nyomán a semmi által kiváltott szorongás ellen küzdve. Becker munkássága lett a kiindulópont Solomon, Greenberg és Pyszczynski (2015/1997) számára, amikor megalkották a Terrormenedzsment Elméletet, ami ma már széleskörű kutatások elméleti bázisát jelenti. Magyarországon elsősorban Hankiss Elemér (2014) gondolkodására volt hatással a Terrormenedzsment Elmélet, ennek kapcsán Rank munkásságát is idézte. Beckert követően Kirk Schneider és Rollo May hangsúlyozták, hogy Rank életműve kimeríthetetlenül gazdag, és „a pszichohistorikus megértés számára nagymértékben alulértékelt örökséget hagyott hátra” (Schneider & May, 1995, 81.). Szerintük ebben az örökségben megtalálhatjuk az egzisztenciális pszichológia közvetlen gyökereit, amely a második világháború után kezdett kialakulni; mint írták, a Rank által „az alapvető életstruktúrákra, a közvetlenségre és a kapcsolatra, valamint a pszichoterápia művészi voltára helyezett hangsúly a kortárs egzisztenciális gyakorlat alapelemeivé vált” (uo.). Mivel jelenleg az egzisztenciális pszichológia a reneszánszát éli (Deurzen, 2019), ezért valószínűsíthető, hogy ez az örökség már nem sokáig lesz annyira „alulértékelt”, mint ahogyan azt Mayék még a kilencvenes években tapasztalták.

A pszichoanalízis fejlődési céljaitól az akarat-terápiáig

Ranknak a pszichoanalitikus terápia fejlesztésére irányuló erőfeszítései kezdetben a Ferenczivel való együttműködés és barátság keretein belül bontakoztak ki, és kerültek szembe a hivatalos freudi kánonnal. Ennek nyomán mind Ferenczit (aki csak pár évvel később lett „kegyvesztett”), mind Rankot évtizedeken át bírálta a „hivatalos” pszichoanalitikus mozgalom. 1924-ben Ferenczi és Rank közös könyvben fogalmazták meg elképzeléseiket a pszichoanalitikus terápia gyakorlatáról: azt dialóguson alapuló „életgyakorlatnak”, elsősorban terápiás diszciplínának tekintették, az elméletet és az orvosi gyógyítási technikát másodlagos jelentőségűnek (Ferenczi & Rank, 2024/1924). Kritizálták a berlini iskolát, mert német kollégáik a gyógyítás folyamatát az absztrakt freudi metapszichológia mesterséges nyelvezetével próbálták meg leírni (Bókay, 2008). A berlini iskola törekvései később a formalista ego-pszichológia

megszületéséhez vezettek; az iskola tagjainak (pl. Heinz Hartmann) az Egyesült Államokba történő emigrációja után az általuk képviselt – és az amerikai behaviorizmus, kognitív és szociálpszichológia által befolyásolt – én-lélektan kezdte uralni az amerikai pszichoanalízist, egészen a jóval szellemibb beállítottságú kohuti szelfpszichológia 1970-es évekbeli megjelenéséig (Karterud & Monsen, 1999; Mitchell & Black, 2000).

Ferenczi és Rank ellenezték ezeket a formalista-medikalizáló törekvéseket, de erőfeszítéseik ekkor még zátonyra futottak Freud és a mozgalom ellenállása miatt. Az biztos, hogy Ferenczi és Rank preödipális, anya-központú pszichológiája másodlagos szerepbe kényszerítette volna Freud ödipális, apa-fókuszú elméletét, azt az „ügy”-et, aminek Freud gyakorlatilag az életét szentelte. Ezért korántsem meglepő, hogy a hangsúlyváltás a mester életében nem történhetett meg (Kramer, 2015). Rank és Ferenczi terápiás elképzelései ezért később és egymástól eltérő módon kezdtek hatást gyakorolni a pszichoterápia fejlődésére. Ferenczi közvetlenül és közvetve befolyásolta a brit tárgykapcsolati elméleteket olyan tanítványain keresztül, mint Melanie Klein vagy Bálint Mihály; később, a 20. század végén pedig újra felfedezték mint a modern traumakutatások és a kapcsolati pszichoanalízis előfutárát (Dimitrievic, Cassulo & Frankel, 2018). Rankot mint terápiás újítót a pszichoanalízisen belül elősorban a rövid dinamikus terápiához való hozzájárulása kapcsán szokták megemlíteni, mivel hangsúlyozta, hogy a terápia határozott időtartamát és lezárását kezdettől fogva a folyamat részévé kell tenni. Az „akarat” koncepcióját, amely Rank önálló munkásságában központi fogalomnak számít, meglehetősen félreértés övezi a pszichoanalitikus szerzők körében; motivációs tényezőként értékelve azt arra utalnak, hogy az akarat fogalmával Rank nagy hangsúlyt helyezett a páciens aktív és kezdeményező szerepére a közös munkában (Marmor, 1992). A pszichoanalízis egyik legfőbb kritikája arra irányult Rankkal kapcsolatban, hogy a születés traumájáról szóló elképzelése diszkreditálta a freudi pszichoanalízis magját jelentő Ödipusz-komplexus jelentőségét, ami a lélekelemzés számára az ő korában elképzelhetetlennek tűnt (Bókay, 2008). Arra kevesebb hangsúly került, hogy Rank rövidesen revideálta teóriáját, és a szeparáció-individuáció elméletévé alakította azt át, ami az amerikai fejlődési énszichológia (René Spitz, Edith Jacobson, Margaret Mahler) egyik domináns elemévé vált a 20. század közepén (Mitchell & Black, 2000), ám anélkül, hogy annak ranki eredetét a „követők” szóba hozták volna.

A Freud utáni időszakban Rank immár kötöttségek nélkül kifejtette elgondolásait a terápia mibenlétéről *Will Therapy* (1968/1929-31) munkájában, ami – bátran kijelenthetjük – az egzisztenciál-humanisztikus és humanisztikus megközelítések alapjává vált a halálát követő évtizedekben. Rank ennek során továbbfejlesztette azokat az elképzeléseket, amelyeknek már a Ferenczivel közösen írt könyvében is hangot adott. Szerinte a pszichés problémák jelentős része abból származik, hogy a páciens bár fizikai értelemben megszületett, pszichológiai értelemben azonban nem, mivel tudattalanul az anyai szimbiózis foglya maradt. Ennek hátterében az élet- és halálfélelemnek nevezett egzisztenciális szorongások állnak, vagyis az, hogy szembesülve a létezés adottságaival (vagy metafizikai problémáival, ahogy Rank fogalmazott), a világba vetettséggel, hogy elkerülje az adósság megfizetését (az elmúlás fájdalmát), az egyén nem fogadja el az élet által felkínált kölcsönt, nem

„fektet be” az életbe. A neurózis, mondja Rank, ezért a kreativitás, az ön-teremtés kudarcának tekinthető (Rank, 1996/1935), mivel a személy a sorozatos „megszületések” konfliktusában önmaga bátor létrehozása helyett neurotikus álmegoldásokba menekül. A terápia célja az individuáció, vagyis az önteremtésre irányuló kreatív akarát felszabadítása. Ennek a folyamatnak a fő hatótényezője Rank (1968/1929-31) szerint a kapcsolat, és nem a technika. „A technikám lényege, hogy nincs technikám”, hangsúlyozta; szerinte minden egyes eset „új” elmélet kidolgozását és új módszer kialakítását igényli, mivel a létezés egyedi, nem szorítható formulák közé. A kapcsolatban a hangsúly a páciensen van, és azon, hogy az analitikus alkalmassá váljon az ilyen jellegű kapcsolati munka elvégzésére („az analitikus analízise”). A terápiás helyzet az anya-gyerek kapcsolatot idézi, a terápia folyamán a páciens regrediál, érzelmi, szimbolikus értelemben visszakerül az „anyaméh” védelmező burkába, ahonnan – legkésőbb kilenc hónap múlva – szeparálódnia kell. Ezért van nagy szerepe Rank (i. m.) szerint az időhatárnak és a lezárásnak, különben az önálló én megszületésének előfeltétele, a szeparáció („születés”) nem jön lére a megfelelő időben. A folyamat során a hangsúly nem a múltbeli események boncolgatásán, hanem az itt és most-on van, és az intellektuális megértés helyett inkább az érzelmi megélésre esik a hangsúly. Ezeknek az elveknek a kidolgozása során Rank annyira eltávolodott a pszichoanalízis alapvetően medikális terápiamodelljétől, hogy egy idő után a pszichoterápia helyett már „a segítség filozófiájáról” beszélt. Elgondolásai alapját képezték a Rogers-féle személyközpontú terápiának (Kramer, 2019), de az amerikai egzisztenciális pszichológia nagy alakjainak, mint Rollo Maynek (1967) és Irvin D. Yalomnak (2006/1980, 2013) a felfogást is alapvetően meghatározták. Az idő bebizonyította, hogy Rank az óriás (Freud) vállán állva jóval messzebb látott magánál az óriásnál is.

A művészet és a művész: a kreativitás problémája

A pszichoanalízis azonban nemcsak terápiás módszer, hanem az emberi kultúra értelmezését lehetővé tevő szellemtudomány is. Freud úttörő művészetpszichológiai felfedezéseit követően a korai pszichoanalitikusok elkezdték alkalmazni a pszichoanalízis atyjának gondolatait a művészi produktumok és a művészek személyiségének értelmezésében (Kőváry, 2012). Rank, Hanns Sachs, Isidor Sadger vagy Wilhelm Stekel erre vonatkozó munkáikban azt kívánták bizonyítani, hogy a művészi alkotásokban a főszereplők jelleme vagy az ábrázolt helyzetek összhangban vannak például az elfojtással vagy az Ödipusz-komplexummal. Azt igyekeztek bemutatni, hogy ezek a sajátosságok szoros kapcsolatban állnak a művész feltételezett tudattalan konfliktusaival, amelyek azonban nem csak rá jellemzőek, hanem egyetemesek, ezért hatnak a befogadóra. Az értelmezések, amelyek egyszerre irányultak a művekre és azok alkotóira, ebben az időszakban javarészt a freudi *Álmfejtés* (1993/1900) módszerén alapultak. A pszichoanalízis alapító könyvének jelentősége emellett abban is áll, hogy az álmok voltak azok a jelenségek, amelyek segítettek Freudnak abban, hogy a pszichopatológiáról szerzett új ismereteit a mindennapi pszichológiai megnyilvánulásoka is alkalmazza. Az álmok ezzel a

„teremtő” pszichológiai folyamatok prototipikus megnyilvánulásai lettek; megmutatták Freudnak, hogy a tudattalan hogyan alakítja át a belső világunkhoz kapcsolódó élményeket új képződményekké, amelyek a személy élettörténeti tapasztalataira vonatkozó ismeretek alapján értelmezhetők. E felfedezést követően Freud rájött, hogy így más jelenségeket is meg lehet érteni, például az elvétéseket, a vicceket és a művészi produktumokat (Kőváry, 2012). Az irodalmi szövegekben megjelenő megmunkált, „manifeszt” felszín mögött – az elemző speciális ismeretei alapján – így kibontható a szerző tudattalan pszichodinamikájára is utaló „látens” tartalom⁵. Eljött tehát az idő, hogy a pszichoanalízis módszerét szisztematikusan kiterjesszék a humán- vagy szellemtudományok területére is.

1912-ben Rank és Hanns Sachs szerkesztésében elindult az *Imago* (eredetileg *Eros und Psyche*) című folyóirat, amely a pszichoanalízis szellemtudományos alkalmazását tűzte ki céljául (Freud, 1990/1914). A lap 1937-ig létezett, és olyan pszichoanalitikus munkáknak adott teret, amelyek a pszichoanalízis és határtudományai közti összefüggéseket vizsgálták, mint az irodalomkritika, a nyelvészet, az antropológia, a filozófia és a teológia. Az *Imago* művészeti témákról szóló cikkei három fontos kérdéssel foglalkoztak: a művész és a neurózis viszonyával, a műalkotások és a művész élettörténete közötti összefüggésekkel, valamint a pszichobiográfiának és patográfiának nevezett módszerek legitimálásával (Schönau, 1998).

Rank és Sachs 1913-ban megjelentették *Die Bedeutung der Psychoanalyse für die Geisteswissenschaften* (A pszichoanalízis jelentősége a szellemtudományok számára) című könyvüket. A könyv a mítoszok, a vallás, az etnológia, az etika és a pedagógia problémáival foglalkozik, az ötödik fejezet címe pedig „Az esztétika és a művészek pszichológiája”. Ebben a fejezetben Rank és Sachs az esztétikai reakció lélektanát és a művészi alkotások létrejöttének pszichológiáját vizsgálja – a klasszikus freudi pszichoanalízis szemszögéből. Az irodalmi (különösen a költői) művek szuggesztív erejét vizsgálva tárgyalják azok tudattalanhoz, a fantáziához és az affektusokhoz való viszonyát, és – Freudnál kicsit részletesebben – leírják azokat a költői eszközöket, amelyeket a művész alkalmaz, hogy a költői anyagnak az elfojtott ösztönös vágyakkal való kapcsolatát leplezze. Az irodalmi művekben megjelenített elfojtott ösztönös vágyak az infantilis szexualitáshoz és különösen az Ödipusz-komplexushoz köthetők, azokhoz a „szublimált ösztönös erőhöz, amelyből minden kor és minden nép remekművei létrejöttek” (Rank & Sachs, 1916, 103.). A szükséges transzformációk – ahogyan azt Freud korábban már elkezdte kifejteni műveiben – a motívumok átfordításával, sűrítéssel, eltolással és szimbolizálás nyomán történhetnek meg annak érdekében, hogy kompromisszum jöhessen létre a tudattalan infantilis elemek és az elfojtás között. A műalkotások tehát hasonlóképpen ideiglenes megoldást hozhatnak létre az intrapszichés konfliktusokra, mint például a tünetek és az álmok.

Rank és Sachs (i. m.) szerint az alkotói folyamatban a legfontosabb szempont a tudattalanhoz való viszony, ahonnan a művészi anyag inspirációként érkezik. Az inspiráció egy hirtelen felismerés, a művész számára korábban ismeretlen

⁵ Ez a pszichoanalitikus munkamód egészen közel áll a Dilthey-féle módszertani hermeneutika szellemtudományos eljárásához (Dilthey, 1974/1900), amelynek célja ugyancsak az, hogy jobban megértsük a szerzőt, mint ahogyan ő saját magát értette. A pszichoanalízis hermeneutikai vonatkozásaira a fenomenológiai pszichiátria képviselői, Karl Jaspers és Ludwig Binswanger mutattak rá először (Kőváry, 2022).

megfeleltetések és képződmények összefüggéseinek megvilágosodása, noha ezek az elemek és homályos, még formátlan előzmények egy ideje már kavarogtak benne. Ezek az előzmények hasonlítanak a fantáziákhoz és az álmodozásokhoz, de a forma és a szabály hiánya miatt különböznek a kész művektől. A kultúra történetének korábbi szakaszaiban – mivel ezek az összefüggések a tudatos elme számára hozzáférhetetlenek voltak –, e folyamat „misztikus” elemei azt a feltételezést hordozták, hogy ezek a meglátások „isteni sugallatokból” származnak. A pszichológia, hangsúlyozzák Rankék, magyarázatot keresve erre a jelenségre, nem tud boldogulni a tudattalan fogalma nélkül. A fő kérdés az, hogy honnan származik a korábban ismeretlen anyag. Hogyan válnak ezek a tudattalan tartalmak tudatossá, és milyen mechanizmusok felelősek ezért a transzformációért? Ennek a folyamatnak egyetlen aspektusa ismert biztosan, mégpedig az, hogy ennek során az öröm infantilis forrásaihoz történő regresszió zajlik. A regresszió a neurózisok esetében is fontos dimenzió, ezért szükséges a művészetek és a mentális problémák kapcsolatának tisztázása. A művészi kreativitás és a neurózis gyakran kevert formában jelentkezik, mivel a primitív állapotok és működésmódok visszatérése a regresszió során egyrészt művészi ihletet, másrészt neurotikus tüneteket generálhat. Rank és Sachs (i. m.) szerint a neurózisok visszatartják a személyt attól, hogy élményeinek és pszichológiai tartalmainak olyan értelmet adjon, amely ezeket mások számára is érthetővé teszi, ezért a neurózis önmagában sosem hoz létre művészi értéket. A művésznek a környezethez való alkalmazkodása – speciális okok miatt – sohasem könnyű, de mivel vannak készségei arra, hogy szubjektív élményeit mások számára érthető és élvezhető módon fejezze ki, ezért elnyerheti mások elismerését. Ettől eltekintve a művész és a neurotikus között ténylegesen van néhány felismerhető hasonlóság, mint a hirtelen hangulatváltozások, az affektusok (például a szeretet vagy a gyűlölet) kontrolljának hiányosságai, a gyakorlati célok követésének nehézségei, a szociális határok megsértése, majd a bűntudat. Ez utóbbiakat gyakran kifinomult erkölcsi magatartásként racionalizálják. Ezek a kérdések korszakokon át befolyásolták ezt a kutatási területet, és a nem megfelelő keretezés a mai napig redukcionista, neurologizáló és medikalizáló kijelentésekre ragadtat egyes szerzőket. A későbbi pszichoanalitikus felfogás ezzel szemben inkább azt hangsúlyozta, hogy a nagy művész nem a gyakran tetten érhető pszichopatológiai érintettség miatt, hanem annak ellenére lesz az, aki. Ezért a kutatás később inkább a kreatív én mibenlétének a megismerésére irányult, azokra az adottságokra, lehetővé teszik a „művészetmunkát” (Kőváry, 2020).

Pszichoanalitikus korszakában Rank mindenkinél sikeresebben törekedett a mélylélektan és a humán tudományok integrálására. Későbbi időszakában, miután elszakadt Freudtól, a művészi kreativitás tudományos figyelmének középpontjában maradt. Esther Menaker (1978) szerint Rank e téma iránti mély elkötelezettsége korábbi, magányos és introspektív időszakának tapasztalataival függött össze; akkori önművelő erőfeszítései saját koherens énjének felépítésére irányultak. Ezek az erőfeszítések felszabadították alkotóerejét, és a kreativitás mint az emberi természet megértésének központi kérdése felé fordították figyelmét. Meggyőződése olyannyira átható volt, hogy később a neuróvizist nem betegségként, hanem a művészet torz formájaként értelmezte (Roazen, 1984). Rank a kreativitásról alkotott

posztpszichoanalitikus nézeteit *Kunst und Künstler* (1989/1932) című könyvében dolgozta ki részletesen, amelynek alcíme: „Kreatív készítés és személyiségfejlődés” önmagáért beszél. Rank azt kívánta megvizsgálni, honnan ered az emberben az alkotás vágya (a „creative will” – alkotó akarat): hogyan nyilvánul meg, mi a funkciója, és hogyan támogatja a személyiség fejlődését. Nem oksági magyarázatokat keresett, hanem megértést; úgy vélte, hogy a kreativitás mind a művészi tevékenység forrásainál, mind az élet megtapasztalásában fellelhető. Feltételezte, hogy a személyiség Freud által feltárt dinamikája nem magyarázza sem az individualitást, sem az erős, személyes alkotói készletét.

A kései Rank (1989/1932) kreativitással kapcsolatos megközelítése ezért más, mint a pszichoanalízisé, és jelentős egzisztenciális szempontokat tartalmaz. Az ember vágya, hogy megteremtse önmagát – ami ugyanúgy a kreativitás megnyilvánulása, mint a művészi tevékenység – Rank szerint a halhatatlanság vágya és a végesség tudata közti egzisztenciális feszültségben gyökerezik. A művészi alkotás a halhatatlanság vágyának megnyilvánulása, amely kollektív szinteken is megjelenik a vallás, az ideológia vagy a társadalmi intézmények létrehozása formájában. Az egyénnek ez a törekvése, hogy egy adott történelmi korszakban és annak eszközeivel létrehozza a személyes tapasztalatok szintézisét a Rank-kutató Menaker (1978) szerint hasonló Erik Erikson én-identitásról alkotott elképzeléséhez. Rank (1989/1932) hangsúlyozta, hogy van egy másfajta dinamika is, amely meghatározza a kreatív akarat megnyilvánulásait, ez pedig az „önérvényesítés” és az „önfeladás” között ölt formát. Az alkotófolyamatban az első jelenség, az önérvényesítés dominál, míg a művészi alkotások befogadásában az utóbbi, az önfeladás hangsúlyosabb. Azok számára, akik nem művészek, a halhatatlanság élménye elsősorban a kulturális értékekkel való azonosulás, azok befogadása révén érhető el. Hasonlóan nyilatkozott az értelem megteremtésével kapcsolatban később Viktor Frankl (2012/1950) is. Rank számára, akárcsak később Donald Winnicottnál (1999/1971) a kreativitás elsődleges, másra vissza nem vezethető jelenség, aminek motivációs hátterét a „kreatív akarat” (*creative will*) vagy „kreatív készítés” (*creative urge*) (Rank, 1989/1932) gondolatával próbálta megragadni. Ennek az „akaratnak” az első megnyilvánulása az én megteremtése, amely az anyától való leválással kezdődik, amikor a személy kiszakad a csecsemőkori függőségből. A művész olyan személy, aki képes túllépni a gyermekkori szeparációs traumákon azáltal, hogy valami újat és értékeset hoz létre (beleértve a saját énjét), míg a neurotikus megoldások ugyanezen szándékok elvetélt formáinak tekinthetők (Rank, 1996/1935). Rank akarat-terápiája (1968/1929-1931) ennek a teremtő akaratnak a felszabadításáról szól, azáltal, hogy a kapcsolat segít a páciensnek újra átélni és legyőzni a szeparációval, ezzel az ősi egzisztenciális szituációval kapcsolatos szorongásait, és az önteremtés, az individuáció, a szabad létezés útjára lépni.

Konklúzió

A kivételes tehetségű Otto Rank szerteágazó munkássága nyomán a mélylélektan történetének egyik legizgalmasabb, ám egyúttal legvitatottabb személyiségévé vált, akinek a hatása sokáig csak bűvópatakként érvényesült a lélektan tudományában. Az

elmúlt évtizedek tapasztalatai alapján azonban úgy tűnik, hogy ez a hatás egyre nyilvánvalóbbá válik számos területen, és komoly esély van arra, hogy végre elnyerje a neki járó helyet a pszichológia történetében. Pszichoanalitikus korszakában a bölcsész képzettségű Rank elkezdte szisztematikusan összekapcsolni a pszichoanalízist a humán tudományokkal, jelentős publikációkat írt a hősről, az incest motívumról és a hasonmásról. Az 1920-as évek első felében figyelme az anyagyermek kapcsolat kérdése felé fordult, ami először a „születési trauma” fogalmában, majd a szeparáció-individuációs folyamat és következményeinek hangsúlyozásában nyilvánult meg. Ez az „ödipálisról” a „preödipálisra” való áttérés komoly vitákat váltott ki a pszichoanalitikus mozgalomban, ennek nyomán Rank marginalizálódott, az Egyesült Államokba költözött, és a pszichoanalitikus körök számára gyakorlatilag megszűnt létezni. Amerikában a pszichoanalízisen kívül viszonylag befolyásos pszichológussá vált, bár „igazi” újrafelfedezése csak évtizedekkel a halála után kezdődött.

Rank legfontosabb hozzájárulását a modern pszichológia és a pszichoterápia alakulásához a következő pontokban lehet összefoglalni: (1) elkezdte szisztematikusan integrálni a pszichoanalízist az olyan szellemi tudományokkal, mint az irodalom, a mítoszkutatás és a filozófia, amivel végeredményben létrehozta azt, amit manapság humán tudományos pszichológiának (Walsh, Teo & Baydala, 2014) nevezünk; (2) egyike volt az első pszichoanalitikusoknak, akik hangsúlyozták az anyától való elszakadás jelentőségét a személyiségfejlődésben és a pszichopatológiában, megelőlegezve ezzel az tárgykapcsolat- és kötődésméleteket; (3) ehhez kapcsolódóan a születés traumája gondolatával a perinatális pszichológiák alapjait is lerakta; (4) a hasonmásról szóló koncepciójával előrevetítette a nárcizmus kohuti mélylélektanát, amely az 1970-es évektől igen jelentőssé vált; (5) a kreativitásnak ontológiai minőséget tulajdonított, az alkotóképességet elsődleges jelenségként, nem pedig védekezésként értelmezte, hangsúlyozta, hogy a művészi kreativitás és az én megteremtése ugyanannak az éremnek a két oldala, és úgy vélte, hogy nem a művész a neurotikus, hanem a neurotikus az elvetélt művész; (6) a filozófia iránti érdeklődésével és elméletei filozófiai következményeinek hangsúlyozásával az egzisztenciális pszichológia egyik megelőlegezője lett, munkássága fontos hídnek tekinthető a mélylélektan és az egzisztenciális törekvések között; (7) az „akarat” hangsúlyozásával egyrészt olyan későbbi humanisztikus pszichológusokat inspirált, mint Carl Rogers és Rollo May, akik a pszichoanalízis és a behaviorizmus determinizmusával szemben a „szabad akaratot” kívánták visszahozni a pszichológiába; másrészt ezzel kiemelte a személyes motiváció fontosságát a pszichoterápiában; (8) Ferenczi Sándorral együtt azt vallotta, hogy az „itt és most” érzelmi tapasztalatai a terápiás kapcsolatban fontosabbak, mint a gyermekkori múltbeli emlékek feltárása; az intellektuális megértésről az érzelmi megélésre helyezte át a fókuszot; és (9) hangsúlyozta a pszichoterápiás kapcsolat elsődleges szerepét, amivel példaként szolgált a humanisztikus és egzisztenciális pszichológusok számára.

Felhasznált irodalom

- Arons, M. – Richards, R.** (2015). Two Noble Insurgencies: Creativity and Humanistic Psychology. In: K. J. Schneider, J. F. Pierson, J. Bugental (eds.), *Handbook of Humanistic Psychology*, 2nd edition (161-167). Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Becker, E.** (1973). *The Denial of Death*. New York: The Free Press.
- Bókay A.** (2008). Utak és útelágazások Ferenczi gondolkodásában 1923-24-ben. In: Erős, F., Lénárd, K. & Bókay, A. (szerk.): *Typus Budapestiensis. Tanulmányok a pszichoanalízis budapesti iskolájának történetéről és hatásáról* (79-104). Budapest: Thalassa Alapítvány.
- Buber, M.** (1923). *Én és Te*. Ford. Bíró Dániel. Budapest: Gondolat, 1991.
- Campbell, J.** (1949). *Az ezerarcú hős*. Ford. Varjasi Farkas Csaba. Budapest: Good Life Books, 2023.
- Deurzen, E. von** (ed.) (2019). *The Wiley World Handbook of Existential Therapy*. Hoboken, NJ: Wiley & Sons.
- Dilthey, W.** (1900). A hermeneutika keletkezése. Ford. Erdélyi Ágnes. In: Dilthey: *A történelmi világ felépítése a szellemtudományokban* (469-493). Budapest: Gondolat, 1974.
- Dimitrievic, A. – Cassulo, G. – Frankel, J.** (eds.) (2018). *Ferenczi's Influence on Contemporary Psychoanalytic Traditions*. London, New York: Routledge.
- Doorman, M.** (2006). *A romantikus rend*. Ford. Balogh Tamás, Fenyves Miklós. Budapest: Typotex.
- Erős F.** (2001). *Analitikus szociálpszichológia*. Budapest: Új Mandátum.
- Etkind, A.** (1999). *A lehetetlen Erőszja. A pszichoanalízis története Oroszországban*. Ford. Bratka László, Kiss Iлона, M. Nagy Miklós, Szőke Katalin. Budapest: Európa.
- Ferenczi S.** (1932). Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között. In: Ferenczi: *Technikai írások* (101-111.). Budapest: Animula, 2007.
- Ferenczi S. – Rank, O.** (1924). A pszichoanalízis fejlődési céljai. In: *A pszichoanalízis fejlődési céljai. Ferenczi Sándor összes művei 4, 1920–1924* (369-414). Szerk. Kiss Tibor Cece, Kőváry Zoltán, Papp Barbara. Budapest: Oriold és Társai, 2024.
- Fodor, N.** (1949). *The Search for the Beloved: A Clinical Investigation of the Trauma of Birth and Pre-Natal Conditioning*. New York: Hermitage Press.
- Frankl, V.** (1950). *A szenvedő ember*. Ford. Bruncsák István, Kalocsai Varga Éva. Budapest: Jel Kiadó, 2012.
- Freud, S.** (1900). *Álomfejtés*. Ford. Hollós István. Budapest: Helikon, 1993.

- Freud, S.** (1914). A pszichoanalitikai mozgalom története. Ford. Dukas Géza. In: Freud: *Önéletrajzi írások* (83-153). Budapest: Cserépfalvi, 1990.
- Freud, S.** (1916-17). *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Ford. Hermann Imre. Budapest: Gondolat, 1986.
- Freud, S.** (1919). A kísérteties. Ford. Bókay Antal, Erős Ferenc. In: Bókay A., Erős F. (szerk.), *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (65-83). Budapest: Filum, 1998.
- Fromm, E.** (1955). *Utak egy egészséges társadalom felé*. Ford. Szalai Virág. Budapest: Napvilág, 2010.
- Fromm, E.** (1958). Pszichoanalízis: tudomány vagy párhúség? Ford. Vajda Róza. *Thalassa*, 1991, 2(1): 98-104.
- Grof, S.** (1975). *Realms of the Human Unconscious. Observations from LSD Research*. New York: The Viking Press.
- Grof, S.** (1978). *LSD pszichoterápia*. Ford. Ruzsa Balázs. Budapest: Oriold és Társai, 2008.
- Grof, S.** (2008). *A jövő pszichológiája – a pszichológia jövője*. Ford. Turóczi Attila. Nyíregyháza: Pilis Print.
- Hankiss E.** (2014). *Az emberi kaland*. Budapest: Helikon.
- Heidegger, M.** (1927). *Lét és idő*. Ford. Angyalosi Gergely, Bacsó Béla, Kardos András, Orosz István, Vajda Mihály. Budapest: Osiris, 2007.
- Hoffmann, S. O. – Hochapfel, G.** (2000). *Neuróziselmélet, pszichoterápia és pszichoszomatikus medicina*. Ford. Dr. Vámos Katalin. Budapest: Medicina.
- Houzel, D.** (2005). The Trauma of Birth. In: A. de Mijolla (ed.), *The International Dictionary of Psychoanalysis* (1802-1803). Detroit: Thomson Gale.
- Jaspers, K.** (2008). *Mi az ember? Filozófiai gondolkodás mindenkinek*. Ford. ifj. Kőrös László. Budapest: Media Nova.
- Kaes, R.** (2005). The Myth of the Birth of the Hero. In: A. de Mijolla (ed.), *The International Dictionary of Psychoanalysis* (1093-1094). Detroit: Thomson Gale.
- Karterud, S. – Monsen, J. T.** (szerk.) (1999). *Szelfpszichológia – a Kohut utáni fejlődés*. Ford. Szécheay Orsolya. Budapest: Animula.
- Kierkegaard, S.** (1843). *Félelem és reszketés*. Ford. Rácz Péter. Budapest: Európa, 1986.
- Kierkegaard, S.** (1844). *A szorongás fogalma*. Ford. Rácz Péter. Budapest: Göncöl, 1993.
- Kierkegaard, S.** (1846). Lezáró tudománytalan utóirat a „Filozófiai töredékekhez”. Ford. Valaczkai László. In: *Kierkegaard írásaiból* (365-451). Budapest: Gondolat, 1982.
- Kierkegaard, S.** (1849). *A halálos betegség*. Ford. Rácz Péter. Budapest: Göncöl, 1993.

- Kőváry Z.** (2012). *Kreativitás és személyiség. A mélylélektani alkotáselméletektől a pszichobiográfiai kutatásig*. Budapest: Oriold és Társai.
- Kőváry Z.** (2014). A betegség „produktív jelentősége” Friedrich Nietzsche életművében. In: uő.: *Pszichobiográfia. Történet, elmélet, módszertan és alkalmazás* (212-237). Budapest: Oriold és Társai.
- Kőváry Z.** (2020). Művészet, mákony, melankólia. Deviancia és kreativitás a dinamikus személyiségpszichológia nézőpontjából. In: uő.: *Homo Creativus. Létezés, élettörténet, kreativitás* (125-153). Budapest: L’Harmattan.
- Kőváry Z.** (2022). *Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába*. Budapest: ELTE Eötvös Kiadó.
- Kramer, R.** (1997). Otto Rank és a „dolog”. Ford. Borgos Anna. *Thalassa*, 1999, 10(2-3): 206-226.
- Kramer, R.** (2015). „I am Boiling with Rage” – Why did Freud Banish Rank? *Psychoanalyse im Widerspruch*, 27(53): 31-43.
- Kramer, R.** (2019). *The Birth of Relationship Therapy. Carl Rogers Meets Otto Rank*. Berlin: Psychosocial-Verlag.
- Kramer, R.** (2023). Discovering the Existential Unconscious: Rollo May Meets Otto Rank. *The Humanistic Psychologist*, 51(1): 15-35. (Magyarul lásd jelen számunkban.)
- Liebermann, J. E.** (1985). *Acts of Will. The Life and Works of Otto Rank*. New York: The Free Press.
- Magee, B.** (2013). *Wagner világképe*. Ford. Fejérvári Boldizsár. Budapest: Park Kiadó.
- Mahler, M. – Bergman, A. – Pine, F.** (1975). *The Psychological Birth of the Human Infant*. New York: Basic Books.
- Marmor, J.** (1992). Történeti gyökerek. In: Bakó Tihamér (szerk.), *Rövid dinamikus pszichoterápia* (11-19). Budapest: Animula.
- May, R.** (1967). *Psychology and the Human Dilemma*. New York: W.W. Norton & Co.
- May, R.** (1976). *The Courage to Create*. London: Collins.
- May, R.** (1950). *The Meaning of Anxiety*. New York: W.W. Norton & Co, 1977.
- May, R.** (1983). *The Discovery of Being. Writings in Existential Psychology*. New York: W. W. Norton & Co.
- Menaker, E.** (1978). Creativity as a Central Concept in the Psychology of Otto Rank. In: A. Rolland (ed.), *Psychoanalysis, Creativity and Literature* (162-178). New York: Columbia University Press.
- Mitchell, S. A. – Black, M.** (2000). *A modern pszichoanalitikus gondolkodás története*. Ford. Balázs-Piri Tamás. Budapest: Animula.

- Nietzsche, F.** (1872). *A tragédia születése a zene szelleméből, avagy görögség és pesszimizmus*. Ford. Kertész Imre. Budapest: Európa, 1986.
- Perron, R.** (2005). Conversion. In: A. de Mijolla (ed.), *The International Dictionary of Psychoanalysis* (345-346). Detroit: Thomson Gale.
- Progoff, I.** (1956). *The Death and Rebirth of Psychology*. New York: McGraw & Hill.
- Rank, O.** (1909). *The Myth of the Birth of the Hero*. New York: The Nervous and Mental Disease Publishing Company, 1914.
- Rank, O.** (1912). *The Incest-Motiv in Dichtung und Sage. Grundzüge einer Psychologie des dichterischen Schaffens*. Leipzig: F. Deuticke.
- Rank, O.** (1914). *The Double. A Psychoanalytic Study*. Chapel Hill: The University of North Carolina Press, 1971.
- Rank, O.** (1924). *A születés traumája*. Ford. Frigyes Júlia. Budapest: Oriold és Társai, 2017.
- Rank, O.** (1930). *Psychology and the Soul*. Delhi: Facsimile Publisher, 2017.
- Rank, O.** (1930). *Psychology and the Soul*. Philadelphia: Pennsylvania University Press, 1950.
- Rank, O.** (1929-31a). *Will Therapy / Truth and Reality*. New York: Alfred A. Knopf, 1968.
- Rank, O.** (1929-31b). Life Fear and Death Fear. In: uő.: *Will Therapy/Truth and Reality* (119-134). New York: Alfred A. Knopf, 1968.
- Rank, O.** (1932). *Art and Artist. Creative Urge and Personality Development*. New York: W. W. Norton & Co., 1989.
- Rank, O.** (1935). Neurosis as a Failure in Creativity. In: uő.: *The Psychology of Difference. The American Lectures* (252-260). Princeton: Princeton University Press, 1996.
- Rank, O.** (1941). *Beyond Psychology*. New York: Dover Press, 1958.
- Rank, O. – Sachs, H.** (1913). *The Significance of Psychoanalysis for the Mental Sciences*. New York: The Nervous and Mental Disease Publishing Company, 1916.
- Roazen, P.** (1984). *Freud and His Followers*. New York: New York University Press.
- Rogers, C.** (1961). *Valakivé válni. A személyiség születése*. Ford. Simonfalvi László. Budapest: Edge, 2018.
- Schneider, K.** (2023). Recasting Psychoanalysis in Existential Terms. The Lasting Legacy of Otto Rank. *Psychology Today*, nov. 17. <https://www.psychologytoday.com/us/blog/awakening-to-awe/202311/recasting-psychoanalysis-in-existential-terms>
- Schneider, K. – May, R.** (1995). *The Psychology of Existence*. New York: McGraw-Hill.

- Schönau, W.** (1998). Kirajzolódnak egy pszichoanalitikus irodalomtudomány körvonalai. Ford. Sári László. In: Bókay A., Erős F. (szerk.), *Pszichoanalízis és irodalomtudomány* (31-41). Budapest: Filum.
- Solomon, S. – Greenberg, J. – Pyszczynski, T.** (1997). *The Worm at the Core. On The Role of Death in Life*. London: Penguin Books, 2015.
- Stern, D. N.** (1985). *A csecsemő személyközi világa*. Ford. Balázs-Piri Tamás. Budapest: Animula, 2000.
- Stolorow R. D. – Atwood, G. E.** (1979). *Faces in a Cloud. Subjectivity in Personality Theory*. Northvale, NJ: Jason Aronson.
- Sulloway, F.** (1987). *Freud, a lélek biológusa*. Ford. Síklaki István. Budapest: Gondolat.
- Taft, J.** (1958). *Otto Rank: A Biographical Study Based on Notebooks, Letters, Collected Writings, Therapeutic Achievements and Personal Associations*. New York: Julian Press.
- Taylor, E.** (2009). *Mystery of Personality. A History of Psychodynamic Theories*. San Francisco: Springer.
- Tillich, P.** (1951-65). *Rendszeres teológia*. Ford. Szabó István. Budapest: Osiris, 1996.
- Walsh, R. T. G. – Teo, T. – Baydala, A.** (2014). *A Critical History and Philosophy of Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Winnicott, D. W.** (1971). A kreativitás eredete. In: uő.: *Játás és valóság* (65-86). Budapest: Animula, 1999.
- Yalom, I. D.** (1980). *Egzisztenciális pszichoterápia*. Ford. Adorján Zsolt. Budapest: Animula, 2006.

Bókay Antal

Otto Rank kudarcos háborúja: az 1924-es pszichoanalitikus vita tanulságai

A pszichoanalízis belháborúi

A 1920-as évek első fele különös-enigmatikus, egyszerre zavaros és termékeny időszaka volt a pszichoanalízisnek. Visszatekintve ma már jól látszik, hogy a pszichoanalízis történetének egyik legjelentősebb fordulata, átalakulása történt ekkor. A történetben, az alakulásban pedig kulcsszerepe volt az 1924-es évnek. Felvezetése, a meghatározó előrelépés, úttalálás performatív aktusai még ekkor is a hetvenes mester, Freud új könyveiből formálódnak, de ezek a metapszichológiai és terápiás irány-jelek már a hűséges és hűtlen tanítványok szaporodó csapatában formálódnak karakteres koncepcióvá. E formálódás viszont egyáltalán nem harmonikus szakmai alakuláson, nem üdvözölt tudományos fejlődésen, hanem gyilkos-öngyilkos vitákon keresztül történik. A pszichoanalízis nem az ott-kinn tudomány valóságérzékre épülő konstrukciója, hanem valahol mélyen és elkerülhetetlenül itt-benn történik meg. Egykor a fiatal Freud neurotikus önteremtéséből, önismeretéből született; és minden új elv, koncepció egy alternatív önteremtés bázisából, az örömev dekonstruktív performanszoként jön létre. Az új pszichoanalitikus elgondolások ezért nemcsak a természettudományos paradigmaváltás logikájával hoznak új teóriát, hanem egyben kérdésessé teszik azt a gesztust, amellyel az előző elgondolás képviselői eddig abszolút érvényesnek hitt elképzeléseikkel önmaguk vágy-azonosságát (énjük önreflexív konstrukcióját) is formálták. A pszichoanalízis átalakulása így jellemzően viták, belső háborúságok mentén történik. Korábban szűkebb, személyesebb (Breuer és Freud egykori ellentéte), aztán szélesebb körű (Adler és Stekel), egészen az átfogó, mintegy performanszoként rögzülő Jung affér esemény-sorozatáig. 1913-tól vagy tíz „békeév” következett (belül, a külvilágban a nagy háborúval), a pszichoanalízis elmélete és terápiás gyakorlata, a technika is stabilizálódott. Világméretű pszichoanalitikus mozgalom és aktivitás jött létre, ennek szervezeti háttereként, kontrolljaként¹ született meg a „titkos Bizottság”, működtek (a Bizottság tagjainak

¹ Jones Ferenczivel vitatja meg a Bizottság létrehozásának ötletét, majd Freud elé terjesztik. Freud lelkesen egyetért: „Ötlete nyomban megragadta a fantáziámat: titkos tanácsot kell alakítani a legkiválóbb és

irányításával) a pszichoanalízis fórumai, a folyóiratok (*Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse, Imago*), és innen, a Bizottság felől szerveződtek a pszichoanalízis nemzetközi közösségének eseményei, az évente tartott kongresszusok. 1924-ben azonban pontosan ez a Bizottság lett a belső háborúság színtere.

A pszichoanalitikus gondolkodás és gyakorlat megújulása azonban korábban kezdődött: Mint minden ilyen átalakulás ez is Freudtól indult, akkor is, ha az alapító mester szándékaitól eltérő irányt vett, és hosszútávon, napjainkig is elérő, terápiás módszerben és elméleti gondolkodásban is realizálódó új tendenciákat hozott. A legradikálisabb, talán még ma sem igazán megértett mű az 1920-as *Túl az örömelven* volt. E könyv a vágy genezisének, alakulásának őstörténetét írja le, közben felfedezi az élet (az élethen túli-inneni lét) motorját, az öröm mögött meghúzódó fordított irányt, őseredeti regressziót, az élet az organikus felbontása iránt kutató-megalapozó vágyat, ösztönt. Freud a *Totem és tabu* filogenetikus koncepciója mögé itt egy jelentősen új, dekonstruktív filogenezis² feltételez. Ezen ökonómiai genezis-eszme után 1921-ben a *Tömegpszichológia és én-analízis* születik meg, majd 1923-ban *Az ősválami és az én*, mely topológiai keretbe, a lélek strukturálódásának logikájába írja újra az ökonómiai elmélet viszonyait. Freud tudatában volt annak, hogy valami új irány született, önértékelése mégis különös volt. 1923 április 17-i, Ferenczinek küldött levele szerint: „Úgy látszik, hogy a »Jenseits« óta meredeken lefelé ível a görbe. Az még gondolatgazdag volt és jól volt megírva, a *Tömegpszichológia* súrolja a banalitást, ez az »Ősválami« pedig egyenesen zavaros, művileg összetákolt és dikciójában pocsek.”³ Mai belátásunk e művekről, értékükről nyilván eltér Freud önkritikájától, de a metapszichológiai összefüggések megértéséhez figyelembe kell venni a szerző megjegyzéseit. A Bizottság tagjait, különösen Rankot és Ferenczit, akik már kéziratban is megkapják az új szövegeket Freudtól, egyszerre elvárásolják és összezavarják ezek a mélységükben akkor még különösen nehezen felfogható elképzelések. De értik, hogy egy új analitikus rendszer és gyakorlat megnyílásához érkeztek el, és megpróbálják ennek kereteit maguk is, a maguk módján meghatározni.

Új irányok az analízisben – Otto Rank és Ferenczi Sándor 1923-ban

A húszas évek közepére Rank és Ferenczi könyvei, írásai nyomán két jelentős új metapszichológiai koncepció, „továbbírás” jelent meg: az egyik Otto Rank *Das Trauma der Geburt* (Rank, 1924/2017) című könyve, amelynek kéziratát 1923 májusában, Freud születésnapján adta át ajándékként a mesternek. A másik Ferenczi Sándor *Versuch einer Genitaltheorie*⁴ című könyve, amelyet 1923 szilveszterében dedikál Freudnak. Nagyon valószínű, hogy Rank és Ferenczi jól ismerték egymás

legmegbízhatóbb híveinkből, s ez irányíthatná a pszichoanalízis további fejlődését” (Jones, 1983, 415.). A Bizottság tagjai: Ernest Jones, Ferenczi Sándor, Otto Rank, Karl Abraham, Hans Sachs, majd 1919-től Max Eitingon.

² Lásd erről: Rudnytsky „David and Goliath” című írását (Rudnytsky, 1991, 31-46.) és a „Rank újraolvasása” című tanulmányt (1984) jelen számunkban.

³ Freud–Ferenczi, 2004, 168.

⁴ Magyarul: *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében – pszichoanalitikai tanulmány*. Ford. Kovács Vilma. Budapest: Pantheon Kiadás, 1929. A továbbiakban: *Katasztrófák*.

kezdeményeit, de könyveik határozottan különálló elképzelésekre épültek, nem volt egymáshoz közük. Egy harmadik, a későbbi vitában jelentős szerepet játszó könyv a két szerző közös munkája, az *Entwicklungsziele der Psychoanalyse* (A pszichoanalízis fejlődési céljai, Ferenczi – Rank, 1924), ebben viszont már közös platformra kerülnek. Ferenczi és Rank ekkor még igen szoros barátságban volt, szövetségesesek a Bizottságon belüli konfliktusokban szemben a német-angol ellentáborral, Karl Abrahammal és Ernest Joneszal. Mindhárom könyv egyidőben, egy baráti együttlét alatt, 1923-ban az alpesi Klobensteinben nyeri el végső formáját⁵. Sokat sejtet, hogy Freud–Ferenczi–Rank belső hármásában *A születés traumája* már az 1923-as kézirat, korai formában is vitatott, problematikus szöveg volt. Ferenczi több levélben is biztatja Freudot, hogy legyen Rank elképzeléseivel megértőbb, mert Rank „ötlete még beláthatatlan jelentőségre tehet szert”. Hozzáteszi azonban – és e vélemény fenntarthatósága a következő évben centrális kérdés lesz –, hogy „a születési trauma-momentum általános fontosságának minden elismerése mellett rendületlenül látom az Ödipusz-komplexus etiológiai primátusát a neurotikusoknál”.⁶

Otto Rank egy évnyi rövid időre a pszichoanalitikus alakulás főszereplőjévé válik, hogy aztán teljességgel eltűnjön e foglalkozás színteréről. „Otto Rank története – írja Peter Rudnytsky – sok tekintetben tragikus fejezete a pszichoanalízis történetének. *A születés traumája* megjelenését követő, Freuddal történő szakítás utáni munkássága nagyrészt eltűnt a szemünk elől, csak mint a deviancia tanulságos tárgyi leckéje maradt meg, és írásai ma már kevéssé ismertek” (Rudnytsky, 1984, 31). Pedig Rank 1923 végén megjelenő könyvének, *A születés traumájának* intenciója meglehetősen radikális volt. Átfogó, a teljes pszichoanalitikus rendszerre kiterjedő metapszichológiai pozíciót vázolt, a könyvben még kimondatlanul, az 1924 végén írt levelekben már kimondottan azzal a szándékkal, hogy leváltja, újírja a pszichoanalízis addigi (Freud által negyedszázad alatt megfogalmazott) koncepcióját. Könyvével be akart kerülni a pszichoanalízis metapszichológiai és terápiás alapelméletének meghatározói közé, sőt láthatóan át akarta venni a pszichoanalízis elgondolásának, terápiás gyakorlatának és a technikájának elvi irányítását. Összefoglalva: Rank „az anyát és a preödipális kort helyezi a középpontba, és megkérdőjelezi az apa, a kasztráció és az Ödipusz-komplexus elsődleges szerepét.” (Frigyes, 2017, 13.) Nem véletlenül tört ki óriási vita könyvről.

A másik megújulási kísérlet Ferenczi Sándoré. Igazából már 1913-tól, „A valóságérzék fejlődésfokai” tanulmánytól kezd megformálódni Ferenczi preödipálisra figyelő koncepciója, amit – 1914-től – az ödipálist megelőző anyai pozícióként és a testire, a konverzióra figyelő erotikus valóságérzékként, tárgyakapcsolatként, illetve thalasszális, tenger-, anya-regresszióként már a fent jelzett Freud művek tükrében alakít ki. 1923 utolsó napjaiban jelenik meg a Rank könyvéhez hasonlóan átfogó, bár elsősorban a szexualitásra vonatkozó metapszichológiai koncepciót megfogalmazó mélységű írás, a *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében* című könyv. A *Katasztrófákban* történt metapszichológiai megújítást igazából Freudon kívül a

⁵ Ferenczi ugyanakkor, különös módon azt nyilatkozta, hogy ő nem ismerte Rank könyvét, a sajátján és a közös könyvön dolgozott csak.

⁶ 1923. június 14-i levél. (Freud–Ferenczi, 2004, 74.)

kortársak közül senki sem (illetve csak Franz Alexander⁷) érti (hallgatással reagálnak), de Freud lelkesen üdvözli és befogadja.

1923 ezen produktumai a Bizottságon belül óriási vitát váltottak ki, a Rank–Ferenczi kettőssel szemben a berlini és londoni kollégák totális háborút hirdettek. Freud tanácstalan volt, előbb Rankkal és Ferenczivel szimpatizált, de *A születés traumája* figyelmes elolvasása és Rank értetlen, minden kritikával szemben ellenséges reakciói nyomán egyre távolodott bécsi tanítványától. Ferenczi előbb, némiképp elvakulva a ranki tűzijátéktól, Rank mellett tette le a garast, majd, elsősorban Freud értelmező levelei nyomán, de aztán saját belátásából következően is szembefordult a ranki, valóban tarthatatlan elmélettel. A végeredményt ismerjük, Rank követte az ősmódellet, a jungi történetet, kivált az őt megteremtő pszichoanalitikus mozgalomból, szellemi, emberi értelemben is új életet kezdett. *A születés traumája*, ma már világosan látjuk, tévút, zsákutca volt. De az 1924-es év eseménye, az úgynevezett Rank-vita a pszichoanalízis útkeresésének meghatározó eseménye, a személyes kapcsolatok, a terápiás elképzelések és az elméleti rendszer szintjén egyaránt, érdemes tehát végiggondolni történetét, tanulságait.

A vita története⁸ éppen egy évet ölel fel, 1924 januárjától ugyanazon év december végéig tart. Dokumentált kezdete Freudnak Rank és Ferenczi írásai védelmében készített bizottsági körlevele (1924. január)⁹, indulatos központja Freud és az Amerikában tartózkodó Rank augusztusi levélváltása, végül az év lezárása – Rank Amerikából való visszatérése után – egy Freuddal történt találkozó és egy körlevél, az, amit Rank küldött a Bizottság tagjainak 1924. december 20-án. A történet aztán még úgy fél évig alakul, majd 1926 közepe táján Rank, most már csendesebben, de immár végleg elhagyja a pszichoanalízis táborát. Ferenczi valamikor augusztus táján vált: egyre kritikusabb a ranki koncepcióval szemben, és egyre távolabb kerül a barátságtól is. Visszatérését a pszichoanalitikus főirányhoz azonban a bizottsági társak részéről (és talán Freud részéről is) kisebb-nagyobb gyanakvás kíséri. A levelek és körlevelek csak a lényegi probléma felszínét érintik, erősen kötődnek az adott személyhez, pillanathoz. Mégis, fogalmak emlegetésével, terápiás eljárások kritikájával kitartóan utalnak arra az új, inkább csak lehetőségként érzékelt pszichoanalitikus elméletre és gyakorlatra, amely megnyitja az analízis változásának, elméleti és terápiás elmélyítésének lehetőségét.

1924 – A Rank vita története

A vitában Freud hosszú ideig Ferenczi és Rank pártján áll. 1923. december 1-jén írt rövid levelében fogadja el Rank neki szóló ajánlását azzal, hogy a könyv számára azt jelenti,

⁷ Franz Alexander egy részletes kritikai bemutatást ír Ferenczi könyvéről (Alexander, 1925).

⁸ E témáról vö. Rudnytsky, 1984; Grotjahn, 1971, 1974, 1984 és Taft, 1958.

⁹ A Rank-vita dokumentumait (Freud, Ferenczi, Rank levelek, *Rundbriefe*) a Columbia University archívuma őrzi, eredetileg ezzel az anyaggal dolgoztam. Időközben viszont megjelent a Freud–Ferenczi levelezés és egy kötet is Rank és Freud levelezéséből (Lieberman – Kramer, 2012) Az alábbi értelmezésben jelzett eredeti leveleket, dokumentumot – ha megjelentek – nem a kéziratból, hanem a fenti két könyvből idézem. A nem jelzett szövegek a kéziratból vannak.

„Non omnis moriar” („Nem minden hal meg”). A bizottsági forrongás nyomán azonban február közepén bizottsági körlevelet küld ki, mert

„nem minden meglepetés nélkül, különböző forrásokból úgy hallottam, hogy Ferenczi és Rank barátaink utóbbi időben megjelent írásai, közös művük és *A születés traumája* kellemetlen felbolydulást keltett Berlinben. [...] *A születés traumája* kapcsán néhány megjegyzést tettem Sachsnek, amikor utoljára itt volt, és talán ezek miatt keletkezhetett az a benyomás, hogy e mű publikációjában leszakadási irányt látok, és hogy teljesen ellenérzéssel vagyok tartalma iránt. De úgy gondolom, hogy az a tény, hogy elfogadtam a könyv ajánlását, ezt a következtetést lehetetlenné teszi.” (*Rundbriefe*, Freud, 1924. febr. 15.)¹⁰

Rank azonban még a körlevélben leírt kisebb fenntartásokat sem hajlandó elfogadni (1924. febr. 15.), Freud részéről teljes személyes és elméleti elfogadást vár (Lieberman – Kramer, 2012, 187-189). Erre viszont Freud nem hajlandó. Március 20-30. között Ferenczi, Freud és Rank többkörös levélváltása egyre világosabbá tette, hogy az idős mester nem fog nyíltan bécsi és budapesti tanítványa mellé állni, egyrészt egyre szaporodtak saját kritikai meglátásai¹¹, másrészt nem akarta a berlinieket és Jonest egy ilyen kiállással magától eltaszítani. A távolodás és az indulat olyan mértékű volt, hogy „Jones jelezte, hogy akár Freudot is elhagyja azért, hogy a pszichoanalízist megmentse” (Lieberman – Kramer, 2012, 193). A sorok rendezése a tavaszon egyre fontosabbá vált, mert április második felében volt esedékes a következő (salzburgi) kongresszus, melyen a korábbi terv és ígéret szerint Abraham volt az elnöki pozíció várományosa, amit Ferenczi és Rank igencsak ellenzett. Freud a megoldhatatlan helyzet elől a passzivitásba menekült: inkább – betegségére hivatkozva – nem jelent meg a kongresszuson. A kongresszus azonban váratlanul jól sikerült, se nagy győzelem, se nagy vereség sem történt. A „születési trauma” berliniek által tervezett elítélésére nem került sor, de Rankék ellenére mégis Abraham lett az elnök, sőt Ferenczi láthatóan újra jobb kapcsolatba került Abrahammal (de megmaradt ellenérzése Jonesszal). Rank, aki képtelen volt a kompromisszumra, viszont kiszorulóban volt, a kongresszus végét otthagya New Yorkba utazott, ahonnan csak november elején tért vissza (Taft, 1958, 109). A kongresszuson Ferenczi egyenesen maga javasolja Abraham elnökké választását.

Ferenczi a kongresszus előtt, márciusban még feltétel nélkül kiállt barátja mellett. Leveleikben megtervezik a salzburgi stratégiát, előszámlálják a lehetséges barátokat (például Eitingon), az ellenségeket (például Radó), és közösen tervezik Ferenczi majdani amerikai útját (amit Rank végül nem szervezett meg neki). A kongresszus előtti időre azonban mintha Ferenczi bizonytalanabbá vált volna, ennek oka egyaránt lehet Rank makacssága, elméletének egyre jobban látszó gyengéi és persze Freud Ferenczit befolyásoló levelei is. A kongresszus előtt Eitingon és Ferenczi is – mindketten Freud megbízásából – megpróbálják Rankot békülékenyebb magatartásra bírni.

A vita, a háborúság két szálon fut, az egyik a terápiás újítások kérdése, a másik (a születési trauma mentén) a pszichoanalitikus elmélet, metapszichológia átírásának

¹⁰ A *Rundbriefe* ezen részét, az elejét – érdekes módon – Lieberman és Kramer nem közli. A további rész: (Lieberman – Kramer, 2012, 186.)

¹¹ 1924. március 24-én írja Ferenczinek Freud: „Az az igazság, hogy sokkal jobban tetszett nekem a dolog kezdetben, mint most, és hogy saját idézete nyomán a 66%-tól már közeledek a 33% felé” (Freud-Ferenczi, 2004, 207).

kritikája lesz. A decemberi-januári forrongás hatására („A Bizottságban bombaként hatottak az új könyvek” – írja Freudnak Eitingon 1924. január 31-én [Freud–Ferenczi, 2004, 195]) Freud, bár nagyon elkerülné ezt, kénytelen véleményt mondani. Február 15-én, titkárán, Otto Rankon keresztül körlevelet, egy még kifejezetten nem nyilvános bizottsági *Rundbriefe*-t küld ki. Freud indító körlevelére Rank (Ferenczivel megosztott) személyes levéllel válaszol.

Az 1924 januári körlevél Freud első elméleti reakciója a két könyvre:

„A két tárgyalt könyvvel kapcsolatos álláspontom a következő: A közös könyvből elfogadom az ismétlés szerepéről és az aktivitásról alkotott felfogásom korrekcióját. Mindkettőtől tartottam, és úgy véltem, hogy azok az események (amelyeket most önök élménynek hívnak) nemkívánatos következmények, de Önök rámutattak az elkerülhetetlenségükre és az ilyen tapasztalatok hasznos alkalmazására. Egyébként a könyv friss és felforgató mű a jelenlegi analitikus gyakorlatunkra nézve. Véleményem szerint a könyv hibája, hogy nem teljes, azaz nem dolgozza ki a szerzők számára oly kedves technika változásait, csak utalásokat tesz erre. Természetesen sok veszély rejlik a »klasszikus technikánktól« (ahogy ezt Ferenczi nevezte Bécsben) való eltérésben. [...] Ferenczi aktív terápiája azonban veszélyes kísértés tud lenni az ambiciózus kezdők számára, és lényegében nincs mód arra, hogy távol tartsuk őket az ilyen kísértésektől. Nem rejtenék el egy másik benyomást vagy előítéletet. Betegségemben megtanultam, hogy egy leborotvált szakállnak hat hétig tart újra kinőni. Három hónappal a műtét után még mindig szenvedek a hegek változásától. Így alig tudom elhinni, hogy valamivel hosszabb idő – 4-5 hónap – alatt az ember behatolhat a mélyebb lelki rétegekbe, a tudatalatti mélyrétegeibe, és tartós változásokat idézhet elő a pszichében. De természetesen meghajlok majd a tapasztalatok előtt.” (*Rundbriefe*, Freud, 1924. január)

A közös könyvből tehát Freud elfogadja az ismétlés és az élmény (azaz újraélés) pozitív hangsúlyát, vagyis az emlékezés-szerűséggel szemben a terápia áttételes jellegét és az ebből következő cselekvésszerűséget, performativitást. Ezek, elsősorban az ismétlés azonban már a *Túl az örömelven* közegében is fontos szerepet kaptak. Veszélyesnek tartja az analitikusi aktivitást (ezt már Ferenczi korábban propagálta, lásd az 1920-as, „Az »aktív technika« továbbépítéséről a pszichoanalízisben” című tanulmányát). Freud ennek a mintegy három éve alakuló aktív technikának a lehetőségét ugyan elfogadta, de Ferenczivel váltott leveleiben folyamatos kétségeinek adott hangot. Most is jelzi, hogy egy ilyen interpretatív parancsolgatás csábító lehet a túlságosan magabiztos kezdőknek. Az aktivitás Rank számára fontos volt, és gyakran hivatkozik ebben Ferenczire. Ferenczi viszont, röviddel a Rank vita lezárulása után visszavonul, és már az 1925-ös kongresszuson (Bad Homburg) Rank jelenlétében „Az aktív pszichoanalitikus technika kontraindikációi” címmel tart előadást.

Freud aztán több, Ferenczinek írott 1924 januárvégi levélben újra felhossa az aktív terápia¹² elképzelését, és a szuggesztióhoz kapcsolja. Ferenczi azonnali válaszában ezt vállalja mint a közös könyv koncepcióját. Például azt a célt, hogy „a pszichoanalízist

¹² Erről Ferenczi 1923-ban egy tanulmányt is megjelentetett, de Freud kritikáját elsősorban Ferenczi 1924 január elején Bécsben tartott előadása váltotta ki: „Előadása igen figyelemre méltó volt, a közös könyvről egyáltalán nem volt szó benne, hanem az Ön legsajátabbjáról, az aktív terápiáról” (Freud–Ferenczi, 2004, 189) szöveg.

egyszer majd össze lehessen kapcsolni a szuggesztióval (hipnózissal)” (Freud–Ferenczi, 2004, 190). Ferenczi 1919-ben külön könyvben (*A hisztéria és a pathoneurózisok*) részletesen leterzi a garast a hipnózis, a szuggesztió mellett. Freud azonban már ekkor is határozottan másképp gondolkodik. *Tömegpszichológia és én-analízis* című könyvében (Freud, 1921) – mely sok szempontból a *Totem és tabu* folytatása – bár csak egy jegyzet erejéig, egyértelmű álláspontot foglal el: „Úgy tűnik, hogy érdemes hangsúlyoznom, hogy az előző rész gondolatmenete arra készítetett, hogy elvessem Bernheim hipnózis-fogalmát [...]. Bernheim szerint minden hipnotikus jelenség a szuggesztió tényezőjére vezetendő vissza, amely önmagában már nem magyarázható. Arra a következtetésre jutottunk azonban, hogy a szuggesztió a hipnotikus állapot részleges megjelenése, és hogy a hipnózis erőteljesen egy bizonyos predispozíción alapul, mely a tudattalanban az emberi család korai történetéből maradt fenn” (Freud, 1921, 128). A közös könyv, *A pszichoanalízis fejlődési céljai* kétségtelenül Bernheim logikáját választja, a diszpozícióval szemben a szubjektív ráhatást teszi a középpontba. Ha a lélek dolgainak eredete diszpozíció jellegű, neurológiai, antropológiai forrásokra vezethető vissza akkor a logika természettudományos, strukturális. Ha viszont a szubjektív ráhatás látszik döntőnek, akkor a genesis relációs, szuggesztióra, hipnózisra hasonlító eredeti esemény. A különbség az, hogy egy emlékezésközpontú terápia helyett az áttételben megvalósuló ismétléssel történő cselekvéses, performatív terápia jön létre. Freudnak „az a félelme volt, hogy túl nagy súlyt helyezünk az élmény mozzanataira, és kevésbé hangsúlyozzuk az emlékezést” (Freud–Ferenczi, 2004, 190). Ezt az ítéletet Ferenczi nem fogadja (pedig valószínűleg ezt csinálja a terápiáiban), és állítja, hogy az élmény mögött, után mindig ott van az ismétléssel, élménnyel felkeltett emlékezés.

Egy további vitatéma Ferenczi bécsi előadásának már valóban a közös könyvből származó eleme, ez „a legfontosabb rész: a határidő-szabás és a kivétel nélkül mindig tekintetbe veendő analitikus helyzet” (Freud–Ferenczi, 2004, 191). Freud már határozottan nem ért egyet a kezelési idő lerövidítésével, előre meghatározott időkeretek közé szorításával, és nem ért egyet Rank, Ferencziétől jelentősen eltérő aktivitás elgondolásával. Kifogásait azonban nem élesen fogalmazza meg, hanem inkább csak mint egy másfajta megközelítésmód lehetőségeit említi. Elfogadhatatlan Freud számára Otto Rank lépése, amikor az a terápiás technika centrumaként a születési traumát lépteti fel (ez azonban majd csak később kerül be a vitatémák közé). Rank aktivitás lépése ugyanis az lesz, hogy a terápiás folyamat legelején a páciensnek szegezi a születési trauma fogalmát, és arra kényszeríti, hogy az a terápiában az analitikustól meghallott születési traumát keresse meg önmagában. Arra az önmagának feltett kérdésre, hogy „miképpen is végezzük terápiás feladatunkat” Rank úgy válaszol, hogy „ahogy a páciens törvényszerűen az áttétellel indít, technikailag lehetséges, hogy elébe tárjuk az őstraumát, ahelyett, hogy időt adnánk neki, hogy az analízis végén azt automatikusan megismételje. Ily módon az őselfojtás gordiuszi csomóját egy vágással átmetszhetjük, ahelyett, hogy fáradságosan ki kellene bogozni (Rank, 2017, 226). „A terápiában is, ahol Ön, úgy tűnik, a legkevésbé tud követni engem, én a befejezés előzetes célkitűzésével indítok” – írja a körlevélre adott válaszában Rank 1924. február 15-én. A terápiás folyamat Rank szemében „sebészeti beavatkozás”, mely a születési trauma felidézésének kényszerével aktívan belenyúl a páciens életébe. Freud világosan opponál már a február 15-i *Rundbriefe*-ben: „nem világos számomra, hogy a terápiás áttételnek az anyához való

kötődésként való túl korai tudatosítása hogyan járulhat hozzá az analitikus kezelés lerövidítéséhez”. Rank pedig éppen ezt vallja:

„Amikor az analitikusnak sikerül legyőznie az áttételi kapcsolatban a saját személyére vonatkozó elsődleges ellenállást, pontosabban az anyai fixációt, akkor az analízisben elkövetkezik egy különleges időszak, aminek során a páciens önkéntelenül megismétli a (helyettesítő) anya-figurától való elválást úgy, hogy reprodukálja saját megszületését. Ebből következően válasz kínálkozik arra a gyakori kérdésre is, hogy mikor ér véget egy analízis. E folyamat (azaz a megszületés) befejezéséhez természetesen meghatározott időre van szükség¹³, aminek biológiai magyarázata és létjogosultsága a következő: az analízisnek rögzítenie kell egy megfelelő, ebből a terápiás szempontból jól meghatározható idő-határt a páciens számára, hogy túljuthasson a születés traumáján” (Rank, 2017, 28).

A *születés traumáját* – meglepő módon – „összehasonlíthatatlanul érdekesebb könyv”-ként emlegeti Freud (később a kritikai elemzés teljesen erre a műre tevődik át, csak az 1924. február 15-i körlevél tárgyalja külön a két írást). Az első lépés az, hogy Freud újrafogalmazza Rank pozícióját:

„Nem tagadom, hogy ezt a művet nagyon jelentősnek tartom, sokat gondolkodtam rajta, de határozott ítéletre még nem jutottam. A következőt látom: Már régóta ismerjük és értékeljük az anyaméh fantáziát, de a Rank által annak adott pozíció sokkal jelentősebbé teszi, és azonnal jelzi az Ödipusz komplexus biológiai hátterét. Saját szavaimmal összefoglalva: kell hogy létezzen egy olyan ösztön, amely a korábbi létezését próbálja visszaállítani.¹⁴ Nevezhetnénk ezt a boldogság iránti késztetésnek, azzal a megértéssel, hogy a boldogság fogalma leggyakrabban erotikus értelemben értendő.” (*Rundbriefe*, Freud, 1924. február 15.)

A pozitív (mint látni fogjuk, Ranknak nem igazán szimpatikus) olvasat után a *Rundbriefe*-ben némi kritika következik:

„Az anyaméhbe való visszatérés fantáziája akadályokba ütközik, ami szorongást kelt, ez az incesztus korlát, de honnan jön ez? Megjelenítője nyilvánvalóan az apa, a valóság, az autoritás, amely nem teszi lehetővé az incesztust. Miért emelnek ilyen incesztus korlátot? Az én magyarázatom történeti-társas, filogenetikus¹⁵. [...] Itt Rank eltér tőlem. Visszautasítja a filogenezis irányát, és úgy gondolja, hogy a szorongás, mely az incesztust ellentételezi direkt módon ismétli a születés szorongását, így a neurotikus regresszió önmagában kontrollálható a születési folyamattal magával.”

Érdekes, hogy Ferenczi ekkor még egyértelműen Rank pártján áll. Egy nappal a *Rundbriefe* és Rank válasza előtt írja Freudnak: „Én magam sem tudom már nélkülözni a születési traumáig történő felbontást és visszavezetést, sőt a nyersanyag máris arra készlet, hogy e traumának az Ödipusz-komplexus traumatikus potenciájával való összefüggéséről alakítsak ki bizonyos elképzeléseket” (Freud–Ferenczi, 2004, 197). Pedig Ferenczi korábban, 1923. június 14-én igencsak megérzi az Ödipuszra leselkedő

¹³ Rank ezt egy jegyzetben 7-10 hónapban, tehát a terhesség időtartamában rögzítené (Rank, 2017, 28).

¹⁴ Ez pontosan a *Túl az örömelven* ösztön-definíciója.

¹⁵ Ez nyilván a *Totem és tabu* koncepciója, ami egyáltalán nem fér bele Rank elképzelésébe, és tisztán, kizárólagosan az anya-viszonyt gondolja hatékonynak.

veszélyt: „a születési trauma általános fontosságának minden elismerése mellett rendületlenül látom az *Ödipusz-komplexus etiológiai primátusát a neurotikusoknál*” (Freud–Ferenczi, 2004, 174, kiemelés az eredetiben).

Az eredménnyel senki sem volt elégedett, legkevésbé Rank. 1924. február 15-i, a *Rudbriefe* napján Freudnak küldött válaszlevelében írja: „az Ön munkámmal kapcsolatos valóságos pozíciója kicsit kiábrándító volt” akkor is, ha „teljesen megfelelő a Bizottságon belüli béke fenntartására”. Rank aztán több alkalommal számonkéri Freudon, hogy 1923 májusában miért fogadta el lelkesen a születésnap ajándékként adott kéziratot és miért fogadta el decemberben az ajánlást. De Freud már február elején bizonytalanná vált. Ferenczinek írja február 4-én: „Rankkal nehezebb dolgom van, mint Önnel, mert ő alkatilag is sokkal érzékenyebb.”¹⁶ A születési trauma gondolatánál elkezdtem gyanakodni. A felfedezés első örömeiben úgy tűnt, arra hajlik, hogy egyenesen a születésben lássa a neurozisz ősmotívumát, úgyhogy tréfásan megjegyeztem: más egy ilyen ötlettel önállósítja magát” (Freud–Ferenczi, 2004, 193-194). Freud egyre jobban távolodik Rank elveitől, március 26-án már azt írja Ferenczinek, hogy a korábbi 66%-os elfogadás helyett most már csak 33%-nyit ad a könyvnek (Freud–Ferenczi, 2004, 207). Ferenczinek pedig egy március 3-án küldött levélben még nyíltabban írja egy Rankkal folytatott személyes vita kapcsán: „bevallottam neki, hogy az Önök közös munkájának és az ő születési traumájának értékelésében inkább visszafelé tettem egy lépést, semmint hogy előbbre jutottam volna. (Tiszteletben tartva az Ön Genitaltheorie-ját!)” (Freud–Ferenczi, 2004, 201).

Rank válaszában a születési trauma valóságosságának védelmére helyezi a hangsúlyt:

„Abbéli igyekezetében, hogy a kollégákat megértésre és elfogadásra segítse, ön a jól ismert *méh-fantáziára* utal, és azt állítja, hogy én ennek speciális jelentőséget tulajdonítok. Ezzel szemben a *méh igazi valóságára utalás* tartozik elképzelésem lényegéhez. [...] E félreértés következtében ön a méh-fantáziához való visszatérésről beszél, míg az én álláspontom szerint a neurotikus tüneteknél, éppúgy, mint a szexuális aktusnál a fantáziánál sokkal átfogóbb jelenséggel van dolgunk: a tényleges, igaz, részleges visszatéréssel.” (Rank levele Freudnak, 1924. febr. 25., kiemelések az eredetiben.)

Rank a fantáziában formálódó ödipális reakció alapjaként egy tényleges esemény – a valóságos születés – szerepét hangsúlyozza. A terápia cselekvéses jellege támogatja ezt, és egyben rá is épül erre a gondolatra. A valóságosság versus fantázia azonban egy sokkal régebbi analitikus problémát jelez: egykor Freud a csábításelmélet feladásakor és az ödipális fantázia felfedezésekor tette meg ezt a fordulatot, a valóságtól a fantázia felé. Rank nem véletlenül emlegeti Breuer szerepét, itt a születési traumával ő is a csábítás-elmélethez megy vissza. És ezt fogja tenni Ferenczi is 1933-ban, a „Nyelvezavar a felnőttek és a gyermek között” című tanulmányában, amely az ő Freuddal történő (soha végig nem játszott) szakításában játszott döntő szerepet. A trauma mindig valóságbetörés, kívülről jön. Az ödipális konfliktus belülről jön, a tudattalan ösztönök által teremtett konstrukció, amiből az én megteremtődik. Árnyéka, hozadéka az énben megformálódó szorongás.

¹⁶ Rank másképpen volt Freuddal ödipális, fiúi kapcsolatban, mint Ferenczi. Rank a lázadó fiú, Ferenczi a beilleszkedő fiú volt a Freuddal kialakított ödipális relációban.

Az Ödipusz-komplexus rankiánus szétszedése azonban egy még határozottabb, konkrétbb szinten is megtörténik, és elsősorban ez az, ami Freud teljes felháborodását és visszautasítását előidézi. Rank persze nyíltan sosem vállalta, hogy voltaképpen az Ödipusz-komplexus kritikáját írta meg. Bevallott célpontja az apához kapcsolódó kasztrációs szorongás, amit ő – Freuddal ellentétben – levezetettnek, másodlagosnak mond. Elsődleges, dinamikus okaként a születési trauma nyomán keletkezett – az anyai genitáléhoz kötődő – (elválasztódás, kivetés, levegőhiány stb. emléke kapcsán felmerülő) szorongást jelöli meg. Ezzel Rank az Ödipusz-komplexus felbomlásának természeti, biológiailag szükségszerű okait véli felfedezni. Az Ödipusz-komplexus lerombolása az ő elképzelése szerint így organikus-testi eredetű. Ferenczi bizonyos értelemben támogatja, mert ő maga is úgy véli (Freudhoz írt, Ranknak lemásolt március 20-i levelében), hogy „az Ödipusz-komplexus dinamikájának jelentős részét a születési trauma hatásából kapja”. Freud ekkoriban – feltételezhetően éppen Rank könyve hatására – készít el egy rövidebb, de rendkívül érdekes tanulmányt „Az Ödipusz-komplexus eltűnése” címmel (Freud, 1924). Ez a rövid Freud-írás komoly trauma volt Rank számára. 1924. március 20-án Rank Ferenczinek küldött levelében (Lieberman – Kramer, 2012, 214) idézi Freudot, aki szerint az Ödipusz-komplexus eltűnése (és nem elfojtása) az apai kasztrációs szorongás hatására történik. Rank viszont úgy véli, bizonyította könyvében, hogy nem az apai hatás, hanem a születési trauma emlék anyai hatása hoz létre szorongást, és járul hozzá az Ödipusz emlék eltörléséhez. Rank a születési trauma elvével számos alapkérdést tett kérdésessé. Az egyik ilyen kétségtelenül az Ödipusz-komplexus, hiszen a ranki felfogásban ez az eddig abszolút alapvetőnek hitt lelki konstrukció másodlagossá, levezetetté vált. Másrészt megkérdőjeleződik a filogenetikus genesis-elv, azaz a *Totem és tabu*, hiszen Rank mindent az egyéni életen keresztül, az ontogenezis keretén belül, a megszületés biológiai tényével magyaráz. A biológiai visszavezetés végül veszélyezteti a szexualitás megalapozó jelentőségének gondolatát is. Ferenczi azonban egyenesen Freudhoz fordul a ranki koncepció védelmében. 1924. március 24-i levelében írja, hogy „a specifikusan neurózist okozó tényező változatlanul az Ödipusz-konfliktus; traumatikus erejét a kultúra kiváltotta neurózis azonban eredendően az Ödipusz-konfliktus tudattalan identitásának az anyaöl utáni vágyakozás és az anyaöltől való szorongás közötti konfliktusából kapja” (Freud–Ferenczi, 2004, 204). Nem véletlen, hogy Rank elgondolása kapcsán Freudnak azonnal Jung jut eszébe (Freud levele Ferenczinek, 1924. márc. 26.), más leveleiben (pl. március 20.) viszont folyamatosan, Rank ellenében, dicséri Ferenczi genitalitás könyvét, melynek koncepciója igazából korábban, és erőteljesen a filogenetikus eszme hatása alatt született. Ferenczi koncepciója, a filogenezisben fellépő apai hatás, a jégkorszak szerepe hozza be az apai, kasztrációs szorongást. Ferenczi ekkori válaszlevele azonban pontosan ellenkező irányba tart, hangsúlyozza, hogy Rank következtetései illeszkednek saját genitalitás koncepciójába (természetesen annak ontogenetikus és terápiás következtetéseibe).

Közben heves indulatok dúlnak a felbomló Bizottságban. Elsősorban Abraham tartja a két könyvet eretnekségnek. Megszűnnek a körlevelek, a személyes találkozók. Rank Amerikába készül, és csak pár napot tartózkodik az áprilisi kongresszuson. Freud Ferenczinek írja, hogy „ezzel a panasszal nem arra akarom Önt arra készíteni, hogy a bomlófélben lévő Bizottság érdekében lépéseket tegyen: volt nincs, ami odalett, az odalett. Túléltem a Bizottságot, mely örökösöm kellett volna hogy legyen, lehet, hogy

még a Nemzetk.[özi] Egyesületet is túlélem. Remélhetőleg a pszichoanalízis túl fog élni engem.” (Freud–Ferenczi, 2004, 200-201.)

Egy következő felvonás már a Freud–Rank–Ferenczi hármás március folyamán erre adott válaszában, illetve Freud Ferenczinek írt március 26-i elemző levelében történik meg.

„Az ön kiállása a ranki tétel mellett természetesen nagy hatással van rám. [...] Még nem ocsúdtam fel első rémületemből, melyet Ön elismer, hogy tudniillik művészi etiológiai építményünket a nehézkes születési traumával kellene felváltani. [...] Rank a születési traumát teljességgel individuális és ontogenetikus értelemben fogja fel. Általában véve is arra törekszik, hogy megszabaduljon a filogenetikus szemponttól. Kifogásaim ez ellen irányulnak. Csak akkor kapcsolódhat az Ön *Genitaltheorie*-jéhez, amelyet egyébként megkerül, ha a születési trauma nem onto-, hanem filogenetikus módon fejt ki működését, és csak akkor lehetne róla egyáltalán beszélni. Azt hiszem, kifejezetten sehol sem mondja azt, hogy etiológiai szempontból a traumát az Ödipusz-komplexus helyére tenné, de mindenki ezt érzi ki belőle, Ön pedig a levelében egyenesen arra a következtetésre jut, hogy az Ödipusz-komplexus a születési traumától kapja dinamikus erejét.” (Freud levele Ferenczinek, 1924. márc. 26.)

Freud itt komolyan feladja a leckét Ferenczinek: ha Rankot támogatja, akkor vissza kell vonnia a *Katasztrófák* filogenetikus felét. A filogenetikus folyamatok egyéni szexuális konstrukciókra és cselekvésekre, performatívákra fordítása Ferenczi (és Freud) nézete szerint lamarckiánus módon, a jelentős (traumatikus) tapasztalatok öröklötté válásával történhet. A szárazföldre kerülés születési traumája, vagy éppen a jégkorszak traumatikus hatása őseinkben öröklött benyomást kapott¹⁷, és a mai egyén ennek az öröklött lelki konstrukciónak fantáziává fordításával (így végső soron belülről) teremti meg az ént létrehozó rendszert, illetve ezen keresztül az Ödipusz-komplexust.

1924. április 21-23. között rendezték meg a 8. Nemzetközi Pszichoanalitikus Kongresszust, ezen a Bizottság tagjai vitafórumot terveztek a két könyvről. Freud azonban meghátrált, egészségi problémákra hivatkozva nem ment el a kongresszusra. Rank, amerikai útja miatt a második napon elutazott Salzburgból. A kongresszus első napján került sor „A pszichoanalitikus elmélet és a pszichoanalitikus technika viszonyáról” szóló vitára, amely viszonylag békésre és szakmaira sikerült (és csak „alkalmanként” érintették az igazán forró témát, a születési traumát – írja Ferenczi Freudnak küldött beszámoló levelében). Lényeges stratégiai változás, hogy Ferenczi közvetítő-békhittel szerepet vállal – elkezdődött átalakulása, Ranktól Freudhoz pártol.

Rank amerikai elutazása után csendesednek a frontok, pontosabban, a későbbi fejleményekből ez majd jól látszik, Rank jószerével hallgat és erőt gyűjt Amerikában. Freud – Ferenczivel levelezve, beszélgetve – tovább szaporítja kétségeit *A születés traumája* kapcsán. Ferenczi pedig személyesen és szakmai szempontból is távolodik Ranktól. A következő hónapokban Rank ritkán jelentkezik Freudnál, és inkább csak szervezési, pénzügyi kérdésekről tájékoztatja. Július 23-án azonban Freud egy különben

¹⁷ Ebben az is érdekes, hogy ez a modell a Charcot-t követő freudi diszpozíciós gondolatba illene, azaz nem a szuggesztió/Bernheim irány része. Rank nem véletlenül hivatkozik többször Ferenczi *A hisztéria és a pathoneurózisok* (1919) című munkájára, ahol viszont a hipnózis és szuggesztió lesz a döntő.

adminisztrációs ügyekkel foglalkozó levélben egy lényeges paragrafust ír be, jelzi, hogy egyre kevésbé hisz a születési traumának:

„A különválásunk óta eltelt hónapokban egyre távolabb kerültem attól, hogy egyetértsek az újításaival. Két befejezett esetem után semmi olyat nem láttam, ami egybeesne az Ön újításaival, sőt, semmit sem láttam, amit ne tudtam volna már. A végső születési fantázia nekem továbbra is úgy tűnik, hogy azt a gyermeket jelenti, akit az ember analitikusan ad az apának. Aggódok Önért. Elméletében az apa kiiktatása túlságosan is mutatja élete személyes tényezőit – olyan tényezőket, amelyeket jól ismerek. Ez erősíti bennem a gyanút, hogy nem írta volna meg ezt a könyvet, ha átesett volna az analízisen. Így tehát sürgősen arra kérem, hogy ne fixálódjon egy témához, hanem hagyjon nyitva utat visszafelé is.” (Freud levele Ranknak, 1924. júl. 23.)

Freud jól ismerte Rank élettörténetét, ellentmondásos, zűrös kapcsolatát apjával, és világos számára, hogy a születési trauma elmélete kapcsán Rank ehhez a személyes múltához kötődik. Meg ahhoz, hogy Rank ezt a múltat nem dolgozta fel, hiszen nem volt soha analízisben (ami ekkoriban már elvárt volt a terápiás munkához). Freud aztán hiába ír egy békülékenyebb hangú levelet a csendbe burkolódzó Ranknak, a kocka el lett vetve, Rank New York biztos távolából megírja Freudnak a szakító levelet (Lieberman – Kramer, 2012, 209). Ebben élesen visszautasította Freud elméleti kifogásait, sértő módon minősítette a vele vitázó analitikusokat, és jelezte, hogy az amerikaiak őt mint „a pszichoanalízis megváltóját” ünnepelték:

„Újabb tapasztalataim alapján látom, hogy az apának adni a gyermeket analitikusan nem oldható meg, terápiásan csak az gyümölcsöző, ha visszanyomozunk az anyáig és a saját születésig [...]. Továbbá nem értem, hogy miért helyezi annyira a hangsúlyt a végső születési elméletre, ami terápiásan és elméletileg is messze nem olyan fontos, mint az az alapgondolat, hogy az áttételes libidó tisztán anyai, és hogy a tünetek háttérében álló szorongás eredetileg az anyai genitáléhoz kötődik, és csak másodlagosan kerül át az apára.” (Rank levele Freudnak, 1924. aug. 9.)

Rank nemcsak az elméletet, hanem a kapcsolódó, általa elgondolt – a születési trauma tényét az analizáltra aktívan rákényszerítő és határidőt szabó – terápiás technikát is mint abszolút sikeres és Freudtól eltérő módszert emlegeti:

„Amikor az emberek látták, hogy az általam bevezetett módosításokkal könnyebben tudnak dolgozni és jobb eredményre jutnak, engem mint megváltót üdvözöltek [...]. Erős meggyőződésem, hogy Ön nem akar vagy nem tud meglátni bizonyos tényeket, amiket én mondtam ki. Most Ön újra azt mondja, hogy kizártam az apát; természetesen nem ez a helyzet, ez nonszensz lenne. Csak megkíséreltem a helyes pozícióját megadni.” (Rank levele Freudnak, 1924. aug. 9.)

Aztán ott a reakció az analizáltság kérdésére, amely Freudot különösen sérti (és persze már akkor is ellentétes volt minden analitikus koncepcióval): „Ön láthatóan felhossa az Ön és köztem lévő személyes viszonyt [...], hogy sohasem védtem volna ezt a szempontot akkor, ha analizálva lettem volna. Ez igaz lehet. A kérdés csak az, hogy ez nem lett volna-e nagyon is sajnálatos. Mindazok után, amit az analizált analitikusoknál láttam, szerencsésnek mondhatom magam.” És egy talán még sértőbb ítélet az analitikus

mozgalomról: „Ne feledjük, hogy a pszichoanalitikus mozgalom egy fikció, de az emberek, akik a mozgalmat teremtik, megvallom, nem szimpatikusak.”

Ezt a Freudnak küldött levelet kiegészíti egy másnap írt másik levél, amely Ferenczinek szólt. Ebben Rank abszolút durva módon fogalmazza újra kifogásait: Mindezt anélkül, hogy elmondaná egykori barátjának, hogy ezt párhuzamosan Freudnak is megírja:

„Én itt megmentettem a pszichoanalízist, megmentettem még a nemzetközi mozgalmat is. Az itteni analitikusok nagyobb részükben gyógyíthatatlanok voltak és elégedetlenek a Professzor analitikus működésével; ők maguk rosszabbul voltak, amikor visszajöttek, és nem küldenek hozzá pácienseket, mert egyetlen sikeres terápiát se láttak.” (Rank levele Ferenczinek, New York, 1924. aug. 10.)

Rank e tézisei abszolút elfogadhatatlanok voltak a pszichoanalízis főirányában mindenki, még Ferenczi számára is, és persze elfogadhatatlanok lennének minden későbbi pszichoanalitikus elgondolásban is. Freud erre válaszul egy rezignált elemző levelet küldött, ezt – elmondása szerint – nem sietett postára adni, mert pontosan tudta, hogy Rank elveszett számára.

„Levele nagyon fájdalmas volt számomra. Sosem gondoltam volna, hogy Ön ilyen stílusban tudna írni nekem [...] Az ember sosincs felkészülve mindenre. Amikor először említette nekem a születés traumáját, két megjegyzésem volt, amihez két pontot tettem. Az első volt, hogy ez nem a helyes bemutatási módot követi [...], ki kellett volna mutatni azt, hogy újításai hol kapcsolódnak a megállapodott elvekhez, amelyeket nem vitat, a libidóelmélethez, az Ödipusz-komplexushoz és az apa szerepéhez. De mindez kimaradt a könyvéből.” (Freud levele Ranknak, 1924. aug. 27.)

Ebben a május-augusztusi időszakban azonban Ferenczi is határozottan távolodik Ranktól. 1924. augusztus 14-i, svájci nyaralásából Freudnak írt levelében a születési trauma kapcsán jelzi, hogy „az ötlet feletti első lelkesedés nálam is hűvösebb megítélésnek adta át helyét, és a neurózisok szempontjából is lényegesen korlátozottabbnak látom aktuális jelentőségét” (Freud–Ferenczi, 2004, 240), azaz lényegében visszavonja az előbb idézett, Ödipusz-konfliktussal kapcsolatos, Rankot vállaló véleményét: „Saját »Genitalthorie«-m egyébként soha nem mondott le az »5. katasztrófa« (jégkorszakok – apa-kultúra) központi jelentőségéről.” (Freud–Ferenczi, 2004, 200-240). Freud szeptember elejére világosan látja, és Ferenczinek több levélben is megírja, hogy Rank elveszett számára, és már nem tagja a pszichoanalitikus tábornak. Október 7-én beszámol a helyzetről Eitingonnak is, és jelzi, hogy „Ferenczi minden lényegesen elvált Ranktól” (Lieberman – Kramer, 2012, 220).

Rank szeptember végén tér vissza Amerikából, de Bécsbe csak decemberre jut el. Jelentős, nehezen értelmezhető változás történik benne: egy mély lelki válság után az év végén megkeresi Freudot, és több beszélgetés után visszatér a régi, bizottsági barátokhoz is. Különös körlevelet (1924. december 20.) küld a *Bizottság* tagjainak, önvallomást, amelyben ott kísért a közben századunkban olyannyira hírhedtté vált önvádló, nyilvános önkritika hangja. Ahol a későbbi példa az imperializmus szirénhangját, ott Rank saját neurózisát, elszabadult tudattalan indulatait, ödipális félelmét és testvérféltékenységét

jelöli meg minden rossz forrásaként. Könyörög a visszafogadásért, és ígéretet tesz a megjavulásra. Az „atya”, úgy tűnik, megbocsátott neki, az általa teremtett rendszer, a szigorú Bizottság azonban egyszerre átölel és eltaszít. Jones válasza (1925. január 5.), illetve Sachs, Abraham és Eitingon közös levele (1924. december 25.) hasonló hangulatban született: az utóbbi világosan rögzíti, hogy az elkövetett hibák megbánása csak az első lépés, és ennél több kell. A berlini csoport a bűnbánat elmélyítésén túl még publikációs stopot is kíván. A három levélíró arra kéri Rankot, hogy utazzon Berlinbe mindezeket megbeszélni. Rank bűnbánó hangulatban reagál, de nem utazik Canossa/Berlinbe, hanem – talán utoljára – Ferenczihez Budapestre, majd egy rövidebb időre újra visszatér Amerikába. Rank 1926-ban már újra Bécsben és Párizsban él, egyre távolodik régi körétől, az újra működni kezdő (a vita hevében Rankék által korábban már megszűntnek nyilvánított) *Bizottság* munkájába már nem vonódik be, leváltják a mozgalmon, a különböző publikációs csatornákon belüli minden szerepéből. A körlevélre adott válaszban a berliniek Sachsot kérik fel *A születés traumája* könyv bírálatára, amely az *International Journal of Psychoanalysis*-ben meg is jelent¹⁸ (Sachs, 1925). Rank levált a pszichoanalitikus mozgalomról, Ferenczi – Jonesék gyanakvásától kísérve – csak visszavonult, újra illeszkedett Freudhoz és a társakhoz. Lényeges viszont, hogy 1926-ban, a gyilkos belháború után fordulat történik gondolkodásában. A filogenetikus koncepció helyett egy tisztán személytörténeti genezist helyez a középpontba, a korai anyához kapcsolódást, az anyamell és a csecsemő közötti viszonyt fogja megalapozó genezisnek értelmezni. A nagy vita után megszületik a kései Ferenczi.

Rank évvégi békés visszatérése azonban csak látszólagos, a közös eseményekben már nem vesz részt, és 1926. április elején elköltözik Bécsből Párizsba. „Most úgyszólván józanul, hideg fejjel vitte végbe azt, amit először viharos betegségrohamokkal akart elérni: az elszakadást tőlem s mindnyájunktól”, írja Freud Ferenczinek 1926. április 23-án.¹⁹ Elutazása utáni napokban jelenik meg új könyve, *A pszichoanalízis technikája I. Az analitikus helyzet* (Rank, 1926) címmel. Ez lesz az a könyv, amiről Ferenczi rövidesen, még amerikai útja előtt szigorú kritikát ír (Ferenczi, 1927).

Felhasznált irodalom

Alexander, F. (1925). Einige unkritische Gedanken zu Ferenczis Genitaltheorie. *Internationale Zeitschrift für Psychoanalyse*, 1925, (11)4: 444-465.

Ferenczi S. (1924). *Katasztrófák a nemi működés fejlődésében – pszichoanalitikai tanulmány*. Ford. Kovács Vilma. Budapest: Pantheon Kiadás, 1929.

Ferenczi, S. (1927). Rank Technik der Psychoanalyse: I. Die analytische Situation, *International Journal of Psychoanalysis*, 8: 93-100.

¹⁸ Sachs kritikája világos, tárgyyszerű, és még Rank bűnbánatának hatása alatt született. Élesen kritizál több alapfogalmat, de minden alkalommal hangsúlyozza Rank kiválóságát.

¹⁹ Freud–Ferenczi, 2005, 91.

- Ferenczi S. – Rank, O.** (1924). A pszichoanalízis fejlődési céljai. Elmélet és gyakorlat kölcsönös kapcsolata. In: *A pszichoanalízis fejlődési céljai: Ferenczi Sándor összes művei, 4. kötet* (369-422). Szerk. és sajtó alá r. Kiss Tibor Cece, Kőváry Zoltán és Papp Barbara. Budapest: Oriold és Társai, 2024.
- Freud, S.** (1921). Tömegpszichológia és én-analízis. Ford. Szalai István. In: *Tömegpszichológia. Társadalomlélektani írások* (185-248). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud S.** (1924). Az Ödipusz-komplexus eltűnése. Ford. Pető Katalin. In: *Sigmund Freud Művei IV. A szexuális élet pszichológiája* (184-192). Budapest: Cserépfalvi, 1995.
- Freud, S. – Ferenczi S.** (1920-1924). *Levelezés, III/1.* Szerk. E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch. Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2004.
- Freud, S. – Ferenczi S.** (1925-1933). *Levelezés, III/2.* Szerk. E. Brabant, E. Falzeder, P. Giampieri-Deutsch. Budapest: Thalassa Alapítvány, Pólya Kiadó, 2005.
- Frigyes J.** (2017). A fordító előszava. In: *Otto Rank: A születés traumája* (11-20). Budapest: Oriold és Társai, 2017.
- Grotjahn, M.** (1971). Collector's Items from the Correspondance Between S. Freud and O. Rank. *Journal of the Otto Rank Association*, 6: 7-31.
- Grotjahn, M.** (1974). Notes on reading the Rundbriefe. *Journal of the Otto Rank Association*, 8: 35-68. h
- Grotjahn, M.** (1984). Rank's Position in Freud's Circle and His Departure from the Group of Ringholders. *American Imago*, 41(4): 353-358.
- Jones, E.** (1983). *Sigmund Freud élete és munkássága*. Ford. Félix Pál. Budapest: Európa.
- Lieberman, E.J. – Kramer, R.** (2012). *The Letters of Sigmund Freud and Otto Rank: Inside Psychoanalysis*. Ed. E.J. Lieberman, R. Kramer. Baltimore: The Johns Hopkins University Press.
- Rank, O.** (1924). *A születés traumája*. Ford. Frigyes Júlia. Budapest: Oriold és Társai, 2017.
- Rank, O.** (1926). *Die Technik der Psychoanalyse, 1. Die analytische Situation*. Leipzig: Deuticke.
- Roazen, P.** (1975). *Freud and His Followers*. New York: Knopf.
- Rudnytsky, P. L.** (1984). *The Psychoanalytic Vocation – Rank, Winnicott, and the Legacy of Freud*. New Haven: Yale University Press, 1991.
- Sachs, H.** (1925). Das Trauma der Geburt und seine Bedeutung für die Psychoanalyse: By Otto Rank. *International Journal of Psychoanalysis*, 6: 499-508.
- Taft, J.** (1958). *Otto Rank: A Biographical Study Based on Notebooks, Letters, Collected Writings, Therapeutic Achievements and Personal Association*. New York: The Julian Press.

Robert Kramer

Az egzisztenciális tudattalan felfedezése: Rollo May találkozása Otto Rankkal*

„Megfertőződtem a ranki gondolatokkal” – Carl Rogers

„Rank olvasását semmi sem pótolhatja. Évek alatt összegyűlt töprengések, meglátások kincsesbányája” – Ernest Becker

„Kapkodtam a levegőt, amikor olvastam az írásait, főleg az *Akarat-terápiát*” – Irvin Yalom

Titáni vágyakozás volt benne az élet iránt, vágy a kozmikus jelentésre, de megmaradt törékenynek, magányosnak és sebezhetőnek. 81 évesen, a már kihunyni látszó láng miatt felbőszülve, Rollo May így kiáltott fel: „Nincs időm meghalni!” (Abzug, 2021, 332). A törekvés, hogy enyhítse a születés pillanatában a közömbös kozmoszba csöppenő, szorongó emberiség szenvedését, May életének szenvedélye volt. Ez az élet egy vidéki középnyugati életként kezdődött 1909-ben, és 85 év után, 1994-ben, a 20. század második fele egyik legünnepeltebb pszichoterapeutájának és közéleti értelmiségijeként ért véget.

„A művész a megtört ember képét ábrázolja” – írta May (1969) a *Love and Will*-ben, aki maga is mindig érezte a megtörtséget, „de meghaladta azt, éppen azzal az aktussal, hogy művészetté alakította. [...] A neurotikus az „*artiste manqué*” [kb. hiányos művész] az a művész, aki képtelen a konfliktusait művészetté alakítani” (23-24.). Miután Rank felszabadította az írói válságából, Anaïs Nin (1966) megfigyelte, hogy a neurózis „a lélek dadogása az életben” (295.).

A *Courage to Create*-ben Rollo May (1975), aki egy teljes életet végigküzdött, hogy a saját megtörtségét, „lelkének dadogását” művészetbe fordítsa, lélegzetelállítóan prométheuszi látomást vet fel: „A kreativitás a halhatatlanság iránti sóvárgás. [...] Tudjuk, hogy mindannyiunknak bátorságot kell gyűjtenünk ahhoz, hogy szembenézzünk a halállal. A kreativitás ebből a küzdelemből fakad – ebből a lázadásból születik a kreativitás aktusa. [...], a szenvedély, hogy az ember túlélje a saját halálát” (31.). Azért születünk, hogy meghaljunk. De azért is születünk, hogy

* Eredeti megjelenés: Robert Kramer: Discovering the Existential Unconscious: Rollo May Meets Otto Rank. *The Humanistic Psychologist*, 2023, 51(1): 15-35.

éljünk – fessünk, énekeljünk, táncoljunk, írjunk, zenét szerezzünk, betegségek gyógy módját találjuk fel, és hogy a hatalmas, felfoghatatlan kozmoszban elfoglalt helyünkön gondolkodjunk. Csak az őszinte szeretet adásával és fogadásával, valamint – Rank szófordulatát használva – „kreatív akaratumk” kifejezésével van reményünk összetörtségünknek, gyötrelmeinknek, végtelen magányosságunknak – csak átmeneti – gyógyítására.

„Belülről kifelé”

Rollo May mindig is elismerte, hogy az 1930-as évek közepén történt találkozása Otto Rankkal megváltoztatta az életpályáját. Mostanáig azonban csak kevés tudós értette meg, milyen jelentős is volt Rank Rollo számára. Ebben a cikkben, Robert Abzug May-életrajzára (Abzug, 2021) támaszkodva, elmondom a teljes történetet. Abzug épp annyira lángolóan szenvedélyes, mint hűvösen elemző végső összegzése maradandó tiszteletadás az önmagára „sebzett gyógyítóként” hivatkozó személy előtt, aki az egzisztenciális tudattalanra való mélységesen tragikus, ranki ráismerést hozta be a konformista, anti-intellektuális amerikai tudatba.

Miképp volt képes Rollo¹ véghezvinni ezt a bravúrt? Hogyan sikerült megragadnia egy teljes amerikai nemzedék „érzelmi hangoltságát” – egy olyan materialisztikus népéét, amelynek tagjai nem éppen aziránti óhajukól ismertek, hogy túl közlelről vizsgálnák „pszichéjuket és lelküket”, hát még az erőszakos, sötét szívüket?

E kérdés kibontásának érdekében Robert Abzug, Audre és Bernard Rapoport, a Texasi Egyetemen a zsidó tudományok régens elnöke, a történelem és az amerikai tanulmányok professzora, harminc évet töltöttek Rollo életének és munkásságának tanulmányozásával. Abzug a professzionális történészek lelkes éleslátásával mélyen beleásta magát May évtizedeket felölelő naplóiba, leveleibe, álomelemzéseibe, kézirat-vázlataiba és prédikációiba, valamint számos interjút készített May-jel és rengeteg kollégájával, barátjával, szeretőjével és diákjával. Rollo, nagy bátorságról téve tanúbizonyságot, szabad kezet adott Abzugnak, hogy úgy idézhessen egykori gondolataiból és érzéseiből, ahogy azok fel voltak jegyezve, beleértve – sőt, hangsúlyozottan beleértve – ebbe a legbrutálisabbakat, legönmarcangolóbbakat is. „Ez az intim fölény” – jelenti ki Abzug (2021) – „lehetővé tette számomra, hogy belülről kifelé írhasak Mayról” (16.). Abzug May félévszázadnyi naplórészleteinek önkínzó passzusaival teli, lebilincselő életrajzát olvasni olyan, mintha az ember lehallgatná Rollót, miközben kiönti a szívét egy pszichoanalitikus kanapéján.

Abzug gond nélkül integrálja a pszichológia Titánjának zűrzavaros életét és a 20. századi Amerika hömpölygő politikai, kulturális és intellektuális klímáját. „May élete,” – állítja Abzug, tézisét egy mondatban összefoglalva – „jóval nagyobb jelentőséget ölt magára, ha a modern amerikai kultúra központi drámájának részeként

¹ Az olvasó talán némileg furcsának fogja találni, hogy az írás szerzője, Robert Kramer végig „Rollo”-ként hivatkozik Rollo Mayre. Fontos adalék, hogy Robert Kramer személyesen ismerte Mayt, aki az ő felkérésére írt előszót a halála előtti évben a Rank amerikai előadásait összegyűjtő *A Psychology of Difference* című kötethez (Rank, 1996). (A szerk.)

vizsgáljuk – a liberális protestantizmus mint kulturális döntőbíró hanyatlása, és az ezzel egyidejűleg felemelkedő »terápiás« látásmód, amely átalakította azt, ahogyan az amerikaiak zöme az élet érzelmi és spirituális problémáit látta” (Abzug, 2021, 14-15.).

May könyveit az első kötettől, a *The Art of Counseling*-től kezdve egyfelől az fémjelzi – fedi fel Abzug –, hogy a megtévesztésképpen harmadik személyben írt esettörténetek „saját életének vékonyan burkolt összegzései” (117.), másfelől „a nyugati kultúra széles, olykor káprázatos szintézise, egyesítve a filozófia, a vallás és a pszichológia szálait” (122.). A költők kifinomult nyelvi érzékenységével May képes volt arra, hogy „saját élettörténetének szinte kényszeres elmesélésével és újramesélésével a történetet az emberi lét folyamatosan fejlődő interpretációjává tette” (111.).

„Én nem jó, mert én tőle”

Rollo May 1909-ben született Ohio államban, egy mélyen zaklatott anyától, Matie-től és egy szoknyapécér apától, Earl Tuttle Maytól, a YMCA területi titkárától, aki egy nappal Rollo születése előtt eltűnt, és csak napokkal később tért vissza. „Matie biztos volt benne” – írja Abzug –, „hogy a férfi egyik szeretőjével volt abban az időben” (5.). Rollo anyja egy befőttesüvegben tartotta Rollo tüzes, promiszkuis nővérének, Ruthnak az elvetélt magzatát, és „amikor feldühödött, elővette, és fenyegetően lengette E.T. és a gyerekek előtt” (Abzug, 2021, 69.). Rollo és Ruth kapcsolata egész hátralevő életükben súrlódásokkal teli, gyötrelmes volt.

Matie elsőszülött fiaként Rollo kezdettől „Matie intimitásának tárgya lett szerelemben és haragban, az E.T. viszonyai miatti kétségbeesése és gyanakvása a gyermeket terhelte”. „Anyámnak szüksége volt rám – apám tette a szépet – más nőknek – ő [anyám] a keblére ölelt – én rendelkeztem a tejével és a simogatásaival” – írta naplójába a hetvenes éveiben. Megbízhatatlannak és zavarodottnak ismerte meg őt, aki egyik percben a karjaiban tartotta, a másikban pedig már üvöltözött vele” (6.). Matie – élete végének közeledtét leszámítva – Rollo teljes karrierje során bántalmazó és elutasító maradt fiával szemben, „lekicsinyelte a sikerét”, „negatív, kritikus lelkeként fia képzeletének és valóságának” (Abzug, 2021, 276.).

Amikor apja 1949-ben meghalt, Rollo nem ment el a temetésére. Anyja 1974-ben halt meg, kilencvenévesen. Rollo, apjával ellentétben, mindig támogatta őt anyagilag és érzelmileg, de remegett, amikor visszaemlékezett rá. Egy reszkető, 1970-es napló-bevezetőben, 61 évesen, Rollo azon gyötrődött, hogy édesanyjának sérült lelkét örökölte: „Én nem jó, mert én tőle” – panaszkodott az érzelmileg és szexuálisan bekebelező anyjáról. „Hordozom a szennyeződést. Bocsánatot kell kérjek. [...] Hordozom az ő terhét” (276.).

Rollo sokatmondó módon gyakran elhagyta a „vagyok”-ot, amikor az „én” személyes névmást használta a naplójában – ami feltehetőleg vallomás végtelen kétségeiről azzal kapcsolatban, hogy valóban „önmaga” lehet-e valaha annak ellenére, hogy egy ilyen boldogtalan családból származik. Talán ez az oka annak, hogy később

olyan nagy szenvedéllyel írt az „én-vagyok élmény”-ről mint az életben megélhető teljesség érzésének központi tapasztalatáról.

Az 1920-as évekbeli Oberlin College diákjaként Rollo egyik – egy életen át imádott – kedvenc verse, George Eliot „Oh May I Join the Choir Invisible” című műve volt (22.). Az első három sor tökéletesen megragadja a halhatatlanságról szóló – már a korai éveiben megjelenő – álmainak kavargását:

Oh may I join the choir invisible
Of those immortal dead who live again
In minds made better by their presence

„Az Istenen túli Isten”

Amikor 1930-ban végzett az Oberlinben, Rollo három évet Görögországban töltött, ahol felüdítette a napi szintű érintkezés az időtálló mítoszokkal, a klasszikus építészettel, az ókori drámákkal és a humanisztikus filozófiával. A húszas éveiben kezdett megélni egyfajta „mély sóvárgást, éles késztetést, hogy otthon érezzem magam az univerzumban” (18.) – a kozmikus jelentés iránti sóvárgást, ami soha többé nem hagyta el őt.

Rollo May kezdettől arra törekedett, hogy felfedezze a „saját génuszát”, ami, úgy érezte, egy a „bennünk élő Istennel” (39.). Így kezdődött el May fáradhatatlan küldetése, hogy mitologizálja és újraértelmezza magát Prométheusz és más Titánok képében. „Csak az alkotási folyamat” – figyelte meg Abzug –, „tette lehetővé, hogy az ember egyesüljön önmagának azzal az Isteni részével” (42.). Az „alkotáshoz való bátorságban”² találta meg végül Rollo May az élet iránti „lelkességét”, az egyedi, művészi génuszát – amit az ókori görögök „en-theos-mos”-nak, vagyis a „belső Istennek” hívtak.

1932-ben, miközben még mindig Görögországban élt, May részt vett Alfred Adler egyhetes szemináriumán Bécsben. Adler „kisebbségi komplexusról” szóló elméletei és a „vezető fikció” (vagy a „felsőbbrendűség mítosza”), amely által a gyerekek kísérletet tesznek arra, hogy megszabadítsák magukat a kisebbségi érzéstől, Rollo saját önbizalomhiányához és az Isten önmagában való feltárására irányuló szüntelen küzdelmeihez szóltak.

1933-ban, a keresztény egyházban karriert tervező May, akinek „könyörtelen aggodalma volt saját tisztaságát illetőleg” (111.), elkezdte a Union Theological Seminary-t New Yorkban, de két évre megszakította a tanulmányait, amikor szülei válása miatt hazament, hogy gondozza fiatalabb testvéreit. 1936-37 során szoros barátság alakult ki Rollo és az Unió legmegbecsültebb tanára, Paul Tillich német teológus között, aki 23 évvel volt idősebb Maynél. Az életreszóló mentor, Tillich bemutatta az ártatlan középnegyugati európai emigránsok briliáns, megosztó New York-i társaságának, köztük Max Horkheimernek, Theodor Adornónak, Kurt Goldsteinnek, Ernest Schachtelnek, Herbert Marcusénak, Erich Frommnak és

² Az angol „create” szó egyaránt jelent alkotást és teremtést. (A ford.)

feleségének Frieda Fromm-Reichmannak. Rollót, az Unió diákját elvarázsolta az, ahogyan Tillich az „Istenen túli Istent” – a teizmuson túli Istent – mint a „lét alapját” ragadta meg.

A megrögzött szoknyavadász Tillich nyitott házasságban élt az akkoriban még vonakodó feleségével, Hannah-val. Ő mutatta be Maynek és feleségének, Florence-nak a „szexuális kísérletezést, amely a város művészi és intellektuális társaságainak a jellemzője, a szemináriumok közönségének (viszont) átka volt” (101-102.). A görög isten, Erósz nyila által megsebzett Rollo egész hátralévő életében hajszolta a nőket, hogy szexuális igényeit kielégítse, a saját vagy a másik házassági státuszát figyelmen kívül hagyva. De, ahogyan Rollo naplója felfedi, a nagyszámú szexuális együttléteiben sem tudott teljesen megszabadulni attól a rémisztő szexuális és érzelmi bekebelezettség érzéstől, amit egészen kis korától kezdve tapasztalt a depresszív és dühös édesanyja, Matie mellett.

„... A nagy, el nem ismert géniusz Freud köréből”

May 1936-ban találkozott Otto Ranknak, a „freudi renegátnak” egzisztenciális írásival, „akit meggyőzőbbnek talált mind Freudnál, mind Adlernél, mert Rank a hangsúlyt az individuális emberi lények egyediségére tette, és terápiájának célja a személyes spiritualitás és alkotói potenciál felszabadítása volt. „A Rank által inspirált May” – írja Abzug – „új hívószót alkotott naplójában: »a jelenben bátorsággal, helyénvalóan élni annyit jelent, mint megszabadítani magukat a múlttól«” (80-81.).

A ranki érv hatására, mely szerint a neurózis kreatív teljesítmény, nem pedig betegség, ahogyan Freud állította, az elkápráztatott Rollo naplójában kijelentette: „Neurotikus vagyok!” A naplóból idézve Abzug hozzáfűzi, hogy „ez »objektív megjegyzés volt egy bizonyos kíváncsi típusú létformáról, erről a furcsa személyről, aki Én (vagyok)«, ami az igazi kreativitás kulcsa volt. A nagyszerű művészet és a művészi rátapintás bármilyen formája a neurózis leküzdése elleni törekvésben kovácsolódott. Ha nincs neurózis, nincs művészet” (84.). E gondolatokra süket maradt a pszichoanalízis, ami a művészetet az infantilis vágyak szublimációjává redukálta. Freud számára az emberi élmény, minden gondolat és érzés, minden kultúra és művészet csupán a szexuális ösztön rejtett származéka. De Rank kitartott amellett, hogy Freud nem tudta levezetni, hogy a minden emberre jellemző biológiai készletéből hogyan lesz művészi alkotás, nem pedig szexualitás. A szex mint biológiai folyamat csak faji *reprodukción*hoz vezethet, nem kulturális vagy művészi *produkción*hoz – az utóbbi egy tudatos, érző személyt követel meg, aki valami megjósolhatatlant, újat alkot, valamit olyat, ami még nem létezik a természetben.

1937-ben, 28 évesen, hogy egy házassági döntésben segítséget kérjen, Rollo terápiába kezdett Harry Bone pszichoanalitikusnál, aki Rank tanítványa volt Párizsban. „Még több ismeretet szerzett egyrészt a ranki elméletről, miszerint a neurózis elnyomott kreativitás, másrészt a dialógus hangsúlyosságáról a terápia itt-és-mostjában – ezek mind elengedhetetlen aspektusai lettek annak, ahogyan az érett May a terápiához viszonyult” (88.). Hatvan évvel később May előszót írt az *A Psychology of*

Difference című kötethez (Rank, 1996), amely Rank huszonkét – többek között a Yale, a Stanford, a Minnesotai Egyetemen és a Pennsylvania Szociális Munka Iskolájában 1924-1938 között tartott – előadását tartalmazta³: „Már régóta úgy gondolok Otto Rankra, mint a legnagyobb el-nem-ismert géniuszra Freud köréből” – írta May (1996) előszavában, a neve alatt megjelent utolsó írásban (11.). „Évtizedekkel a kora előtt járt” – mondta Rollo nem sokkal a halála előtt –, „Rank a neurózisról mint a kreativitás kudarcáról, a szenvedő emberről pedig mint *artiste manqué*ről, bukott művészlől beszél. Ezekben az előadásokban Rank az angol nyelv egyszerű eszköztárát használva járja körbe az »Én« és a »Tenmagad«⁴ gazdag egymásra hatását, a szeparációt és az egyesülést, az akaratot és a szeretetet, a kreativitást és a büntudatot.” Rollo a „káprázatos” jelzővel illette Rank amerikai előadásait (12.).

Az emberi lét metafizikai problémái

1936-37-ben, azokban az években, amikor Tillich-hel is közeli kapcsolatot ápolt, Rollo elmerült Rank egzisztenciális írásaiban. Harry Bone útmutatásával Rollo ráébredt arra, hogy az általa akkoriban tanulmányozott analitikusok – Freud, Adler, Jung, Horney – közül egyedül Rank vezette be a pszichoterápiának egy olyan modelljét, amely segíti a klienseket „az emberi lét metafizikai problémáival” való szembesülésben (Rank, 1936a, 180.). A „léttel való találkozás” lehetősége felnyitotta Rollo szemét.

Felkent örökösként, még a mester 1923-as halálos szájüregi rák-diagnózisa előtt, Rank mitológiát, filozófiát, művészeteket és irodalmat tanult a Bécsi Egyetem doktori képzésén, így vált a világ első „laikus” – orvosi háttérrel nem rendelkező – analitikusává. Az orvosképzést végzett analitikusoktól eltérően, akik ragaszkodtak Freud metaforájához „a sebészről, aki félreteszi az érzelmeit, még az emberi együttérzését is” – Rank úgy művelte a terápiát, mint a művészetet, új elméletet alkotva minden páciens esetére.

1910-ben, 26 évesen Rank publikálta az „A Dream That Interprets Itself”-et, ami olyannyira veséig hatoló megközelítés volt, hogy Freud sem tudta eléggé magasztalni. „Talán a legjobb példa az álmértelmezésre” – lelkesedett Freud (1916-1917) a *Bevezetés a pszichoanalízisbe* című könyvében: „az [értelmezés], amelyről Otto Rank számot ad, egy fiatal lány leírva mindössze két oldalnyi, egymással összefüggő álmának analízise, amely hetvenhat oldal terjedelmű. Tehát körülbelül egy teljes szemeszterre lenne szükségem, hogy végigvezessem rajta önöket” (185.). Freudot annyira lenyűgözte Rank műveltsége, hogy 1914-ben felkérte 28 évvel fiatalabb védencét, hogy járuljon hozzá két, költészetéről és mítoszokról szóló fejezettel az *Álmfejtéshez*; Rank neve tehát Freud neve alatt jelent meg a pszichoanalízis következő tizenöt évének alapszövegét képező kötet címlapján.

1923 novemberében, az állkapcsát és szájpadlását érintő halálos rák fájdalmas műtéteiből felépülve, Freud önként jelentkezett vazektómiára, ami az akkori

³ A jelen számunkban is olvasható „Túl a pszichoanalízisen” című Rank-írás is ebből a kötetből való. (A szerk.)

⁴ Az angol eredetiben az egyes szám második személyt jellemzően vallásos kontextusban kifejező archaikus „Thou” személyes névmás. (A ford.)

rákgyógyászatban még a legnevesebb orvosok körében is divat volt. „Ne beszéljünk erről – addig legalábbis, ameddig még életben vagyok” – kérte Freud az őt kezelő orvostól, aggódván, hogy milyen lenne a vazektómia megítélése a kasztrációs elméletét elfogadók körében (Kramer, 1996, 14.). Még a kórházban töltött napjai alatt, Freud David Lloyd George-ról, az első világháború erőskezű brit miniszterelnökéről álmódott, amiről beszámolt a vazektómia után a vidítására érkező Ranknak. Másnap, az meghívás céljának eleget tevő Rank egy baráti, szójátékokkal teli levélben felkínált egy álomértelmezést. „Szerintem szórakoztatónak fogod találni” – írta. Pár nappal később, a még mindig a kórházi ágyában fekvő Freud válaszában maga is előállt egy – jóval baljóslatúbb – értelmezéssel, amelyben önmagára „nagyképű, hatalmas Góliátként” hivatkozik, akit egy „fiatal Dávid megöl. És ezzel minden a helyére kerül: te vagy a rettegett Dávid, aki *A születés traumája* megírásával győzedelmeskedsz a munkám leértékelésében” (Lieberman és Kramer, 2012. 178-179.).

A halhatatlanságának bebetonozásáért szorongó Freud rettegett *A születés traumájától*, amit védenca 1923 májusában mutatott be 67 éves mesterének születésnapjára ajándékként. A nagyhatalmú apa szerepének helyére az anyát felemelő Rank megkérdőjelezte az Ödipusz-komplexus létjogosultságát, aminek felfedezésére Freud úgy tekintett, mint ami biztosította a helyét a tudomány halhatatlanjai – Kopernikusz, Galilei és Darwin – között. „Felrobbanok dühömben” – tört ki Freud Ferenczi Sándornak. A dühöngő Freud arra utasította Ferenczit, hogy válasszon közte és legjobb barátja, Otto Rank között. A Freud szeretetének elvesztésétől rettegett Ferenczi lelkesedése *A születés traumája* iránt rögtön alábbhagyott, maga pedig eltávolodott Ranktól.

Freud és Rank mintegy három éven át zárt ajtók mögött találkozott, hogy dűlőre jussanak vitáikban, de végül is lehetetlennek tűnt a kiegyezés. „Megütött engem az, hogy kiiktattad az apát az elméletemből, mert ez felfedi, hogy túlságosan befolyásolnak életed személyes tényezői” – dorgálta Freud Rankot (Lieberman és Kramer, 2012, 208.). „Ez természetesen nincs és nem is lehet így” – jelentette ki Rank, visszautasítva, hogy kizárta volna az apát; „botorság volna. Én csupán kísérletet tettem arra, hogy a saját helyére tegyem” (209.). A lelki életben az anya az első, az apa követi őt – mondta Rank, és egyenesen hozzátette: „Az egyetlen mérték az, és az is marad, hogy az ember hű tud-e lenni önmagához” (218.).

1926-ban, az egykor szinte atya-fiú kapcsolatot élvező Freud és Rank útjai elváltak. Soha többé nem beszéltek egymással. Rank lemondott vezetői pozícióiról: a Bécsi Pszichoanalitikus Kör alelnökségéről, két jelentős analitikus folyóirat szerkesztéséről, Freud kiadójának ügyvezető igazgatásáról és a „bécsi egyszemélyes pszichoanalitikus kiképző intézetről”. Freud ösztönzésére az analitikus szakma háborút indított a mozgalom egykori második legerősebb embere, Rank ellen, akinek a teremtő akaratról és az egzisztenciális terápiáról szóló későbbi írásait „antiödipális” eretnecséggként ítélték el. Azoknak az orvosoknak, akiket Rank tanított Bécsben, újra – ortodox freudiánus – analízisbe kellett járniuk ahhoz, hogy megkapják a hivatalos analitikusi igazolványukat. Freud keserű támadásai nem rendítették meg Rankot; miután Bécsből Párizsba utazott, rendkívül sikeres karriert futott be íróként, terapeutaként és tanárként, és Amerikában is gyakran tanított és tartott előadásokat (Lieberman, 1985).

„A különbség puszta ténye”

Bár a felszínen úgy tűnt, hogy a Freud és Rank közötti törés egy „Dávid-és-Góliát” harc, amely arról szól, melyik szülő élvez prioritást a pszichés életünkben – az apa vagy az anya –, volt egy forró, mélyebben meghúzódnó konfliktus is kettőjük között. Az elme biológusaként⁵ Freud mindig is azt állította, hogy a férfi és a nő közötti különbség biológiai alapokon nyugszik. Rank, bár nem vitatta a biológia kényszerítő erejét, sem a nemek közötti különbségeket, *A születés traumájában* a biológiai alapkő alá pillantott, és szemben találta magát a Létezésnek magának az ontológiai, mi több, preontológiai misztériumával: a félelmetes különbséggel – a kimondhatatlan különbséggel –, ami a nemlétezés és a létezés között van. Rank (1996) felfedezte az „egzisztenciális” tudattalant (225.), ami a freudi tudattalannál – amelyben a férfiúi szexuális vágy, a kasztrációs félelem és a büntudat égett lassú tűzön – sokkal inkább szorongáskeltő. „A különbség puszta ténye” – magyarázta Rank (1936a) –, „más szavakkal, a saját akaratumk létezése – mint ellentét, nemhasonlatosság – az alapja önelítélésünknek, ami kisebbség-érzésben és büntudatban manifesztálódik” (79.).

Rank sohasem becsülte le a nemek közötti anatómiai különbségek hatalmas jelentőségét. Ez tulajdonképpen a második legfontosabb különbség, amivel a gyermek szembesül. „Először jön a másoktól való különbözőség megtapasztalása annak következményeként, hogy tudatos lénnyé válunk [...], aztán ennek a különbözőségnek a kisebbségként való interpretációja [...], végül pedig ennek a pszichológiai konfliktusnak az asszociálása a biológiai-szexuális problémával, a nemek közötti különbséggel” (78.). A nemlét és a lét közötti különbség megelőz és kiszínezi minden más különbséget – legyen az nemre, korra, rasszra, intelligenciára, vallásra vagy etnikumra vonatkozó. A létezés az első.

„Az alapvető probléma” – írja Rank (1932) az *Art and Artist*-ban – „az egyéni különbség, amelyet az »Én« hajlamos alacsonyabbrendűségként interpretálni addig, amíg az ellenkezőjét valamilyen teljesítmény nem bizonyítja (42.). Csak a kreatív alkotáson keresztül enyhíthető az élet fájdalma, és nyerhetnek igazolást az élet ajándékai. „A neurózis” – figyelte meg Rank (1936a) a *Will Therapy*-ban – „az egyén szembesülése az emberi lét metafizikai problémáival, csak nem olyan konstruktívan, mint ahogyan azt a művész, filozófus vagy tudós teszi, hanem destruktívan” (180.).

Végtére is – állította Rank egy 1926-os előadásban –, „a neurózis valódi etiológiai faktora abban áll, hogy van pszichés életünk” (Rank, 1996) – abban a furcsa tudatosságban, amit megélünk. Ez a létezésért magáért való szorongás: „ez csupán szorongás az Énben, az Énért” (124.).

A születés pillanatában, vezette fel Rank (1929) *A születés traumájában*, minden bolygónkra születő jövevény úgy találja meg első tárgyát, az anyját, hogy hamarosan el is veszíti újra: ez az elsődleges trauma. A szorongás szó a latin *angere* szóból ered, ami annyit jelent, „préselni, gubancolódni”. Az újszülött szorongástól szenved attól a pillanattól kezdve, hogy kitör az anyaméhéből, függetlenül attól, hogy hagyományosan

⁵ Utalás Frank Sulloway híres, *Freud, a lélek biológusa* című könyvére, melynek eredeti címe a „biologist of the mind” kifejezést tartalmazza. Magyarul lásd Gondolat Kiadó, Budapest, 1987. (A szerk.)

vagy császármetszéssel született. A „rendkívül élvezetes helyzetből egy radikálisan fájdalmas helyzetbe kerülés” által „[az újszülött] azonnal elsajátítja az érzés »pszichológiai« minőségét” (Rank, 1929, 187.). A *különbség* miatti szorongás első megtapasztalása akut érzelm a születés során. Ez az „*első pszichés tartalom*, amit az ember tudatosít” (50.). Az apró élőlény belezuhan az életbe. Egyszer csak magányt, elhagyatottságot, sebezhetőséget érez. Az elválasztás szenvedést okoz. A születés traumája – a görögből, *trauma*: seb – a *magány* születése.

Csak a szeretet képes enyhíteni azt a magányt, amit a kicsi, reszkető teremtmény érez meleg, védelmező otthonának elhagyásakor, amikor a hideg, idegen világba érkezik. A születés traumáját – mondta Rank –, a kultúra a „bukás” mítoszába fordítja, Ádámnak az Édenkertből való kiűzetése történetébe, ahol nem volt tudatosság, szorongás, büntudat, magány, és nem létezett a halál. A születéssel az egység élménye, a teljesség, amit mind az anya, mind a méhben levő magzat megtapasztal, elvész. Egész életünket kereséssel töltjük, hogy visszaszerezhessük ugyanazt a teljességérzést, amit az Édenben éreztünk. Az egységélmény iránti szüntelen sóvárgás ad lendületet a művészetnek, zenének, mítoszoknak, költészetnek, vallásnak és filozófiának – más szóval, a kultúra minden aspektusának. A természetben nem létezik kultúra. Az emberi kultúra Rank szerint az egzisztenciális szorongással szemben szolgál pajzsként, és egy emberien jelentőségteljes világot teremt. Egy végtelen, hatalmas, ismeretlen, félelmet keltő univerzumban a művészet, zene, mítosz, költészet, vallás és filozófia szimbólumai biztonsággal, méltósággal és jelentéssel töltik fel az emberi életet, és teszik lehetővé, hogy újraalkossuk az egység és összetartás elvesztett, a méhben hátrahagyott élményét. „A görög filozófia köztudottan Thálész azon állításával kezdődik” – írta Rank (1929) *A születés traumájában* –, „hogy a víz az eredete és bölcsője mindennek” (169.).

„A létezés tudata”

Rank (1936a) a szorongást „valóság-problémának” nevezte, ami, ahogy azt a *Will Therapy*-ban megfogalmazta, „nem több, mint a jelen problémája, más szavakkal, a lét tudatossága. Az ettől – a hosszadalmas betegségtől, az elkülönültségünktől – való megszabadulás tendenciája feltehetőleg a legprominensebb pszichés erő egy egyénben, ami a boldogság és a megváltás iránti törekvésben mutatkozik meg” (59.). A jelenben létezni – teljesen jelen lenni az itt-és-mostban – nehéz. Legyen férfi vagy nő, az emberi lényt olyan kérdés kínozza, amit a tudomány nagy teljesítményeinek ellenére sem tud megválaszolni: mit jelent tudatosnak lenni erre a rövid időszakra, egy Földön töltött röpké üdülés erejéig, ami két végtelen csönd közé ágyazódik be?

Rank tudattalanja nem egy doboz az elmében, amelynek tartalma elemzéssel feltárható, értelmezhető és újracsomagolható, hanem rejtélyes, sejtelembe burkolódzik, sötétségbe borul. Egzisztenciális. „Szeretném, ha úgy hallgatnátok” – szólította fel az Amerikai Pszichoanalitikus Egyesület tagjait az 1924-es találkozón elhangzott előadás során, átfogalmazva Hamlet egy híres sorát – „mintha egy utazó mesélné el önnek a nem ismert tartományban szerzett tapasztalatait” (Rank, 1996, 78.). Rank 1930-ban az

Első Nemzetközi Mentálhigiénés Kongresszuson tartott előadásában, amelyen több mint 4000 résztvevő volt jelen, hangsúlyozta, hogy ez „minden *intellektuális* felfogás számára abszolút elérhetetlen tudattalan” (223.). Az biztos, hogy *A születés traumájában* Rank nem volt hajlandó feltérképezni e sötét kontinens egyetlen részét sem. Ellentétben a freudi tudattalannal, amely megismerhető, az egzisztenciális tudattalan megismerhetetlen. Mindig elérhetetlen, egy végtelen múlt, amely visszanyúlik a kozmosz áthatolhatatlan sötétségébe, amely a bolygóra való hirtelen megérkezésünk „előtt” volt, és előrenyúlik egy ugyanolyan végtelen, sötét szakadékba, amely halálunk „után” dereng.

Amikor a fogantatáskor kiemelkedünk a feledésből, majd halálunkkor visszatérünk a feledésbe, megdöbbszünk az „előtte” és „utána” nevű fekete lyuk kísérteties hasonlóságán. Az emberi lények születésükkor ki vannak vetve a világba – mondta Rank –, és ki vannak belőle dobva a halál után. De nemcsak azt felejtjük el, hogy meghalni születünk, hanem elképesztő képességünk van arra is, hogy elfelejtsük, hogy élünk. Rejtélyes módon az *életben-való-lét* éber megtapasztalása sokkal mélyebb elnyomást szenved el, mint az anyával vagy az apával való gyermekkori konfliktusok elfojtása – amelyről Rank úgy hitte, hogy felfedhető. Az egzisztenciális tudattalant viszont soha nem lehet feltárni. Legjobb esetben is csupán megérezhető – egy sötét üvegen át – a művészet, a zene, a mítosz, a költészet, a vallás és a filozófia szimbólumaival. Az egzisztenciális tudattalan nem közelíthető meg freudi analízissel. Amennyire megközelíthető, a megközelítés aszimptotikus. Valójában soha nem érhetjük el vagy léphetjük át az egzisztenciális tudattalan határát, hangoztatta Rank, mert hogyan ismerhetné meg az emberi tudat azt, ami teljesen különbözik önmagától?

Sem az anya, sem az apa – mondja Rank – nem az elsődleges oka a legmélyebb földi szenvedésünknek. A hétköznapi élet – a puszta tudatosság – az, ami fájdalmas. Ha megszabadulnánk az összes pszichológiai védelmünktől, minden kulturális szimbólumunktól, minden vallási meggyőződésünktől, ha valóban és mélyen a szívünkbe és elménkbe merülnénk, a hozzájárulásunk nélkül ránk kényszerített furcsa tudat félelmetes felfoghatatlanságába, vajon nem rettegnénk? Ez a fájdalmas állapot, amelyet Edvard Munch 19. század végi remekműve *A sikoly* felejthetetlenül és megrázóan ábrázol, Rank szerint olyan érzés, amelyben bizonyos mértékig minden *öntudatos* halandó osztozik.

„Az elsődleges szorongás” [Urangst]

A Freud szexualitáselméletében annyira központi közgazdasági metaforát átkeretezve, Rank a *Will Therapy*-ban arra a következtetésre jutott, hogy a neurotikus „megvesztegeti” magát az életet – amiért mindannyiunknak halállal kell „fizetnünk”. A szélsőséges büntudat és a szorongás miatt a neurotikus egy nagy nemet, vagy legjobb esetben egy nagy talánt mond az életre: „Elutasítja a kölcsönt, az élet kölcsönét” – mondta Rank (1936a) az *Will Therapy*-ban –, „hogy így megszökjön az adósság megfizetése elől” – ami a halál. Folyamatosan a halál elkerülésére törekedvén a neurotikus csak sietteti a halált, „amely megszabadulásért részleges önpusztítással

tesz nap mint nap” (178.). Tragikus, hogy akkor sem kerülhetem el a fizetést, ha visszautasítom a kölcsönt.

Miért olyan nehéz számomra az önazonosság terhét viselni, hogy teljes felelősséget vállaljak saját énemért – saját különbözőségemért? A szenvedés magja Rank szerint a gyötrelem vagy a rettegés. Még a legkedvesebb szülők és a legkevésbé erőszakos születések mellett is félelemmel születek, a szorongás reszkető kötege egy félelmetes és elhanyagoló kozmoszba sodor. A szorongás „úgy tűnik, egy választóvonal az én és a világ között, és csak akkor tűnik el, ha a kettő eggyé válik, egy nagyobb egész részeként” (Rank, 1936a, 278.) – például a művészetben vagy a szerelemben. Elkülönültség = szorongás. Ellentétben Freud kasztrációs félelmével, amely részleges, a születési félelem „egyetemesebb, kozmikusabb, a nagyobb egésszel, végső soron a »Mindennel« való kapcsolat elvesztése” (175.).

Az egzisztenciális félelem nem közönséges félelem, amely egy reális tárgyra, például az anyára vagy apára irányul, „az individualizáció következtében jelenik meg, félelem az egyedüllét, a magány, a másokkal való rokonság, végül a MINDENSÉG érzésének elvesztésétől” – írja Rank a hatás kedvéért csupa nagybetűvel (219.). Ez magáért a létezésért való szorongás – latinul, *ex-sistere*: előjönni. Én = magány. A mondat végén szereplő pontnál kisebb csírasejtből kilépve egy életen át fogok próbálkozni a fájdalmas elidegenedés és egyedüllét érzésének, a pusztá elkülönültségemnek gyógyításával. Minden mélységesen meg van törve. A születéssel a „MINDEN”-nel való egység érzésének megtapasztalása elvész. Csak a művészet vagy a szeretet ragaszthatja össze törött részeimet, hogy újra épnek érezhessem magamat, ha csak egy röpke pillanatra is. Én = fájdalom. Csak a művészet vagy a szeretet szabadíthat meg elszigeteltségemtől, és tehet egy nagyobb, magasabb egész részévé” – írta Rank *Art and Artist* című művében (1932, 86.).

A szorongás fájdalmas érzése Rank szerint két áramlatra oszlik, amelyek ellentétes irányba folynak: az egyik a szeparáció és az individuáció felé; a másik az egyesülés és a kollektivitás felé. A neurózis kitörése jellemzően e két szorongás összekapcsolódásából ered, amelyet Rank az élettől való félelemnek („*Lebensangst*”) és a haláltól való félelemnek („*Todesangst*”) nevez. Ezek a félelmek – írja *Will Therapy* című művében – ugyanannak az éremnek az oldalai, az „*Urangst*” [elsődleges szorongás] a létezéssel szembeni ősi szorongás (Rank, 1936a, 189.)

A válság „abban az életkorban látszik kitörni, amikor az életfélelem, amely korlátozta az én fejlődését, találkozik a halálfélelemmel, amely a fejlődéssel és az éréssel fokozódik” – mondja Rank. „Az egyén ekkor úgy érzi, hogy az elvesztegetett élete miatti sajnálkozás és a visszaszerzés vágya hajtja előre. De ez az előrehajtó félelem most a halálfélelem, az attól való félelem, hogy meghalunk anélkül, hogy éltünk volna, amit még így is kordában tart az élettől való félelem” (265.). A haláltól való félelem összefügg a „fel nem használt étellel, a bennünk levő meg-nem-élttel” (211.). Minél inkább „életlen” az életem – állítja Rank –, annál jobban félek a haláltól.

Az élettől való félelem az elszakadástól és az individuációtól való félelem. A haláltól való félelem az egyesüléstől és az egyesítőtől – lényegében egyéniségem elvesztésétől – való félelem. Mindazonáltal az elválás és az egyesülés egyaránt kívánatos és félelmetes is, mert az „elválási akarat” korrelál a teremtő készlettel,

az „egyesülési akarat” pedig a szeretet adásának és fogadásának igényével. Megszállottan csak az egyik félelemre válaszolni – úgy, hogy „teljesen” különválunk vagy „teljesen” összeolvadunk – azt jelenti, hogy a másik félelmet visszadobják rám. Rank egy kettős spirálhoz hasonlatosan önmaga köré csavarodó prózai stílusban írja a *Will Therapy*-ban:

„A születési félelem, amit mi életfélelemnek nevezünk el, számomra valójában annak a félelemnek tűnik, hogy elszigetelt individuunként kell élnünk, nem pedig az individualitás elvesztésétől való félelemnek (halálfélelemnek). Ez azonban azt jelentené, hogy az elsődleges félelem megfelel az egészszől való elszakadástól, vagyis az individuációtól való félelemnek, ami miatt életfélelemnek szeretném nevezni, bár később megjelenhet e drágán megvásárolt individualitás elvesztésétől való félelemként, halálfélelemként, az egészben való újbóli feloldódástól való félelemként. E két félelmi lehetőség, a félelem e pólusai között az egyén egész életében ide-oda hánykolódik, ami megmagyarázza, hogy miért nem tudtuk a félelmet egyetlen okra visszavezetni, vagy terápiásan legyőzni” (Rank, 1936a, 175.).

Nem tűnik lehetségesnek – vonta le a következtetést Rank –, hogy felszámoljuk az *Urangst* e két „végső” érzését, amely terhet úgy tűnik, hogy a Földre érkező minden új jövevény magával hoz az anyaméhből. Néha az élettől való félelem – az önmagunkká válás és az önmagunk mint különálló és mindenki mástól eltérő lény létezése miatti szorongás – dominál. Máskor a halál kilátása – a másikba, a kollektívbe való beolvadástól és a „drágán megvett egyéniségünk” elvesztésétől való félelem – miatt érzett szorongás dominál.

A szeparáció iránti vágy és az attól való félelem, valamint az egyesülés iránti vágy és az attól való félelem közötti örök konfliktusnak nincs végső megoldása. Meg kell oldani, majd újra belefutni és újra megoldani, folyamatosan, egy teljes élet minden fejlődési szakaszán keresztül, „születéstől, a gyermekkoron és a pubertáson át az érett korig, és onnan tovább, az öregségen át a halálig” (190.), amely egyben a végső szeparáció és a végső egyesülés is. „Csak a kettő közötti egyensúlyról lehet szó, amit azonban nem lehet egyszer s mindenkorra elérni, hanem újra és újra meg kell teremteni” (129.)

A terápia Rank szerint egy folyamat, amelyben két ember a szeretet és az akarat útján találkozik egymás létezésével. „A szeretetben és a szereteten keresztül” – írja Rank –, „az egyén képes arra, hogy elfogadja önmagát, saját akaratát, mert a másik is így tesz” (91.). Ez a két ember közötti „itt és most” kapcsolat (55.) – nem pedig egy érzelmileg távolságtartó analitikus által felkínált értelmezés – az, ami lehetővé teszi a kliens tünetek, gátlások és szorongás alá temetett teremtő akaratának a megjelenését. A kliensek megértésre vágnak, nem pedig arra, hogy analizálják őket. A kliensnek szeretetre van szüksége, nem értelmezésre, legyen az bármilyen zseniálisan is megfogalmazva. Ezzel szemben Freud mindig ragaszkodott ahhoz, hogy analitikus értelmezései álljanak a terápia középpontjában. Rank kopernikuszi fordulata abban állt, hogy a terápiás eredmények forrását a segítőről a segítségre szorulóra helyezte át, így a kliens aktív szerepet kapott a terápiás kapcsolatban. „Az egész pszichoanalitikus megközelítés a terapeuta köré összpontosul” – jegyezte meg Rank egy 1935-ös

előadásban, röviddel azelőtt, hogy találkozott volna a fiatal Carl Rogersszel, aki akkoriban a freudi „interpretatív” terápiát gyakorolta. „Az igazi terápiának a kliensre, az ő nehézségeire, szükségleteire, tevékenységeire kell összpontosítania” (Rank, 1996, 262.). A Rollo May-jel csak évtizedekkel később találkozó Rogers, miután 1936-ban meghívta Rankot, hogy tartson egy hétvégi előadássorozatot a Rochester Gyermektanácsadó Klinikán, ezt mondta: „Megfertőződtem a ranki gondolatokkal” (Kramer, 2019).

„Ingadozás az Isten-szerűség és a semmi között”

Rank szerint a születés előtti, anyaméhbeli életet azok a világon mindenhol elbeszélte mítoszok szimbolizálják, amelyek a Paradicsomban, az Édenkertben vagy az „Aranykorban” töltött „boldogságos” életünkről számolnak be. A Tudás Fájának gyümölcsét megkóstoló, Édenből kiűzött Ádám és Éva „száműzetésben” kényszerültek élni, elszakítva az egyetlen otthonától, amelyet valaha ismertek. „Bizonyára meghaltok” – figyelmeztette őket Isten a Tudás Fájának gyümölcséből való evés következményére. Az isteni „tudás” – az Istenhez hasonlatossá válás – kereséséért Ádám és Éva az öntudat büntetésével lakolnak: a halál mélyen félelemkeltő tudásával, amelyet egyetlen más állat sem ismer.

Ahhoz, hogy a jajgató, véres csecsemő (latinul *infans*: „nem beszélő”) túléljen az anyaméhben – vagyis az Édenkertben – kívül, a külvilágnak „második anyává” kell válnia. A csecsemő kénytelen „száműzetésben” élni, elszakítva az egyetlen otthonától, amelyet valaha ismert. Az elsődleges szorongástól való megszabadulás öntudatlan vágya ösztönzi – véli Rank – az emberi kapcsolatok bármiféle formájának a megteremtését. Ezek a kapcsolatok az anyaméh mindent beborító tartásának, melegének és táplálásának a – számtalan módon álcázott és feldíszített – helyettesítői. Ezek a makrokozmosz mikrokozmoszai – részei az egésznek. Az anyaméh ezen pótlékait „szülőknak és gyerekeknek”, „romantikus szerelmeseknek”, „férjeknek és feleségeknek”, „terapeutáknak és klienseknek”, „tanároknak és diákoknak”, „családoknak”, „törzseknek”, „közösségeknek”, „vállalatoknak”, „városoknak” és „nemzetállamoknak” szokás nevezni. Ezek alkotják a társadalmi szolidaritás egészét. Aggregátumukat „civilizációnak” nevezik.

Az *Urangst* – mondja Rank – „természetes”. Valamilyen szinten minden öntudatos emberi lény érzi, ahogyan ezt az ókori görögök jól tudták. A szorongással rokon büntudat nem pusztán félelem az autoritás – például a szülők vagy Isten – által kiszabott büntetéstől. Ahogyan a szorongás, a büntudat is egzisztenciális adottság. Kétélű, és nem lehet teljesen megszabadulni tőle. A legmélyebb értelemben, a büntudat az, ami definiál bennünket, embereket, amíg csak élünk, fejlődünk és alkotunk; vagy ameddig tagadunk és önámítunk úgy, hogy nem is élünk, visszautasítjuk a változást és a lehetőségeink kibontakozását, gondolkodás nélkül összeolvadva a Másikkal – legyen az a szülők, intézmények, ideológiák, vezetők, istenek, terapeuták vagy szeretők által szőtt védelmi háló. Az akarat és a büntudat határozza meg a hús-vér halandó korlátait, aki egyszerre teremtő és teremtmény,

táplálék a férgeknek és művész, akinek a létezésre irányuló tudatossága „hasadt” – írja Rank (1936b) a *Truth and Reality*-ben –, „saját istenszerűsége és a semmi között ingadozik, akinek az akarata ráébredt önnön hatalmára, ám ennek tudatosításától megretten. A heroikus mítosz a teremtő akarat küldetését tüzi ki céljául, míg a vallás arra emlékezteti az embert, hogy ő maga is egy teremtmény, aki ki van téve a kozmikus erőknek” (61.).

Az élet teremtő megoldásai az elválás és az egyesülés, az autonómia és az egymásra utaltság, az Én és a Te, a Te és az Én közötti pulzáló, örökké táguló és összehúzódó térből születnek. Ezeknek az érzelmi áramlatoknak a – jóért vagy rosszért folytatott – végeérhetetlen apálya-dagálya az, ami zenét, színt, költészetet és drámát visz az emberi létezésbe, az alkotás és a szenvedés, az öröm és a bánat, a szeretet és az akarat himnuszát.

Rank (1996) előadásában, amelyet 1927-ben a Pennsylvániai Egyetem Szociális Munka iskolájában tartott, a szeretetet az Én-Te kapcsolat alapján határozza meg: „A Te szeretete [...] értéké emeli az ember saját Énjét. A szeretet felszámolja az egoizmust, beolvasztja az ént a másikba, hogy az én újra gazdagodjon saját Magában. [...] Igazán csak azt lehet szeretni, aki elfogadja a saját énünket olyannak, amilyen, sőt, nem is fogadja el másképpen, mint amilyen, és akinek az énjét úgy fogadjuk el, amilyen” (154.).

A szeretet és az akarat nem állnak konfliktusban egymással – állította Rank. Kölcsönösen függenek egymástól. Egyik a másik nélkül képtelen visszaállítani a teljességet. A szeparáció az egyesülés akarata egyszerre van jelen. A „két akarat” együtt a teljesség érzését árasztja bennünk. Ahhoz, hogy teljesnek érezzük magunkat, az önmegvalósítás élményének (*Erósz*), akaratunk legteljesebb kifejeződésének szüksége van a transzcendencia élményére (*Agapé*), akaratunk legteljesebb átadására. Az Erósz és az Agapé egymást teszik lehetővé.

Ranknak terapeuta-bábaként az volt a célja, hogy segítse az „*artiste manqué*-t” (Rank, 1932, 25.), a „bukott művészt” magatehetetlen teremtményből erős teremtővé változtatni, aki képes világra jönni és folyamatosan, önmagáért újjászületni anélkül, hogy túl sok büntudatot vagy szorongást érezne, amiért a terápia befejező szakaszában elszakadt a terapeutától. A *Will Therapy* utolsó bekezdésében Rank (1936a) összefoglalja azt, amit első oldalakon a „segítés filozófiájának” nevezett (4.), és amit a pszichoterápia „technikája” helyett kínált: „Az egyetlen terápia a való élet. A betegnek meg kell tanulnia élni, együtt élni hasításával, konfliktusával, ambivalenciájával, amit egyetlen terápia sem vehet el, mert ha megtenné, ezzel együtt elvenné az élet tényleges forrását” (289.).

„Az alkotó élet forrásai”

1940-ben, a Rank metaforája – „az élet tényleges forrása” – által inspirált Rollo May második könyvének a *The Springs of Creative Living* címet adta, és ekkor használta először írásban az „*egzisztenciális*” szót (May, 1940, 155., 196.). „És hogyan érhető el a két akarat közötti, vagy a negatív oldalról tekintve, a két félelem közötti dinamikus

egyensúly?” – teszi fel a kérdést Rollo. „Az alkotó tevékenységek által, magyarázná Dr. Rank. A személyiség egészsége pontosan az alkotásban nyilvánul meg. A neurotikus az »*artiste manqué*«, aki alkotni szeretne, de nem tud. A kreativitás meghaladja az akarat két aspektusát, felfogja és együtt használja őket: éppen ezért akkor élünk a legintenzívebben, amikor hagyjuk magunkat meghalni egy szeretetkapcsolatban. A kreativitás normális része az emberi életnek” (253-254.).

A *The Springs of Creative Living*-ben Rollo csodálattal tekintett az édenkert-beli „Ádám bukásának” ranki, egzisztenciális értelmezésére. „Dr. Rank gyönyörködik ebben a történetben mint az emberi természetben rejlő ellentmondás megértésére irányuló törekvésben. Ez a »bukás« a személyiség öntudatra ébredése. A paradicsom eredeti tudattalanját az akarat és az erkölcsi szabadság törték meg, és ettől kezdve az embernek kétdimenziós teremtménynek kell lennie, amely egyszerre rendelkezik állati és isteni tulajdonságokkal. Az ember ekkor megérzi a jó és a rossz közötti, büntudattal járó különbséget; szembe tudja állítani magát önmagával; tehát öntudatos” (May, 1940, 193.).

May a *The Springs of Creative Living* című könyvet Paul Tillichnek címezve arra a következtetésre jutott, hogy Otto Rank „tette az egyik leggazdagabb hozzájárulást az emberi természet jelenlegi megértéséhez” (251.). Második könyvének megjelenésével May a határán állt annak, hogy lelkészből pszichoanalitikussá váljon. Az 1930-as évek elején Rollo már tervezte, hogy analitikus lesz, de az orvos Alfred Adler figyelmeztette, hogy medikusi végzettség nélkül nem praktizálhat az Egyesült Államokban. Rollo ezért úgy döntött, hogy az orvos Freud, Adler vagy Jung helyett az első laikus analitikusról, Otto Rankról vesz példát. Már eltávolodott a kereszténység dogmáitól – bár sóvárogva írt Jézusról mint „az emberiség terapeutájáról” (227.) –, s ekkor kezdtek kikristályosodni meglátásai azzal kapcsolatban, hogy mire van szükség az összetört emberiség gyógyításához: a szeretet és az akarat egyesítésére.

A *The Springs of Creative Living* megjelenése után egy évvel, 1941-re, Rollo teljesen levált a kereszténységről, otthagyta a szolgálatot, és a Columbia Egyetem Tanárképzőjének tanácsadás PhD-képzését kezdte el. „Tillich támogatta” – jegyzi meg Abzug (2021) – „és pályaváltásra buzdította” (127.). A William Alanson White Intézetben 1940-41 környékén May Erich Frommnál, Tillich barátjánál kezdte el kiképző analízisét, amely hirtelen ért véget, és nagyon nem volt kielégítő számára. Bár sem May, sem Fromm nem nyilatkozott bőbeszédűen a kapcsolatukról, „mindkét fél utalt rá, hogy a nárcizmust hozták ki egymásból” (177.). Rank 55 évesen, 1939 októberében hirtelen meghalt (egy hónappal a 83 éves Freud orvosilag asszisztált öngyilkossága után Jom Kippurkor), különben Rollo biztosan Rankkal dolgozott volna Fromm helyett. „*Komisch*” (komikus, furcsa, különös) – ez volt Rank utolsó szava, amit a halálos ágyán hallottak suttogni (Lieberman, 1985, 389.). May végül Frieda Fromm-Reichmannál és Clara Thompsonnál fejezte be a kiképző analízist 1951-ben és 1952-ben.

„Élni akarni”

1943-ban Rollót tuberkulózissal diagnosztizálták, ami nagymértékben érzékennyé tette az *Urangstra*, a szorongásra amiatt, hogy úgy fog meghalni, hogy nem is élt igazán. Hevesen küzdött a tuberkulózis ellen, érvényesíteni kezdte fékezhetetlen „élni akarását”, ahogyan később tanítványának, Murray Bilmesnek hivatkozott rá (1978, 55.). Miközben a New York állambeli Saranac szanatóriumában lábadozott, Rollo Kierkegaard zseniális írásait olvasva a szorongáson, a rettegésen, a büntudaton, a félelmen és a reszketésen elmélkedett. Kierkegaardról Tillich Union Theological Seminary előadásain keresztül szerzett tudomást. Tillich-hez és Rankhoz hasonlóan Kierkegaard is Rollo iránymutatója lett, vele vált teljessé lelki társainak hármasa, akiket élete hátralévő részében minden más gondolkodónál nagyobbra értékelt.

Hosszú lábadozása során felesége, Florence, három gyermekük édesanyja felfedte, hogy viszonya van Harry Bone-nal, Rollo analitikusával. Rollo, aki már a tuberkulózisos megbetegedése előtt is sokszorosan hűtlen volt Florence-hez, mélyen megbántódott. „Ez végtelenül sértette a hiúságát, és még azután is, hogy a nő elhagyta a szeretőjét, [a történetek] kölcsönös haraggal és jeges kiábrándultsággal mérgezték tovább a házasságukat” (Abzug, 2021, 157.). Így kezdődött – már jóval korábban megromlott – házasságának felbomlása.

May, miután felépült a tuberkulózisból, 1946-ban kezdte meg pszichoanalitikusi gyakorlatát, és intenzíven dolgozott doktori disszertációján, amely 1949-ben készült el. Ebben „hangsúlyozta az Otto Rank-i szorongásnak az individuációhoz és az alkotáshoz fűződő kapcsolatát, ugyanakkor elutasította azokat az adleri levezetéseket, amelyek szerint az egyének a szorongást mások uralására vagy saját cselekvési képességük megbénítására használják” (167.). 1950-ben, *The Meaning of Anxiety* címen, gyakorlatilag változatlan formában jelent meg May mélyen filozófiai könyve, amelyben Kierkegaardra, Tillichre és Rankra hivatkozva úgy érvelt, hogy „a szorongás nemcsak megnyomoríthatja az egyént, hanem elősegítheti véges, de egyedi énjének kreatív aktualizálását is” (May, 1950, 171.). Egy ranki kódában May „azt választotta, hogy a kreativitás szorongással szembeni határozott és diadalmas megerősítésével fejezi be a könyvet” (172.).

Ennek a paradigmaváltó könyvnek a sikere elindította May meteorszerű felemelkedését a közéletben mint értelmiségi, tanár, társadalmi kommentátor és pszichoterapeuta. Egyre növekvő kliensi igények támadtak a terápiás üléseire, előadásokra, publikációkra és kurzusokra köteleződött el. Írói ébersége az Egyesült Államok legbefolyásosabb szemléjének, „a *Sunday New York Times* pszichológiai könyveinek lektoraként nagyon magas presztízsű szerepet biztosított számára” (182.).

Rövid időn belül a William Alanson White Intézet oktatója lett, és részt vett az NYU orvosi egyetem pszichoanalízis posztdoktori programjának megalapításában. Számos meghívást kapott, hogy csatlakozzon az orvosi háttérrel nem rendelkező terapeuták szakmai egyesületeihez, majd nagyszabású harcba kezdett az orvosokkal a pszichoterápia gyakorlásának törvényes jogáért. A klinikai pszichológia – a „laikus analízis” utódjának – erőteljes védelmének és fáradhatatlan szervezőkészségének

eredményeként May a New York Állami Pszichológiai Társaság elnöki tisztségéig jutott.

„A létezés bátorsága”

1953-ban, hogy szélesebb közönséget érjen el, May publikálta *The Man's Search For Himself* című művét, könnyedén táncolva írásaiban a populáris zene dalszövegeire, páciensei álmaira, valamint Aiszkülosz, Auden, Camus, Dosztojevszkij, Faulkner, Fitzgerald, Goethe, Kafka, Kierkegaard, Nietzsche, Schopenhauer és Wordsworth töprengő írásaira. A háború utáni Amerikában akkoriban elterjedt elidegenedett és magányos hangulathoz tökéletesen illeszkedő költői munka azonnal bestseller lett. Az 1950-es évek hidegháborús Amerikájának hangulatát egyetlen szóban – „Üresség” – megragadva May azt figyelte meg, hogy „nemcsak hogy sokan nem tudják, mit akarnak; gyakran az sem világos számukra, hogy mit éreznek” (184.)

A *The Man's Search For Himself* egy időben jelent meg barátja, Paul Tillich *The Courage to Be* című művével, amelyet később a New York Public Library az Évszázad Könyvei közé választott. Tillich – a teológus evangélikusságából táplálkozó – sűrű könyvénel hozzáférhetőbb May lélekrégészete, amely ragyogóan, nem-vallásos nyelven fejezte ki „a létezésre való bátorságot” – írja Abzug: „a bátorságot, hogy teljes mértékben önmagunk legyünk, szembenézzünk a halál igazságával és az életünk véges részleteivel, és megengedjük a szeretet és a másokhoz való odafordulás lehetőségét” (186.)

May, aki magánéletében még mindig Florence-szel élt házasságban, ekkortájt kezdett szenvedélyes viszonyba Ellie Robertsszel, David Robertsnek, a Union Theological Seminary professzorának feleségével, aki Rollóhoz hasonlóan Tillich pártfogoltja volt. Roberts, a nagyra becsült teológus Rollo kollégája és barátja volt. David Roberts a *Union Seminary Quarterly*-ben megjelent áttekintésében elismerőleg méltatta a *Man's Search for Himself* című művet lírai stílusáért és „az irodalom, a teológia, a filozófia, a pszichoanalízis és a klinikai anekdota sajátos elegyítéséért” (189.). A – részben Rollónak és Ellie-nek (feleségének, három gyermeke anyjának) viszonya miatt – mély depresszióba esett Roberts 1954-ben, 44 évesen öngyilkos lett. „Ki mondhatná meg” – állapítja meg szomorúan Abzug –, „hogyan az öngyilkosság miatt érzett elkerülhetetlen, de elhallgatott bűntudat milyen hatást gyakorolt Rollo lelkiismeretére és öntudatára?” (192.).

„Létezés: a pszichiátria és a pszichológia új dimenziója”

1958-ban, öt év intenzív vajúdas után, May mérföldkőnek számító könyvnek adott életet, amely forradalmasította azt, ahogyan az amerikai pszichológusok következő generációja a terápiás gyógyítást megközelítette: az *Existence: A New Dimension in*

Psychiatry and Psychology kiváló pszichológusok, Ernest Angel és Henri Ellenberger társszerkesztésében jelent meg. May lebilincselően megírt előszava és két bevezető fejezete rávilágított arra, hogy az egzisztenciális filozófia elismerése mennyire központi szerepet játszott minden pszichoterapeuta számára, legyen bár pszichoanalitikus vagy behaviorista, miközben az emberi lények egyetemes szenvedését és magányát igyekezett megragadni. Az *Urangstra* – az Összorongásra, amely a születés traumájától kezdődően az emberi lét alapköve – kreativitással és együttérzéssel összpontosítva az összes pszichoterápiás iskola egyetlen keretbe integrálható, javasolta May (1958), és ezáltal „megértést hozhat a válságban lévő emberi lények minden helyzetének háttérében rejlő valóságról” (7.). A többi közreműködő kusza írásai között May lélegzetelállító, „integratív” vízióját a pszichoterápia jövőjéről kinyilatkoztatásként üdvözölték olyan prominens humanista pszichológusok, mint Carl Rogers és Abraham Maslow, és gyorsan csatlakoztak Rollóhoz, hogy lefektessék egy „Harmadik erő” alapjait a pszichológiában, Freud és a behavioristák determinizmusán túl, megtartva mindazt, ami értékes volt bennük. Az „*egzisztenciál-humanisztikus*” szavakat (a James Bugental-alkotta kombinációt) első ízben kezdték egy levegővel használni, új távlatokat nyitva meg a terápia előtt.

Ugyanakkor az *Existence* nyilvános felmagasztalása után is állandóan kísértette Rollót „mások valós és képzelt elvárásainak fojtogató, emésztő érzése, illetve a meg-nem-felelés krónikus érzése” (Abzug, 2021, 220). Kétségbeesetten küzdött, hogy megtalálja a mentora, Paul Tillich által hirdetett „létezéshez való bátorságot”, „folytatta az oszcillációt a meglehetősen produktív szakmai élet és a szorongás, kételkedés, irigység és félelem között, hogy sohasem fog tudni a legmélyebb impulzusai és meggyőződései szerint cselekedni” (221).

52 évesen Rollo újabb viszonyba kezdett, ezúttal egy ragyogó, gyönyörű, viharos, 26 éves pszichológussal, Magda Denessel⁶. E kapcsolat hullámlásában Rollo hamar mély depresszióba esett, ahogyan a naplójában panaszkodott: „a pszichózis szélén korcsolyázva” (221). A – szintén különböző hűtlenségekbe keveredett – Florence-szel való házassága régóta a kölcsönös vádaskodásban való összeomlás szélén állt. 1967 novemberében Florence öngyilkosságot kísérelt meg, túladagolta magát nyugtatószerrel; a boldogtalan pár végül két évvel később vált el, amikor Rollo hatvanéves lett.

„Szeretet és akarat”

1969-ban, a házassága végével azonos évben May óriási bestsellert publikált, a *Love and Will*-t, éppen akkor, amikor Richard Nixon Amerikája – a Vietnámban zajló véres és vesztes harcok közepette – szétesni látszott. Eszmetörténészként Abzug rávilágít arra, hogyan tudta May – ismét – tökéletesen megragadni az erőszakos amerikai korszellemet a maga *daimóniságában* – amely a legzengzetesebb szó a *Love and Will*-

⁶ Magda Denes, azaz Dénes Magda (1934–1996) magyar származású amerikai pszichológus. A zsidóüldözés ideje alatt Budapesten bujkált, aminek történetét *Égő kastélyok* című könyvében írta meg (Intermédia 90 Kiadó, Budapest, 2011). A könyv amerikai megjelenését követően váratlanul hunyt el. (A szerk.)

ben. May „modern jeremiáját” két mondatban megidézve Abzug ezt írja: „A mély szeretetet a szex legalacsonyabb közös nevezőjére fordította. Az akarat erejét megbénította a modern kor növekvő egyéni tehetetlenségének érzése” (267.).

Meglepő módon Rollo a *Love and Will*-ben visszatér „az élet valódi tavasza” ranki metaforájához (Rank, 1936a, 289.), amelyet May három évtizeddel korábban, második könyvének címében használt. Célja az új könyvben „a szeretet és az akarat forrásának” keresése, „ahogyan a franciák beszélnek a folyó forrásáról – a forrásokról, ahonnan a víz ered”. Célja, hogy „megtalálja a szeretet és akarat forrásait, hogy felfedezze ezeknek az esszenciális élményeknek azokat az új formáit, amelyek életképesek lehetnek az új korban, amely felé tartunk” (May, 1969, 16.).

Ebben a szövegben May újrakeretezi a „szeretet” és „akarat” szavakat olyan kifejezésekben, amelyek Rankot visszhangozzák: „Az ember dolga, hogy a szeretetet és az akaratot egyesítse. [...] Van emlékünkhöz – Platón értelemben vett »reminiscenciánk« – arról az időről, amikor az anyai szoptatás korai tapasztalataiban egyesültünk anyánkkal. Aztán mi is egyesültünk, házasságra keltünk az univerzummal, és megtapasztaltuk a »léttel való egyesülést«. [...] Ez áll az emberi lét háttérében, ez az, ami minden Édenkert-mítoszban, minden paradicsomi történetében benne van. »Aranykor« – olyan tökéletes állapot, amely mélyen beágyazódik az emberiség kollektív emlékezetébe” (May, 1969, 283-284.). A szeretet és akarat ranki kódjával May visszatér ahhoz a félelemhez, örömhöz és rémülethez, amelyet akkor érzett, amikor tudatára ébredt a mikrokozmoszban és a makrokozmoszban való kettős létezésének: „Tudatunk mikrokozmosza ott van, ahol a világegyetem makrokozmosza ismert. Az emberi élet félelmetes öröme, áldása és átka, hogy tudatában lehet önmagának és világának” (324.).

May következő, 1972-ben megjelent könyve, az erősen kritikus *Power and Innocence: A Search for the Sources of Violence* kiterjesztette elmékedéseit a hatalomnélküliségre, „arra szólította fel az individualista, álszent Amerikát, hogy ébredjen rá saját daimóni lényegére, a rosszra és a jóra való képességére” (Abzug, 2021, 294.). Az 1970-es évek közepén Mayre figyelmeztetőleg hatott az „emberi potenciál [helyi] mozgalmában” az anti-intellektualizmus, amelynek számos résztvevője May és kollégái, Carl Rogers és Abraham Maslow leggazdagabb ötleteit használta fel, felhívva azokat a „Me Decade” narcizmusában, tekintélyelvű kultikus csoportokban, mint az EST; politikusok és autók reklámkampányaiban és a New Age mozgalom transzperszonális és nudista csoportjaiban. „A mayi kritikák – jegyzi meg Abzug – az 1970-es évek végének amerikai kultúráját illették, amely a szorongás és a kimerültség örvényébe került” Vietnam és Watergate kudarcai, a Three Mile Island-i atom-katasztrófa és amerikaiak iráni túszul ejtése miatt (320.).

Rollo rendszeresen szerepelt új cikkekkel, előadásokkal és könyvekkel, ezek között volt egy megindító tisztelgés Paul Tillich előtt: *Paulus: Reminiscences of a Friendship* (1973), egy kreativitáshoz szóló dicshimnusz, a *The Courage to Create* (1975), az önéletrajzi *Freedom and Destiny* (1981), a *My Quest for Beauty* (1985) és az 1991-es visszatérés a szívéhez talán legközelebb álló témához a *The Cry for Myth*-ben. 1988-ra, miután véget vetett egy rövid, zavaros második házasságnak, újrarázódott – ezúttal szerencsésen, egy jungiánus terapeutával, Georgia Lee

Johnsonnal, aki „megérezte, Rollo belefáradt abba, hogy mindig nagy ember legyen, ugyanakkor fél is attól, hogy levesse a tekintély és az irányítás köntösét. Egyszerű emberi szeretetre és gondoskodásra volt szüksége. [Georgia] megnyugtatta őt, [Rollo] pedig lenyűgözte Georgiát” (329.)

„Bátorság az alkotáshoz”

May (1975) a *The Courage to Create* című – talán legjobb – művében, ismét rávilágít a ranki „két félelem” *Urangstjára*: mindkettővel szembe kell néznünk ahhoz, hogy a szeretetnek és a kreativitásnak élhessünk:

„Az elsőt »életfélelemnek« nevezi. Ez az autonóm élettől való félelem, az elhagyatottságtól való félelem, a valaki mástól való függés igénye. Ez abban az igényben mutatkozik meg, hogy az ember annyira beleveti magát egy kapcsolatba, hogy nem marad önmaga, amellyel kapcsolatban állhatna. Az ember tulajdonképpen annak a személynek a tükörképévé válik, akit szeret – ami előbb-utóbb unalmassá válik a partner számára. Ez az önmegvalósítástól való félelem, ahogy Rank leírta. A nők felszabadulása előtt mintegy negyven évvel élt Rank azt állította, hogy ez a fajta félelem leginkább a nőkre jellemző.

Az ezzel ellentétes félelmet Rank »halálfélelemnek« nevezte. Ez a félelem attól, hogy a másik teljesen elnyeli, félelem attól, hogy elveszítjük önmagunkat és az autonómiánkat, félelem attól, hogy elveszik a függetlenségünket. Rank szerint ez a félelem leginkább a férfiakra jellemző, mivel ők igyekeznek nyitva tartani a hátsó ajtót, hogy sietve visszavonulhassanak, ha a kapcsolat túl intimmé válik.

Valójában, ha Rank napjainkban is élne, egyetértett volna azzal, hogy a félelem mindkét fajtájával férfiaknak és nőknek egyaránt szembe kell nézniük, természetesen különböző arányban. Egész életünkben ingadozunk e két félelem között. Valójában ezek azok a félelmek, amelyek mindenkire leselkednek, aki törődik a másikkal. De ha az önmegvalósítás felé akarunk haladni, szükséges szembesülnünk e két félelemmel, és tudatosítanunk, hogy az ember nemcsak azáltal növekszik, hogy önmaga, hanem azáltal is, hogy részt vesz mások éneiben.” (May, 1975, 18-19.)

Rollo ismét az emberiség egészéért beszélt, de legalább annyira autobiografikusan is – a saját, bekebelező anyjához, Matie-hoz és a többi nőhöz köthető félelmeiből, akiket szeretett, vagy akiknek a szeretésében élete során elbukott.

Ronald Reagan diadalmas „Morning in America”-ja nyomán, „a kapzsiság jó” groteszk himnuszaival, joggal lehetett tartani attól, hogy az egzisztenciális pszichológia lelke együtt hal meg Rollo Mayjel, 1994-ben. Bár maradt néhány tekintélyes hang, különösen Irvin Yalom, Rollo közeli barátja és James Bugental, a mozgalmat előrevivő lendület az 1980-as évekre láthatóan lanygulni kezdett. Abzug (2021) szerint Rollo „világosan tudta, hogy a pszichoterápia egykor dicső helye az amerikai kultúrában az 1950-es és ’70-es évek közti fényes évtizedek óta meredeken hanyatlik” (336.).

„Élet az élet után”

Abzug gyengédséggel beszéli el Rollo utolsó éveit, feltárva, hogy Rollo gyakran sóvárogva töprengett beszélgetéseik során azon, hogy milyen örökséget hagy maga után a 21. század számára. „Meddig olvassák még a könyveit és vitatják meg az ötleteit? Ki fogja egyáltalán ismerni a nevét?” (335.). Abzug „Life After Life” című rövid epilógusában veti fel ezeket a fájdalmas kérdéseket, és a közelmúlt internetes kereséseit – köztük az Amazont és a Rollo könyveiről írt más online ismertetőket is – idézi annak bizonyítékként, hogy műveit még mindig széles körben olvassák hétköznapi emberek, akik úgy érzik, hogy elszakadtak önmaguktól és egymástól, és akik továbbra is vonzódnak Rollo lélekrégészetéhez.

A 21. század korai éveinek szárazságában vánszorgó emberek egyre szomjasabbak a szeretet, az akarat, a bátorság, a kreativitás és a transzcendencia megtapasztalására mindennapjainkban. Korunk pestisének éveiben a Facebook és a közösségi média lettek magányunk új totemjei. A minket körülvevő káoszban tévelyegve ma sem vagyunk jobban képesek az *Urangst* megragadására az 1950-es „Üresség korához” képest, amely kor Rollót a *Man’s Search for Himself* megírására készítette. Ha az emberiség túléli a globális klímaváltozást, a történészek kétségkívül úgy fognak hivatkozni a 21. század emberiségének első évtizedeire, mint a „magányosság korára”. 2018-ban, még a pestis kitörése előtt az Egyesült Királyság kinevezte a világ első Magányosságügyi Miniszterét. 2021 februárjában, egy öngyilkossági hullámot követően Japánban került kinevezésre a második.

A Rollo életéről és munkásságáról szóló narratívájának befejezésekként Abzug úgy döntött, nem ered a nyomába annak a kérdésnek, hogy milyen örökséget hagyott hátra Rollo a pszichológia szakmai területein. Egy ilyen tanulmány – ítélte meg helyesen – másfajta epilógust vont volna maga után: az egzisztenciális gondolkodás viszontagságainak krónikáját a pszichológia tudományos folyóirataiban. Abzug úgy tekintett céljára, mint egy Titán életének és munkájának a felfedezése, akinek a lelke Amerika spirituális Odüsszeiájához közel vibrált a 20. század második felében.

Az ember azonban elgondolkodik, milyen adatszilánkokat szítalunk át nyomokért, hogy teljesebbé váljon az elszámolás Rollo örökségéről? A Rollo iránt laikusok által érzett szimpátián túl, amelyről széleskörű internetes bizonyítékok számolnak be, ígéretes jeleket látok tudományos kötetekben és lektorált publikációkban is, amelyek támogatják a hipotézist, hogy Rollo lélekrégészetének legalább a *szókincese* vonzó marad a 21. század pszichológusai számára, ha humanizmusa, poétikus stílusa és mélysége nem is. Nem más, mint a pozitív pszichológia doyenje, Martin Seligman (2021), aki a múltban olyan sokat rágalmazta az egzisztenciális pszichológia „tudománytalan homályosságát”, most „az akaratot, a felelősséget és a választást” vizsgálja a történelemben az ókori görögöktől kezdve (1). Ugyanakkor nem hivatkozik Rollo May és Otto Rank írásaira az akaratról, a felelősségről és a választásról, és visszautasítja az emberi létezés szenvedésével való konfrontációt, ellentétben Paul Wong heroikus fáradozásaival, aki igyekszik elősegíteni egy „pozitív pszichológia 2.0” születését. Nehéz, ha nem lehetetlen, olyan szavakat találni a pozitív pszichológia 1.0-ban, mint „szorongás”, „kétségbeesett” vagy „halál”.

Függetlenül attól, hogy a „pozitív pszichológia 1.0” sztárjai odafigyelnek-e rá vagy sem, javulnak a kilátásai az egzisztenciális pszichológia *tudománya* megteremtésének. „A világ minden táján” – írja az Egzisztenciális Pszichológia Tudományának Nemzetközi Társasága (2021) a honlapján, amely mind Rollo May, mind Otto Rank előtt tiszteleg – „a kutatók sokféle módszert alkalmaznak – az ellenőrzött laboratóriumi kísérletektől kezdve a nagy adathalmazok elemzéséig – a különféle egzisztenciális kérdések szerepére vonatkozó elképzelések szigorú tesztelésére. Ez az irányzat a kortárs pszichológiai tudomány szinte minden területén felbukkan, beleértve a kognitív és idegtudományt, a szociál- és személyiségpszichológiát, a klinikai és tanácsadás pszichológiát, és még sok minden mást. Egyre több jelentős, lektorált tudományos folyóirat, mint például a *Personality and Social Psychology Review* (2010), a *Religion, Brain & Behavior* (2016), a *Review of General Psychology* (2018) és a *Journal of Social and Clinical Psychology* (2020) fogad be különszámokat, amelyek az egzisztenciális pszichológia témáira fókuszálnak.

Bár Rollo nem ellenezte az ellenőrzött laboratóriumi kísérleteket vagy a nagy adathalmazok elemzését, biztos vagyok benne, hogy kritikus lenne a neves folyóiratok világára jellemző íráskultúrával szemben. „A racionális nyelv mindig csak a történet egy részét tudja elmondani” – figyelmeztet a *Love and Will*-ben; „ha felhagyunk a diszkurzív nyelvezettel, elszegényítjük magunkat” (1969. május, 137.). Ennek ellenére lehet, hogy örömet lelné abban, hogy az egzisztenciális pszichológiát többé nem hagyhatja figyelmen kívül Seligman professzor és a hozzá hasonlók „tudománytalan” felkiáltással.

Bár Rollo nevét ma már nem ismerik jól a kutató pszichológusok és tanítványaik, Rollo prózájának irodalmi kvalitásai még mindig vonzóak a köztünk levő legérzékenyebb pszichológusok számára. Legutóbbi példa erre Scott Barry Kaufman könyve, a *Transcend: The New Science of Self-Actualization* (Kaufman, 2020), amelyet azért írt, hogy megünnepelje Abraham Maslow nagyszerű hozzájárulását a „lét pszichológiájának” megalkotásához, de emellett nagy tisztelettel adózik Rollo Maynek, akit Kaufman – a népszerű „Pszichológiai Podcast” házigazdája – örömmel ismer el egyik hősének. Maslow szükségleti hierarchiájának rekonstruálásakor Kaufman gyönyörűen összefűzi a pszichológia elmúlt négy évtizedes, lektorált kutatásait, színes kárpitként megjelenítve Rollo lélekrégészetének gyakorlatilag minden kifejezését, még akkor is, ha a Kaufman által idézett kutatók kizárják a „lélek” szót faktoranalíziseikből, többnyire elfelejtették Rollo nevét, és nem tudják megközelíteni a művészeti és bölcsészeti tudományok mélységét. De a nagy gondolkodók, amint azt Kaufman Maslow életét és munkásságát illető ihletett újragondolása mutatja, nem halnak meg. Az igazság elpusztíthatatlan. „A nap végén” – írja Kaufman (2020) egy olyan mondatban, amely Mayt és Rankot is örömmel töltené el – „a legjobb módja a jó halálnak az, ha jó életet élünk” (238.).

Egy másik munka, amelyet Rollo csodálna, Sheldon Solomon, Jeff Greenberg és Tom Pyszczynski (Solomon et al., 2015) *The Worm at the Core: On the Role of Death in Life* című könyve, amely lendületes nyelvezettel foglalja össze azt a 25 éves szerelem-munkát, amelyet Becker Otto Rankról szóló tanulmánya ihletett, mely szerint az élet- és halálfélelem *Urangstja* alapvető fontosságú annak megértéséhez, hogy az emberek miért teszik azt, amit tesznek. Becker *The Denial of Death*-ért kapott

szépirodalmi Pulitzer-díját nem kis részben lenyűgöző prózai stílusának köszönhető, amellyel Kierkegaard töprengő zsenijét Rankéhoz kapcsolta. „Rollo May” – jegyzi meg elismerően Becker (1973) – „a közelmúltban elevenítette fel a ranki perspektívát kitűnő elemzésében a »szeretetről és a halálról« a *Love and Will*-ben” (289.).

„A Rankkal szembeni egzisztenciális kötelezettség”

Visszatekintve az amerikai professzionális pszichológia Rollo 1994-es halála utáni közel harmincéves fejlődésére, azt merném állítani, hogy Rollo Kirk Schneiderrel együtt írt utolsó könyve, a *The Psychology of Existence: An Integrative, Clinical Perspective* (Schneider és May, 1995), olyan munkának mutatkozik majd, amely elültette az egzisztencialista gondolatok újjászületésének magját a mainstream pszichológiában. Eredetileg Rollo lett volna a könyv fő szerzője, amely a McGraw-Hill kiadó megbízásából készült, azonban miután enyhe stroke-ot kapott, képtelennek érezte magát arra, hogy ilyen kapacitással dolgozzon, ezért megkérte Schneidert, hogy vegye át az elsőszerzői szerepet. A hároméves kollaboráció eredménye, a posztumusz kiadott könyv visszatért az „integratív” vízióhoz, amit elsőként Rollo vetett fel az 1958-as mérőföldkőben, az *Existence*-ben, megmutatva, hogyan egyesíthetők egy ernyő – az egzisztenciális pszichológia – alatta gondolatok és a terápia területei, beleértve a pszichodinamikus, a meditatív, a testi, a családi-rendszerszemléletű és a kognitív-behaviorista megközelítéseket. „Mindenekelőtt” – jelenti ki Schneider és May (1995) – „ott van az egzisztenciális kötelezettség Rankkal szemben. Az alapvető életstruktúrákra, a közvetlenségre és a kapcsolatokra, valamint a pszichoterápia művészi voltára fektetett hangsúly a kortárs egzisztenciális gyakorlat standard elemévé vált” (81.).

Mint a kettős spirál, az egzisztenciális tudattalan körülöleli minden emberi lény alfáját és ómegáját. „A bölcső egy szakadék fölött ringatózik” – írta Nabokov (1951) – „és a józan ész azt mondja nekünk, hogy létezésünk csupán egy röpke fénytörés két örökkévalóságnyi sötétség között. Bár e kettő egypetéjű ikerpár, az ember rendszerint nyugodtabban tekint a születés előtti szakadékra, mint arra, amelyik felé tart” (1.).

Mi más felől érdemes megközelíteni az emberi lények univerzális szenvedésének megértését, ha nem a létezés furcsa tudatossága felől? Annak a homályos tudata felől, hogy életünk mindössze egy pillanat egy porszemen, amely értelmetlenül forog a Nap körül, ami maga is csak egy kicsit nagyobb porszem a kozmosz hatalmas, felfoghatatlan tereiben. Nem ez az emberi lét legjelentősebb ténye? A tudat természete teljességgel titokzatos marad. Az idegtudósok még a tudat definíciójában vagy a tudatos „én” meghatározásában sem tudnak megegyezni, mérni pedig még kevésbé tudják bármelyiket is. Nem tudjuk megmagyarázni, ahogy David Chalmers filozófus híres mondata megragadja, hogy hogyan válik az agy vize a tudat borává. Soha nem találtak fel tudományos műszert a tudat jelenlétének vagy hiányának kimutatására. Amit Otto Rank „a létezés tudatának” nevezett, úgy tűnik, megegyezik Chalmers öntudatra vonatkozó „nehéz problémájával”, amely megköveteli, hogy elmagyarázzuk, hogyan jelent meg az „én vagyok” első személyű tapasztalata a kozmoszban. Senkinek

fogalma sincs erről. Az öntudat misztérium marad, rejtélybe, sötétségbe burkolózik – akárcsak az egzisztenciális tudattalan. Talán eljön az idő, amikor már nem lesz szükség az „egzisztenciális” jelzőre, amikor „tudományról” beszélünk.

Rollo May halála óta Kirk Schneider fáradhatatlanul világít rá a Rollo „integratív” víziójában rejlő lehetőségekre a nagyobb pszichológiai közösségekben az Egyesült Államokban és világszerte, és szembeszáll azokkal, mint Seligman, akik továbbra is ellenségesek vagy legalábbis ambivalensek Rollo „tudománytalan” munkájával szemben. Ebben a küldetésben Schneider mentorának nyomdokaiba lép, aki az 1950-es évek közepén heves politikai csatákat vívott „Dávid és Góliát” harcában a freudi pszichiáterek azon szándékával, hogy megakadályozzák, hogy a klinikai pszichológusok „engedély nélkül gyakorolják az orvoslást”.

Schneider *Existential-Integrative Psychotherapy: Guideposts to the Core of Practice* (Schneider, 2008) című művéről szóló kritikájában Bruce Wampold (2008), vezető pszichoterápiás eredmény-kutató arra a következtetésre jutott, hogy az abban megfogalmazott integratív elvek „minden hatékony kezelés alapját képezhetik” (6.). Nagyon is úgy tűnik, hogy ezek az alapelvek lehetnek a pszichoterápia „közös nevezői” (Wampold és Imel, 2015). Wampold szerint a terapeuta személye számít, nem pedig az elméleti beállítottsága.

Schneider és Orah Krug munkája kiemelkedő szerepet kapott az Amerikai Pszichológiai Társaság által kiadott könyv- és videósorozat kidolgozásában (Schneider, 2009a; Schneider és Krug, 2017).

Shahar és Schiller (2016) Wampold elvárásait megerősítve azt állítják, hogy a 21. század első két évtizede során „a humanista-egzisztenciális mozgalom nemcsak a klinikai pszichológia erődjébe, hanem általában az akadémiai pszichológiába is beszivárgott, és csendesen, de rendíthetetlenül átvette az irányítást” (1.). Ez azt jelenti, hogy a mainstream akadémiai pszichológusokat áthatja Rollo May izzó szeretete a mítosz, a költészet, az irodalom, a zene és a művészet iránt? Ismerik vajon Otto Rank nevét? Merítenek Aiszkhülosz, Auden, Camus, Dosztojevszkij, Faulkner, Fitzgerald, Goethe, Kafka, Kierkegaard, Nietzsche, Schopenhauer vagy Wordsworth lélekkel teli bölcsességéből? Aligha. Ennek ellenére Rollo halála óta számos tanítványát ihlette meg irodalmi és filozófiai öröksége: Ed Mendelowitz (2008) karakterlélektani alkotásait, Louis Hoffman (2019) az egzisztencializmus keleti és nyugati perspektívája közötti hídról szóló írásait, Stephen Diamond (1996) daimónról szóló értekezéseit és Kirk Schneider (2009b) gondolatait az áhítatról.

De az esküdtszék még mindig nem döntött Rollo örökségét illetően, mivel az egzisztenciális szorongást továbbra is „enyhe pszichózis szindrómának”, a daimónt pedig „destruktív hangulatzavarnak” nevezik. Amíg a DSM prokrasztészi racionalitása irányítja az amerikai pszichoterápia pénzkereseti gépezetét, Otto Rank és Rollo May egzisztenciális tudattalanjának nem lesz helye a biztosítótársaságok számlázási gyakorlatában. „Úgy tűnik, mindannyian visszahőkölünk” az egzisztenciális tudattalantól – mondta Rank (1941) utolsó könyvében, a *Beyond Psychology*-ban, ami „a racionális elme túlértékeléséhez vezet, vagyis valamiféle megértéshez, amely csillapíthatja a félelmet” (Rank, 1941, 277.). Rank ennél is mélyrehatóbban úgy vélte, „nem elég látni” az egzisztenciális tudattalan jelentőségét, „és racionálisan rámutatni!

Ellenkezőleg, meg kell élni, és erre minden korszakban csak néhány ember mutatkozik képesnek. Ők a hősi típust képviselik – a kreatívtól eltérően –, mert az igazi hős az, aki túl mert lépni korának elfogadott »pszichológiáján« vagy ideológiáján» (14.). Rollo minden bizonnyal egyetértene.

A 21. század harmadik évtizedébe lépve, Amerikában nincsenek olyan, Rollo Mayhez hasonlóan briliáns közéleti értelmiségiek, akiknek – Abzug életrajzának ihletett címe alapján – megragadná egy teljes generáció érzületét „az amerikai pszichéről és lélekről”. Rollo May élete során és azon túl is visszavonhatatlan hatással volt tanítványaira, tisztelőire és utódjaira. Az biztos, hogy nem volt szent, de az amerikai pszichológia egyik leggeneratívabb alakja volt, aki méltósággal (és gyakran felháborodással) járult hozzá egy olyan terápiás vízió kialakulásához – figyelni meg Abzug –, amely bevezette a következő szavakat: szeretet, bátorság, felelősség, kreativitás – amely szavakkal sok amerikai él napjainkban is, amikor pszichéjéről és lelkéről, érzelmi és lelki életéről beszél.

William James méltó utódja, Rollo May a létezés alfájának és ómegájának életet-meghaladó felfedezője volt, nagylelkű mentor, szeretett spirituális tanító és ragyogó prózáiró – amerikai mester. Az *Archaikus Apolló-torzó* utolsó sorában Rilke azt sürgeti: „Változtasd meg élted!” Rollo soha nem volt *artiste manque* – örökké gyakorolta kreatív akaratának, daimónjának prométheuszi erejét, hogy megszülessen és folyamatosan újjászülessen. Bátorságának utolsó nagy lépéseként a „sebzett gyógyító” arra buzdította Robert Abzugot, hogy mutassa be Isten-szerű, Erősz által megsebzett életét teljes egészében, a chiaroscuro minden árnyalatával együtt. Amikor 1936-ban találkozott Otto Rankkal, Rollo May megérezte, hogy saját létezésével találkozik. Abzug hiteles életrajzának köszönhetően most már kiváltságos szemtanúi lehetünk annak, hogyan töltötte Rollo egyetlen szent és vad életét azzal, hogy elérje, hogy mindig elérje azt, hogy lelkének dadogása műalkotássá változik.

Dávid Patrícia fordítása

Felhasznált irodalom

Abzug, R. H. (2021). *Psyche and Soul in America: The Spiritual Odyssey of Rollo May*. Oxford University Press.

<https://doi.org/10.1093/oso/9780199754373.001.0001>

Becker, E. (1973). *The Denial of Death*. The Free Press.

Bilmes, R. (1978). Rollo May. In: R. S. Valle & M. King (Eds.), *Existential-Phenomenological Alternatives for Psychology* (54-60). Oxford University Press.

Diamond, S. (1996). *Anger, Madness, and the Daimonic*. SUNY Press.

Freud, S. (1916–1917). *Bevezetés a pszichoanalízisbe*. Ford. Hermann Imre. Gondolat, 1986.

- Hoffman, L.** (2019). *Existential Psychology East/West* (Revised ed.). University Professors Press.
- International Society for the Science of Existential Psychology** (2021). Retrieved September 1, 2021 from <https://www.issep.org/the-science-of-existential-psychology>
- Kaufman, S. B.** (2020). *Transcend: The New Science of Self-Actualization*. TarcherPerigee.
- Kramer, R.** (1996). Insight and Blindness: Visions of Rank. In: R. Kramer (Ed.), *A Psychology of Difference: The American Lectures* (3-47). Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691216379-004>
- Kramer, R.** (2019). *The Birth of Relationship Therapy: Carl Rogers Meets Otto Rank*. Psychoszocial Press. <https://doi.org/10.30820/9783837974690>
- Lieberman, E. J.** (1985). *Acts of Will: The Life and Work of Otto Rank*. Free Press.
- Lieberman, E. J. – Kramer, R.** (2012). *The Letters of Sigmund Freud and Otto Rank: Inside Psychoanalysis* (G. Richter, Trans.). Johns Hopkins University Press.
- May, R.** (1940). *The Springs of Creative Living: A study of Human Nature and God*. Abingdon-Cokesbury Press.
- May, R.** (1958). The origin and significance of the existential movement in psychology. In: R. May, E. Angel, & H. F. Ellenberger (Eds.), *Existence: A New Dimension in Psychiatry and Psychology* (3-36). Basic Books. <https://doi.org/10.1037/11321-001>
- May, R.** (1969). *Love and Will*. Norton.
- May, R.** (1975). *The Courage to Create*. Norton.
- May, R.** (1996). Foreword. In: Rank (Ed.), *A Psychology of Difference: The American Lectures* (xi–xii). Princeton University Press.
- Mendelowitz, E.** (2008). *Ethics and Lao Tzu: Intimations of Character*. University of the Rockies Press.
- Nabokov, V.** (1951). *Speak Memory: A Memoir*. Grosset & Dunlap.
- Nin, A.** (1966). *Diary (Vol. 1)*. Ed. G. Stuhlmann. Harcourt Brace Jovanovich.
- Rank, O.** (1929). *A születés traumája*. Ford. Frigyes Júlia. Budapest: Oriold és Társai, 2017.
- Rank, O.** (1932). *Art and Artist: Creative Urge and Personality Development* (C. F. Atkinson, Trans.). Knopf.
- Rank, O.** (1936a). *Will Therapy: An Analysis of the Therapeutic Process in Terms of Relationship* (J. Taft, Trans.). Knopf.
- Rank, O.** (1936b). *Truth and Reality: A Life History of the Human Will* (J. Taft, Trans.). Knopf.
- Rank, O.** (1941). *Beyond Psychology*. E. Hauser.

- Rank, O.** (1996). *A Psychology of Difference: The American Lectures*. Princeton University Press. <https://doi.org/10.1515/9780691216379>
- Schneider, K. J.** (2008). *Existential-Integrative Psychotherapy: Guideposts to the Core of Practice*. Routledge.
- Schneider, K. J.** (2009a). *Existential-Humanistic Therapy Over Time*. [DVD set and online article]. American Psychological Association. Retrieved September 1, 2021 from <https://www.apa.org/pubs/videos/4310867>
- Schneider, K. J.** (2009b). *Awakening to Awe: Personal Stories of Profound Transformation*. Jason Aronson.
- Schneider, K. J. – Krug, T.** (2017). *Existential-Humanistic Therapy* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000042-000>
- Schneider, K. J. – May, R.** (1995). *The Psychology of Existence: An Integrative, Clinical Perspective*. McGraw-Hill.
- Seligman, M.** (2021). Agency in Greco-Roman philosophy. *The Journal of Positive Psychology*, 16(1): 1-10. <https://doi.org/10.1080/17439760.2020.1832250>
- Shahar, G. – Schiller, M.** (2016). A conqueror by stealth: Introduction to the special issue on humanism, existentialism, and psychotherapy integration. *Journal of Psychotherapy Integration*, 26(1): 1-4. <https://doi.org/10.1037/int0000024>
- Solomon, S. – Greenberg, J. – Pyszczynski, T.** (2015). *The Worm at the Core: On the Role of Death in Life*. Random House.
- Wampold, B.** (2008). Existential–integrative therapy comes of age [Review of Existential–Integrative Psychotherapy: Guideposts to the Core of Practice]. *PsycCRITIQUES*, 53(6). <https://doi.org/10.1037/a0011070>
- Wampold, B. E. – Imel, Z. E.** (2015). *The Great Psychotherapy Debate: The Evidence for What Makes Psychotherapy Work* (2nd ed.). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203582015>

Marcelo D. Gomes

Projective Identification, Empathy, and the Analytic Work

Introduction

Projective identification was first introduced by British psychoanalyst Melanie Klein in 1946. Klein described projective identification as a response to paranoid-schizoid anxieties, whereby the patient projects internal states of mind onto the analyst. Through this process, the patient may feel a sense of control and detachment from their own feelings by attributing them to someone else – in this case, their analyst.

Projective identification has been one of the most important and, at the same time, most difficult concepts to explain since Melanie Klein (1946) first mentioned it in her text, “Notes on Some Schizoid Mechanisms.” She says: “Much of the hatred against parts of the self is now directed toward the mother. This leads to a particular form of identification which establishes the prototype of an aggressive object-relation. I suggest for these processes the term “projective identification’.” (102)

It is possible that Klein had not intentionally constructed the concept but that it appeared as other theoretical constructs of her theory were being developed and presented (Spillus, 2012, 8). Regardless of her intentions, formulating this concept is essential for psychoanalytic thinking and current clinical practice.

When projective identification surfaces, it raises new questions and expands perceptions about elements such as the making of the Self, psychological development, psychic functioning in early childhood, constructions, and dynamics of mental representations in adult life and relationships. Furthermore, it also reveals patients’ projective fantasies in the clinical setting and how they play an important role in the relationship between analyst and patient and the analytical interventions. During the analytic process, projective identification is discerned within the countertransference, thereby assuming a significant role in analytic interpretation. Despite the fact that it will not disappear, the patient and analyst can explore new meanings to the unconscious contents related to the projective fantasies.

From Intrapsychic Mechanism to a Form of Communication

What makes projective identification much more than just an Ego defense mechanism in response to the intensities of paranoid-schizoid anxieties, as Klein (1957) argues, is the fact that it carries the projections of the individual's inner world and places them in the dynamics of interrelational life. While functioning intra-psychically, it operates in relationships as the *modus operandi* of the individual's relational pattern with others (Grostein, 1981; Racker, 1968; Sandler, 1987). According to Thomas Ogden (1982, 2), people who become targets of projective identifications are provoked to react (feel, think, and act), since this works in the process of manipulation and instigates the target objects to respond inter-relationally. Unlike the projection defense mechanism, where [internal] contents are intolerable and therefore impossible to be integrated or recognized, they are projected onto external objects (Laplanche and Pontalis, 1967), thus not provoking any reaction on the part of these external objects that have become targets of projective fantasy.

Ogden (1982) provides an expansive definition that encompasses the multiple layers of meaning associated with this phenomenon. He defines it as “a primitive form of psychological functioning” in which a person unconsciously projects part of their mental content into another person or object and “experiences the other person as if he or she were having or possessed those aspects of themselves.” In essence, the individual is trying to transfer their innermost thoughts, feelings, and experiences onto someone else instead of acknowledging them within themselves.

For Ogden, by projecting their inner contents onto others, individuals can gain some sense of control over their fantasies. In this way, they can maintain distance from whatever it is that they are struggling with internally by pushing it onto someone else. In addition to providing a sense of control over these inner contents, projection also allows individuals to avoid experiencing any emotional discomfort associated with certain aspects of themselves. Ogden (1982) suggests the projective identification operates in a three-stage process: The first stage is perceived as the individual trying to project a part of the Self on the analyst. This movement can be better understood as a wish that needs to go away and, therefore, becomes a fantasy. In this case, it is a fantasy projected on the object. This movement is created as an unconscious mechanism to control inner contents. The second stage is a process of induction. The projective fantasy unfolds an emotional communication that is real and interactional with the object. The goal is to force the object to respond to the fantasy by behaving accordingly. It is important to mention that considering this second stage, projective identification can only exist where there is interpersonal interaction and emotional exchange. The third stage can be divided in two parts. The first part is getting the response from the object and the second part is when the individual who projects the fantasy internalizes the response.

An important aspect presented by Freud (1921) regarding emotional communication in interpersonal realities is the idea that every intimate relationship has, in a consolidated form, aversion and hostility. As an example, he cites marriage, friendships, and parent-child relationships (Freud, 1921, 46). When there is hostility

towards someone we love, says Freud, there is an affective ambivalence, but it does not deny love's existence. What Freud is describing in intimate relationships could be understood as projective identifications according to Ogden's three stages.

Going back to Klein's (1946) work, it is possible to consider that projective identification operates by purging certain parts of the Self to the external object. This purge weakens the Ego and makes it more difficult for the subject to separate themselves from the object. The root and form of the projective fantasies will be a consequence of what would be evacuated (Klein 1946). If bad parts of the Self are projected, persecutory, hostile, and aggressive states will appear, and if in the case of good parts of the Self projected, other more affectionate states like attachment and love will manifest.

Within this rationale, it is possible to explore that projective identification, in addition to representing the *modus operandi* of the individual's interrelational life, is also a regular and vital phenomenon in psychic development and interpersonal relationships, including the analyst-patient relationship. Moreover, it is an ambivalent psychic mechanism that reflects a primitive emotional interaction.

Bion's Perspective, Other Intersections, and the Place of Empathy

The expansion of the concept of projective identification was elaborated by Bion (1962), where it is seen in the field of intersubjectivity thinking and as a primary component in the processes of emotional communication:

“Bion described a theoretical system of projective and introjective identification through which the child comes to terms with painful experiences. Bion starts with the premise that the child's painful experiences cannot be thought about, contained in an immature mind, and so must be evacuated or projected into a parent or caretaking other who would be able to contain these painful experiences. Bion elaborates Klein's (Bion 1962, as cited in Ogden 1992) concept of projective identification, making it an explicit two-person, intersubjective process in which the parent, or later a therapist, can accept, contain, and affectively and symbolically elaborate the child's anxiety filled projections. Bion refers to this process of affective and symbolic elaboration of experience as alpha function, reverie, and dreaming.” (Howell and Itzkowitz, 2011, 110)

From Bion's perspective, projective identification should be placed alongside other psychic dynamics and serve a more expanded function in the analytic field (Cevitarese and Ferro 2015). As argued by Abel-Hirsch (2016), “Bion had observed the different effect that projective identification for the purpose of communication can have, as opposed to projective identification for the purpose of evacuation” (215–225). Therefore, it should not be seen simply as an intrapsychic phenomenon related to the Ego's defenses but also clinically perceived as a phenomenon in the patient's feelings, emotional communication, thoughts, and behaviors (Ogden, 1982).

Projective identifications represent the individual's profound attempts to resolve pathologically structured conflicts. They are internal conflicts arising from disturbances in making the Self during pre-verbal infancy with the significant others. These attempts are manifested in the analytical relationship and need to be seen and recognized by the analyst. Empathy must be situated in the context of unconscious communications of the analytic relationship.

Before exploring the role of empathy in the psychoanalytic experience, it is important to first understand what empathy actually is. According to *The Merriam-Webster Dictionary* (2013), empathy is defined as “the action of understanding, being aware of, being sensitive to, and vicariously experiencing the feelings, thoughts, and experience of another without having the feelings, thoughts or experience fully communicated in an objectively explicit manner” (160). In other words, it is a feeling or emotion that one person can share with another person without actually experiencing what they are going through directly themselves.

According to Widlöcher (1993), among all the definitions of empathy in psychoanalytic literature, the central aspect is the understanding of unconscious processes (11). This understanding, which is not of the order of cognition but of intuition, permeates intersubjective spaces of transference and essentially of countertransference. In the analytic process, it is impossible for the psychoanalyst to understand without feeling and intuition. Kohut, a theorist of self-psychology, stated that empathy is the “capacity to think and feel oneself into the inner life of another person” (Kohut 1984, 82). This alludes, first, to the patient's emotional and unconscious communication in the analytic relationship and, second, to the analyst's analytic capability of identifying and recognizing it. Therefore, empathy cannot be viewed as an intervention in psychoanalytic treatment but as an analytic mode of listening and understanding.

The empathic ability leads us to the central aspect of the analytic experience: the analyst-patient relationship. In other words, the central movement of the analysis is not the interpretation but the relationship, as we are referring to a talking cure and not a cure through interpretation, where communication takes place. Talking is evidently needed for free association dynamics and starts the journey of recognizing mental representations associated with the way the patient's inner world functions. When the patient talks about thoughts and feelings with the analyst, the patient opens the channel to transform represented content into insights of how and why one feels the way one does, which can provide analytic elements to form narratives. Analytic narratives are formed in the consulting room from a talking point about feelings, thoughts, dreams, and ideas. However, the unconscious communication field, its emotional components, and how they manifest in projective fantasies toward the analyst are more important. To communicate on this level, it is necessary for the analyst to emphatically work with the patient from talking to narrative and from narrative to representation in the unconscious communication and in the analytic relationship.

In the case of projective identifications, the analyst becomes the receiver of the patient's unconscious fantasies, and he starts to co-relate according to them. From then

on, the analyst's listening needs to be refined and to serve as a "coagulating"¹ intuition. That is, it needs to be transformed from a fluid quilt of unconscious content permeated in transference and countertransference into a thinking form. This process is where the interpretive processes and clinical intervention take place.

It is in this space that the analyst can develop his empathic capacity and can understand the patient. This understanding needs to be rooted in empathy so that it does not become a theoretical interpretative action but the exercise of free-floating attention from what Bion claimed to be the analyst's role as listening without memory or desire (Bion, 1967). It is a listening state that is not based on the ability to theorize or conceptualize what is happening in the analytical setting but on recognizing the other at the intersection of two subjectivities.

Moreover, this listening state invites the analyst to have new ideas and creates space for new meaning. The process of new ideas and new meanings cannot happen when the analytic couple is thinking of the past. It must be a here-and-now exercise of thinking. In this sense, every session is a first session – a new opportunity to create something, an artistic couple that is seeking creativity rather than reason, a crafting process where each sessions reflects a new project with new forms and different colors. This crafting process occurs as the mother-infant relationship.

"Bion believed that the 'mechanism' for thinking developed in infants to cope with a "thought" that was already present in the emotional matrix of their experience – in their discomfort, for example, physical or emotional. In a sense, the mother first thinks the thought – 'hunger,' for instance – for her baby, but gradually the baby must develop the capacity to think such thoughts for him- or herself. This is a fundamental pattern of human interaction and development that can be repeated later in the experience of analysis: a patient comes into analysis precisely because of 'thoughts' which they may have been encountering in the form of symptoms, emotional states or habits, but cannot access as thoughts." (Simpson and French, 2006, 248)

This intersection, rooted in empathy, can be broadly understood as an encounter. This encounter does not occur from the observation and analysis of the patient's psychic states, nor is it located in the analyst's knowledge dimension. It is an encounter that is born from the abandonment of logic or theoretical understanding of intrapsychic dynamics and, at the same time, from the emergence of the relationship or, more specifically, the analytical relationship.

This encounter, which is referred to here from the unconscious communications realm of both patient and analyst and described from different perspectives, can be better understood from Ferro and Bezoari's (1990) insights: "Only at this moment it is possible to discriminate and redistribute what had been confused by the crossing of projective identifications and each member of the pair can better individualize their inner aspects activated in the relationship with the other." (855)

¹ Coagulating is used here as an analogy to the process of blood clotting, where the blood loses its fluidity and becomes an almost solid form.

Traces and forms of unconscious fantasies are connected in an integrating process developed by the analyst, concretely formed through their holding capability (Winnicott, 1960).

Long helps us understand that the empathetic analyst-patient encounter operates from timeless, unconscious dynamics. An encounter that is not static but moves in the analytic relationship and by unconscious communications, with the analyst as guardian of the process and the setting. This provides new opportunities for analysis where the objective is not to make unconscious contents conscious but to play with the patient so that they find new meanings (Winnicott, 1971a). Within the perspective presented so far, other theoretical components as intersubjectivity in the analytical relationship and the representational aspect of unconscious reality, should be added to the discussion. They would help to expand our concept of analytic experience and our clinical practice in the contemporary context. These components would invariably lead us to better understand the dynamics and, consequently, possible interpretations of projective identifications in the analytic process.

Before we can fully understand how intersubjectivity and representation plays out in analysis, we must discuss Freud's (1981) theory of representation based on the text *On Aphasia*. Although forgotten by many in the field, this text reflects one of the most important components of Freud's theory and, therefore, one of the basic concepts for the psychoanalytic process in its praxis. From the theory of representation, we can trace all the thoughts of metapsychology in Freud's work and can understand the resonance of symbolic meanings between the conscious and unconscious, which is an indispensable aspect of analytic work (Levine, 2022).

The idea of the unconscious with represented and non-represented parts can be better understood by the image of a partially assembled jigsaw puzzle with hundreds of pieces waiting to be put together. The fitted pieces are the mental states represented and which, in the case of an analytical function, can be consciously thought and verbalized. These have images, contours, and feelings. The pile of pieces can be referred to as unrepresented mental states, or unconscious contents that go beyond the neurotic parts of the psyche. These fragmented contents will not always be symbolized and transformed into represented contents. These are pieces that are difficult to connect and that may not find their place when assembling the puzzle. In this sense, when dealing with the analytic situation, analyst and patient will always be working with connectable parts of the unconscious, represented states and non-connectable or difficult-to-connect parts.

One of the most important statements to be made about representations in the field of psychoanalytic work is that it is impossible to explore the unconscious contents represented without recognizing subjectivity and inter-subjectivity in the case of the analytic couple. This is due to the reconstructive nature of representational formations. They that have mnemonic traits arising from lived experiences that become part of a process where unconscious contents find form. In light of this perspective, it would be appropriate to state that representations are not copies of the external world but rather a product of transformations in this path of reorganization and symbolic production (Levine, 2022).

This representational functionality is symbolic, reconstructive, and mandatory for the individual's psychic survival. Jean-Claude Rolland (1998) asserted the existence of what he called the "compulsion to represent." Psychic dynamics are governed by this need to represent what could easily be perceived as the central mechanism of mental dynamics, where complex elements produced by mnemonic traces that arise from life experiences are reconstructed in symbols, and meanings are found. Bion referred to the psychic apparatus as an important component in the attempt to adapt against the terrible tensions of existence (Levine, 2022).

Based on this brief argument about the theory of representations in Freud (1891), we will return to the issue of projective identifications, taking as an initial element what was stated by Ogden: "The recipient is pressured to think, feel, and behave in a manner congruent with the ejected feelings and the Self- and object-representations embodied in the projective fantasy" (Ogden, 1982). Because the psyche is governed by the pressure to form representations and connect them to affection and the possibility that they can be verbalized, the analyst must recognize their indispensable role in the primitive emotional communication of the patient, accept this projective fantasy, and then via countertransference, build the possibilities of interpretation (Levine, 2022).

It is evident that in accepting these fantasies, with the analyst as the target of the patient's projective identifications, the countertransference experience will become intense. It will demand a particular management capability from the analyst to make countertransference an avenue to acknowledge unconscious communications, engage in analytic relationship, and offer appropriate interventions. The challenges found in the analytic management process could be better understood by what Bion called negative capability, a psychoanalytic concept developed from the poetic writings of John Keats:

"I had not a dispute but a disquisition with John Dilke on various subjects; several things dove-tailed in my mind, and at once it struck me what quality went to form a Man of Achievement, especially in Literature, and which Shakespeare possessed so enormously. I mean Negative Capability, that is, when a man is capable of being in uncertainties, mysteries, doubts, without any irritable reaching after fact and reason." (Keats, 1899, 277)

Bearing the unknown and the disorganized and tolerating the anguish of the uncertain are necessary ingredients for dealing with projective identifications in the analytic process.

The idea of bearing the unknown and dealing with the non-tolerable contents presupposes a dimension that often goes beyond what can be verbalized or cognitively understood. In the case of the analytic relationship, it is a state of disintegration of the patient's and the analyst's individual subjectivity. It is in this movement of disintegration of individual subjectivities that the necessary unconscious communication for the analytic *condicio* exist. *Condīcō*, from Latin derivation meaning "I agree upon, promise; fix" (from *con*, "with" plus *dīcō*, "I say, speak") ("Definition of *Condico*").

This agreement has explicit rules about session time, use of the couch, sessions' frequency, and other components of the analytic contract. However, it is a mistake to think that the analyst does not establish an unconscious agreement with the patient and that this agreement will deal with primitive, symbolic, and non-verbal communication channels. It is within this unconscious *condicio*, a space of agreements that are not always voluntary but necessary, that projective identification appears. It is a form of pre-verbal communication that does not fit within the verbalizing confines of language. The Brazilian poet Mario Quintana suggests what the modes of this pre-verbal communication would be grounded on: "Soul is that thing that asks us if soul exists," (Quintana, 1983, 315).

One of the meanings of the origin of the word soul is: *anemos*, from Greek, which can be understood as the central space of our internal world, or the matrix of thinking. In this sense, the dynamic of projective fantasies as primitive, non-verbal communication is the attempt in analysis to bring unconscious contents to somehow express and resolve conflicts of the inner world. These attempts invite the analyst to act in this internal projective enactment.

Four Basic Patterns of Projective Identification

According to Cashdan (1998), there are four common patterns of projective identification: dependency, power, sexuality, and ingratiation. Regarding the dependency pattern, patients with this projective identification will have a strong sense of insufficiency permeated in their discourse, pointing to their difficulty in dealing with anything that creates anguish.

The initial observation of dependency fantasies in the patient's narrative can initially make us believe that they are just asking for help. However, it is necessary to recognize the maladaptive character of projective identifications, which, in this case, point to the idea that the patient pathologically fantasizes that they need others to survive. Expressions contained in the patient's narrative connected to this pattern of projective fantasy will transform a sense of insufficiency into invitations to the analyst to offer solutions. This pattern will have appeals for help, causing the analyst to feel that he is being placed in a position of the patient's savior – a sense of messianic role. What is perceived in this type of projective identification is the idea that the person is expecting to have the world fragmented and destroyed and the only way to prevent this is by projecting the fantasy that provokes the object to become a patronizing figure. These intolerable fantasies are the result of object relations failures rooted in a mothering relationship that could not achieve the status of a good enough mother (Winnicott, 1971b).

In the case of projective identification of power, the metacommunication behind the patient's narrative denotes a form of controlling fantasy. According to Cashdan (1998), this is connected to object failures in childhood related to acceptance and kindness. Projective identifications of power are characterized by inducing the analyst to a feeling of incapacity or incompetence. When verbalized, the representations

embedded in these types of fantasy bring components of command and imposition as if the analyst were obligated to follow the patient's orders or demands. Metacommunication, in this case, points to a feeling that the analyst would not achieve any success without the patient. Object relations failures in early childhood, such as significant others not being able to provide "good enough care," are among the causes of this interpersonal pattern of projective identifications of power.

Regarding projective identifications of sexuality, eroticization is a dominant part of fantasy and will focus on the need to be in a satisfying and passionate relationship. This interpersonal pathological pattern is rooted in childhood object failures where significant others offered a kind of mothering that valued the child only within a specific aspect. The central idea of this object relations failure is centered on the idea that the child is only accepted or desired by their significant others when behaving as expected. This relational flaw is responsible for this erotic game that tries to induce the analyst to respond to this eroticization by the analysand.

Finally, a fourth pattern of projecting fantasies as a form of primitive emotional communication in the analytic relationship is the projective identification of ingratiation (Bion, 1962). The object of this projective model is to prompt the analyst to recognize the effort or dedication of the analysand in the process. When in the narrative, these projective fantasies point to metacommunications that signal the idea that the patient is permanently renouncing things in favor of others, or this case, in favor of the analyst. It is a type of speech that carries the connotations of self-sacrifice (Cashdan, 1998).

Projective identification is a psychodynamic concept that has been around since the 1940s. Since its initial formulation by Melanie Klein in 1945–1946, this concept has been further explored and refined by numerous contemporary theorists who have sought to better understand how it works in psychic functioning and how it can be understood in the analytic process.

Since Klein's initial formulation, the concept of projective identification has been refined and expanded upon by numerous contemporary theorists such as Bion, Winnicott, Laing, Ogden, and others. For example, Winnicott (1971b) argued that there are two distinct forms of projective identification: primary and secondary. Primary projective identification occurs when an individual projects their inner experiences onto another person without any conscious awareness or intent. Secondary projective identification occurs when an individual is aware of the projection but still feels compelled to act out what has been projected onto them by the other person.

Besides Winnicott, there are other theorists who developed important concepts regarding projective identification. However, it would take more extensive work to discuss them. The table below will explore four conceptualizations of projective identifications and how they can be described in a pedagogical frame. The intention of this reference is not to summarize or define what each theorist proposed but to connect fundamental notions of each one's theoretical construct. Therefore, the elements that follow represent general traces of four different perspectives on projective identification.

Projective identification according to four different perspectives:

Melanie Klein	Defense mechanism	Evacuation	Response to paranoid-schizoid anxieties
Wilfred Bion	Pre-verbal emotional language	Communication	Effort to communicate beyond verbalization
Thomas Ogden	Primitive psychological functioning	Controlling of inner contents	Three stages of processing: projecting, inducing, internalizing
Sheldon Cashdan	Relational patterns	Interpersonal emotional interaction	Operates in four main categories: dependency, control, sexuality, and ingratiation

The chart above does not reveal disagreements on the concept of projective identification, but an expansion of how this intrapsychic phenomenon happens. Considering the four theorists presented, it is possible to perceive at least three central movements in the development of this concept.

The first movement is the perspective that projective identification is a primitive communication channel for all individuals and that in this sense, considering the infant's pre-verbal childhood, it is a communication structured in emotional interactions and not in verbal language. This first movement points to a reinterpretation of aggression. In other words, in certain cases, aggression may not necessarily be related to a fantasy of destroying the object but an attempt to communicate with it. It would come into play, considering the impossibility of the subject to communicate verbally or even to establish symbolic constructs that can be transformed into a narrative.

The second movement is the idea that projective identification does not operate only as a defense mechanism of the Ego against internal anxieties, but as an expansive fantasy where subject and object are tangled not only in the psychological functioning of the fantasy but also in the field of emotional interaction. It is the idea that above all, projective identification constitutes a relational pattern and, therefore, it goes beyond the dimension of the analytic relationship. They are emotional-relational patterns that operate to correct disturbances originating in the construction of the Self during childhood.

The third movement is captured by a pattern of failures connected to relationships with significant others. The third movement is important because it configures the way in which projective identification will appear. In other words, projective identification should be seen not only as a response to internal anxieties but as components created for a relational survival fundamentally permeated by deficiencies in object connections with the figures who played parental roles in the subject's childhood.

Conclusion

Finally, newer theories have expanded important concepts connected to projective identification and have included different aspects related to psychic function and analytic process. These expansions provide an amplified framework for understanding internal representations of objects and how the mind deals with them through represented and unrepresented states. In this sense, different perspectives and new conceptualizations of psychoanalytic thinking help us better understand the setting, the analytic relationship and, more importantly, the psychoanalytic process and its outcome.

Psychoanalysis is an ever-evolving field that has seen tremendous growth over the past few decades. The expanding concepts within psychoanalysis have allowed us to gain greater insight into the complexities of human psychic, providing new perspectives on how we deal with analytic experiences.

References

- Abel-Hirsch, Nicola** (2016). Bion, Alpha-Function and the Unconscious Mind. *British Journal of Psychotherapy*, 32(2): 215–225. <https://doi.org/10.1111/bjp.12213>
- Bezoari, Michele – Ferro, Antonino** (1990). Elementos de un modelo del campo analítico: los agregados Funcionales [Elements of a model of the analytic field: the aggregates functional]. *Revista de Psicoanálisis*, 47(56): 847–861.
- Bion, Wilfred R.** (1962). *Learning from Experience*. New York: Basic Books.
- Bion, Wilfred R.** (1967). Notes on Memory and Desire. *The Psychoanalytic Forum*, 2(3): 272–280.
- Bion, Wilfred R.** (1970). *Attention and Interpretation*. London: Tavistock Publications.
- Bollas, Christopher** (1987). *The Shadow of the Object: Psychoanalysis of the Unthought Known*. London: Free Association Books.
- Cashdan, Sheldon** (1998). *Object Relations Therapy: Using Relationship*. New York: W.W. Norton.
- Civitarese, Giuseppe – Ferro, Antonino** (2015). *The Analytic Field and its Transformations*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429481048>
- Definition of *Condico***. Accessed February 21, 2023. <https://latinlexicon.org/definicion.php?p1=2012509&p2=c>
- Freud, Sigmund** (1891). *On Aphasia: A Critical Study*. Transl. E. Stengel. New York: International Universities Press, 1953.

- Freud, Sigmund** (1915). The Unconscious. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 14. (166–204). Edited by James Strachey. London: Hogarth Press.
- Freud, Sigmund** (1921). Group Psychology and the Analysis of the Ego. In: *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, vol. 18. (65-144). Edited by James Strachey. London: Hogarth Press.
- Green, André** (1975). The Analyst, Symbolization and Absence in the Analytic Setting (On Changes in Analytic Practice and Analytic Experience). *International Journal of Psychoanalysis*, 56(1): 1–22.
- Grotstein, James** (1981). *Splitting and Projective Identification*. New York: Jason Aronson.
- Heimann, Paula** (1950). On Countertransference. *International Journal of Psychoanalysis*, 31: 81–84.
- Howell, Elizabeth – Itzkowitz, Sheldon** (2011). *The Dissociative Mind in Psychoanalysis. Understanding and Working with Trauma*. Abingdon: Routledge.
- Keats, John** (1899). *The Complete Poetical Works and Letters of John Keats, Cambridge Edition*. Boston, MA: Houghton, Mifflin and Company.
- Klein, Melanie** (1946). Notes on some schizoid mechanisms. *International Journal of Psychoanalysis*, 27: 99–110.
- Kohut, Heinz** (1984). *How Does Analysis Cure?* Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Laplanche, Jean – Pontalis, Jean-Bertrand** (1973). *The Language of Psycho-Analysis*. New York: W.W. Norton & Company.
- Levine, Howard B.** (2022). *Affect, Representation and Language: Between the Silence and the Cry*. New York: Routledge.
- Long, Carol** (2011). Transitioning racialized spaces. *Psychoanalysis Culture & Society*, 16: 49–70. <https://doi.org/10.1057/pcs.2010.39>
- Merriam-Webster** (2013). *Webster's New World Compact Desk Dictionary and Style Guide*. 2nd ed. Boston, MA: Houghton Mifflin Harcourt.
- Ogden, Thomas** (1982). *Projective Identification and Psychotherapeutic Technique*. New York: Jason Aronson.
- Ogden, Thomas** (1994). *Subjects of Analysis*. New York: Jason Aronson.
- Ogden, Thomas** (1985). On Potential Space. *International Journal of Psychoanalysis*, 66(2): 129–141.
- Quintana, Mario** (1983). *Caderna H*. Rio de Janeiro: Editora Globo.
- Racker, Heinrich** (1968). *Transference and Countertransference*. New York: International Universities Press.
- Rolland, Jean-Claude** (1998). *Guérir Du Mal D'Aimer* [Heal from the Pain of Loving]. Paris: Gallimard.

- Sandler, Joseph** (ed.) (1987). *Projection, Identification, Projective Identification*. Madison, CT: International Universities Press.
- Simpson, Peter – French, Robert** (2006). Negative Capability and the Capacity to Think in the Present Moment. *Leadership*, 2(2): 245–255.
- Spillius, Elizabeth** (2012). A Brief Review of Projective Identification in American Psychoanalytic Literature. In: Elizabeth Spillius, Edna O’Shaughnessy (eds.), *Projective Identification: The Fate of a Concept* (245–263). New York: Routledge.
- Widlöcher, Daniel** (1993). When the Words Are Missing – A Cognitive Analysis of Silence in Psychoanalysis. *International Journal of Psychotherapy*, 12: 509–528.
- Winnicott, Donald W.** (1971a). *Playing and Reality*. New York: Brunner–Routledge.
- Winnicott, Donald W.** 1971b. The Use of an Object and Relating through Identifications. In: *The Collected Works of D.W. Winnicott: Volume 8 1967–1968* (355–364). Edited by Lesley Caldwell and Helen Taylor Robinson. Oxford Academic.

Horváth Lajos

Újraéledt trauma és visszafantáziálás a retroaktivitás fenomenológiájának tükrében*

Bevezetés

A pszichoanalízis terápiás eljárásaként, a fenomenológia pedig ismeretelméleti projektumként határozza meg önmagát. A pszichoanalízis a tudattalan irányába nyit kapukat, a fenomenológia a konkrét tapasztalat szerkezetének és működésének vizsgálatára vállalkozik (Marosán, 2017, 12). Fenomenológiai szempontból a pszichoanalízis naturalista előfeltevésekkel terhelt, a fenomenológia viszont idegenkedik a psziché topográfiai és strukturális modelljeitől. A diszciplináris távolságok és módszertani ellentétek ellenére mindkét irányzat a szubjektív tapasztalati mező elemzésére törekszik. A fenomenológia folytonosságot feltételez a tudat és tudattalan között, melyek ugyanazon tapasztalati mező absztrakt végpontjaiként is tekinthetők (Sajó, 2009, 67). Husserl különböző fenomenológiai tudattalan-koncepciókat dolgozott ki, sőt a kései Husserl egy olyan filozófiai keretet kínál, amely integrálhatja a freudi és jungi pszichoanalízis bizonyos elemeit, mint például az elfojtás, háritás és ellenállás (Marosán, 2021, 84). A fenomenológia nemcsak a párbeszéd lehetőségét keresi, hanem új irányzatokat is megalapozott. Sartre egzisztenciális-pszichoanalízise vagy Merleau-Ponty test-fenomenológiája kritikusan viszonyult a freudi tudattalanhoz és a pszichoanalízis új olvasatait nyújtották (Sartre, 2006; Merleau-Ponty, 2006, 2012).

A kritikai pozíciót erősíti Olay, aki szerint Freud két egymással összeegyeztethetetlen leírást alkalmaz a vágyteljesítés és a szublimáció alanyának meghatározása közben a nélkül, hogy a személyfogalom körül kibontakozó gazdag filozófiai hagyományt egyáltalán figyelembe venné (Olay, 2018, 64). Hárs pedig a tudattalan tudatosításával szemben fogalmaz meg kétségeket: a tudattalan és a tudat tartalmi képtelenek dialógusba lépni egymással. Heller Ágnes nyomán hangsúlyozza, hogy a tudattalannak önálló tartalmi és kifejezésformái vannak, az a mód ahogy a

* A tanulmány a Bolyai János Kutatási Ösztöndíj (BO/00189/21/2) és az NKFIH K 138745 számú projekt támogatásával készült.

tudattalan saját anyagát rendezni megközelíthetetlen a tudat számára. Ha beszélhetünk egyáltalán párbeszédéről a tudat és tudattalan között az mindig konfliktust von magával. Hárs szerint talán a *biszociáció* esetén zajlik valódi kommunikáció a tudat és tudattalan között (Hárs, 2018, 83).¹

A kritikai megfontolások mellett számos harmonizáló törekvést is találhatunk. Például Ullmann Ricoeurrel (1970) szemben amellett érvelt, hogy Freud nem pusztán közvetít a fiziológiai-dinamikai és a hermeneutikai-értelmezői leírások között, hanem a pszichoanalízis egy harmadik beszédmódot vagy regisztert „fedez fel” (Ullmann, 2016a, 17.; Ullmann, 2016b, 155).² A harmonizáló kísérletek ellenére az elfojtás és az elfojtott tudattalan nehezen integrálható fenomenológiai modellekbe. Smith (2010) és Kozyreva (2017) amellett érvelnek, hogy az asszociáció és a passzív szintézisek fenomenológiája megmagyarázhatja az elfojtást és az elfojtott visszatérését is. Husserl esetében azonban, mint ahogy azt Tengelyi hangsúlyozza, az elfojtás inkább félretolás, azaz értelemkezdemények peremre szorítása és nem inkompatibilis képzetek belső cenzúrázása.³ Ettől eltekintve Tengelyi is úgy gondolja, hogy az *értelemképződés* folyamatának vizsgálata összekapcsolja a fenomenológiát a pszichoanalízissel (Tengelyi, 2007, 25).

A husserli fenomenológiai tudattalan horizont jelleggel bír és az alakészlelés lehetőségfeltételeit és törvényeit biztosítja. Ezzel szemben a freudi elfojtás a lélek rétegzett felépítésére utal. Ebből a szempontból a legradikálisabbnak Thalia Welsh kísérlete tűnik, aki szerint a fenomenológia csak akkor tudja integrálni a freudi elfojtást, ha a fenomenológiai tudattalanba beiktatjuk a közeli és távoli retenciókon túl az „elfojtott” retenciókat is (Welsh, 2012). Merleau-Ponty *Az észlelés fenomenológiájának* bevezetésében megemlíti, hogy Balzac, Proust, Valéry vagy Cézanne művei alapján úgy tűnik, hogy a fenomenológia már azelőtt mozgalom volt mielőtt doktrínává vagy rendszerré kristályosodott volna (Merleau-Ponty, 2012, 22). Freud a naturalizmusa és szcientizmusa miatt azonban nehezebben illeszthető be ebbe a sorba.⁴ Eugen Fink a pszichoanalízist a „mitikus” teóriái (libidó, hajtóerők, ösztönök) és a tudat kérdésének elhanyagolása miatt kritizálta (vö. Husserl, 1998, 197-199).

A dinamikus tudattalan és az elfojtás megnehezítik a harmonizáló kísérletek dolgát. De mi a helyzet az idő, emlékezet és trauma vizsgálataival? Hogyan reprodukálható a múlt a jelenben? Hogyan keletkezik az idegentapasztalat az énben? Hogyan jönnek létre félretolt vagy akár elfojtott értelemkezdemények? Ezek olyan genetikus fenomenológiai kérdéskörök, amelyekhez adalékokat és kiegészítéseket

¹ A „biszociáció” egy tudattalan lelki működés, amely egymástól független gondolati elemek összekapcsolását jelenti (Hárs, 2018, 84).

² Ricoeur úgy véli, hogy a freudi pszichoanalízis lényege az archeológia, amely többjelentésű fogalom: egyrészt gondolhatunk a múltbéli emléknymok rekonstrukciójára, másrészt a tudattalan és az Id fogalmai azt sugallják Ricoeurnek, hogy a pszichoanalízis egy mozgás a reprezentálhatatlan, tisztán ösztönszerű formációk irányába. A pszichoanalízis – állítja Ricoeur – arról szeretne tudást nyerni, ami a reprezentációban nem válik képzetté. Ami pedig affektusokban reprezentálódik, de nem szimbolizálható az az önmagában vett vágy (Ricoeur, 1970, 453).

³ Husserl az elfojtást úgy értelmezi, hogy egy erősebb affekció elfedi a gyengébbet, de az elfojtott/elfedett affekció újra utat találhat a tudatos figyelem irányába (Husserl, 2001, 518; vö. Kozyreva, 2017, 169). A tudat a felszín alá nyom bizonyos élményeket, de ezek szinte „törekednek”, hogy felszínre bukkanjanak és így feszültséget hoznak létre a tudat rétegeiben (Marosán, 2021, 78).

⁴ A naturalizmus, szcientizmus és romantika hatástörténetével kapcsolatban lásd Ffytche, 2012; Szummer, 2014.

találhatunk a pszichoanalízisben.⁵ Ebben a tanulmányban a múlt utólagos képződésének két rivális modelljét szeretném vizsgálni és összevetni a retroaktív ébresztés fenomenológiájával. Az első részben röviden összefoglalom a retroaktivitás fenomenológiáját és az affektív erőközlés husserli koncepcióját. A második rész Freud korai elképzeléseit elemzi, amelyekből az újraéledt vagy felébredt trauma képe rajzolódik ki. A harmadik részben Jung koncepcióját vizsgálom, amelyet A *Farkasember* esettanulmány körül kibontakozó vitával is illusztrálok. A freudi utólagosság (*Nachträglichkeit*) és a jungi visszafantáziálás (*Zurückphantasieren*) egyaránt a pszichés energia szerepét hangsúlyozza a traumatikus múlt konstrukciójában.⁶ Husserl esetében is találkozunk egyfajta – Ullmann kifejezésével élve – „affektív erőközléssel” a múlt reprodukciója esetében.⁷ A tanulmányban megvizsgálom ezeket az „energetikai” metaforákat és végül arra a kérdésre keresek választ, hogy a retroaktivitás fenomenológiai tézise vajon képes-e kiegyensúlyozni a Freud és Jung között feszülő ellentéteket?

Természetesen nem szabad figyelmen kívül hagyni a fenomenológia kifogásait a naturalista előfeltevésekkel szemben, de az asszociáció és a múlt rekonstrukciójának problémái talán átfogó keretet nyújthatnak az összehasonlító elemzéshez. Mindhárom szerző esetén közös mozzanat, hogy spekulatív módon magyarázzák meg azt a különös jelenséget, amikor egy emlék, vagy emlékszerű fantázia az észleléshez hasonló affektív erőre/energiára tesz szert és akár traumatikus sokkot is okoz. Ricoeurrel szólva közös mozzanat az erő és energia nyelve, amely Freud és Jung esetén a pszichikus energia, a libidó naturalisztikus előfeltevésével párosul. A múlt retroaktív konstitúcióját az affektivitás és az értelemképződés egymással szorosan összekapcsolódó – konstitutív viszonyban lévő – tengelyei mentán vizsgálhatjuk. Husserl, Freud és Jung egyaránt segítségünkre lehet a változás és értelem-többlet keletkezésének vizsgálatában.⁸

Retroaktív ébresztés és affektív erőközlés

A tapasztalat fenomenológiai leírása elválaszthatatlan az időelemzésektől, hiszen a tudat tárgy-konstituáló aktivitása is egy időbeli folyamat. Az idő vizsgálata pedig

⁵ A jelenben képződő múlt, vagy fenomenológiai nyelven fogalmazva egy olyan múlt felbukkanása, amely soha nem volt jelen szintén kijelölhet egy metszéspontot a fenomenológia és a pszichoanalízis között (Pintér, 2014; Groarke, 2021). A genetikus fenomenológia az értelem keletkezésének és önszerveződésének kutatása, melynek eredményeképpen a tudat háta mögött zajló passzív konstitúciós folyamatokat tárja fel Husserl (részletesebben lásd Marosán, 2021, 20-21).

⁶ A freudi „*Nachträglichkeit*” (angol fordításban „*afterwardsness*”) magyarítása tekintetében az egyik anonim lektor javaslatának megfelelően az újraéledt, felébredt, vagy retroaktív trauma kifejezéseket szeretném kiemelni. A hazai szakirodalomban elterjedt még a „halasztott cselekvés” és a „visszaható trauma” meghatározás is (Bánfalvi, 2015; Pintér, 2014). Bókay „építő-bontó narratívaként” határozza meg az utólagosság értelmét, amely egyfajta körkörösséget implikál. A retroaktív traumában egyesülnek a visszafelé és előre felé ható történeti mozzanatok: „a jelen idejű esemény visszamenőlegesen létrehoz valamit, de ez a jelenből létrehozott múltbeli esemény valamilyen értelemben okként is szerepel...” (Bókay, 2020, 51). Lásd még a 11. lábjegyzetet.

⁷ Ullmann, 2010, 283.

⁸ Ullmann úgy határozza meg a retroaktivitást, mint amely a változás tapasztalatába enged betekintést. A retroaktivitás egyszerre mindennapi jelenség és egy eszköz, amellyel az újdonság keletkezésének fenomenológiájába nyerhetünk bepillantást (Ullmann, 2010, 278).

szorosan összefügg a rövidtávú és hosszútávú emlékezet (retenció és visszaemlékezés) fenomenológiai elemzésével. Husserl az 1905-ös időelőadások 25. paragrafusában azt állítja, hogy a visszaemlékezés kettős intencionalitással rendelkezik. A tudatélet eredendően folyamszerű és nem csupán intencionális állapotok láncszemeinek egymáshoz illesztéséből áll. A múltbéli állapotok nem egyszer és mindenkorra rögzített intenciók, hanem minden új tapasztalat visszahat a régre. A protenciók révén a tudat mindig előre vetül a jövőbe, és ha egy intenció betöltődött, meghatározást nyert, akkor az átszínezi a reprodukciót – a felidézett múltat. Ahogy az észlelt tárgyak egy változó észlelési horizontban foglalnak helyet, úgy a reprodukált időtárgyak „időháttéré” is megváltozhat. Tehát egy észlelt tárgy térbeli háttérbe, időtárgyként felfogva pedig „időháttérbe” illeszkedik. Ezek a horizontok viszont nem egyszer és mindenkorra rögzítettek, hanem folyamatosan változnak, mint a mozgó vonat ablakából látható hegyek és völgyek. Az idő múlásának alapvető strukturális eleme, hogy a múlt vagy egy múltbéli helyzet új színben tűnik fel. A múlt retroaktív konstitúciójával állunk itt szemben, amelyet Husserl az időelőadásokban egy „a priori szükségszerű visszahatásnak” vagy az intenciók láncán végighaladó „visszaható erőnek” tekintett (Husserl, 2002, 68).

Husserl ezt a visszaható erőt bővebben tárgyalja a passzív szintézisekre vonatkozó elemzésekben (Husserl, 2001). Kozyreva szerint a visszaemlékezés egyfajta „affektív-retroaktív ébresztés”, hiszen a múltbéli intenciók (emlékek) affektív megerősítésben részesülnek az affektivitásban gazdag impresszionális szférának köszönhetően (Kozyreva, 2017, 131). Az effektivitás az érdeklődés felkeltésének folyamatára utal: valami kiemelkedik a látóterünkből (*Reiz*) és ingerli a tudatos figyelmet. De nem csak egy szembetűnő *Gestalt*, hanem egy felbukkanó múltbéli emlék is kiválthatja az affektív érdeklődést (Husserl, 2001, 196; Summa, 2014, 299). További fontos eleme a husserli affektivitás-koncepciónak, hogy valamilyen énidegen elem hatást gyakorol az énré (Marosán, 2020, 110). Husserl az affekció visszafelé sugárzásának metaforájával is él (Husserl, 2001, 222). Amikor felismerünk egy dallamot, akkor az affekció szinte visszasugárzik a retencionális láncon és újra aktualizálja a már éppen lecsengő hangokat (Ullmann, 2013, 97). A husserli affektív-asszociatív ébresztéssel kapcsolatban érdemes megjegyezni, hogy nem feltétlenül csak a múlt felé, hanem a jövő irányába is nyitott erőközlésről van szó (Husserl, 2001, 205). Steinbock szintén a dallam felismerésével kapcsolatban hívja fel a figyelmet az affekció kétirányú mozgására: „nem csak a jelen nyújt a múlt számára olyan affektív erőt, amivel korábban az nem rendelkezett, hanem a dallam egésze is egy új affektív kiemelkedést ad a felidézést elősegítő jelennek, ami az egész dallam része” (Steinbock, 2004, 30). A megelevenedett tapasztalat azonban nem feltétlenül semleges reprodukció, hanem egy korábbi élmény sematizált, módosított változata. A múlt retroaktív ébresztése életbe léphet a retencionális lefutásban, amikor például hirtelen felismerünk egy háttérben hallatszódó dallamot, de a távoli múlt asszociatív ébresztésével is számolhatunk. Az asszociáció hirtelen nagyon távoli emlékek felidézését is lehetővé teszi. Például Husserl leír egy esetet, amikor egy beszélgetés közben lelki szemei előtt megjelenik egy lenyűgöző tengerpart képe, és teljesen magára vonja a figyelmét. Később rájön, hogy a tájkép megjelenését egy olyan kifejezés motiválhatta, amelyhez hasonló az előző nyáron is hallott a tengerpart mellett (Husserl, 2001, 167). Husserl „feltáró

ébresztésről” is ír, ami azt jelenti, hogy a korábban leülepedett implicit értelmek újra explicitté válnak. Valami szinte észrevétlenül kiemelkedik a „ködből” (a múlt-horizontból) és tudatosan is megragadhatóvá válik (Husserl, 2001, 224). Husserl egyik példájával élve képzeljük el, hogy találunk egy régi levelet, amit mi írtunk, de még nem vagyunk erről teljesen meggyőződve, majd hirtelen bevillan egy határozott emlék. Azonban az emlékkép megjelenése előtt – vagy azzal szinte egyidőben – már a múltbeli szituációt és korábbi énünket is aktualizáljuk. A határozott felismerés előtt már előzetesen is reprodukáltuk a múltat abból a feltételezésből kiindulva, hogy talán mi írtuk a megtalált levelet (Husserl, 2001, 139).

Husserl affektivitás-fogalma a tudatos figyelem ingadozását, differenciálódását írja le. Az észlelő tudat már eleve rendelkezik egyfajta érdeklődéssel, eredeti affektivitással, melyet a környezet tárgyai felfokoznak vagy éppen lefokoznak. Az erősebb inger a tudat felszíne alá nyomja a gyengébbet. A figyelem és az érdeklődés váltakozásai a tárgykonstitúció energetikai-ökonómiai előfeltételét alkotják. Sutyák szerint a figyelem és az érdeklődés váltakozásai, azaz az intencionalitás önszerveződése összemérhető a freudi „megszállással” is (Sutyák, 2008, 47). Ahogy ülünk a szobában és írni kezdünk, a figyelmünk különböző tárgyra terelődik, elkalandozunk, majd újra szavakat keresünk a mondandónknak. Vajon az intenciók láncreakciója hasonló lenne ahhoz a folyamathoz, ahogy a freudi pszichés energia tárgyról tárgyra vándorol vagy éppen emlékképeket kelt életre energia-befektetés, megszállás révén? Olay nem tartja meggyőzőnek, hogy Sutyák a megszállást az intencionális viszony motorjának tekinti. Szerinte az intencionalitás csak a pszichikai aktusok vagy tudati élmények tárgyra irányulását jelenti, a megszállás pedig az érdeklődés és kötődés mozzanatait állítja előtérbe (Olay, 2018, 49). A megszállás összefonódik a vágykielégítés, szexuális érdeklődés, tárgyválasztás mechanizmusaival és – ahogy Laplanche és Pontalis kiemeli – ösztön-energiából táplálkozik, továbbá nyomást gyakorol a lelki készülékre (Laplanche és Pontalis, 1994, 303). Amint láttuk, Husserl a passzív szintézisekre vonatkozó elemzésekben azt állítja, hogy az affektivitás irányítja a figyelmet, de affektivitás alatt nem pusztán érdeklődést ért, hanem érzéseket és érzelmeket is, melyek szintén hatással vannak a tudatos figyelemre. Ösztönök, késztetések, sőt szenvedélyes vágyak (a „szív szférája”) sematizálják az eleven jelen affektív domborzatát (Husserl, 2001, 198). További fontos mozzanat, hogy az affekció szétterjed vagy tárgyról-tárgyra „ugrál” az eleven jelenben és sematizálja a környezetet. A saját olvasatomban Sutyák számára ebben rejlik az analógia gyökere a freudi „megszállás” és a husserli „intencionalitás” között. Olay kritikáját szem előtt tartva talán élhetünk egy olyan harmonizáló megoldással, hogy az intencionális tárgyak konstitúciójában az affektivitás egy a freudi „megszálláshoz” hasonlítható *pre*-intencionális és *pre*-tematikus folyamatot jelöl. További fontos mozzanat, hogy az affekció és megszállás alatt nem feltétlenül mérhető mennyiségeket kell értenünk. Ezek inkább olyan szemléletes metaforák, amelyek a tudatos figyelem, a fantáziaélet és az emlékezeti folyamatok motivációs bázisát próbálják feltárni.⁹

⁹ Amint azt Laplanche és Pontalis megjegyzi, a megszállás vagy affektusmennyiség rendkívül heterogén fogalom. Többféle használatát különíthetjük el, melybe beletartozik a metaforikus, a neurofiziológiai, és az ökonómiai értelmezés is. A szerzőpáros még egy olyan fenomenológiai olvasatot is nyújt, amelyben az

A pszichoanalitikus megszállás és a husserli affekció egyaránt energetikai metaforának tekinthető. Az így értelmezett affektivitás reprodukciók (emlékek, fantáziák) megjelenítését teszi lehetővé, sőt akár meg is betegítheti az egyént. Ez utóbbi mozzanatot Smith a kései Husserl kézírataiban is felfedezi, ahol Husserl még „bennrekedt affektusra” (*eingeklemmte Affekte*) is hivatkozik.¹⁰ A retroaktív ébresztés egyszerre affektív és intencionális viszony: a múlt visszanyeri affektív energiáját és visszaáramlik a jelenbe miközben új értelem keletkezik. Ullmann szerint a retroaktív ébresztés egy visszamenőleges bepillantást nyújt a tudattalan működésébe és hidat képezhet a pszichoanalitikus terápia és a fenomenológia között (Ullmann, 2010, 284). Az affektív-retroaktív ébresztés, a retroaktív trauma és a visszafantáziálás osztozik abban, hogy egy korábbi elfeledett vagy elfojtott esemény reprodukált emlékként (vagy terápiais konstrukcióként) nagyobb affektív elevenséggel tér vissza. Vajon honnan ered az affekció terjedésének efféle anomáliája, hogyan képes a múlt visszanyerni elevenségét asszociációk és értelmezések hatására? A következő fejezetekben Freud és Jung magyarázati modelljeit vizsgáljuk meg.

Retroaktív trauma és traumatikus affektív erőközlés

Talán a fentiek fényében már nem túl provokatív azt állítani, hogy Freud korai trauma-elmélete a retroaktív értelemképződés és affektív erőközlés speciális eseteként olvasható, amely még a csábításelméleten alapult. Schimek olvasatában Freud soha nem gondolta úgy, hogy kizárólag egy külső trauma magyarázná a neurotikus tüneteket. Freud a csábításelméletet állandóan átgondolja és pontosítja. Az 1896-ban képviselt etiológiai magyarázat szerint az abúzus szükségszerű előfeltétele a későbbi neurotikus tüneteknek, de az elszenvedett esemény csak a tudattalan emlék halasztott cselekvése (*Nachträglichkeit*) révén válik pszichikus traumává.¹¹ A serdülőkor után a

affektusmennyiség „affektív értéket” képvisel, azaz szándékosságra és ún. tárgyértékre utal (Laplanche és Pontalis, 1994, 305).

¹⁰ Az 1934-ben írt E III-as kézirat 10/3a paragrafusában jelenik meg érintőlegesen a habituális kielégületlenség és a bennrekedt affektus problémája. A szubjektum vágya felfokozódik, ha a vágy tárgya szemléletileg adódik. Az alany igyekszik elterelni a figyelmét. Az affektus elfedés és elnyomás tárgyává válik, de nem szűnik meg teljesen (Smith, 2010, 166). Sőt Smith szerint Husserlnek olyan megjegyzései vannak az affektusok kompenzációjával és kezelésével kapcsolatban, amelyek az indulatáttételi neurózis problémájára emlékeztetnek. A készítés „hajlítható” és az én által integrálhatóvá válik (Smith, 2010, 167). Úgy tűnik, hogy Husserl a transzcendentális ösztönton szempontjából is relevánsnak tartotta a pszichoanalízis némely belátását.

¹¹ A *Nachträglichkeit* egyik fordítása a *halasztott cselekvés* elve, amely Bánfalvi értelmezésében több tényezőt foglal magában. Az újjáéledt trauma egy történeti ívvel szemléltethető, a gyermekkori abúzus nem csak önmagában, hanem a felnőttkori szexuális eseményekkel összekapcsolódva képez patológikus tüneteket. A múltbéli trauma által hátrahagyott affekció úgy aktualizálódik, mint egy „szunnyadó vulkán mélyén rejlő feszültség”. További fontos mozzanat, hogy a trauma nem egy konkrét eseményre redukálható, hanem a freudi elképzelés szerint „események történeti láncolataként teremődik meg” (Bánfalvi, 2015, 77-78). Chervet a *Nachträglichkeit* fordításait elemezve megjegyzi, hogy a freudi műszo egy utóhatás tovább szállítását próbálja leírni, és a legtöbb fordítás ezt a progresszív folyamatot igyekszik visszaadni. Az utólagosságnak viszont további fontos komponense a korábbi emlékek folyamatos újírásának gondolata, és később Freud egyre nagyobb jelentőséget tulajdonít a regresszív iránynak is, amely Chervet szerint *A Farkasember* kapcsán kifejezetten szembetűnő (Chervet, 2023, 15). A progresszív és regresszív irány közötti hintamozgás, oszcilláció, és arányeltolódások miatt nehéz, sőt talán lehetetlen egy kifejezéssel visszaadni Freud elgondolásait, talán az „előre- és visszaható trauma” összetétellel fejezhető ki szemléletesen a *Nachträglichkeit* lényege. További kísérlet lehet Laplanche spirális idő-koncepciója, mely egyesíti magában egy múltbéli történés nyomát és annak

korábbi esemény (pl. molesztálás, abúzus) elfojtás alá kerül és tünetet képez. Azaz a pszichikus konfliktusok és transzformációk már a csábításelmélet 1896-os etiológiai modelljében is megjelennek (Schimek, 2015, 937). Nem csak arról van szó, hogy az emlékként felidézett esemény csak később eredményez traumatikus sokkhatást (*delayed discharge*), hanem a pszichikus trauma akkor keletkezik, amikor az eredeti esemény emléke új kontextusba ágyazódik és új intenzitásra tesz szert a szexuális érés következtében. Schimek szavaival: „A tudattalan emlék összeolvad a pubertás korából származó tapasztalattal és újjáéled úgy mintha egy új, jelen idejű tapasztalat lenne; most már konfliktust és szorongást tud előidézni és ebből elfojtás és tünetképzés következik. Az emlék »posztumusz« hatása sokkal nagyobb az eredeti eseményhez viszonyítva, melynek »korábban minimális vagy semmilyen hatása sem volt«”. (Schimek, 2015, 948.)

A Schimek által összefoglalt modell jól illusztrálja a retroaktív trauma időszerkezetét. A kétfázisú trauma-képzés már egy 1894-re datálható írásban (*Az elhárítás neuro-pszichózisairól*, 1962a/1894) is megjelenik Freudnál. Egy elfojtott inkompatibilis képzet emléknymokat hagy hátra, illetve egy második pszichikai csoportosulás magját képezi. Freud a következőképpen egészíti ki ezt a folyamatot:

„Ha a hisztériás hasítás egy ilyen jellegű magja kialakult egy »traumatikus pillanatban«, akkor más pillanatokban (melyeket megerősítő pillanatoknak nevezhetünk) fel fog fokozódni, amennyiben egy hasonló új benyomás érkezése képes áttörni az akarat által létesített korlátot úgy, hogy a meggyengült képzetet friss affektussal látja el és egy időre újra megalapozza az asszociatív kapcsolatot a két lelki csoport között, mindaddig amíg egy újabb konverzió fel nem állít egy újabb védekezést. A hisztéria által előidézett izgalom eloszlása többnyire instabilnak tűnik.” (Freud, 1962a/1894, 50.)

Az én elhárítja az inkompatibilis képzeteket és a lehasított affektusok szomatikus beidegződésekbe áramlanak. A Breuer-féle lereagálás terápia célja az izgalom visszavezetése a lelki szférába (Freud, 1962a/1894, 50). Freud ugyanitt mérhető affektusmennyiségekről beszél, amelyet elektromos töltéshez vagy elektromos folyadék áramlásához hasonlít. Az affekció növekszik, csökken, eltolható mennyiségként funkcionál, kisül, szétterjed az emléknymok között, úgy ahogy az elektromos töltés eloszlik egy test felszínén (Freud, 1962a/1894, 60).¹² Fenomenológiai szempontból egy olyan affektív erőközléssel állunk itt szemben, amely számol az én elhárító, védekező képességével is. Míg a husserli példában az affektív erő ellenállás nélkül sugárzik vissza a múltba és felébreszti a tengerpart emlékét, a fenti idézetben a lehasított traumatikus mag, csak a védekezés áttörése után

folyamatos újírását is. Az újírás vagy új értelmezés ebben az esetben azonban nem egy emléknym eltörlését, hanem folyamatos átértelmezését és kiegészítését jelenti. Egy idő-filozófia keletkezik a pszichoanalízisben – állítja Laplanche. A spirál – illetve spirális idő – egy fix probléma vagy helyzet körül köröz, de minden visszatérés alkalmával jelentés-bővülés jön létre (Laplanche, 2017, 4). Laplanche szerint az eredeti német kifejezést vagy alul- vagy túl-fordítják (Laplanche, 2017, 23).

¹² Husserl affekció fogalmában nem jelenik meg a kvantifikálhatóság ötlete, de nála is találhatunk „ökonómiai” szempontokat. Amint fentebb láttuk az affekció előre és vissza-sugárzik a jelenből kiindulva a jövő és a múlt irányába. Míg Freudnál az energetikai, hidraulikus és elektromos analógiák dominálnak, addig Husserlnél inkább a sugárzás és megvilágítás metaforái jelennek meg. Az affektív ébresztés egyfajta artikuláció, az intenciók betöltődésének, észleletek és reprodukciók születésének lehetőségé.

képes megelevenedni. A Freud által leírt traumatikus-affektív ébresztés utóhatásokkal is számol, mint például az elfojtás és tünetképzés (a fenti példában a konverzióról van szó).

Freud *A tudományos pszichológia tervezetének* (1966/1895) második részében, az Emma esettanulmány kapcsán a következőképpen fogalmaz: „Egy emlék-eseményt látunk itt, amely olyan indulatot vált ki, amely az eredeti eseményben nem volt jelen, mert közben a pubertás állapota egy új magyarázatát tette lehetővé annak, ami az emlékezetben tudattalanul megőrződött.” (Freud, 1966/1895, 413.)¹³ A Breuerrel közösen írt *Tanulmányok a hisztériáról* (1955/1895) című műben egy nagyon hasonló időszerkezetet és affektív erőközlést találunk. Katharina tizenhat évesen hisztériás rohamot kap, amikor véletlenül megpillantja a közösülő bácsikáját és unkanővérét. Fulladásos rohamoktól szenved és egy férfiarcot is hallucinál. Freud arra a következtetésre jut, hogy nagybátyja (aki valójában az apja) tizennégy éves korában erőszakosan közeledett a lányhoz. A roham és az undor, ami a közösülő pár homályos látványakor elfogta valójában saját felelevenedett emlékeire vonatkozott. Freud az *Emma* esettanulmányban és ebben az esetben is megállapítja, hogy a szexualitás előtti korból származó benyomások emlékként újraélve utólagosan épülnek be az énbe és pszichikai zavarokat okoznak (Freud és Breuer, 1955/1895, 133).

Az *Öröklődés és a neurózisok etiológiája* (1962b/1896) című tanulmányban Freud a szexuális szervek fiziológiai fejlődésével magyarázza azt a jelenséget, hogy egy emléknym erőteljesebb hatást gyakorol a korábban átélt élménnyel szemben. A pubertás küszöbértékének köszönhetően az emlék úgy fog viselkedni, mintha egy aktuális élmény lenne. Mindez egy koragyermekkori szexuális trauma posztumusz hatásának tudható be (Freud 1962b/1896, 154). Fontos megjegyezni, hogy az értelmezés – vagy, ahogy Laplanche fogalmaz a *fordítás* – önmagában nem okoz traumatikus sokkhatást, hanem mindig kiegészül a szexuális érés élettani szerepével.¹⁴ Az *Újabb megjegyzések az elhárító pszichoneurózisokról* (1962c/1896) című tanulmányban szintén arról ír Freud, hogy a szexuális érés és a pubertás korszaka teszi lehetővé egy megőrzött traumatikus emlék aktiválódását; az emlék úgy jelenik meg mintha aktuális tapasztalat lenne (Freud, 1962c/1896, 167). *A hisztéria etiológiájában* (1962d/1896) pedig azt írja, hogy nem csak koragyerekkori szexuális jelenetek, hanem ártatlannak tűnő nem értelmezett események is hozzájárulhatnak a patogén hatásokhoz (Freud, 1962d/1896, 205). Freud ugyanitt megjegyzi, hogy a külső szemlélő számára szokatlannak tűnhet, hogy egy emlékkép nagyobb erővel bír, mint az azt megelőző valódi észlelet. Hogyan lehetséges az, hogy egy tapasztalat emléke kezdetben ártalmatlan volt, majd később tudattalanná vált és mégis – posztumusz módon – abnormális hatásokat és patológiát eredményezett? (Freud, 1962d/1896, 213) Freud megoldása ebben a tanulmányban az *elhárító neurózis*: a hisztériától szenvedő páciens számára a jelenben felbukkan egy kiváltó ok, amely hatására a régi tapasztalatok

¹³ Bókay Antal fordítása (Bókay, 2020, 50).

¹⁴ Laplanche hosszasan elemzi az Emma esettanulmányt, amelyben Freud a koragyerekkori molesztálás tudatosításának pillanatát egyfajta energia-kisülésként, egy a szexuális érést megelőző időszakban keltett izgalom utólagos átéléseként interpretálja. A biológiai érés lehetővé tette, hogy a molesztálás emléke testi reakciókba transzformálódjon. Laplanche rámutat, hogy Freud „szexuális termékek emissziójáról”, talán hormonokról is spekulál a szomatikus izgalom kapcsán. Ha időbeli viszonyként írjuk le Emma utólagos traumáját, akkor annak ritmusát a biológia állítja be (Laplanche, 2017, 44).

tudattalan emlékek formájában működésbe lépnek. Ugyanebben a tanulmányban követi el „nagy etiológiai tévedését”, hiszen azt állítja, hogy a tünetek az infantilis jelenetek által determináltak (Freud, 1962d/1896, 218, 216).¹⁵

Ha fenomenológiai szempontból a visszaható traumát egyfajta affektív erőközlésnek tekintjük, akkor fontos megjegyezni, hogy egyrészt az asszociatív kapcsolatot az én elhárító funkciói akadályozzák, másrészt az emléknymok affektív ébresztése megköveteli a szexuális érés biológiai folyamatait. Ez az egyszerűnek tűnő séma tovább bonyolódik A *Farkasember* esettanulmányban, amelyet az utólagosság (*Nachträglichkeit*) egyértelmű példájának tekint a szakirodalom.

Lacan A *Farkasember*¹⁶ esettanulmány közvetítésével fedezi fel az utólagosság (*après-coup*) problémáját (Lacan, 2006/1953), Laplanche pedig Freud korai levelezéseiben és esettanulmányaiban található előzményeket térképezte fel és bevezette az „afterwardsness” terminust a *Nachträglichkeit* fordításaként. Freud a kisgyerekkori neurózist beindító farkas-álmot az ősjelenet egyenes következményének tekinti, pontosabban a farkas-álomból következethetünk vissza az ősjelenetre. A szóban forgó rémálom, mint szorongás és rémületkeltő tényező egy „belső támadás”, amely ezúttal nem két emlék asszociatív viszonyán keresztül, hanem az ősjelenet és az álom összekapcsolásával hoz létre affektív megrázkódtatást (vö. Laplanche, 2017, 124). Freud szerint az álom: „ugyanazzal a hatással jár, mintha újabb keletű élmény volna”, és „másfél és négyéves életkor között sem vesztett frissességéből” (Freud, 2011/1918, 29). Egy lábjegyzetben Freud viszont az utólagos megértés jelentőségét is kiemeli: a gyermeket másfél éves korában éri egy benyomás (a szadisztikusnak látszó koitusz), de csak négyévesen érti meg azt, először tudattalanul az álom közvetítésével. Ezt az előzetes megértést pedig egy újabb reflexió követi húsz évvel később az analízisben (Freud, 2011/1918, 30).

Az esettanulmány utolsó előtti lábjegyzetében Freud kifejti, hogy a tünetek és kényszerek, melyek már jóval az analízis előtt fennálltak, elég indokot nyújtanak arra, hogy egy kisgyermekkorai előzményt (neurózist) feltételezzünk. Az ősjelenet státusza azonban rendkívül problematikusává válik. Freud elképzelhetőnek tartja, hogy a *Farkasember* ősjelenete egy fantáziából és valódi elemekből álló konstrukció: a másfél éves korban látott jelenet (a közösülő szülők) asszociatív kapcsolatba lépnek a juhászok párázásának későbbi emlékeivel. A fantáziált jelenetben egy korábbi közömbös és egy későbbi, a gyermeki fantáziára mély hatást gyakorló jelenet adódott össze, az eredmény pedig egy valóságosnak tűnő jelenet (Freud, 2011/1918, 39). Freud azonban vonakodik attól, hogy tisztán fantáziának tekintse az ősjelenetet és végül ősfantáziával kiegészített terápiás konstrukciónak tekinti. Nyitva hagyja a kérdést, hogy az ősjelenet mögött valódi történés vagy éppen egy öröklött ősfantázia áll (Freud, 2011/1918, 80).

Green az ősfantáziákat az ödipusz-komplexus közvetítőjének tekinti. Az ősfantázia önmagában nem tartalom, de lehetővé teszi bizonyos reprezentációk és tartalmak

¹⁵ Freud egy 1924-ből származó betoldott lábjegyzetben megjegyzi, hogy ekkor még nem szabadította meg magát a valós események felértékelésétől és a fantázia leértékelésétől (Freud, 1962d/1896, 204, 1. láb.)

¹⁶ A „Farkasember” elnevezés Sergej Constantinovitch Pankejeffre utal, aki 23 évesen vesz részt a terápiában (West, 2011, 93).

aktualizációját. Az ősfantáziák ökonómiai és szimbolikus hatással bírnak (Green, 1999. 238).¹⁷ Fletcher szerint Freud a filogenetikai múltba menekül ahelyett, hogy elfogadná a regresszív és progresszív értelmezési lehetőségek közötti bizonytalanságot. Az ősfantáziát pedig akár ősemléknek (*primal memory*) is tekinthetnénk, hiszen egy prehisztorikus igazságra épül, amely öröklődő filogenetikai sémává változott (Fletcher, 2013, 267-269).

A fedőemlékekkel kapcsolatos tanulmányban Freud azt állítja, hogy talán csak gyerekkorra vonatkozó emlékekhez, de nem konkrét kisgyermekkori emlékekhez tudunk hozzáférni (Freud, 1962e/1899, 322). A *Farkasember* esetében viszont úgy gondolja, hogy a bizonytalan emlékezést az álom is helyettesítheti, amely „elemzése rendszerint ugyanahhoz a jelenethez vezet vissza, s kimeríthetetlen változatokban reprodukálja annak minden tartalmi elemét.” (Freud, 2011/1918, 34). Lukacher megfigyelése szerint Freud már-már hiperbolikus megfogalmazásokkal él, amikor az álmodást emlékezésnek tekinti. Lukacher szerint Strachey a *Standard Edition* fordítója elveszi az élet Freud eredeti megfogalmazásának, melyben az álmodást egy emlékezeti formának állítja be. A német eredetiben Freud azt állítja, hogy „Traumen ist ja auch ein Erinnern”, Strachey angol fordításában pedig az szerepel, hogy „Indeed, dreaming is another kind of remembering”, tehát nem azt a jelentést adja vissza, hogy az „álmodás is emlékezés”, hanem úgy fogalmaz, hogy „az álmodás az emlékezés egy másik fajtája” (Lukacher, 1988, 139).¹⁸ Freud a tanulmány egyik lábjegyzetében kitarat emellett, hogy a *Farkasembert* másfél éves korában éri egy benyomás, amely négyéves korban újra felelevenedik és csak húsz évvel később retrospektív módon a terápiában nyeri el értelmét (Freud, 2011/1918, 30). Az ősjelenet státuszának bizonytalansága ellenére jelen van egy traumatikus affektív erőközlés, amely ezúttal a múltból fejt ki hatását a jövő irányába és a visszaemlékezéssel egyenértékű álomban manifesztálódik (Freud, 2011/1918, 34).

Libidó-regresszió és visszafantáziálás

Freud A *Farkasember* esettanulmányban Adlerrel és Junggal vitatkozik az ősjelenet státuszával kapcsolatban. Jung a *Freud és a pszichoanalízis* kötetben egyrészt a pszichoanalízis fejlődését mutatja be, másrészt pedig saját szóasszociációs kísérleti eredményeivel és a libidó regressziójának modelljével hozzájárul a csábításelmélet cáfolatához. Közös pont Freud és Jung estében, hogy a korai csábításelmélet revíziója

¹⁷ Ez a megfogalmazás kísértetiesen hasonlít Jung archetípus-fogalmához, melyet Jung szintén olyan mintázatoknak tekint, amelyek előhuzalozzák, előrajzolják bizonyos mitopoetikus tartalmak és scenáriók megjelenését az álmokban és fantáziákban. Bár Jung „ősi képek” szóhasználatát félrevezető, de az archetípus inkább hasonlítható a kanti sémához és nem velünk született ideákról van szó (Jung, 2018, 358). *Az archetípusok és a kollektív tudattalanban* Jung a következőképpen fogalmaz: „Az archetípus önmagában egy üres, formális elem, amely nem más, mint »facultas praeformandi«, egy a priori adott lehetséges képzetforma.” (Jung, 2011, 89.) Ettől eltekintve Jung és Freud egyaránt Lamarck, Haeckel biogenetikai törvénye és általában a 19. századi organikus-emlékezet hatása alatt álltak (Shamdasani, 2003). Rensma szerint van elég textuális evidencia annak bizonyítására, hogy Jung hitt a szerzett tulajdonságok öröklődésében, attól függetlenül, hogy az archetípusokat tartalom nélküli formának tekintette (Rensma, 2013, 274).

¹⁸ A magyar fordításból egyértelműen kiderül az álom és emlékezés „egyenértékűsége”. A fenti idézet úgy hangzik, hogy „Végére is az álom szintén emlékezés...” (Freud, 2011/1918, 34).

és az infantilis szexuális fantáziák felfedezése nem zárja ki teljesen a gyermekkori abúzus lehetőségét. Freuddal szemben Jung viszont hangsúlyozza, hogy a „brutális traumák” nem pusztán szexuális jellegűek, hanem többféle környezeti hatást is figyelembe kellene vennünk. A libidó regressziójának modellje és az ezzel szorosan összefüggő visszafantáziálás (*Zurückphantasieren*) azonban olyan esetet vizsgál, amelyben Jung számára egyértelműnek tűnik, hogy a páciens emlékei pusztán a fantázia termékei.

Jung esettanulmányában két rivalizáló lánytestvérről van szó, a fiatalabbat határozottnak az idősebbet pedig tétovának ábrázolja, aki érzékenységénél fogva predisponált a neurózisra. Az idősebb nővér neurózisán keresztül szemlélteti a libidó regresszióját.¹⁹ A történet szerint a két lány házassági ajánlatot kap két kérőtől. Míg a fiatalabb igent mond és férjhez megy, addig az idősebb nemet mond, mellyel magára haragítja udvarlóját. Az idősebb lányt a húga esküvőjén idegi eredetű bélhurut fogja el és szanatóriumba vonul, ahol hisztériával kezelik. Jung a terápia közben a lány fantáziáit, amelyben egy perverz apa jelenik meg, infantilis-szexuális jellegűnek tekinti. Bár a páciens heves ellenállást fejt ki az álmaiban és fantáziáiban felbukkanó jelenetekkel szemben, Jung egy összetett asszociációs folyamatot fedez fel nála. Az egyik kulcsfontosságú jelenet nyolcéves korból származik, ebben a fiatal lány egy exhibicionistával találkozik, melynek képe álmában is tovább üldözi. A jelenet felidézése után nem sokkal álmában háromévesnek éli meg önmagát, és saját apját látja az ágy mellett obszcén pozícióban. Jung megállapítja, hogy a lány asszociatív kapcsolatot alakított ki az exhibicionista ruházata és az apa szürke öltönye között, mely közös elemnek mutatkozik a két jelenetben. Jung már kezdettől fogva kétségekkel fogadja az obszcén jelenet leírását, valószínűleg későbbi időpontban keletkezett és nem is valós emlékről van szó. A páciens ellenállása egy fantáziával és nem egy emlékkal szemben mutatkozott meg. Ez a fantázia valószínűleg az oksági magyarázat iránti vágy terméke és nem a valóságban megtörtént jelenet átdolgozása. Jung szerint a fantázia anyaga csak utólag vált igazán jelentőssé (Jung, 2011, 186-187).

Az esettanulmány a libidó regressziójának modelljét, illetve a visszafantáziálást szemlélteti. A libidó – mint pszichikai energia – átdolgozza az emléknyomokat, dramatizál és az idősebb nővér esetében infantilis szexuális vágyakat helyez az apa alakjára. A libidó regressziójának tekinti Jung azt a mechanizmust, amely megelőző

¹⁹ Jung a libidót nem csak szexuális, hanem általános „pszichés energiaként” vagy „természeti erőként” fogja fel (Jung 2018, 157). „A libidó egyfajta appetitus annak természetes állapotában. Fejlődéstörténetileg a testi szükségletek – mint éhség, szomjúság, alvás és szexualitás –, valamint az érzelmi állapotok, effektusok azok, melyek a libidó lényegét alkotják.” (Jung, 2018, 158). A libidó Jung szerint nem pusztán szaporodási ösztön, hanem egy sokkal általánosabb, folyamatos életösztön, létezésre való törekvés Schopenhauer akarat-fogalmához hasonlóan (Jung, 2018, 159). A libidó mások kulcsfontosságú meghatározása energetikai jellegű: „...körültekintőbb a libidón egyfajta energiaértéket értenünk, mely valamelyik területen, a hatalom, az éhség, a gyűlölet, a szexualitás, a vallás területén anélkül nyilatkozhat meg, hogy specifikus ösztön volna” (Jung, 2018, 160). A libidó „indifferens energia”, amely képes mitopoetikus formákba és ún. archaikus fantáziákba transzformálódni. A libidó olyan, mint egy „tartós folyam”, amelynek áramlása néha ellenállásokba ütközik. A libidó képes a külvilág és a belső világ felé áramlani, utóbbi esetben fantáziákat kelt életre a lelki életben (Jung, 2018, 199). A szimbólum átformáló tényező, amely a libidót az alacsonyabbról valamilyen magasabbrendű formába viszi át (Jung 2018, 268). Laplanche és Pontalis kiemeli, hogy Freud soha nem fogadta el a jungi monizmust és megtartotta annak szexuális jellegét (Laplanche és Pontalis, 1994, 288).

élményeknek vagy fantáziáknak az érzelmi értékét nyújtja. Minél inkább megrekedt a libidófejlődés, annál intenzívebb élmények keletkeznek (Jung, 2011, 189). Jung szerint egy előtörténet nem jelent feltétlenül kórtörténetet, minél korábbi a páciens által leírt nagyhatású élmény, annál nagyobb a valószínűsége, hogy fantáziával állunk szemben. Jung megkülönbözteti az előtörténet traumatikus és regresszív jelentését. Az előbbi nem zárja ki, hogy borzalmas szexuális és nem szexuális élmények történhettek a múltban, a másik viszont nagyon is gyakori a neurózisok esetén (Jung, 2011, 190).

Yiassemides szerint Freud *A Farkasember*-tanulmány átdolgozott verziójában az ősjelenetet már nem valóban megtörtént traumatikus eseménynek, hanem a páciens kitalációjának (*fabrication*) tekinti. Míg a visszafantáziálás csak egy általános múltat hoz létre, addig Freud kitart egy partikuláris traumatikus esemény emléke mellett (Yiassemides, 2011, 107-108). Freud engedékenynek mutatkozik a visszafantáziálás-koncepciója iránt,²⁰ de az esettanulmányt úgy építi fel, mint egy mozaikrejtvényt, amelynek a hiányzó eleme a megkonstruált ősjelenet (Laplanche, 2017, 127). A visszafantáziálás viszont véletlenszerű emlékezeti- és fantázia-elemek kombinálására utal. A libidó „visszafelé áramlik” és befolyása alá vonja az emléknymokat: átalakítja, átdolgozza, dramatizálja, szisztematizálja őket. A libidó úgy kezeli az emlékeket, mint valami hordalékot, amelyből összeáll a gyermekkor látszólag koherens képe (Jung, 2016, 187).²¹ Valamiféle rend bontakozik ki a káoszból, de a visszafantáziálás esetén a múlt nem determinálja a jelent és a jövőt. A freudi utólagosság értelmében a progresszív iránynak, vagyis a múltból a jelenbe áramló emléknymnak nagyobb jelentősége van a fantáziával szemben. Már a *Fliess*-levelekhez mellékelte kéziratokban is megjelenik az az elképzelés, hogy a fantázia eltorzítja és átrendezi az emléknymokat, de azok ettől még nem teljesen alaptalanok.²² A jungi visszafantáziálás viszont azt sugallja, hogy az utólagosság temporális logikájából kiesik a progresszív irány, azaz nem egy múltbéli emléknym tűnik fel új formában, hanem egy közelmúltbéli fantáziát él meg a szubjektum múltbéli eseményként. A visszafantáziálás a történeti fejlődéssel ellentétes irányban hat (Jung, 2016, 187).

Milyen jelentősége lehet Jung modelljének az affektív erőközlés fenomenológiája szempontjából? A visszafantáziálás fenomenológiai jelentősége talán abban rejlik, hogy a jelenből kiinduló affektív erőközlés nem feltétlenül marad a hasonlóság által irányított asszociatív kapcsolat pályáján, hanem inkább félresiklik és emlékek helyett fantáziákat produkál. Freud maga is hangsúlyozza, hogy affektivitás és intenzitás

²⁰ „Említettem már: számos tény támaszthatná alá azt a felfogást, hogy ezek a jelenetek – regresszív fantáziák. Mindenekelőtt az, hogy a kezelés során ezek a kisgyermekkori jelenetek – mindeddig legalábbis ezt tapasztaltam – nem mint emlékképek reprodukálódnak, hanem egy közös építkezés eredményei. Sokak számára már ez a beismerés is kétségtelenül eldőnti a vitát.” (Freud, 2011/1918, 34.)

²¹ „Esetünkben is csak részben voltak valóságosak az események, és ezek is csak később nyertek nagy jelentőséget, amikor ugyanis a libidó visszafelé áramlott. És bármikor, amikor a libidó valamilyen emléknymot von a befolyása alá, azt várhatjuk, hogy az emléknym átdolgozódik és átalakul, mivel minden életre kel, dramatizálódik és szisztematizálódik, amit megérint a libidó. Ez ugyanúgy történt, ahogyan az ember mindig is azt hitte, hogy az aranykor vagy a Paradicsom a múltban volt.” (Jung, 2011, 187.)

²² Például Freud az *L*-kéziratban (1897. május 2.) úgy fogalmaz, hogy a fantáziák korábban hallott dolgokra, az álm pedig látott dolgokra utal vissza. A fantáziák pszichikai homlokzatok, amelyek elbarikádozzák a legkorábbi szexuális jelenetekhez vezető utat. A fantáziák elfedik az emlékeket, de egyben finomítják és szublimálják is őket (Masson, 1985, 240).

tekintetében az emlékezeti reprodukció és a fantázia között elmosódik a határ. Az affektus egyaránt megszállja a fantáziát és az emléket is, mindkettőt felruházhatja a valóságosság jellegével.²³ Egy másik jelentős mozzanatra Green mutat rá: Freud azt feltételezi, hogy affektivitás mint feszültség vagy mint szabad energia reprezentáció után „kutat”, melynek eredménye egy fantáziaszerű emlék keletkezése lehet (Green, 1999, 142).

Freud nem elégszik meg a fantázia retrospektív-retroaktív hatásaival, hanem kitarat emellett, hogy valamilyen múltbéli jelenet vagy észlelet hatást gyakorol a jelenre. Ahol a múltbéli események és impulzusok kaotikusak és töredékesek ott működésbe lép az ősfantázia sematizáló hatása. Freud fenntartásokat fogalmaz meg Jung azon elgondolásával szemben is, hogy a neurotikusok a fantáziált múltba menekülnének a jelen sürgető feladatai elől. A libidó regressziója és az ezzel korrelatív viszonyban álló visszafantáziálás nem csak a múltbéli emléknymok törmelékeiből konstruál hihetőnek tűnő emlékszerű fantáziákat, hanem az öncsalásban is fontos szerepe van. A jungi libidó-regresszióval szemben Freud egy a múltból előre haladó affektív erőközlést állít szembe, amely „a gyermekkori benyomások felől hat” és segít megérteni az egyébként megmagyarázhatatlannak tűnő regressziót. Freud úgy fogalmaz, hogy az előremutató irány „utat mutat az élettől elforduló libidónak” és érthetővé teszi a regressziót. A regresszív és a progresszív hatások elkülönítése talán lehetetlen feladat a retroaktív trauma esetében, de mindkettő szerepet kap a tünetképzésben (Freud, 2011/1918, 35).

Konklúziók

Sutyák a husserli intencionalitás és a freudi megszállás (energiabefektetés) közös mozzanatának a tudatos érdeklődés modulációját tekintette. Egy újabb kapcsolódási pont lehet a jelen és múlt között zajló affektív erőközlés, amelyet Husserl retroaktív ébresztésként, Freud utólagoságként, Jung pedig visszafantáziálásként írt le. Közös elem ezekben a mentális folyamatokban, hogy az affekció felfokozódása emlékekhez vagy emlékszerű fantáziákhoz vezet. Az affekció oda-vissza áramlása a jelen és múlt között egy időszerkezetként vagy ahogy Fletcher fogalmaz, temporális logikaként is felfogható. Freud a progresszív hatásnak, Jung pedig a regresszív iránynak ad nagyobb hangsúlyt. A retroaktivitás fenomenológiájában egy szimmetrikus viszony tételeződik a jelen és múlt között.²⁴ Freud szerint a korábbi benyomások affektív erejüket a szexuális érés fiziológiai következményeiből nyerik. Vagy ahogy Laplanche fogalmaz, a korábbi emléknymok időzített bombaként berobbannak a jelenbe a szexuális érés és új értelmezés összjátékának köszönhetően (Laplanche, 1999, 265). Jung esetében is az affektív erőközlés aszimmetriájáról beszélhetünk, ezúttal a libidó (pszichés energia)

²³ Freud a csábításelmélet cáfolataként kanonizált Fliessnek írt levélben (1897. szeptember 21.) jut arra a konklúzióra, hogy a tudattalanban nincs különbség az affektus által megszállt *igazság* és a *fikció* között. Jungot megelégedezve azt is megfogalmazza, hogy a szexuális fantázia a szülők témáját ragadja meg (Strachey, 1966, 250).

²⁴ A jelen és múlt egymásba áramlásának fenomenológiájával kapcsolatban lásd Ullmann, 2010, 279.; Marosán, 2020, 111. A retroaktív visszahatásban rejlő körkörösségről lásd Komorjai, 2017, 286. Merleau-Ponty és a retroaktivitás kapcsán, valamint az álom retroaktív szervező erejéről lásd Szabó, 2022, 92–93.

befelé, a múlt felé fordul, regrediál, és véletlenszerű módon hoz létre emlékszerű fantáziákat, amelyek menekülési útként funkcionálnak a jelen feladatai előtt.

A *Farkasember* esettanulmány illusztrálja a Freud és Jung közötti konfliktust a visszamenőleges trauma-képzés forrásával kapcsolatban. Laplanche szerint Freud már a korai munkajegyzeteiben és a fedőemlékek kapcsán is felfigyel a koragyermekkori emlékek bizonytalanságaira, de nem talál átmeneti kategóriát a fantázia és az epizodikus emlék között. Laplanche megoldása az enigmatikus üzenet, melyet kiváltképpen az anyai gondozás ültet el a gyermeki pszichében és ezzel beindítja a psziché strukturálódásának folyamatát. Laplanche javaslata egyben a freudi pszichoszexuális fejlődélmélet modernizálása (Laplanche, 2017).

Úgy gondolom, hogy egy fenomenológiai alternatívával is válaszolhatunk arra a kérdésre, hogy vajon mit „ébreszt fel” a jelenből visszasugárzó affektív erőközlés vagy a libidó regressziója. Marosán elemzése alapján úgy tűnik, hogy a fenomenológiai tudattalan egy sajátos komplexitással bír. A tudattalan tartalmazhat szendergő retenciákat, soha nem is tudatosult hűletikus (érzetszerű) tartalmakat, be nem teljesült elvárásokat (protenciákat), és komplex értelemalakzatokat is. Ezek a múltba süllyedt tartalmak állandó kölcsönhatásban vannak egymással és kijelölik a retroaktív értelemképződés lehetőségeit. A jelenből kiinduló affektív erőközlés feléleszthet már korábban tudatosított tartalmakat, de előfordulhat az is, hogy valami elsőként tudatosul (Marosán, 2020, 109-110). Sőt Husserl emlékezteti rétegek fedésbe kerüléséről és hamis emlékek képződéséről is ír és úgy véli, hogy kitartó munkára van szükség az eredeti fenomén helyreállításához (Marosán, 2020, 273).

Amint láttuk a fenomenológiai szemlélet a tudatot és a tudattalant a tapasztalati mező két szélsőséges végpontjainak tekinti és nem osztja fel a mentális életet elkülöníthető regiszterekre (Sajó, 2014). A fenomenológiai tudattalanban nincs helye a topográfiai vagy akár a strukturális modellnek, de az emlékek és fantáziák reprodukciójának dilemmái mindkét irányzatban kihívást jelentenek. Freud az emlékezeti anyag elrendeződéséről szőtt levelét akár Husserlnek is írhatta volna. 1896. december 6-i levélben a következőket írja Fliessnek: „Azzal a feltevessel dolgozom, hogy lelki mechanizmusunk egymásra rétegződéssel alakul ki, olyan módon, hogy az emléknymokból rendelkezésre álló anyagok időről időre, az új kapcsolódásoktól függően egyfajta átrendeződésen, átíráson mennek keresztül.” (Id. Masson, 1985, 207.) A folyamatos felülírások, fordítások, átírások eredményeképpen a retroaktív ébresztés nem partikuláris emlékeket, hanem Fletcher szóhasználatával élve emlékszerű fantáziákat vagy fantáziáséra emlékeket elevenít meg (Fletcher, 2013, 113). A Freud és Jung között kialakult vita az emlékezeti anyag természetével kapcsolatban a múlt nyitottságának és uralhatatlanságának fenomenológiai belátása felé mutat.²⁵

²⁵ Vö. Tengelyi, 2007; Ullmann, 2010; Marosán, 2020.

Felhasznált irodalom

- Bánfalvi A.** (2015). Abúzus, trauma, értelem. In: Kuritárné Szabó Ildikó és Tisljár-Szabó Eszter (szerk.), *Úgy szerettem volna, ha nem bántottak volna. A családon belüli gyermekkori traumatizáció: elmélet és terápia* (75–88). Budapest: Oriold és Társai.
- Bókay A.** (2020). Pszichoanalitikus trauma-koncepciók – Freud és Ferenczi. *Lélekelemzés*, 15(1): 43–61.
- Ffytche, M.** (2012). *The Foundation of the Unconscious: Schelling, Freud and the Birth of the Modern Psyche*. New York: Cambridge University Press.
- Fletcher, J.** (2013). *Freud and the Scene of Trauma*. New York: Fordham University Press.
- Freud, S.** (1895). Project for a scientific psychology. In: J. Strachey (Ed. & trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. I, 295–398). London: The Hogarth Press, 1966.
- Freud, S.** (1895). *Katharina / Elisabeth von R. kisasszony. Esetleírások Breuer–Freud: Tanulmányok a hisztériáról c. kötetéből* (SF12). Ford. Bart István, Schulcz Katalin. Budapest: Animula, 2011.
- Freud, S.** (1894). The neuro-psychoses of defence. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 45–61). London: The Hogarth Press, 1962a.
- Freud, S.** (1896). Heredity and the aetiology of the neuroses. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 141–158). London: The Hogarth Press, 1962b.
- Freud, S.** (1896). Further remarks on the neuro-psychoses of defence. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 162–185). London: The Hogarth Press, 1962c.
- Freud, S.** (1896). The aetiology of hysteria. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 191–221). London: The Hogarth Press, 1962d.
- Freud, S.** (1899). Screen memories. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 3, 303–322). London: The Hogarth Press, 1962e.
- Freud, S.** (1918). *A „Farkasember”*. Egy kisgyermekkori neurózis története (SF1). Ford. Berényi Gábor. Budapest: Animula, 2011.
- Freud, S. – Breuer, J.** (1895). Studies on hysteria. In: J. Strachey (Ed. & Trans.), *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. 2, 294–398). London: The Hogarth Press, 1955.
- Green, A.** (1999). *The Fabric of Affect in the Psychoanalytic Discourse*. Ford. Alan Sheridan. London, New York: Routledge.

- Groarke, S.** (2021). The sense of the past: Theoretical and clinical aspects of deferred action. *The International Journal of Psychoanalysis*, 102(6): 1097–1115.
- Hárs Gy. P.** (2018). Mit nem tud a tudattalan? *Magyar Filozófiai Szemle*, 62(3): 67–85.
- Husserl, E.** (1998). *Az európai tudományok válsága I-II.* Ford: Berényi Gábor, Mezei Balázs, Egyedi András, Ullmann Tamás. Budapest: Atlantisz.
- Husserl, E.** (2001). *Analyses Concerning Passive and Active synthesis: Lectures on Transcendental Logic.* Ed. A. J. Steinbock. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers.
- Husserl, E.** (2002). *Előadások az időről.* Ford. Sajó Sándor, Ullmann Tamás. Budapest: Atlantisz.
- Jung, C. G.** (2006). *Freud és a pszichoanalízis.* Ford. Turóczi Attila. Budapest: Scholar.
- Jung, C. G.** (2011). *Az archetípusok és a kollektív tudattalan.* Ford. Turóczi Attila. Budapest: Scholar.
- Jung, C. G.** (2018). *Az átalakulás szimbólumai.* Ford. Sára Balázs. Budapest: Scholar.
- Komorjai, L.** (2017). *Idő és folytonosság. A tapasztalatfolyam fenomenológiája.* Budapest: L'Harmattan.
- Kozyreva, A.** (2017). *Phenomenology of Affective Subjectivity: Analyses on the Pre-Reflective Unity of Subjective Experience.* Heidelberg: Universitätsbibliothek.
- Lacan, J.** (1953). The function and field of speech and language in psychoanalysis. (Bruce Fink, Trans.) In: J. Lacan: *Écrits: The First Complete Translation in English* (197–268). London & New York: W. W. Norton, 2006.
- Laplanche, J. – Pontalis, J-B.** (1994). *A pszichoanalízis szótára.* Ford. Albert Sándor, Burján Mónika, Gyimesi Tímea, Pálffy Miklós. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Laplanche, J.** (1999). *Essays on Otherness.* (John Fletcher, Trans.) London and New York: Routledge.
- Laplanche, J.** (2017). *Après-coup.* (Jonathan House, Luke Thurston, Trans.) New York: The Unconscious in Translation.
- Lukacher, N.** (1988). *Primal Scenes: Literature, Philosophy, Psychoanalysis.* Ithaca and London: Cornell University Press.
- Marosán, B. P.** (2017). *Kontextus és fenomén I. Igazság, evidencia és tapasztalat Edmund Husserl Munkásságában.* Budapest: L'Harmattan.
- Marosán, B. P.** (2020). *Kontextus és fenomén II. Az igazság problémája az időtudat és a keletkezés husserli filozófiájában.* Budapest: L'Harmattan.
- Marosán, B. P.** (2021). Az individuális és a kollektív tudattalan fenomenológiájáról Freud, Jung és Husserl nyomán. *Magyar Filozófiai Szemle*, 64(1): 65–85.
- Masson, J. M.** (Ed., Tr.) (1985). *The Complete Letters of Sigmund Freud to Wilhelm Fliess 1887–1904.* Cambridge, London: Harvard University Press.

- Merleau-Ponty, M.** (2006). *A látható és a láthatatlan*. Ford. Farkas Henrik, Szabó Zsigmond. Budapest: L'Harmattan.
- Merleau-Ponty, M.** (2012). *Az észlelés fenomenológiája*. Ford. Sajó Sándor. Budapest: L'Harmattan.
- Olay Cs.** (2018). Az alany kérdése Freudnál: vágyteljesülés és szublimáció. *Magyar Filozófiai Szemle*, 62(3): 44–66.
- Pintér J. N.** (2014). *A nem múltó jelen. Trauma és nosztalgia*. Budapest: L'Harmattan.
- Rensma, R.** (2013). Analytical psychology and the ghost of Lamarck: did Jung believe in the inheritance of acquired characteristics? *Journal of Analytical Psychology*, 38: 258–277.
- Ricoeur, P.** (1970). *Freud & Philosophy: An Essay on Interpretation*. (Denis Savage, Trans.) New Haven and London: Yale University Press.
- Sajó S.** (2014). *Majdnem minden – A megtört totalitás dialektikája*. Budapest: L'Harmattan
- Sartre, J-P.** (2006). *A lét és a semmi*. Ford. Seregi Tamás. Budapest: L'Harmattan.
- Schimek, J. G.** (2015). Fact and fantasy in the seduction theory: A historical review. *Journal of the American Psychoanalytic Association*, 35(4): 937–965.
- Shamdasani, S.** (2003). *Jung and the Making of Modern Psychology: The Dream of a Science*. Cambridge, New York: Cambridge University Press.
- Smith, N.** (2010). *Towards a Phenomenology of Repression: A Husserlian Reply to the Freudian Challenge*. Stockholm: Stockholm University Press.
- Steinbock, A. J.** (2004). Affection and attention: On the phenomenology of becoming aware. *Continental Philosophy Review*, 37(1): 21–43.
- Strachey, J.** (ed. & trans.) (1966). *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Vol. I). London: The Hogarth Press.
- Summa, M.** (2011). *Das Leibgedächtnis. Ein Beitrag aus der Phänomenologie Husserls*. *Husserl Studies*, 27(3): 173–196.
- Summa, M.** (2014). *Spatio-Temporal Intertwining: Husserl's Transcendental Aesthetic*. Dordrecht: Springer.
- Sutyák T.** (2008). *A Freud-elv: A pszichoanalízis mint lélekfilozófia*. Pozsony: Kalligram.
- Szabó, Zs.** (2022). *The Ontology of Becoming. A Phenomenology of the Infinite*. Budapest: L'Harmattan.
- Szummer Cs.** (2014). *Freud, avagy a modernitás mítosza*. Budapest: L'Harmattan.
- Tengelyi L.** (2007). *Tapasztalat és kifejezés*. Budapest: Atlantisz.
- Ullmann T.** (2010). *A láthatatlan forma: Sematizmus és intencionalitás*. Budapest: L'Harmattan.

- Ullmann T.** (2013). Az idő mint a szubjektivitás alapja és horizontja. In: Ullmann Tamás (szerk.), *Az értelem dimenziói* (91–109). Budapest: L'Harmattan.
- Ullmann T.** (2016a). A tudattalan modelljei. Fenomenológia, pszichoanalízis és kognitív tudományok. *Magyar Filozófiai Szemle*, 60(1): 9–30.
- Ullmann T.** (2016b). Hogyan működik a tudattalan? *Kellék*, 55: 143–176.
- Welsh, T.** (2002). The Retentional and the Repressed. Does Freud's Concept of the Unconscious Threaten Husserlian Phenomenology? *Human Studies*, 25: 165–183.
- West, M.** (2010). *Understanding Dreams in Clinical Practice*. London: Karnac Books Ltd.
- Yiassemides, A.** (2014). *Time and Timelessness. Temporality in the Theory of Carl Jung*. London and New York: Routledge.

Pléh Csaba

Az action gratuite* mint kihívás a pszichológus számára

Kicsit furcsán érzem magam, mert olyasmiről beszélek, amihez kevésbé értek, ugyanakkor lelkes Gide és Camus olvasóként serdülőkorom óta izgat az *action gratuite* irodalmi fogalmának kapcsolata az emberi cselekvés értelmezésével. Mondanivalóm kettős: az egyik oldalon arról fogok beszélni, hogy a 20. század elejétől (és ez egy kicsit majd kapcsolódik a pszichoanalízishez) a kultúra egy részében él a radikális elszakadási vágy az észszerűtől. Ennek egyik példája a szürrealista mozgalom, amely a racionalitástól, s az ennek megfelelő kulturális elvárásrendszerétől akart elszakadni. Ezt az elszakadást jelzi az is, hogy a 19-20. század fordulóján a művészet kezdi tagadni azt a vélt vagy valós túldeterminált emberképet, amit a különböző tudományok hirdetnek az emberről, és elkezd az elbeszélés különböző módjaival mint a determinizmustól való megszabadulással kísérletezni, erre Proust, Joyce vagy Musil új írásmódja a legmarkánsabb példák. Ennek egyik útja az irodalmi kísérletezés azzal, hogy vannak-e az embernek motiválatlan cselekedetei. Az előadás végén majd eljutunk ahhoz a következtetéshez, hogy ez a lázadás intellektuálisan tévút, illetve csel volt, s valójában *nincsenek motiválatlan cselekedetek*. Ettől még maga az intellektuális lázadás és az ezzel kapcsolatos művészi kísérletezés az ember önképét formáló fontos kulturális kirándulás volt, mely máig befolyásolja önképünket.

Mondanivalóm másik oldala az, hogy azért nincsenek motiválatlan cselekedetek a fikciós műalkotásban sem – és most elsősorban regényekre és novellákra gondolok –, mert mint emberek azzal a keretet adó alapvető elvárással élünk, hogy valaki valamit azért mond el (csak akkor lehet mersze arra, hogy megragadja a figyelmünket), akár sztorizik egy kocsmában, akár családregegyeket ír, hogy valahol kiderüljön az, hogy *ki, mit, miért csinál*. Ez utóbbi egyébként a klasszikus detektívregények alapvető keretező elve is, de nem azt hirdelve, hogy nincsen motivált cselekvési lánc, hanem azt üzenve, hogy elrejtettem, fejtsd meg, Te detektív és Te olvasó!

* A cikk a Ferenczi Sándor Egyesület, a József Attila Társaság és a Petőfi Irodalmi Múzeum *Művészet és pszichoanalízis a mai kultúrában* című előadássorozatán, Takács Mónika szervezésében 2022. október 22-én elhangzott előadás szerkesztett változata.

Gondolatmenetem végén oda szeretnék eljutni, hogy amikor nem detektívregény-szerűen prezentáljuk ezt a hitet, hogy vannak motiválatlan cselekedeteink, akkor az olvasót arra kényszerítjük, hogy egy naiv, hermeneutikus vagy naivan értelmező laikus pszichoanalitikus legyen, és igenis találja meg a motívumokat a motívumokkal nem jellemzett dolgokban is. A kifinomultabbak azután az író életében is motivációkra lelnek.

Pszichoanalízis és művészet kapcsolati típusai

Pszichoanalízis és művészet egymáshoz illesztésének különböző típusai vannak. A hagyományos megközelítések művészet és pszichoanalízis kapcsolatát kutatva *élettörténet és mű kapcsolatát* keresik. Ebben vannak óriási hagyományok a magyar szakirodalomban is, például József Attila családi viszonyai, olvasmányai, terápiás tapasztalatai és művészete kapcsolatáról.¹ Egy másik a megközelítés az adott műben található jellegzetes *jelviszonyok értelmezésében használja a pszichoanalitikus művészetértelmezést*. Ennek kiemelkedő magyar példája Fónagy Iván (1996/97, 1999) munkássága. A harmadik hozzáállás pedig a kultúra egésze és a különböző kulturális mozgalmak kapcsolatában használja a pszichoanalitikus ihletésű értelmezést, például a múlt századforduló bécsi kultúrája, a festők egyéni drámái és a műformálásuk kapcsolatát elemezve, ahogy például a Nobel-díjas idegtudós, Eric Kandel (2012) teszi.

A modern művészet reagálása a tudományos emberképre

Én a fentiek közül egyikkel sem próbálkozom. Azt próbálom megmutatni, hogy hogyan reagálnak a pszichoanalízis által is sugallt vagy hirdett determinisztikus emberképre a modern művészek. Ezt az emberképet szoktuk a korai Freud-kritikusoktól kezdve úgy emlegetni, hogy a pszichoanalízis jár élen a 20. század elején egy túl-determinált emberkép hirdetésében. Ezt azonban nemcsak a pszichoanalízis hirdeti, hanem a hagyományos természettudomány is. A szürrealisták tiltakoznak a determinisztikus emberkép ellen, illetve – mint Dalí vagy József Attila – úgy értelmezik a pszichoanalízist, mint ami a rejtett mozzanatok előtérbe állításával éppen a művészet új arculatának ad lehetőséget.

Ugyanakkor ez a determinizmus nemcsak a művészeket provokálja, hanem másfél évszázada előjött a vallások megújulási mozgalmaiban is. A 19. század végén és a 20. század elején újra megerősödött keresztény ortodox mozgalmak az üdvtanokkal, az elrendeléssel és a gondviselés új értelmezésével sokszor újra azt mondják, hogy az embernek elrendelt sorsa van. A determináltság azonban számukra nem a tudomány, hanem az üdvözülés determináltsága, s a szabadság az Istenhez csatlakozás szabadsága. Az európai vallásos emberkép későbbi megújítói, például a vallásos

¹ Ennek friss bemutatása volt a *Lélek, sors, költészet – József Attila és a pszichoanalízis* minikonferencia a „Művészet és pszichoanalízis” előadássorozat keretében, 2022. november 18-án.

egzisztencialisták majd ezt a determinizmust kérdőjelezzik meg. Ugyanez érvényes a 20. század elejének természettudományos terjeszkedés ellenes filozófiai mozgalmaira is, például Husserl munkáiban. Ezek a mozgások igen fontosak lesznek később. A 20. század elején az uralkodó determinisztikus világ- és emberkép jelenti a bírálendő, illetve kigúnyolt „fővonalat” az itt elemzendő irodalmi kísérletezés számára.

Hogyan jelenik meg a determinista felfogás a regényekben? Ennek a determinizmusnak felel meg a klasszikus történetmondás mintázata, a hősök szándékrendszereit az olvasó számára a történet mögöttes koherenciájaként bemutató szerkesztés. Többször vissza fogok térni Kunderára, aki sok interjút adott az utóbbi harminc évben a regény művészetéről (egyik korai példa Elgrably és Kundera, 1987).

„A régi regényírók az élet különös, kaotikus anyagából az egyszerű és világos racionalizmus szálát igyekeztek kibontani; optikájukban a cselekvést racionálisan megragadható indok szüli, majd a cselekvés új cselekvést vált ki. A kaland nem egyéb, mint cselekedetek világos oksági láncolata.” (Kundera, 1992, 78.)

Vallások, természettudomány, pszichoanalízis – mindegyik szuperdeterminált embert hirdet. Kundera azt mondja, hogy a racionalitás bevezetése a meseszövevénybe igaz a klasszikus irodalomra is, s e tekintetben az is egy determinált emberképet mutat fel. Erre a motivációs koherenciára adott egyik lázadásként jelent meg az *action gratuite* fogalma André Gide-nél.

Az irodalmi lázadás egy formája: a céltalan cselekvés

Azt szeretném kiemelni, hogy mi történik, amikor az író reagál a kultúrában és az ezt megjelenítő irodalomban feltételezett naiv determinációs sémákra. Ennek felel meg az a jelszó, amely szerint az írónak azt kell hangsúlyoznia, hogy *az életben igenis vannak motiválatlan cselekedetek*. Ezeket nevezi André Gide nyomán az irodalom *action gratuite*-nek.² Megpróbálom megmutatni, hogyan jelenik meg Gide híres könyvében (*A Vatikán pincéi*) először az *action gratuite*, minek a jellemzésére szolgál. Ahogy Paños fogalmaz, Gide könyve a „minden megkérdőjelezése” révén modern. „A *Vatikán pincéi* különösen azáltal modern, ahogyan Gide megkérdőjelezi benne a logikát és az észet, annak követőjeként, amit a 20. század elejének »szellemi válságaként« jellemeznek.” (Paños, 2009, 255.)

Gide maga azonban a *Les caves de Vatican*-t nem nevezte regénynek. Az összes írásából csupán egyet tartott regénynek, *A pénzhamisítót*kat, a többi elbeszélésnek, beszámolóknak vagy sottie-nak, ironikus játéknak nevezte. A *Vatikán pincéi* ez utóbbi példája. Minket persze ez nem kötelez arra, hogy ezt elfogadjuk. Azzal a nézőponttal beszélek a könyv szüzséjéről, hogy az irodalmi racionalitás önreflexiójában hogyan

² Érdekes módon a mai üzleti világban is nagyon gyakori kifejezés a francia nyelvű kereskedelmi és pénzügyi szakirodalomban az *action gratuite*. Üzleti értelemben ingyenes juttatást jelent, sokszor a bankkedvezményi akciókat is így hívják. Néha olyan helyzetben jelenik meg, mikor egy tönkrement vállalat a dolgozói szeméttel azzal szűrja ki, hogy részvényeket ad nekik, s ez *action gratuite*, mert ellenérték nélküli. Az üzleti *action gratuite*-eknél ott a gyanú, hogy lehet, hogy azért adja, mert egyébként már süllyed a hajó, vagyis már semmit sem érnek a részvények.

helyezhető el ez a hit, hogy vannak motiválatlan cselekedeteink, és az irodalom feladata az, hogy megjelenítse ezeket.

A könyv egésze, mint oly sok modern irodalom, többszörösen kétértelmű. Címének kétféle fordítása a magyarban kifejezi az egyházkritikus regény és a krimi kettősségét.³ Az egyik fordítása *A Vatikán pincéi* (Gide, 1934), a másik *A Vatikán titka* (1958). A pincét az indokolja, hogy a szélhámosok kerettörténete szerint a pincében rejtegetik az igazi pápát, és csak egy utánc az, akit fönt mutogatnak a Szent Péter-bazilika előtti téren, és aki az áldást osztja. A másik fordításban azt akarják hangsúlyozni, hogy itt amolyan titokzatoskodás van. Szerintem a *pince* volt a jó fordítás, mert a *titka* kicsit azt sugallja, mintha tényleg igaz volna, hogy elrabolták a pápát.

Gide egy nagy életléptékű, régi francia protestáns családból származó arisztokratikus, nagyon művelt polgár volt. Ugyanakkor életvitele még mai értelemben is hihetetlenül radikális. Ez megnyilvánult politikai szókimondásában, amikor a francia afrikai gyarmatosítást vagy a szovjet kultúrpolitikát bírálta, de abban is, hogy nyíltan vállalta homoszexuális pedofiliáját. Fiatal korától kezdve mindig az élet nagy választásait keresi-kutatja, a kísérletezés közben egy új polgári morált keresve. Eközben klasszikusan kifinomult írásmódú író, nagy stílusza, aki évtizedekig a Gallimard Kiadó nagy befolyású irodalmi lektora volt. Irodalmi munkásságát is több kettősség jellemzi. Klasszikus letisztult retorika kombinálva a meseszöveg gyökeres fellazításával, életmódbeli útkeresés a homoszexuális kapcsolatok megjelenítésével s egyben igen szigorú moralizálás, egy új erkölcs keresése.

Negyven év körüli sikeres író és irodalmi mozgalmász volt már akkoriban, amikor ezt az 1914-ben megjelent regényt írta. Röviden összefoglalom a regényt, azért, hogy érthetőek legyenek és kontextus kapjanak az idézetek, és maga a „motiválatlan cselekvés”. Az elbeszéléstechnika újító. Gide öt különböző szereplő szempontjából tekinti a történéseket. Ezek a részek 50-60 oldalasak, s így mindig más rátekintést kapunk a majdhogynem ugyanazon történetre. A szempontok eltérése egyébként mindig azzal kapcsolatos, hogy ki mit tud a nagy történetről (a pápa állítólagos elrablásáról), illetve a vonatból kiesés (a kis történet) szereplőiről.

A történet szélhámos krimi. Nem véletlen, hogy Gide volt az egyik fő mentora egyik kedvenc francia íróknak, Simenonnak. Az 1920-as, '30-as években, a Gallimard Kiadónál, ahol Gide fontos irodalmi szerkesztő volt, sokat konzultáltak. Sőt, a lelkes Gide komoly munkát is készült írni az általa igen tehetségesnek tartott Simenonról, aminek csak részletei maradtak fent, mint Dominique Fernandez (2022) feldolgozta. Nem volt véletlen az affinitás, hiszen mai értelemben valójában Gide is Simenon *roman dur*-jeihez hasonló krimiket írt. *A Vatikán titka* is krimi, ezért ilyen kétértelmű a címe is.⁴ Mivel a könyv 1914-ben jelent meg, az év és a szüzsé (az új vallásosság és a

³ Gide minden munkája a pápai tiltott könyvek listájára került Gide 1951-es halála után, 1952-ben, miközben a szerző 1947-ben irodalmi Nobel-díjat kapott. A korban sokat vitatott döntésbe nyilván belejátszott mind Gide antikatólikus kiállása, mind nyíltan vállalt homoszexualitása. Tünet értékű azonban, hogy csak az író halála után merete tiltólistára tenni a pápai adminisztráció.

⁴ A második magyar fordítás recenzense, B. Nagy László (1959, 139) is ezen ironizált. „*A Vatikán pincéi* most érthetetlenül a szokványosan ponyvaizű *Vatikán titka* címet kapta, s a borzalmas borítórész is mintha arra

csalódás benne) mondanivalója révén sok butaságot írtak róla. Ahogyan a *Varázshegyről* szóló elemzések a háború előérzetét elemzik, itt azt vetették fel, hogy a *Vatikán titkában* az I. világháború után megjelenő új nemzedék életérzései jönnének elő, a francia elveszett nemzedék regénye lenne. De nincsenek benne ilyesfajta életérzések. A 19. század végi modern polgárosodással járó szekularizáció és az újra vallásossá válók küzdelméről szóló szélhámos regényről van szó. Senki nem elveszett, hanem a pályáját alakítja: ki a vallásosságot kultiváló íróként a Francia Akadémia felé kacsingat, ki a tudományban keresi a világ magyarázatát, ki pedig lepedővirtuóz.

Motiválatlan bűntény egy krimiben. A krimibe ágyazott *action gratuite*

A Vatikán titka abban az időben játszódik, amikor a katolikus vallás újra akarja erősíteni pozícióit. Ebben a keretben a protestáns nevelésben részesült, de attól elforduló Gide regénye vallási gúnyiratba helyezett ironikus krimi. Néhány szélhámos elterjeszti, hogy elrabolták a pápát. Akit ti láttok Rómában, az nem az igazi pápa, s az igazi pápát ki kell szabadítanunk, ehhez pedig anyagi segítség kell. Ezek a szélhámosok nagyon jó átöltözők, így ugyanaz az ember hol bíboros, hol utcai koldus, *clochard*. Nagyon sokszor átalakulnak, de bíborosként és *clochard*-ként is Dél-Franciaországban és Olaszországban mélyen hívő, újkatolikus embereket győznek meg arról, hogy igazából egy kis csekket kellene kitöltened, hogy elősegíthesd a pápa kiváltását. „*En most megyek Rómába, de engem állandóan követ a titkosrendőrség, tehát az lenne a legjobb, ha egy unokaöcsédnek szólnál, hogy ő váltsa be a csekket, én pedig fogom várni a bank előtt. Majd én szólok neki, mert nem fog felismerni, mert áruhában leszek*” (Gide, 1958, 87.).⁵ A történet nehezen követhető, de végig erről van szó. A történetben van egy főhős, a 19 éves koraérett Lafcadio Wluicki. (Az 1927-es, majd 1953-as népszerű amerikai kiadás címe egyenesen *Lafcadio's adventures*. Van azonban egy 1925-ös *The Vatican Swindle* [A vatikáni svindli] című amerikai kiadása is. Nem véletlen, hogy mai elemzők Dan Brown könyveihez hasonlítják.) A név és a származás is egy fricska. Amire persze lehet mondani naivan, hogy „ó, ez az egykori változatos Európa, ami majd az I. világháború utáni megosztott versailles-i világ lesz...”. Valószínű, hogy főhősünk Romániában, egy francia konzul nemző tevékenysége nyomán született anyai ágon lengyel zsidó, aki csak úgy vándorol a világban, s szélhámos mentorokhoz csapódik. A regényben sokszor elhangzik, hogy a Kárpátok túloldaláról, a bércek mögülről jött.

A történet során véletlenül rájön arra, hogy ki az apja, akivel azután meg is ismerkedik. Lafcadio maga egyébként csak csélcsap későkamasz, ő nem része a szélhámos bandának. Részben a szélhámosokkal osztozva különféle szeretői vannak, akik hol prostituáltak, hol nem, s különböző városokban fordul meg. Három kulcs város a történelem színhelye: Pau, egy kisváros Dél-Franciaországban a Pireneusoknál, Róma és Nápoly. Ezek között állandóan utazgatnak a kor nagy újdonságán, a messzi városokat összekötő gyorsvonatokon. A regény sokat beszél vonatokról, de nem úgy,

vallana, hogy az egykor nagy vihart kavart regény a kiadó szemében is afféle modern pikareszkké, ha nem épp grand guignollá degradálódott.”

⁵ A továbbiakban a Gide idézeteknél csak az 1958-as Sárközi Márta fordítás oldalszámait adom meg.

mint Tolsztoj az *Anna Kareninában*, ahol a vonat oly drámai; a vonat itt a szélhámosok gyors helyválttatásának, a modernitás nyújtotta svindlinek az eszköze. Az egyik vonatban történik meg az a dráma, amit maga a hős *action gratuite*-nek nevez. Lafcadio az általa még nem ismert férfit, akivel egyébként a szélhámosok terve révén a történetben később össze kellene kapcsolódnia, kilöki a vonatból úgy, hogy azt sem tudja, hogy ki az áldozat, és azt sem, hogy miért löki ki. Ezután tovább folytatódik a történet. Lafcadio mint gyilkos lelepleződik, de a gyilkosságot mindenki megbocsátja neki, vagy azért, mert az áldozatot kihasználták az egyházellenes szélhámosok, vagy azért, mert „mégiscsak rokon vagy”. Közben a többi szereplőn keresztül vannak Gide egész valláskritikáját igencsak alaposan bemutató részek és hősök. Egy másik főhős egy tudós, Anthime Armand-Dubois, megszállott ember. Gide igencsak olvasott ember volt, így ebben a tudósban talán két embert kombinált össze; az egyik bizonyára Louis Pasteur, aki valóban igen szentvéltelenül tekinti a dolgokat, miközben az emberiség egyik megmentője, ráadásul 25 éven keresztül féloldalára béna volt. Ezzel együtt állandóan vonattal járta Európát, és küldte különböző távoli helyekre a tanítványait.

A másik, akit érzésem szerint belekombinál a tudós személyébe, a pszichológus John Watson. Gyanúmat részben arra alapozom, hogy Watson munkái már szerepelnek a kor francia szakirodalmában. És mint Goulet (1986) részletesen feldolgozta, Gide jegyzetei szerint ismerte a radikális redukcionista Loeb, s a korai összehasonlító pszichológus Yerkes munkáit, s talán Watson munkáit is. Mindenesetre a könyvben a félig béna tudós legfőbb szórakozása, hogy kiszúrja a patkányok szemét, mert arra kíváncsi, hogy ez hogyan befolyásolja a patkányok étkezési és tanulási szokásait. (A szerintem a mintát adó) Watson azért lett híres, 1907-ben, mert ő is kiszúrogtatta a patkányok szemét, és kimutatta, hogy a patkányok képesek vakon is tanulni a labirintusban, valószínűleg azért, mert a szaglásuk elég jó. Anthime, a könyvbéli tudós nagyon ateista, akárcsak Pasteur, s állandóan kikel a vallás ellen. Az őt körülvevő nagycsalád ugyanakkor nagyon vallásos, és az egyik unokahúga esténként mindig imádkozik. Az ateista nagybácsi azt kérdezi tőle: „*Na, és rám is kérsz áldást?*” „*Igen, neked azt kérem, hogy gyógyítson ki az Úr, a mindenható ezekből a hülyeségeidből*” (54.). Egyszer csak egy vélt csoda révén ez a nagybácsi elkezd hinni, és amikor hisz, természetesen elkezd járni stb. Minden van e mögött, akár még hisztériás bénulás is. Ne feledjük, Charcot világában vagyunk! A végére a nagybácsi, hisz ő az értelmes ember a családban, amikor észreveszi a bonyolult történéssorban az egész családsorozatot, vagyis hogy csalók beszélnek a szerintük hamis pápáról, akkor újra hitetlen lesz és megbénul. Vagyis a főtörténet elég bonyolult.

Amikor a fiatal hős Lafcadio a vonaton egy kupéban utazik egy ismeretlen emberrel, akkor az ismeretlen ember már be van palizva. Amédée Fleurissoire ő, egy szüzies házasságban élő naiv hívő, aki kalandos (vélt) pápamentő útján minden rosszal találkozik, szünyogokkal, poloskákkal meg egy prostival, akivel, bűnök bűne, elveszíti ártatlanságát. Nápolyban beváltott hatezer frankot egy csekkért, és viszi Rómába a szélhámosnak a pénzt.

A főhős, Lafcadio, a gyilkos, különböző véletlenek és intrikák következtében végül is lebukik. A megismert testvérével már tudják egymásról, hogy féltestvérek,

mert a nemrég meghalt nemző apjuk, a diplomata ráhagyta az íróra, hogy a bankból mindig adjon pénzt ennek a fattyú gyereknek, féltestvérének. Lafcadio tehát lebukik, és hosszan kibeszélik ezt, mert valójában a féltestvér író nem ítéli el, csak inkább undorodik tőle stb. Ezt a beszélgetést (ez majd a végső értelmezésben fontos lesz) az író lánya, vagyis a féltestvér Lafcadio unokahúga kihallgatja. A 16 éves kislány éjjel belopózik a gyilkos szobájába, s elmondja, hogy mindent hallott. Lafcadio rettegve szégyenkezik, hogy „*jaj, most engem semminek, egy rongynak, koszosnak nézel*”. A lány azt mondja, *nem, dehogy*, és bebújik az ágyába. A regény azzal végződik, hogy Gide a hőst felmenti. A gyilkos megkapja a legszebb királylányt, mint egy népmesében.

Nézzük meg a happy endet, amikor a gyilkos elnyeri a jutalmát.

„– Baraglioul kisasszony, amit egy jó családból való úrinő megtehet egy bűnözőért, maga már mind megtette. Még többet is; ezért szívből köszönetet mondok... De most jobb lesz, ha itt hagy. Térjen vissza apjához, kötelességeihez... Isten vele! Ki tudja, látom-e még? Gondoljon rám: azért adom fel magam holnap, hogy kicsit kevésbé legyek méltatlan a szeretetére. Gondoljon rám! Nem, ne jöjjön közelebb! [...] Azt hiszi, beérem egy kézzorítással?

Geneviève szembe tud szállni apja haragjával, a világ véleményével és megvetésével, de ez a jeges hang elveszi bátorságát. Hát Lafcadio nem értette meg? Ő, aki eljött éjszaka, hogy beszéljen vele, megvallja szerelmét, ő sem határozatlan, ő sem gyáva és talán a szerelméért talán mégis többet érdemel egy pusztá »köszönöm«-nél? De hogyan mondja meg neki: ő maga is mintegy álomban élt – álomban, amelyből csak pillanatokra ébredt fel a kórházban, a szegény gyermekek között, azok sebeit kötözgetve: ott érezte végre, hogy kapcsolatba kerül némileg a valósággal. Egyhangú álomban élt, melyben ott mozogtak körülötte szülei, s ott meredeztek világuknak összes hóbortos társadalmi korlátai, és sohasem tudta magatartásukat, nézeteiket, vágyaikat, elveiket, sőt, személyüket sem komolyan venni. Miért volna hát meglepő, hogy Lafcadio sem vette komolyan Fleurissiore-t? Hát lehetséges, hogy így váljanak el egymástól? A szerelem hajtja, lendíti a fiú felé. Lafcadio megragadja, magához szorítja, s csókokkal borítja halvány homlokát.

Itt most más regény kezdődik. Ó, vágyak kézzel fogható valósága, félhomályba taszítod vissza szellemem fantomjait. Most hagyjuk a két szeretőt, már szól a kakas. A színek, a meleg és az élet legyőzik végre az éjszakát. Lafcadio felkönyököl, az alvó Geneviève mellett. De nem nézi szeretőjének szép vonásait, harmatos homlokát, gyöngyházzsín szemhéját, félig nyitott, meleg ajkát, tökéletes keblét, elernyedttagjait – hanem a kitért ablakon keresztül a hajnalt nézi, mely a kert fáit borzolgatja. Nemsokára ideje lesz, hogy Geneviève elmenjen. De Lafcadio még vár. Föléje hajolva hallgatja a lány könnyű lélegzetével együtt, a kábultságából lassan ébredő város bizonytalan zaját. Távolban a kaszárnyákban szól a trombita. Most mi lesz? Le fog-e mondani az életről, hogy Geneviève becsülje, akit ő kevésbé becsül, amióta az őt jobban szereti. Vajon gondol-e még rá, hogy feljelentse magát?” (220-221.)

Tényleg motiválatlan az *action gratuite*?

Az olvasás szintjén kétes, hogy Gide mennyire is mutatja be felvezetetlenül Lafcadio tettét. Figyeljük azt a részt, amelyet előmeditációnak nevezek. Itt azt látjuk, hogy a Gide által és mások által *action gratuite*-nek nevezett cselekvést mi minden előzi meg a szövegben.

„Ki látná? – gondolta Lafcadio. – Itt van a kezem mellett, a kezem ügyében a kettős kilincs, amit azonnal megnyomhatok, az ajtó azonnal engedne, ő előre dőlne, s egy kis lökés elég volna, s élettelen tömegként zuhanna az éjszakába, még kiáltást sem lehetne hallani..., s holnap: indulás a sziget felé. [...] Ki tudná meg? A nyakkendő rajta volt már: kicsi előre megkötött matrózcsokor. Fleurissiore most felvette egyik kezelőjét és csuklójára csatolta, közben nézegette az ülőhely fölé akasztott fényképet (négy volt belőlük a fülkében), mely tengerparti kastélyt ábrázolt. Indokolatlan büntett – folytatta Lafcadio –. micsoda gond a rendőrség számára. Egyébként, amíg e mellett az átkozott töltés mellett haladunk, bárki megláthatja valamelyik szomszédos fülkéből, hogy kinyílik egy ajtó, és hogy a pofa árnyéka kibukfencezik. A folyosó felől legalább le van eresztve a függöny. Nem is annyira az eseményekre, mint inkább saját magamra vagyok kíváncsi. Az, aki magát mindenre képesnek tartja, mégis visszariadhat a cselekvés pillanatában. Az elképzeltől a tettig, hosszú az út. És épp úgy nem lehet a lépést visszavonni, mint a sakkban; ha minden kockázatot előre lehetne látni, a játszma már nem is volna érdekes. Egy dolog elképzélése, és... ni csak, vége a töltésnek. Azt hiszem, hidra értünk, valami folyóra... A most már elsötétült üvegen a tükörképek tisztábban látszottak. Fleurissiore előrehajolt, hogy megigazítsa a nyakkendőjét. Itt a kettős kilincs a kezem ügyében; most kellene, mikor a figyelmét más vonja el, és maga elé néz a messzeségbe. – Könnyebben jár, mint gondoltam. Ha kényelmesen számolva eljutok tizenkettőig anélkül, hogy a tájban fényt látnék, akkor a pofa meg van mentve. Egy, kettő, három, négy... csak lassan, lassan. Öt, hat, hét, nyolc, kilenc..., tíz... ott egy fény.” (171.)

A látszólag előkészítetlen, véletlenszerű cselekményt – ha hagyományos szövegközeli olvasást veszünk –, a szövegben nagy meditáció előzi meg, sőt játék a véletlenekkel. Az, hogy milyen nagy premeditációk vannak a cselekvés okairól és a konkrét aktusokról, ez mind központi mozzanat abban, hogy tényleg indokolatlannak tartja-e az író a cselekedetet.

Ezen túl, ahogy itt töprengett, hogy hogyan fogja kinyitni az ajtót, Lafcadio hosszasan töpreng azon is, és itt van egy kulcsszó Gide számára, milyen csúnya ez az ember, a leendő áldozat. Olyan csúnya, hogy meg sem csókolnám. A gyilkos számára ismeretlen, de igencsak ellenszenves emberről van szó.

De nézzük meg magának a gyilkossági aktusnak a leírását.

„Fleurissiore nem is kiáltott. Amikor Lafcadio meglökte, az előtte hirtelen megnyíló mélység láttára, széles mozdulattal megpróbált megkapaszkodni, bal kezével megragadta az ajtó sima keretét, míg fél fordulattal hátra vetette Lafcadio feje fölött messze ellódítva a fülke másik végébe, a pad alá másik kezelőjét, amit

éppen felvenni készült. Lafcadio szörnyű karmolást érzett a tarkóján. Lehajtotta a fejét, s most már türelmetlenebbül még egyet lódított a testen. A körmök feltépték a nyakát. Fleurissiore már nem tudott egyébbe kapaszkodni, csak a hódször kalapba, melyet kétségbe esetten megragadott és magával rántott zuhanásában. Most pedig hidegvér – mondta magában Lafcadio. Ne csapjuk be az ajtót, még meghallhatnák a szomszédban. Erőlködve, a szél ellen magához húzta az ajtót és csendesen betette. Itt hagyta nekem a randa lapos kalapját, amit egy rúgással utána akartam küldeni, viszont most elvitte az enyémet és ez, elég neki. Helyes elővigyázatosság volt, hogy kivétem belőle a nevem kezdőbetűit, de a bélésben ott van a kalapos cégjelzése, pedig ott nem vásárolnak mindennap hódször kalapot. Egye fene – most már megtörtént. Lehet-e vajon balesetre gondolni? [...] Nem..., hiszen bezártam az ajtót. Állítsam meg a vonatot? Ugyan, ugyan Cadio..., csak semmi kiigazítás. Minden úgy történt, ahogy kívántad. Hogy bebizonyítsam, milyen nyugodt vagyok, először is megszemlélem mit is ábrázol a fénykép, melyet az öreg az imént nézegetett. Miramare. Semmi kedvem, hogy felkeressem. [...] Fülledt itt a levegő. Kinyitotta az ablakot.” (172.)

Ezután még jön egy csomó próbálkozás a nyomeltüntetéssel, hiszen elvitte a sapkáját, nem találja, aztán elveszett az egyik mandzsettagombja és így tovább. Úgy viselkedik, mint egy szándékos bűnelkövető, aki megpróbálja a nyomokat eltüntetni. Mint krimiolvasók utólag rájövünk, hogy az egyik szélhámos is ott utazott a vonaton, és valójában ő tüntette el a nyomokat, és később ezzel még fog érvényesülni.

A Gide által gúnyolt katolikus bűnösség értelmében maga az áldozat is bűnös. Ez egy ötvenes, felnőtt magányos férfi, aki még szűz volt. Mielőtt beváltotta volna a pápa megmentéséhez a csekket, a szélhámosok egy nápolyi kuplerájban adtak neki szállást, ahol az ártatlanságát elvette egy hivatásos nő. Ez a nő nagyon megszerette a naiv férfit, annyira, hogy azután ő az egyetlen, aki meg is gyászolja az áldozatot. Ha a katolicizmus és a katolikusokhoz való dörgölődés oldaláról nézzük, akkor ez egy megérdemelt bűnhődés az áldozat számára, hiszen véletlen halálát egy alkalmi szex előzte meg.

Gide könyvében szerepel egy író is, Julius de Baraglioul. Ő nagyon buzgó katolikus, és a pápa segítségével akarja elérni, hogy a francia akadémia tagja lehessen. Az író és a fiatal Lafcadio között sok beszélgetés zajlik arról, hogy mi a szabadabb, az irodalom vagy az élet. Ez a szál ad egy elbeszélésen belüli metareflexiós keretet az emberi determináltság elemzéséhez. Lafcadio azt mondogatja, hogy unalmasak a regényeid, mert mindig ki lehet találni, hogy mi jön benne, de az életben ez nem így van.

„– Tudja mi rontja el számomra az írást? A javítások, a vakarások, az áthúzások.

– Úgy gondolja, hogy az életben az ember nem javítgat magán? – kérdezte Julius felvillanyozva.

– Nem ért engem... Azt nem lehet kijavítani, amit az ember már megcselekedett. Ez az, amit az életben olyan szépnek találok, hogy egyből kell rajzolni, tilos a törlés. De aki regényíró, azt mi gátolhatja, hogy amit elképzelsz, azt kedvére képzelje el?” (180-181.)

És az irodalmi racionalitás, a motiválás fent említett mozzanata.

„– Minél különlegesebb, amit elképzelek, annál inkább kötelességem, hogy megokoljam és megmagyarázzam.

– Nem nehéz indokot találni egy bűncselekményhez!

– Ez kétségtelen... De éppen ezt nem akarom. Nincs szükségem a büntett magyarázatára; megelégszem a bűnöző magyarázásával. Igen, odáig akarom vinni, hogy indokolatlanul bűnözön; az legyen a vágya, hogy teljesen indokolatlanul kövessen el bűncselekményt.” (181.)

S ezért is utal Lafcadio a belső monológ közepén arra, hogy az életben most majd bejön valami váratlan. „Ha én próbállok írni, akkor mi a gondom az írással – a vakarások, a javítások és az áthúzások.” Julius, az író erre azt mondja: „Úgy gondolja, hogy az életben az ember nem javíthat magán?” „Nem ért engem, azt, amit az ember már megtett, nem lehet kijavítani. Amit az életben szépnek találok épp az, hogy ott egyből kell rajzolni, tilos a törlés” (179.).

Az egész meditáció regény és élet viszonyán azt akarja kifejezni, hogy nekem, mint most a valódi írónak, André Gide-nek, állandó gondja, hogy mikor teszünk valamit, és az élet valódi tetteiről képes-e szólni egyáltalán az irodalom.

Életünk döntő cselekedetei – mondja ismét Lafcadio –, amelyek egész jövőnket megszabják, többnyire meggondolatlan cselekedetek. Sok dolog van, ami lehetetlennek látszik, amíg valaki meg nem kísérli. Azt látjuk itt, hogy a jelszó, „indokolatlan cselekedetek”, amit *action gratuite*-nek nevezünk, a hősök és a regényben szereplő író számára valójában az élet tetteivel kapcsolatos nagy problémák.

Gide sok elemzést mutat be a cselekvés motivációs rendszereiről a regényben. Nézzük először Lafcadio saját magyarázatát, amikor vallomásosan beszélget az író féltestvérrel.

„– Szegény gyermekem – mondta –, először is, beszéljen halkabban. Hogy jött erre a gondolatra? Hogy tehetett ilyesmit?

– Tudom is én. Nagyon gyorsan csináltam, amíg még kedvem volt hozzá.

– Mi kifogása volt Fleurissiore ellen? Ilyen erényes és tiszteletreméltó ember ellen?

– Magam sem tudom. Nem látszott boldognak. Hogy magyarázzam meg Önnek, amit magam sem tudok megmagyarázni?” (214-215.)

Hasonló módon az író és sógora, a későbbi áldozat közötti beszélgetésekben is előkerül ez.

„Tudniillik, épp akkor tettem a nagy felfedezést, s mondtam magamnak első gondolatomat tovább fűzve, ha feltételezzük, hogy a gonosz tettet, a bűnt indokolatlanul követték el, akkor senkit sem lehet vádolni és megbüntetni sem lehet senkit. Hát már megint erre térsz vissza, sóhajtottam Amédée kétségbeesve. Ugyanis a bűn indítéka az a fogantyú, melynél fogva meg lehet ragadni a tettet.

– *Én rájöttem, hogy La Rochefoucauld óta és az ő hatására becsaptuk magunkat. Hogy az embert nem mindig a haszon kormányozza. Hogy vannak önzetlen cselekedetek.*

– *Azt meghiszem – szakította félbe Fleurissiore.*

– *Nagyon kérlek, ne érts meg túl hamar! Önzetlenen én indokolatlant értek. És a bűn, jobban szólva, amit annak neveznek, éppen úgy lehet jócselekedet.*

– *Akkor miért követték el?*

– *Hiszen épp erről van szó! Fényűzésből, tettvágyból, játékból. Mert állítom, hogy a legönzertlenebb emberek nem feltétlenül a legjobbak a szó katolikus értelmében. Épp ellenkezőleg, épp ebből a katolikus nézőpontból nézve a legjobban nevelt lélek az, amelyik legnagyobb rendben tartja számadásait.” (169.)*

Az *action gratuite* motiváltságának kérdését már a klasszikus irodalomértelmezés is felismerte. George D. Painter (1958), s őt felújítva Paños (2009) az *action gratuite*-et jelképesnek tartja mind filozofikusan (az élet káosza), mind erkölcsileg mint a személyiség spontán kifejeződését, mind pszichológiailag mint a tudattalan „kiáradását”.

Gide meseszövése, ha a mai pszichológiából indulok ki, olyan, mint egy ironikus játék. Már B. Nagy László (1959, 140) is észrevette, s ezt látja az *action gratuite* eszmei mondanivalójának: „a lét legmagasabb foka a játék, s az öncélú cselekvés, az »action gratuite«, a legerkölcösebb magatartás – éppen mert senkinek nem áll érdekében”. Ezt egészíti ki az abszurdhoz kapcsolt kritikával. A könyv a polgári élet értelmetlenségét mutatja be, így látta ezt, kiegészítve egy kis kritikával a polgári társadalom felett. „Az élet sehová nem vezet – ezt példázza *A Vatikán pincéi* –, az embersorsok találkozása, összeütközése teljesen véletlenszerű, s életünket ezek az okatlan véletlenek determinálják. A társadalom pedig örülhet a fölismerésnek, hiszen maga is úgy látja, hogy léte céltalan, és az író, aki ezt fölfedezte, megérdemli a Parnasszus fejedelmi rangját” (B. Nagy, 1959, 140).

Gide a regény egészében az emeletes értelmezések játékával él.

- Az első lépésben ott van egy hazugság: elrabolták a pápát, segítetek, adjatok pénzt.
- A második hazugság, hogy én, aki ezt nektek mondom, bíboros vagyok ugyan, de most átöltöztem könyvelőnek, mert a titkosrendőrök észrevesznek. Ezért te vidd el a pénzt a bankba, mert engem figyelnek.
- Metahazugság: ha az újságban azt olvasod, hogy csalók próbálnak kiszedni pénzt a pápa kiszabadítására, ne higgy nekik, azok az igazi szélhámosok, akik ezt írják az újságban. Mi vagyunk az igaziak, akik meg akarjuk menteni a pápát.

Mindez az internet, a virtualitás és a *fake news* világa előtt 110 évvel történik! Gide végig síkokba rendezi azt is, hogy ott van a valódi gyilkosság, ennek kommunikációja, a róla szóló újsághír és harmadikként az állandóan hírnévre törő író, Julius, aki ebből regényt akar írni. Természetesen mindez öngúny is, hiszen azt is lehetne mondani,

hogy negyedik szinten, miközben Juliuson gúnyolódik, ott van André Gide, aki mindebből regényt ír, amiből pénze lesz.

Játék az irodalmi racionalitással

Magát azt a játékot, amit ez a könyv olyan mesterien gyakorol a cselekvés indítékai és indítékrendszereinek beleolvasása és ennek megkérdőjelezése között a regényben, ma úgy szoktuk értelmezni, mint az emberi megismerés egy különleges módjával, az elbeszélő világgéppel kapcsolatos problémákat, illetve játékokat.

Jerome Bruner (2004, 2005) a modern pszichológiában azt hirdette, hogy az embernek kétféle megismerésmódja van: egy tudományos és egy elbeszélő, avagy elegánsabban egy leíró/paradigmatikus, illetve egy idői/narratív értelmezési mód. Az egyik emberi, illetve antropomorf cselekedetéről, időben szervezett dolgokról, a másik egyetemes kategóriákról és időtlen viszonyokról szól. A narratív megközelítés kiindulópontja a másinak, illetve a hősnek tulajdonított cselekvési szándék molekulák egymáshoz rendezése. A mai pszichológusok azt mondják, hogy az emberek egymást úgy értelmezik, hogy mindig próbálnak a másiknál szándékokat és bizonyos tudásokat feltételezni. Ha azt mondom, hogy „*Pisti hazament az egyetemről. Nagyon éhes volt. Kinyitotta a jégszekrényt*”, és megkérdezek egy átlagos embert, hogy miért nyitotta ki a jégszekrényt, akkor nyilván azt feleli, hogy azért, mert azt gondolta, hogy van ott valamilyen ennivaló. Mi állandóan így értelmezzük a dolgokat, és ebben nagyon sokemeletes értelmezések vannak. A narratív felfogás abból indul ki, hogy állandóan tudásokat és szándékokat tulajdonítunk egymásnak. A hősöknek tulajdonított szándékok láncolatából próbáljuk felépíteni, hogy mi is teszi koherenssé a történeteket. Ebben ez értelemben a Kundera emlegette klasszikus regényirodalom ezekre a tulajdonítási molekulákra építi bonyolult történeteit. Természetesen, amikor profi irodalomról és nem néprajzi egyszerű történetekről van szó, akkor állandó játék van a mindentudó író, a szereplők és az olvasó értelemtulajdonításai között. Az író vagy megjeleníti magát, vagy nem. Az olyan többszörösen reflektív könyvekben, mint *A Vatikán titka*, a regénybe beépített ironián keresztül gúnyolódik a hősként szereplő írón, de saját magán, André Gide-en mint írón is.

A klasszikus európai regény egy racionalista szálát akar kibontakoztatni. Felépítetteti az olvasóval, hogy mindenféle indokok szülnek mindenféle más indokokat, s ezek cselekvéseket. Vagyis egy világos oksági láncolatot építünk fel. David Lodge (2002) angol író és regény teoretikus azt is mondja, hogy valójában ez a típusú racionalitás-gyakorlat a modern regényirodalomban, abban a klasszikus vonalvezetésben, amit Kunderánál láttunk, ahhoz is hozzájárult, ahogyan megkonstruáljuk a modern európai kultúrában az önálló, cselekvő, felelős embert.

„El kell ismernünk, hogy az önálló individuális szelf nyugati humanista fogalma nem egyetemes, nem örökre adott s minden korra s helyre érvényes, hanem történeti s kulturális termék. Ez azonban nem jelenti szükségszerűen azt, hogy nem jó gondolat, s hogy lejárt volna az ideje. Számos, a civilizált életbe értékelt dolog ennek a függvénye. Azt is el kell ismernünk, hogy az individuális szelf nem rögzített

és stabil entitás, hanem tudatunkban állandón krealódik és módosul, a másokkal folytatott interakció során.” (Lodge, 2002, 91.)

A modern irodalom ezekkel a kultivációkkal hozta létre azt a kifinomult szelfet, amit az utca világából ismerünk. Ha ebből a szempontból nézzük Gide játékeit *A Vatikán...*-ban, a szélhámosok állandó átalakulásai, a véletlen életút összefutások, valamint a motiválatlan cselekvés bevezetése és szinte kultikus elemzése ennek a szelf és az elbeszélő mintázatok közti koherenciának a játékos felbontása.

Irodalom és társadalom kapcsolatának szempontjából is érdekes, hogy az 1920-as, '30-as évektől nagyon sokféle módon, nemcsak Gide-nél, megfogalmazódik az, hogy az életben tapasztalt szétesettség és válság és az irodalomban megkreált, a szelf elemzését képező válságok között kapcsolatok vannak. Többféle ilyen irodalmi és írásmódbeli válság, illetve lázadás létezik, ezeket most csak felsorolom, hogy visszatérhessünk Gide-hez. Az egyik az, amikor eltűnik a vélelmezett szándék és vágy mint koherencia-teremtő erő. Ennek felel meg az *action gratuite* kultivációja szövegekben. A másik a vélekedés, a belső világ eltűnése; olyan életbemutató például Hemingway prózájában, miszerint az egész élet csupán viselkedési morzsákból áll. Egy másik lázadó írásmód a fordított út: az Én feloldása az emlékekben Proustnál, a feloldódás a tudatfolyamban Joyce-nál vagy a szerepek felbomlása Musilnál. Mindezekben az irodalom valójában megelőzi a kultúra-elemzést és filozófiát. Száz évvel ezelőtt ezek a regénykísérletek próbálják meg elsőként értelmezni azokat a modern életben levő, sokfelé mozgó, nem világos, nehezen áttekinthető életmozgásokat, amik mindannyiunk életét jellemzik majd a 20. században (Pléh, 2012, 2020).

A Gide által megfogalmazott provokáció előjön más írónál is a 20. századi irodalomban és az irodalom-értelmezésben. Az *action gratuite* továbbvitelének fontos esete *a kontextustalan tettek bemutatása* az irodalomban. Ez jelenik meg Camus-nél *A közönyben*. A regény e tekintetben kulcsjelenetében a francia fehér főhős, Meursault a tengerparton lelő egy arab embert Algériában, s azután az egész regény arról szól, hogy hogyan szenved ettől, és hogyan készül a vérpadra. Camus magát a cselekedetet, s ezt érdemes Gide kulcsjelenetéhez hasonlítani, dekontextualizálva mutatja be. Ahhoz, hogy mi olvasók fel tudjuk építeni a koherens elbeszélést, azaz, hogy ki, mit, hol, miért csinál, ahhoz olvasás közben fel kell építenünk egy kontextust, az író segítségével. A hős és az olvasó itt nincs felkészülve arra, hogy mi fog történni.

„A tenger felől sűrű és lángoló lehelet áradt. Úgy éreztem, hogy az egész szélteben megnyílik, s tüzesőt hullat a földre. Egész lényem megfeszült, s görcsösen szorongattam a revolvert. A kakas engedett, odaértem a cső sima fémtestéhez, s akkor kezdődött el minden, abban a száraz és süketítő zajban.” (Camus, 2022, 140.)

A minket érdeklő szempontból azt látjuk, hogy itt nincs arról szó, hogy én megcéloztam, megláttam stb., a kontextust Camus nem akarja megadni. A bíróság sokáig medítál is ezen a motiválatlanságon. Paños (2009) úgy látja, hogy Camus az *action gratuite* Gide-től induló hagyományát itt az abszurd kérdéséhez kapcsolja. Cselekedeteinknek nincsenek céljai.

Azt, hogy minden reprezentációnk labilis, megkonstruált, már Stendhal is észreveszi, amikor *A pármái kolostorban* a waterlooi csatát a hős, Fabricio szemével, mint egy áttekinthetetlen kavargást írja le. Attól, hogy Stendhal vagy mi tudjuk, hogy milyen fontos történelmi esemény volt a waterlooi csata, a főhősünk még nem tudja. Nagy érdeme Stendhalnak és az őt elemző Benedek Marcellnek, hogy ezt a problémát már közel 150 éve észreveszik: hogy már a 19. században is megjelenik ez az érdekes, furcsa értelmezés, ahol a hősök nem mentális urai saját kontextusuknak. Fabrizio del Dongo, a fiatal, Napóleon-rajongó olasz, keresztülutazva fél Európán, megérkezik a waterlooi csata színhelyére. Az erdőben bolyongva meglátja Ney marsallt, és csatlakozik a csapatához. Keresi, hogy hol van a csata, s csak a végén kérdezi valakitől, hogy milyen falu az ott, s a válaszból, hogy Waterloo tudja meg az olvasó, hogy ez a kóborló gyerek, aki azt sem tudja, hol van, valójában a világtörténelem egyik sorsdöntő csatájának színterén jár.

„Az író impresszionista módszert használ: mi olvasók sem látunk és értünk meg többet, mint ők. A pármái kolostor híres Waterloo-leírásának hatását végeredményben az a regényen kívül álló körülmény teszi csattanóssá, hogy minden félig-meddig iskolát végzett ember tudja: Waterloo a világtörténelem egyik legnevezetesebb csatája volt. Képzeljük el, hogy egy intelligens, de teljesen tudatlan ember olvassa Stendhal regényét: a Waterloo-leírás hatástalan marad.” (Benedek, 1927, 170.)

Aki hallja azt a szót, hogy Waterloo, annak megteremtődik a kontextus, de a hősnek, Fabriciónak nincs kontextusa, ő nem tudja, hogy a csatában van.

Azt sem Gide találja ki, hogy a kontextusteremtő motívum nem biztos, hanem változik. Kundera elemzése mutatja ezt az Anna Karenináról:

„Anna nem avégett megy ki a pályaudvarra, hogy megölje magát. Vronszkijt keresi. A vonat elé veti magát, de ezt nem döntötte el előre. Eluralkodik rajta a döntés. Mintegy meglepi. Akárcsak a férfit is, aki gombákról beszélt, Anna »egy meglepő ösztönzés« hatására cselekszik.” (Kundera, 1992, 66.)

Ez nem azt jelenti, hogy Anna cselekedetének nincs értelme, de ez az értelem túl van a racionálisan megragadható kauzalitáson. Tolsztojnak, a regény történetében először, szinte joyce-i belső monológot kellett alkalmaznia, hogy rekonstruálja a futó ösztönzések, illékony benyomások, töredékes gondolatok bonyolult szövevényét, s így mutassa be Anna lelkének útját az öngyilkosságig. Csak azért hoztam fel Stendhal és Tolsztoj példáját, hogy láttassam: amivel Gide játszik, azzal már mások is játszanak, csak másképp. Ők leépítik a kontextust, illetve a motívumok harcát vagy átalakulását mutatják be.

Ironikus fricskák is megjelennek Gide kortársainál arról, hogy az írók szerint az lenne a legjobb, ha mindent szétzúznánk, és azt, amit Kundera később úgy értelmezett, mint a klasszikus írás felépített szála, szándékosan próbálnánk eltörölni. Virginia Woolf nagyon élesen megfogalmazta, hogy mi lenne, ha szakítanánk azzal, hogy egy cselekvési racionalitást mutassunk be.

„Történetet létrehozni, komédiát, tragédiát, szerelmi érdeklődést bemutatni, mind mesterkélty; elnyomó módon ragaszkodik a hagyományokhoz. Ha az író nem szolgál

lenne, hanem szabad, akkor nem lenne bonyodalom, komédia vagy tragédia, szerelmi szál vagy katasztrófa. Rögzítsük az élményanyagot úgy, ahogy megjelennek az elménkben. A poén valószínűleg a lélektan sötét zugaiban rejtőzik.” (Woolf, 1925, 162.)

Nekem mint íróknak nem kell felépítenem a koherens történetet.

Az indítékok Gide regényében

Gide a regény egész kontextusában két indítékot mutat be a motiválatlan cselekedethez. Az egyik indíték, hogy a magára ébredő 19 éves fattyú felnőtté válása egyik lépéseként különböző véletlenek révén megtudja, ki volt az apja. Ezzel egyfajta szelf-átalakulás történik. Lafcadio nagyon sokat beszélget a gyerekkoráról, elmondja, hogy amikor gyerek volt, az anyja mindig más férfiakkal volt, és „sosem tudtam, hogy ki volt az apám”. Most megtudta; s ahhoz, hogy a bizonytalanság után igazában magára találjon, valami fontos dologgal kell bizonyítania magát. Valami visszafordíthatatlant kell tennie ahhoz, hogy bizonyítsa, ő egy cselekvőképes új, határozott ember, aki nem csak sodródik. *A gyilkossággal bebizonyítom a magam számára, hogy én mégiscsak valaki vagyok.* Vagyis a gyilkosság személyes motívuma az ön-állítás. A céltalan gyilkosság a könyv egészét tekintve egy szelf-formálási lépés.

Gide azt akarja éreztetni ezzel az *action gratuite* provokációval, hogy a hős nem ismeri saját motívumait, ezért te, olvasó legyél hermeneutikus: keresd a rejtett vágyakat, a rejtett motívumokat. Kiegészítő motívumként az író további kulturális fricskája, mint Rowland (1989) rámutat, a befejező jelenet incesztusa. A csábító serdülő lány unokatestvér.

Időskorában Gide több interjúban elmondta kételyeit az általa híressé tett fogalomról. *„Nagy karriert futott be az általam bevezetett kifejezés, az action gratuite, de bevallom, hogy én egyáltalán nem hiszek benne. Ebben a regényben minden indokolt volt, és mindennek megvan a helye, csak ezt nem úgy mutatom be, ahogy rendesen teszik.” (Goulet, 1986, 142.)*

Gide nem gúnyolja a freudi típusú értelmezést, hanem azt akarja mondani, hogy keressétek, mint naiv Freudok a regény értelmezését. Vegyük észre, mennyi konstrukció van abban, ahogyan élünk. Mi az, hogy pápa? Az egy deklaratív dolog. És ha a szélhámosok most azt deklarálják, hogy nem az a pápa, akkor mi bizonyítja, melyik az igazi? Az ember tele van megkonstruált értékekkel és szerepekkel, viszonyokkal. E mögött állandó előfeltevések vannak, és mindezek megkérdőjelezhetők. Ugyanakkor van egy olyan mozgatórendszerünk, amit magunk nem látunk át tisztán. Ez nemcsak a főhős életében van így. A béna tudós az ima hatására meggyógyul, s utána visszaesik. Ez is azzal való játék, hogy a hit és az életképesség hogyan kapcsolódik egymáshoz.

Van itt egy magasabb szintű játék is a katolikusokkal szemben. Ha ti úgy gondoljátok, hogy a pápa, a gyóntató stb. gondolzza a lelkiismeretet és az erkölcsiséget, akkor ha ezek eltűnnének, nem lenne erkölcs? Én mint protestáns ugyan játszom a

regényben, de én úgy gondolom, hogy ez nem így van. Az erkölcs az emberben van. Az egész protestantizmus azt akarja mondani, hogy az mindannyiunkban van, nem a pap adja. A hagyományos polgári értelemben vett rossz erkölcsű lányok, akikből sok van a regényben, mind nagyon szimpatikusak.

Gide akkor már nagyon izgalmas könyveket írt, például *A pásztorének* címűt saját homoszexuális kapcsolatairól. Az 1914-es regényben megálmodja, hogy milyen lett volna, ha övé lesz a királylány, ha érdekelnék a nők. De ez, mint tudjuk, nem sikerült későbbi életében. Elvette névházasságban egy távoli rokonát, de ez ugyanúgy konzumálatlan maradt, mint egyik hősének házassága. Gide későbbi élete és a könyv kapcsolata további izgalmas értelmezések kiindulópontja lehet.

Ami most érdekes számunkra, az az intellektuális játék. Gide *A Vatikán titkában* eljátszik azzal a gondolattal, hogy lehetnek céltalan és motiválatlan cselekedeteink. Maga a regény azonban bemutatja, hogy a tágabb kontextust tekintve az *action gratuite* csak látszólag motiválatlan. Olvasó, mindig keresd a motívumot, legyél naiv lélekelemző.

Felhasznált irodalom

- B. Nagy L.** (1959). Lafkadio és utódai. *Nagyvilág*, 4(2): 139-141.
- Benedek M.** (1927). A Mohács centenáriumi regényei. *Századunk*, 3: 170-175.
- Bruner, J.** (2004). *Az oktatás kultúrája*. Ford. Egyed Katalin, Somogyi Eszter, Szalay Ágnes. Budapest: Gondolat.
- Bruner, J.** (2005). *Valóságos elmék, lehetséges világok*. Ford. Ehmann Bea, Újlaky Judit, Ülkei Zoltán. Budapest: Új Mandátum.
- Camus, A.** (1957). *Közöny*. Ford. Gyergyai Albert. Pécs: Jelenkor, 2022.
- Elgrably, J. – Kundera, M.** (1987). Conversations with Milan Kundera. *Salmagundi*, 73: 3-24.
- Fernandez, D.** (2022). *Gide et Simenon*. Lyon: Presses universitaires de Lyon.
- Fónagy I.** (1996/97). Nyelvi jelek dinamikus szerkezete. *Nyelvtudományi Közlemények*, 95: 45-81.
- Fónagy I.** (1999). *A költői nyelvről*. Budapest: Corvina.
- Gide, A.** (1934). *A Vatikán pincéi*. Ford. König György. Budapest: Franklin.
- Gide, A.** (1958). *A Vatikán titka*. Ford. Sárközi Márta. Budapest: Európa.
- Goulet, A.** (1986). *Fiction et vie sociale dans l'œuvre d'André Gide*. Paris: Minard.
- Kandel, E. R.** (2012). *The Age of Insight. The Quest to Understand the Unconscious in Art, Mind, and Brain, from Vienna 1900 to the Present*. New York: Random House.
- Kundera, M.** (1992). *A regény művészete*. Ford. Réz Pál. Budapest: Európa.

- Lodge, D.** (2002). *Consciousness and the Novel*. London: Penguin Books.
- Painter, G. D.** (1958). *André Gide*. Paris: Mercure de France.
- Paños, E. M.** (2009). Les Caves du Vatican, ou la sortie de l'acte gratuit. *Çédille: Revista de Estudios Franceses*, 5: 251-264.
- Pléh Cs.** (2012). Narratív szemlélet a pszichológiában. Az elbeszélés mint átfogó metateória. *Iskolakultúra*, 22(3): 3-24.
- Pléh Cs.** (2020). Narrative Identity in its Crises in Modern Literature. *Magyar Filozófiai Szemle*, 64: 9-23.
- Rowland, M.** (1989). Lafcadio's crime revisited. *The French Review*, 62: 604-611.
- Watson, J. B.** (1907). Kinæsthetic and organic sensations: Their role in the reactions of the white rat to the maze. *Psychological Review, Monograph Supplement*, 8(2): i-101.
- Woolf, V.** (1925). Modern fiction. In: *The Essays of Virginia Woolf. Vol. 4* (154-165). London: Hogarth Press, 1984.

Otto Rank

A „színháték” a *Hamlet*ben.

Adalék a költészet elemzéséhez és dinamikus megértéséhez*¹

Freud értelmezése szerint Hamlet képtelensége arra, hogy bosszút álljon nagybátyján apja meggyilkolásáért, „ödipuszi attitűdjében” gyökerezik. Ez akadályozza meg abban, hogy megölje azt a férfit, aki saját tudattalan vágyait beteljesítve tette el az útból apját, és vette át helyét anyja mellett. Az egész darab lényegében nem áll másból, mint a hőstől megkövetelt cselekvés mesterien kivitelezett késleltetéséből, ami csak a darab végén, a nagy általános halálban mutatkozik meg.

Most azt szeretném megmutatni, hogy a gátlások és késleltetések e bonyolult rendszerében mi a jelentősége a sokat tárgyalt „színház a színházban” jelenetnek, és hogy ebből a nézőpontból hogyan érdemelte ki ez a jelenet, hogy a drámai és lelki fejlődés kifejezett csúcspontjának és fordulópontjának nevezzük.

Hamlet, aki kezdetben csupán apja hirtelen halálát gyászolja és anyja újbóli gyors férjhezmenetelén háborog, miután értesült halott apja szellemétől annak meggyilkolásáról, egyetlen életcéljává a gyilkoson való bosszúállás válik. Ennek kivitelezéséért azonban nem tesz semmit, csupán örültséget színlel, állítólag azért, hogy akadálytalanul szöhesse tervét, amely azonban semmiben sem mutatkozik meg. Ellenkezőleg, a főhősnek csak a színtársulat megérkezése és a színész megrendítő próbajátéka juttatta eszébe, hogy eddig cselekvés helyett komédiás módjára játszott a örültet. A külsődleges összekapcsolódásnál azonban jobban lelkesítette Hamletet a tartalmi párhuzam: a színész ugyanis egy Priamosz nevű király szörnyű meggyilkolását és hűségese feleségének Hekubának a fájdalmát beszélte el. Már a történet pusztán elbeszélése is könnyekig meghatja magát az elbeszélőt is, és a herceget arra emlékezteti, hogy sokkal több oka volna arra, hogy a céltalan tétlenkedés és

* Eredeti megjelenés: Otto Rank: Das »Schauspiel« in »Hamlet«. Ein Beitrag zur Analyse und zum dynamischen Verständnis der Dichtung. *Imago*, 1915, 4(1): 41-51.

¹ Vö. Sigmund Freud: *Traumdeutung*, 1900, 183. o. jegyzet. Otto Rank: *Der Mythos von der Geburt des Helden*. *Schriften z. angewandten Seelenkunde*, 1909, 5. füzet. Ernest Jones: The Oedipus-Complex as an Explanation of Hamlet's Mystery. *American Journal of Psychology*, 1910, 21(1): 72-113. Deutsch von P. Tausig: *Das Problem des Hamlet und der Ödipuskomplex*. *Schriften z. angewandten Seelenkunde*. Szerk. Prof. S. Freud, 1911, 10. füzet. Otto Rank: *Das Inzestmotiv in Dichtung und Sage*, 1912, II. és VI. fejezet.

álmodozás helyett a megtörtént események miatt „Hekubáért” váltsa tettekre mély szenvedélyeit.

A színésznek azonban nem sikerült ezzel a lelki tükröt tartó előadással Hamletet tettekre sarkallni. Ahogy eddig is megelégedett azzal, hogy a tébolyultat játssza, most is csak a színészt utánozza:²

*„...csak rinyálok itt,
mint a fürdőskurva,
és szitkokkal könnyíték magamon,
mint egy mosónő! Jaj, hányok magamtól!”³*

Itt merül fel Hamletben a színjáték ötlete: hogy az apja meggyilkolását színpadra állító darabot néző gyilkos majd elárulja tettét. Ugyanakkor Hamlet azt is reméli ezzel a színjátékkal, hogy növekvő kételyei a szellem megjelenésének valódiságával kapcsolatban eloszlanak azáltal, hogy a gyilkosból önkéntelenül kikényszerített vallomással megszerzi a tettehez szükséges belső biztonságot. Azzal, hogy a színjáték királyra gyakorolt hatásával tette bizonyosságot nyer, de Hamlet ennek ellenére képtelen a bosszút végrehajtani, azt bizonyítja, hogy skrupulusai és aggályai mindig csak színlelések, amelyek gátlásainak tudattalanban rejlő valódi okát hivatottak elfedni.⁴

Ha nem engedjük, hogy a hős és a szerző elterelő tendenciái arra csábítsanak, hogy a színjátékra pusztán a királyra gyakorolt hatásként és tettének bizonyítékaként tekintsünk, hanem magára a hősrre vonatkozó összefüggéseket is szem előtt tartjuk, akkor újfajta megértést nyerhetünk a drámai és lelki folyamatok titkos mechanizmusairól. Ahogyan Priamosz meggyilkolásának színészi játéka a bosszúban késlekedő fiút küldetésére emlékezteti, az apja meggyilkolásáról szóló színdarab arra hivatott, hogy újra felszítsa az elfojtott bosszúvágyat, és segítse a hőst a döntő tett végrehajtásában, hasonlóan ahhoz, mint aki italozással merít bátorságot egy gyilkosság elkövetéséhez. Hogy Hamletnek újra meg újra szüksége van erre a bátorításra, azt nemcsak a darab általános menete, hanem az egyes jelenetek is egyértelműen megmutatják⁵, különösen a Hamlet és anyja közötti beszélgetés, a halott apa megjelenése, amely arra szolgál, hogy „a tompuló elhatározást élesítse”, és jelezze, hogy a szellem megjelenése kezdettől fogva azt a funkciót tölti be, amit már első megjelenésekor is közvetlenül elárul: „Bosszuld meg ezt az aljas, felháborító gyilkosságot!”.

Az előadás előtt egy pantomim mutatja be rövidített formában az egész darab tartalmát, amely árnyalt művészi módon tájékoztatja a nézőt a cselekményről, hiszen a tényleges előadás majd a király „Ibykus”-reakciója⁶ miatt megszakad. A Hamlet

² Akinek egyébként előre bejelentette tirádája kezdetét.

³ *Hamlet*, II/2. Ford. Nádasdy Ádám. Budapest: Magvető, 2023.

⁴ Ezt a nézőpontot különösen Jones képviseli.

⁵ Lásd a hivatkozást Jonesnál (*American Journal of Psychology*, 1910, 21(1). Német ford. 25. old.) a színjátszók beszédére és a Fortinbras-epizódra.

⁶ [Ibykus a kilenc ógörög lírai költő egyike. Művei csak leírásokban maradtak fenn. Rank itt Ibykus élettörténetére utal. Banditák támadták meg, megölték, de halála előtt megfenyegette őket, hogy az égen repülő darvak hírt visznek tetteikről. Így is történt, a városba visszatérő banditák felett elrepültek a darvak, így vallomást tettek bűneikről. A ford.]

gátlásai ellen bevetett serkentőszerek láncolatában ez a pantomim képezi a középső láncszemet, nem csupán időben, de pszichológiailag is, a Priamosz-epizód (amely tudatosítja a hercegen a tétlenségét) és a tényleges színjáték között, amely közvetlenül a bosszúra ösztönzi őt azáltal, hogy mintegy szemtanújává teszi a bűnténynek.⁷ A pantomim megkísérli ezt úgymond előzetesen még egyszer a csupán képi előadás lágyabb eszközeivel egy álomkép vagy fantázia módjára bemutatni, miközben a színjáték ékes cselekménye – amelyhez Hamlet a szöveg lényeges részét tekintve maga is hozzátesz – utolsó és legerősebb eszközként jelenik meg ezen impulzusok sorában. Hogy ennek ellenére mégsem képes kiváltani a hős kezében úgyszólván végig ott villódzó cselekvést, annak különböző okai és következményei vannak, és nem haszontalan ezeket nyomon követni, a vers finomabb szerkezetének megértése érdekében.

A fő ok az, hogy a király meggyilkolása a drámában nem csupán arra szolgál, hogy a gyilkosnak bemutassa azt, amit tett, hanem egy másik, mögöttes, rejtett értelmet is kifejez. A hős számára, akinek ösztönzésére az előadást rendezik, ez a jelenet az ő gátolt késztetésének a valóra váltása, mintha a jelenlegi király-unokabáty meggyilkolása már megtörtént volna. Hogy a színjátékban meggyilkolt király nemcsak Hamlet apját jelképezi, hanem unokabátyját és jelenlegi mostoháját is, természetesen nem következik a színjáték királyának karakteréből, akiben a két alak egybeolvad. Ezzel szemben a gyilkos figurájában ez a legvilágosabban kitűnik, amikor annak megjelenésekor Hamlet közbekiált: „Ez egy bizonyos Lucianus, a *király unokaöccse*”, ezzel megvilágítva a jelenlegi királlyal való rokonságát.⁸ A színész beszédében egy klasszikus példán keresztül mutatta be Hamlet feladatát; a pantomimban bizonyos értelemben megmutatkozik, hogy mit kell tennie; a színjátékban pedig a szónak és a tettnek együtt kell hatnia, hogy a bemutatottak utánzására buzdítsanak. De ahogyan korábban Priamosz meggyilkolásának példájával, csupán a színész szavai általi kielégüléssel beérte, úgy most is megelégszik nagybátyja pusztán „eljátszott” meggyilkolásával, ahelyett, hogy ebből ösztönzést merítene a cselekvésre. Hamlet így mentesül a tett tényleges végrehajtásának kötelezettsége alól, és valójában képtelen megölni a királyt, akit rögtön az előadás után bűnbánó ima közben lep meg. Egy további, bár indirekt bizonyíték arra, hogy a király meggyilkolása a darabban nem azt szolgálja, hogy Hamletet tette sarkallja, hanem épp ellenkezőleg, hogy azt helyettesítse, az nem más, mint Claudius viselkedése, aki a „*Világítsatok, előre!*” szavakkal sietősen otthagyja a színjátékot, majd a következő megjelenésekor (III/3.) minden kétséget kizáróan elárulja Hamlet merényletétől való félelmét:

*„Én ki nem állom; és veszélyes is,
hogy őrzöng szabadon.”*

Ezért küldi el Claudius a veszélyes mostohafiút két barátja, Rosencrantz és Guildenstern kíséretében Angliába, azzal a titkos küldetéssel, hogy ott tegyék el láb

⁷ Közvetlenül a színjáték kezdete előtt a szerző nagyon finoman, a herceg és Ophelia beszélgetésével, időben egészen közel hozza apja halálát: „két órája sincs, hogy apám meghalt”.

⁸ Ezt az azonosságot, amint néhány alkalommal láttam, egy okos rendező úgy képes megvilágítani, hogy a gyilkos, akinek „sötét gondolatait” a szerző kiemeli, fekete ruhában lép fel, ami közismerten Hamlet egyetlen öltözeke az egész darab során. Érdeemes felidézni Priamosz gyilkosának, a durva Pyrrhusnak a jellemzését is, akinek „sötét fegyverei feketék, mint a szándéka is, azon éjszakán...” stb.

alól, a neki szánt sorsot azonban Hamlet az „Uriás-levél”⁹ kicserélésével kísérői ellen fordítja.¹⁰ Hogy Hamlet kísérőit gátlástalanul kiszolgáltatotta – amit már Freud is hangsúlyozott –, azt ismét csak egy külső ösztönzés eredményezte (IV/4): Fortinbras norvég vezér seregének egy jelentéktelen ügy miatti feláldozása ébresztette rá arra, hogy az emberi életnek alig van értéke.

Abból a tényből, hogy a gyilkos a színjátékban magával Hamlettel azonosítható, egy további jelentés is következik, amely Hamlet későbbi tétlenségét erősen determinálja. Az egész konfliktus Hamlet lelkében valójában az apja iránti ambivalens hozzáállásából fakad, emiatt nem tudja megölni azt a férfit, aki saját gyermeki vágyait teljesítette be. Minden tudatos aggály és tudattalan ellenállás, ami Hamletben munkál, valójában a kielégülésre áhító gyilkos ösztön a biológiai apa ellen, akinek a helyét a gyermek az anyja mellett el akarja foglalni. Ebből a vágyból kifolyólag valójában az apagyilkosság emlékében lubickol, amelyet Claudius hajtott végre számára; a színjátékban ezért játszatja el az öreg Priamosz meggyilkolását, hogy saját apja megölését ismételje meg, és magát a gyilkos szerepében mutassa. Ezért kerül Hamlet a színjáték után – amely a gyilkossággal szakad meg – a legfelszabadultabb, legfantasztikusabb hangulatba (amelyet az általam ismert Hamlet-színészek közül senki sem tudott olyan mesterien kifejezésre juttatni, mint Bassermann), nem pedig azért, mert Claudius, akinek nem kételkedett a bűnösségében, elárulta magát.

Az apa halála feletti diadal az, ami ez egyetlen alkalommal, a gyilkos átverésének álarcában korlátlanul tombolhat. Így a színjáték nemcsak a valódi gyilkost kényszeríti önkéntelen vallomásra, hanem a Hamletben keltett mániás hangulat által az ő tudattalan bűnös gondolatát is felszínre hozza. Az erre vonatkozó bizonyítékot újra az a jelenetsorozat szolgáltatja, amelyben Hamlet, ebben az egzaltált hangulatban (amelyet elég világosan jellemeznek az Opheliához intézett obszcén szavai) felkeresi anyját, akihez apjának és apja helyettesítőjének az eltávolításával éppen most vált szabaddá az út. Ugyanennek a jelenetnek (III/2.) a zárószavai mutatják szinte váratlan bizonyossággal azt is, hogy az anya szexuális birtoklásának öntudatlan vágya milyen nagy hajtóerőt nyújt az apa kiiktatásához:

*„Most vért ihatnék
és olyat tehetnék, amit a napfény
borzadva nézne. Csend – Gyerünk anyámhoz.
Természet, most ne hagyj el.¹¹ Nem szabad
Néró lelkének tanyát ütni bennem.
Legyek könnyörtelen, de ne vadállat.
A szavam döfni fog – de csak szavam...”¹²*

⁹ [Uriás Dávid király katonája volt, akinek szépséges feleségét, Betsabét a király teherbe ejtette. A botrány elkerülése érdekében Dávid (egy levéllel irányítva a dolgot) a legveszélyesebb helyre állította a harcban Uriást, aki meghalt, és így feleségét Dávid elvehette. *A ford.*]

¹⁰ Talán érdemes utalni arra, hogy Claudiusnak – az általa felhozott külső okok mellett, IV.7 – belső gátlásai is vannak, amelyek visszatartják attól, hogy megszabaduljon a számára oly veszélyes Hamlettől. Az, hogy végül mégis Claudius által esik el, aki csak eszközként használja fel Laertest – azzal a titkos mellékes szándékkal, hogy ezen az úton megszabaduljon ettől az ellenségtől is – egyértelműen kifejeződik a párbaj-jelenetben Laertes szavain keresztül: „... a király bűne, a királyé!”

¹¹ Ebben az értelemben az atya lelke már figyelmeztette őt I/5: „Ne szennyezd be a szívedet, ne hagyj, hogy elméd bármit is kitaláljon anyád ellen”.

E szavakkal inti Hamlet mértékletességre magát anyjával szemben, akihez a fiktív gyilkosság után immár szabaddá vált az út: nem akar anyjával szemben második Néróvá válni, ami tudatosan az anyagyilkosságtól óv, tudattalanul azonban a Néró nevéből elválaszthatatlan anyai vérfertőzésre irányul, amelyre most úgy tűnik, lehetősége nyílik.

Ahogy Hamletnek egészen a színjáték jelenetig egyre inkább szüksége volt ösztönző motivációra bosszúja végrehajtásához, úgy most, amikor a passzív hős legközelebb kerül tette végrehajtásához, gátlások sorozatai támadnak benne a felszabaduló vérfertőző készlettel szemben. És ahogyan korábban egyetlen ösztönzés sem volt elég erős ahhoz, hogy a gyilkosságra rávegye, úgy most sem tűnik elég erősnek egyetlen gátlás sem ahhoz, hogy visszatartsa a tett második részétől. Mivel Néró önmegtartóztatása mint utánzásra nem méltó példa ehhez nyilvánvalóan nem volt elegendő, Hamletnek az anyja hálósobájába vezető úton először mostohaapjával kell találkoznia, aki az imént lezajló gyilkossági jelenet irreális voltát bizonygatja neki, és akit a legkedvezőbb körülmények ellenére sem képes megölni. Itt is tudja látszólagos okokkal leplezni gátlásait, amennyiben a színjáték „Egérfogó”-ját a szellem hitelességével kapcsolatos kételyeivel indokolja, vagy amikor azt mondja, nem célszerű akkor bosszút állni, amikor a gyilkos éppen imádkozik. Egy szerinte alkalmasabb pillanatra vár:

*„Helyedre, kard, várj szörnyűbb alkalomra:
mikor részegen alszik, vagy dühöng,
vagy vérfertőző ágyát élvezzi,
kockázik, káromkodik, s más olyat tesz,
aminek nincsen üdvösségszaga...”¹³*

Ebben a különös magyarázkodásban is található egy utalás a darabban végig ott lévő azonosításra meggyilkolt király és gyilkosa között: ugyanis Hamlet csak akkor akar bosszút állni, ha apja gyilkosa ugyanabban a helyzetben van, amelyben áldozata volt halálakor. Közvetlenül ezután, a királynő hálósobájában a függöny mögött hallgatózó Polonius képez újabb akadályt anyjával szembeni gátlástalanságával szemben, akit a zaj elárul, és Hamlet a tapétán át leszúrja, mivel benne sejti a királyt: „Ő a király? Magasabb rendű személynek hittelek téged!”¹⁴ Ebben a tettében közelíti meg legmesszebbmenően azt, hogy az apát és a királyt helyettesítő személyt a valóságban megölje, habár itt is megmutatkozik a gátlás abban, hogy nem látja a megölt embert, vagyis nem akar tisztában lenni az illető személyével. Ráadásul csak a jelenlévő anyjához kapcsolódó érzelmek hevében valósítja meg ezt a pótcselekvést, amely egyébként éleselméjű kifogásait elhomályosítja, és ezért kapja meg az apagyilkosságért neki járó méltó halálbüntetését a meggyilkolt férfi gátlástalanul bosszút álló fiától, Laertestől. De egy harmadik, az anyja iránti mértéktelen

¹² *Hamlet*, III/2, uo.

¹³ *Hamlet*, III/3, uo.

¹⁴ Ezek csupán arra utalnak, hogy Polonius meggyilkolása itt a király kívánt halála akar lenni. Mert valójában Hamletnek tudnia kellene, hogy a király nincs jelen: röviddel előbb, imádkozás közben találkozott vele, és az Öreg segélykiáltásánál is felismerte volna a hangját. Emellett már korábban is ismerte a III/1 részben a hallgatózó Polonius, míg a királyt nem vette észre. Egyébként pedig a király azt mondja a IV/1-ben: „Így történt volna velünk, ha ott álltunk volna.”

szenvedélyével szembeni gátlás is felszínre kerül. Anyjának tett szemrehányásainak tetőpontján, amikor arról beszél, hogy undorító párt alkotnak a rongykirállyal, egy pillanatra – csak számára láthatóan – megjelenik apja szelleme páncél nélkül, hogy őt enyhülésre bírja anyjával, és bosszúra intse nagybátyjával szemben. Ezzel a cselekmény tulajdonképpen ugyanarra a pontra jutott, mint az elején, a szellem Hamlet előtti első megjelenésekor (I/5.), és a hős ettől kezdve valójában semmit sem tesz elhatározása megvalósításáért. Az végül egy véletlennek köszönhetően válik kivitelezhetővé, amit már csak haldoklóként tud megtenni, így kizárja annak tiltott lehetőségét, hogy önmagát állítsa a meggyilkolt helyébe.¹⁵ A színjáték-jelenet a csúcspont a szellem első és második megjelenése közötti időben, amikor az apagyilkosság büntette megismétlődik, pontosabban maga Hamlet hajtja végre azt, mintegy jelképesen. Ami a szellem megjelenését illeti, Hamlet ezzel a színlelt gyilkossággal próbál megbizonyosodni arról, hogy az apa valóban meghalt, és többé nem jelenhet meg szellemként előtte. Pontosán ezt cáfolja meg a szellem második megjelenése az anyai hálószobában, hasonlóan ahhoz, amikor Hamlet a színjáték után imádkozás közben találja Claudius királyt, ami ellentmond annak a körülménynek, ahogyan őt a színjátékban megölték. Itt tehát Hamlet egyértelműen felismeri, hogy cselekednie, gyilkolnia szükséges, nem csupán tréfából, ahogyan az a darabban történik, és meg is teszi ezt, legalább annyiban, hogy az ártalmatlan apafigurát, Poloniust eltalálja.

És éppen benne találja meg a helyzetnek megfelelő apafigurát. Ugyanis három apafigura az, aki leginkább megközelíti a fantáziájában meggyilkolandó személyt, akik zavaró tényezők az anyjához való közeledésben, és éppen velük találkozik az anyjához vezető úton, amely a színjátékbeli gyilkosság után végre szabaddá vált előtte. Az, hogy ő éppen Poloniust öli meg, annak az eddig említett motívumok közül az a mélyebb oka, hogy Polonius azt az apát jelképezi, aki őt a szexuális kapcsolatában akadályozza, ugyanúgy, mint a valódi apa az anyjához való közeledésében.¹⁶ Ugyanis Polonius az, aki kémkedik, helyteleníti és megghiúsítja Hamlet kapcsolatát Opheliával, megtiltja lányának, hogy találkozzon vele.

Hogy mennyire azonosította Hamlet Opheliát anyjával, arra már Brandes és egyébként Goethe is utalt, és a dráma pszichoanalitikus megközelítését Rank is megmutatta (*Inzest*, 59). De Polonius nem csak Hamlet számára a szexuális szabadság megzavarója, hanem még inkább leánya, Ophelia számára, aki a szigorú erényekhez és a tiszta szűziességhez tartotta magát. Apja halála után örületében obszcén szavakat használ, így tör felszínre az addig erőszakkal elfojtott szexualitása. Most azonban szeretett tárgykapcsolatától kétszeresen is megfosztatott, mivel Hamlet is elfordult tőle. Hogy túllépjen ezen a veszteségen, olyan analitikus szempontból feltárt utat választ, ami gyakran vezet pszichózishoz: az egyik elvesztett emberrel azonosul, míg a másikat tudatosan gyászolja. Az azonosulás egyrészt úgy történik, hogy Hamlet tébolyát, amelyet ő valóságosnak tart – hiszen az valóságos neurózis – imitálja, másrészt úgy, hogy a tébolyban olyan obszcén szavakat használ, mint Hamlet, amikor

¹⁵ Ez nemcsak a darab tartalma, hanem Claudius imája szerint is (III/3) a fő gaztett és főbűn. Végül a fiatal Fortinbras is megjelenik (IV/4), mintegy ösztönzéseként és példaképként Hamlet számára, aki kifejezetten mint az ő utódja lesz megnevezve.

¹⁶ Jones már rámutatott Polonius jelentőségére ebben a tekintetben, 55. old.

az előadás alatt hozzá beszélt. Ő is ugyanúgy depresszióba esik, mint Hamlet apja halálakor, a szerző ezt az identifikációt is egyértelműen tudatosan használja. Másrészt neki Gertrúd szűzies ellentétpárjának kell lennie, aki a halálon túl is a nő hűségét képviseli, és aki inkább az örületbe esik, mintsem a szeretett „apát vagy férfit” elárulja.

Ophelia Hamlet számára egyértelműen anyapótlék, és ebben a mélyebb értelemben Polonius gyanúja beigazolódik: bánatának eredeti oka a mérhetetlen szerelem: hiszen azt már a legelső megjelenésekor is elárulja, hogy anyja hűtlensége őt a világ és önmaga számára is tébolyulttá teszi. Ophelia Hamlet anyjával való azonosításának számos és gyakran nagyon finom utalásai közül a legkifejezőbbet szeretnénk most kiemelni, mert ez vezet minket vissza a színházi jelenethez. Ez pedig az Opheliával folytatott beszélgetése, amelyben egyébként éppúgy, mint anyjának, Hamlet a tiszta erkölcsiségről prédikál (vö. Rank: *Inzest*, 59.), és ezt a beszélgetést Polonius ugyanúgy kihallgatja, mint az anyjával folytatottat.¹⁷ Az, hogy Hamlet csak az anya jelenlétében bünteti meg a hallgatózót, és nem az első vétke alkalmával, az a Hamlettel szemben neki kijelölt apaszerepet hangsúlyozza. Az abban kifejezett fantázia, hogy az anyai hálószobában hallgatta ki az apa a fiút, analitikusan úgy értelmezhető, mint a gyermeki ősfantázia (amikor a fiú hallgatózik szülei hálószobájában) apával való azonosítása. Hogy egy túlzottan hangsúlyos Ödipusz-komplexus tipikus kifejeződése jelen van a darabban, még ragyogóbban igazolná Freud értelmezését (vö. Rank: *Inzest*, 61., 224.), ha ennek a fantáziának egy kevésbé torzított formája mutatkozna meg. Ez pedig a színháték maga. Itt Hamlet valóban úgy jelenik meg, mint szülei szeretkezésének szemlélője. Különösen a pantomimban, ahol az első férjjel való gyengéd jelenetet, majd a férj megmérgezését még az is követte, hogy a gyilkos meghódította az özvegyet.¹⁸

De még a fiú által megfigyelt aktusra is egy általános emberi szimbolikával utal, csupán színlelt módon. Még a gyilkosság különös és feltűnő módja, a mérgező külső hallójáratba való befecskendezése is a jelenet látens szexuális jelentésével magyarázható, amelyhez ezek az elemek tartoznak. A méreggel mint spermával való *megtermékenyítő-gyilkosság* nemcsak a mese-szimbolikából, hanem az egyéni analitikus tapasztalatból is ismert¹⁹, és a fület mint a fogantatás szervét nemrég Jones is mint néplélektani szimbólumot azonosította²⁰. Ráadásul az egész a bűnbeesés motívumának visszhangjáról árulkodik, amire a kígyó is utal, amely állítólag a királyt megmarta, miközben aludt (I/5). Hamlet hozzáállása a szexuális aktushoz „bibliainak”

¹⁷ Azt nem kell külön kifejtenuünk, hogy ennél a hallgatózásnál egy szexuális aktusról van szó, hiszen ez a szerző által felhasznált monda-forrásanyagban világosan ki van mondva. „Saxo elbeszélése nyomán a király elhatározza, hogy Hamlet tébolyát egy érzéki élvezet által teszi próbára. Ennek egy utóregzését látjuk a drámában, amikor a király figyelmezteti Hamlet barátait, hogy ösztönözzék őt örömmre és gyönyörszerzésre. Megrendezték számára, hogy amikor egyedül van, mintegy véletlenül találkozzon egy lánnyal az erdőben, miközben egy kém a bokrok közt elrejtőzve megleste, hogyan viselkedik. Hamlet azonban egy félreeső helyre viszi a lányt, ahol biztonságban tud szeretkezni vele úgy, hogy nem látják, és a legszigorúbb hallgatásra kötelezi őt, aki gyerekkorától kezdve ismerőse. Nehéz nem észrevenni ebben a jelenetben az Opheliával való találkozás kihallgatásának mintáját.” (Rank: *Inzest*, 225.)

¹⁸ Ugyanerre a motívumra, az özvegy meghódítására a férje koporsójánál, már erőteljesen utalt a szerző egyik korábbi művében, a *III. Richárd*-ban, I/2.

¹⁹ A darab végén a király véletlenül mérgezi meg a királynét, és minden érintett meghal, akárcsak a meggyilkolt öreg király, akinek akaratából mindez történik, Claudius mérge által.

²⁰ Ernest Jones: Die Empfängnis der Jungfrau Maria durch das Ohr. Ein Beitrag zu der Beziehung zwischen Kunst und Religion. *Jahrbuch für psychoanalytische und psychopathologische Forschung*, 6: 135-204.

tűnik, mégpedig a teremtés és az eredendő bűn értelmében, mivel azt anyjában is és Opheliában is undorítónak tartja, és mint valami állati dolgot megveti. Úgy tűnik, hogy ez az egyik oka annak, hogy a színházban és „annak előképében, a király meggyilkolásában” a szexuális aktus is csak szimbolikusan és csupán egyes elemeivel jelenik meg, amelyek azonban a kép szabad átrendezésében az erotikus vétkezés megbüntetéseként állnak össze. Ebből a kompromisszumos jellegből, amelyben a tett elkövetése, „a szülők szexuális cselekedete” és annak megtorlása „a fiú által” egyetlen „színházban” egyesül, érthető az a különös feltétel is, hogy az áldozatot, ahogyan Hamlet követeli: „vérfertőző örömeinek ágyában” kell megölni. A jelenetnek ez a kétértelmű jellege megfelel annak a sadista felfogásnak a közösülésről, amit a gyermek szexuális fejlődése során alakít ki²¹, és ebben az értelemben az is könnyen érthető, hogy Hamlet a gyilkost alakító színésszel nemcsak – mint ahogyan azt már kifejtettük – az apagyilkosság céljából azonosul, hanem a szülői szexuális aktus helyettesítőjeként is.

Erre úgy kell tekintenünk, mint a látszólag terméketlen szimbolikus értelmezés helytálló voltának bizonyítékára, ami szintén tovább visz bennünket a darab lelki dinamikájának és drámai tükörképének a megértésében. Itt ugyanis azt látjuk, hogy Hamlet a „színházban” nemcsak saját apja meggyilkolását játszatja el, és azonosulva a gyilkossal, kiiktatja anyja mellől jelenlegi vetélytársát is, hanem szülei szexuális aktusát is látja ebben, és ugyanezen azonosulás alapján a kiiktatott apa szerepét is eljátssza. Ahogyan a jelenet „sadista” jelentése a gyilkosságra kell hogy buzdítsa, úgy kell a szexuális jelentésnek a vérfertőzésre ingerelnie őt (vö. a Néróra való utalással), azonban itt is megelégszik ennek pusztá bemutatásával. De hogy a darab mily mértékben fejt ki ezt a hatást, az megmutatkozik az obszcén beszédekben, amelyeket Hamlet közvetlenül a színház előtt és nagyobb mértékben a színház alatt Opheliához intéz.²² Anyja helyett – aki hiába hívja őt magához – vele próbálkozik, aki számára tökéletes anyapótlék, és akit közvetlenül a színház előtt taszított el magától, mert arra készült, hogy a valódi szerelmi tárgyat, akit Ophelia csupán helyettesít, megszerezze magának. Miközben Ophelia ölében fekszik, apja meggyilkolásán kívül az anyjával való szexuális aktust is pótolja számára a színház, mégpedig a szülői közösülés mintájának alapján. Másrészt a színházknak ez az értelmezése a szülői gyengédség nézőjének infantilis szerepébe helyezi őt, amely Ödipusz-komplexusának alapjául szolgál, és annak minden komponensét mintegy gyújtópontban egyesíti, s ennek drámai kifejezését véljük igazolva látni a darabban.

Végezetül megkísérelhetnénk azt is, hogy a darabot a szerző anyaghoz fűződő személyes kapcsolatának és munkamódszerének szempontjából ugyanabba az irányba kövessük, amely már a pszichoanalitikus oldalról megtörtént. Aligha kétséges, hogy a színházművészetnek és a színház képviselőinek jelentőségét a darabban Shakespeare szakmai érdeklődése és művészi ambíciói befolyásolták, aki, mint ismeretes, maga is játszott, részben saját drámáiban. Pszichológiai szempontból én ezt úgy próbáltam

²¹ Ezt a vonást Jones már a legendában is bizonyítottan látta. [Ernest Jones: Die Bedeutung des Salzes in Sitte und Brauch der Völker. *Imago*, 1(4): 361-385.]

²² Közvetlenül mielőtt a gyilkos megjelenik a méreggel, Hamlet egy durva megjegyzést tesz: „Egy nyögésbe kerül, kisasszony, és lelohad, ami bökdösi.” *Hamlet*, III/2. Ford. Nádasdy Ádám. Budapest: Magvető, 2023.

értelmezni,²³ hogy a színészi alakítás a drámaíró munkájánál teljesebb értékű lélektani aktus, vagyis a lelki dolgok alaposabb kiteljesedése. A színész tulajdonképpen befejezi a drámát, megteszi azt, amit a drámaíró szeretne – de a pszichológiai ellenállás miatt nem tud – megtenni, mintegy átéli azt, amit a drámaíró csak „megálmodik”. Ha összehasonlítjuk ezt a pszichológiai képletet azzal, amit számunkra a színjáték elemzése mutatott, akkor azt találjuk, hogy Shakespeare ebben öntudatlanul is vallomást tett arról, hogy a színművészet sok mindent pótol az életben nem tudott megtenni. Hamlet számára is a színjátéknak kell pótolnia azokat a cselekedeteket, amelyeket erős belső gátlásai miatt nem tud végrehajtani. A színművészet természetéből következik az a pszichológiai mechanizmus, amely a színész számára lehetővé teszi a szerzőtől megtagadott, egyébként feloldhatatlan érzelmi elakadások motorikus levezetését. Ez a saját személyiség átmeneti felfüggesztésére készített azonosulás, amit a *Hamlet*ben sokszor alkalmaztak, és amit ezért gyakran kellett igénybe vennünk az értelmezés során.²⁴ A színészi képesség e lényeges mozzanatán túl a fentebb tárgyalt megfontolás a színészi pályaválasztás egy olyan motívumát mutatja be, amelynek jelentőségét nem szabad alábecsülni. A szülőkhöz való infantilis viszony – mint azt a *Hamlet* elemzése mutatja – néhány olyan mozzanatot tartalmaz, amely az általános művészi képességgel rendelkező tehetséges személyiséget a színészi pályára készítheti: az a vágy, hogy nagy és felnőtt legyen, eljátssza²⁵, utánozza az apát, az ő helyére lépjen, azoknak a tapasztalatoknak alapján, amelyeket gyermekként meglesett, és amelyeket ravaszul igyekszik eltitkolni szülei előtt. A művész kedvenc szerepei lehetőséget kínálnak arra, hogy ezeket a törekvéseket valóban megjelenítse, és közben a gyermeki szituációt, melyet csak részben tartott meg, megfordítsa, illetve az apával való azonosulás által feloldja. Engedi magát a néző által kihallgatni/meglesni, ami egyenesen feltétele lesz (mimikai) akcióképességének.²⁶ Így bővül a „színház a színházban” és az ehhez kapcsolódó kis elemzés egy nagy, valódi színházzá. Úgy érezzük, hogy ennek a színháznak a művész és a közönség lelki életére gyakorolt dinamikus hatását valamivel érthetőbbé tettük.

Szabó Mária fordítása

²³ Vö. Rank: *Der Künstler*, 52. és *Inzestmotiv*, 231.

²⁴ Annak indoklása, hogy Shakespeare miért Hamlet apjának szellemét, és nem – ahogyan az elvárható lenne – magát a főhőst játszotta, Rank *Inzest* könyvének 232-233. oldalán található.

²⁵ Egy általam ismert családban a legidősebb, serdülőkorhoz közeledő, kissé neurotikus, de költői hajlamokkal rendelkező fiú írt egy méltató darabot az apja születésnapjára, amelyben maga játszotta el az apa szerepét.

²⁶ Itt ágazik el a színművészet fontos – narcisztikus – mechanizmusa, ami ebben a kontextusban figyelmen kívül hagyandó. Az, hogy a nézők valójában a nézés vágyában (*Schaulust*) találják meg a kielégülést, már a nevükben (= *Zuschauer*) és a színművészet nevében (= *Schauspiel*) is benne van. Feltűnő, de ebben a felvázolt kontextusban érthető, hogy a színházról (és általában a cirkuszról, kiállításokról) szóló álmok az analízisben rendszerint úgy tárulnak fel, mint a szülői szexuális tevékenység kihallgatásának ábrázolásai, amint ez néhány jellegzetes és meglepő részletből kiderül.

Otto Rank

Túl a pszichoanalízisen¹

A pszichoanalízis újra felfedezte az úgynevezett „ideges” beteg érzelmi életének jelentőségét, de megkísérelte azt tudományos értelemben tisztán materialista szemszögből felfogni. Ez a kísérlet csak bizonyos mértékig lehetett sikeres. Ugyanis a *szorongás* problémája, amellyel Freud először szembesült pácienseinél, nem magyarázható kizárólag biológiai okokkal. Még kevésbé magyarázható ezen a módon, tisztán biológiai okokkal a *szerelem/szeretet* problémája, noha Freud megkísérelte ezt is – akárcsak a szorongást – a szexuális impulzusra visszavezetni. A hiba a módszerben rejlett, nevezetesen abban a kísérletben, hogy mindent végső soron materialista szemszögből próbált megmagyarázni. Még ha igaznak is tételezzük fel azt a feltevést, hogy minden a primitív biológiaiból fejlődött ki, akkor ennek a felfogásnak csak heurisztikus értéke van a genetikai szempontok megértése értelmében, míg az oksági magyarázat elveként elégtelen. A fejlődés egy meghatározott pillanattól kezdve mindezek az emberi jelenségek, amelyek a tisztán biológiai működésekre ráépülnek, saját életre és saját jelentőségre tesznek szert. Az eredeti biológiáira való visszavezetésükkel, még ha ez egyes esetekben maradéktalanul sikerül is, alig nyerünk többet, mintha például egy egyén egész életét pusztán a genetikai tényezők alapján akarnánk megérteni. A pszichoanalízis ezt a hibát az egyén személyes sorsának hangsúlyozásával igyekezett elkerülni. Csakhogy ezzel is az előzőhöz hasonló hibába esett, amikor azt hitte, hogy minden visszavezethető az *egyén múltjára*.

Így a pszichoanalízis még a tényleges tapasztalatokban is az egyén múltjának ismétlődését hangsúlyozta, és nem értékelte ennek megfelelően az egyén saját jelen életét és annak tényleges jelentőségét. A pszichoanalitikus iskolán belüli véleménykülönbségek, valamint a pszichoanalízis kritikájának nagy része általában erre az egyetlen kardinális pontra vezethető vissza, nevezetesen arra a tendenciára, hogy mindent a biológiáira redukálnak. A biológiai alapvető fontosságát itt nem tagadjuk. A kérdés csak az, hogy az, amit „pszichikai” alatt értünk, teljes egészében alkalmas-e egy ilyenfajta mérlegelésre, vagy pedig a teljes megértéséhez és értékeléséhez nem szorul-e inkább olyasfajta kiegészítésre, amelyet csak a *filozófiai*

¹ A Boston Society of Psychiatry and Neurology ülésén, 1928. április 19-én felolvasott előadás. [Szöveges formában megjelent, a fordítás alapjául szolgáló mű: Otto Rank: Beyond Psychoanalysis. *Psychoanalytic Review*, 1929, 16(1): 1-11.]

reflexió kínálhat. Freud nagy érdeme az volt, hogy megdöntötte azt az orvosi meggyőződést, miszerint a pszichikum az idegek dolga lenne, amelyek tulajdonképpen csak azt a hangszert jelentik, amelyen az ember érzelmi életét játsszák. Ugyanakkor Freud hibája az volt, hogy az idegek orvosi elméletének helyére a biológiai szexuális elméletet akarta állítani, amely állítása szerint mindent teljes mértékben megmagyaráz. Ahogyan az élettani idegek biztosítják a hangszert, úgy a biológiai nemiség biztosítja az anyagot érzelmi életünk alapjaihoz.

Freud tehát ledöntötte trónjától az orvosi materializmust az úgynevezett neurózisok tekintetében, de amit igazán köszönhetünk neki, az az, hogy kudarcot vallott abban a kísérletében, hogy helyére a tisztán biológiai megközelítést állítsa – és így akarva-akaratlanul helyreállította a valódi pszichikum saját jelentőségét. Végül maga a pszichoanalízis elmélete vezetett annak a ténynek a felismeréséhez, hogy a biológiai elv mellett az emberiségben egy ugyanolyan erős *etikai elv is* működik. A tudattalan, amely egyébként tisztán spirituális fogalom, nem redukálható teljesen az ösztönéletre². Sőt, még azt is kimutatták, hogy sok emberben a szorongás és büntudat formájában megnyilvánuló gátlások erősebbek, mint az ösztönkésztetések; hogy ezek a gátlások maguk is, úgymond, „hajtóerőként” működnek, bár a biológiai ösztönkésztetésekről eltérő módon. Egyszóval azt látjuk, hogy a pszichikai legalább olyan erő lett, mint a biológiai, és hogy minden emberi konfliktus éppen ebből a tényből magyarázható. Freud későbbi munkássága során állandó küzdelmet folytatott ennek beismerése ellen, és ugyanígy próbálta a biológiai fogalmakat – a végső magyarázat eszközeiként – alkalmazni a pszichikai szférában, ahol azok alkalmazhatatlanok. Mert ahogy a büntudat problémája is csak az etikai oldalról érthető meg teljesen, úgy a szerelmi élet teljes megértését is csak az énben lévő *szexuális ösztönkésztetésen túl* találhatjuk meg.

Ezért adott Freud jó érzéssel felfedezéseinek mitikus neveket, mint például az Ödipusz-komplexus. Ezzel úgy vélte, megmagyarázta magukat a mítoszokat, amelyek valójában mentális termékek, tehát nem tisztán biológiai szempontból értendők. Ha az Ödipusz-mítoszt pusztán a gyermeknek a szülőkhöz való biológiai viszonyából szeretnénk megmagyarázni, az éppoly kevésbé lenne kielégítő, mintha a gyermek érzelmi életének megértését kizárólag ettől a mitikus nomenklatúrától várnánk. Ezek a freudi fogalmak azt a helyes megérzést mutatják, hogy ezeket a pszichikai folyamatokat mitikusan – azaz végső soron pszichésen – lehet csak igazán felfogni és megérteni. Ez a ki nem mondott felismerés Freud nagy teljesítménye, hiszen ő maga is mítoszeremtő a maga grandiózus stílusában, platóni értelemben vett igazi filozófus. Saját bevallása szerint a természettudományos világnézettől elbűvölve, egyrészt minden „mitikus” jelenséget – nem pusztán a hagyományokban, hanem magában az emberben is – biológiailag értelmezett; másrészt a biológiai felfedezéseket mitikus nevekkkel illette. Ebből következően aztán nem tudta helyesen értelmezni és a maga jelentőségében teljes mértékben értékelni azt, ami a kettő között volt, vagyis a tisztán pszichikust.

² Az eredetiben *impulse life (a ford.)*

Freud *Pszichoanalízis*³ címmel megjelent munkája csak egészen kis mértékben a – természeténél fogva elemi egységet képviselő – pszichikum analízise. Sokkal inkább *értelmezés*, mint analízis. Csak annyiban analízis, amennyiben a kémiai értelemben vett, végső (biológiai) elemekre való redukcióra tesz kísérletet, amelyek valóban végső soron minden jelenség alapját képezik. A pszichikai szférában sokkal fontosabb az alapvető biológiai tények értelmezése, mint maguk a biológiai tények: mindenekelőtt a saját magunk általi, majd a mások általi értelmezés. Az előbbit racionalizálásnak, az utóbbit magyarázatnak vagy értelmezésnek nevezzük. De ezek a jelenségek maguk is a pszichikum egy részét képviselik. Más szóval, magát a pszichikumot csak fenomenológiai alapon kell megérteni. Mondhatnánk, hogy a pszichikumban nincsenek tények, hanem csak az értelmezéseik. Emiatt az álmodást joggal nevezték par excellence pszichikai jelenségnek. Az álomban mi magunk értelmezzük a fizikai és pszichikai állapotokat (tényeket), de ez az „értelmezés” éppúgy nem a „tények” „elemzése”, mint a mi analitikus „értelmezésünk”, amely csak egy másfajta szimbolizációt és racionalizálást jelent.

A pszichoanalízis, ahogyan Freud kifejlesztette, tehát csak részben a pszichés élet alapját képező biológiai tények feltárásának módszere. Inkább a pszichikum értelmezésének egy meghatározott módjának felel meg. A pszichikum biológiai értelmezéseként indult, de végül Freudot magát is egy másik értelmezési mód, nevezetesen az etikai elismerésének küszöbére vezette, a szuperegó és a büntudat fogalmának megalkotásával. Nem volt azonban szükségünk a pszichoanalízisre ahhoz, hogy ezeket a tényeket tudatosítani tudjuk. Breuer első kísérlete óta, hogy egy páciens katartikus módszerrel gyógyítson, az egyetlen igazán új *tény*, amit a pszichoanalízis adott nekünk, az az *analitikus szituáció*. És ettől az egyetlen ténytől Breuer elmenekült. Freudnak viszont sikerült értelmeznie, mégpedig úgy, hogy egy korábbi helyzet megismétlődéseként igazolta, amelyet Ödipusz helyzetnek nevezett. Ez azonban csak egy újabb, másfajta menekülés volt az analitikus szituáció ténye elől; menekülés az intellektualizáció formájában, egy olyan tény elől, amelyben az érdekes és értékes éppen az, ami új, ami túl van az „áttételen”, vagyis *túl az Ödipusz-szituáció ismétlődésén*.

Miután (Freud libidóelméletében legalábbis) az analitikus helyzet értelmezési lehetőségei kimerültek az infantilisre való vonatkoztatásban, elkezdtem magának az analitikus helyzetnek mint új ténynek az analizálását. Remélem, hogy ezzel végre megérthetem a jelenséget, és egységes, konstruktív módon alakíthatok ki új pszichikai értékeket. Az első, amit az analitikus helyzet bemutat és megtanít nekünk, a *szerelem érzelmé*. És az érzelmek *tényleges* kapcsolatát mutatja, nem pusztán a gyermeknek a szülővel szembeni magatartásának áttételi megnyilvánulása. Az emberi érzések eme kapcsolatának eredete, fejlődése és elmúlása az, amit az analitikus helyzet mesterségesen állít elő, és megtanít minket megérteni azt. Ennek az áttételi folyamatnak az analízise betekintést nyújt az ego-pszichológia egy részébe, de ez egyszerűen pszichológia, mert amit „egó”-nak nevezünk, az végső soron nem más, mint a pszichológiai énünk, a pszichikumunk, szemben a biológiaiával, amely csak anyagot jelent a pszichikum számára.

³ *Psycho-Analysis*, 1909/1910. [Magyarul: Sigmund Freud: *Pszichoanalízis. Öt előadás*. (Worcesteri előadások) [*Über Psychoanalyse*. Fünf Vorlesungen]. Ford. Ferenczi Sándor. Budapest: Kossuth, 1997.]

Másodszor, amit az analitikus helyzetből a szeretet-érzelem megértésén túl egyre jobban meg tudunk érteni, az az *etikai*. Ez alatt nem valamilyen konkrét etikát értek, hanem egyszerűen azt az etikát, amely két embernek az analitikus helyzetben megjelenő viszonyában adott. Míg a szerelmes lét mechanizmusa tanulmányozható a páciens *énjében*, az etikai elem nem bontakozhat ki a *másik* személy analízise nélkül, aki az analitikus szituációban maga az analitikus. Az analitikus analízisét, mint technikai kérdést, egy másik alkalommal fejtem majd ki. A szerelem állapotában számunkra feltáruló ego-pszichológiával szemben az etikát úgy is nevezhetnénk, mint *Te-pszichológia*. Ez egyfajta konstruktív értelemben vett „tömegpszichológia”, amelynek a szexuális etika csak egy sajátos részét képezi. Freud az analitikus szituációban csak az infantilis Ödipusz-helyzet megismétlődését látta, ugyanígy, a szerelmes lét állapotában lényegében a biológiai és libidinális mozzanatot látta meg, nem az ego szempontjait. Hasonlóképpen, az etikai is merőben külsődleges maradt, mint egy primitív atyai erkölcsiség, ahogyan az Ószövetségben Jehova szerepel, amint megbünteti vagy megjutalmazza választott népét. Ez nem pusztán összehasonlítás, hiszen a vallás maga az etika felé vezető primitív külsődleges előzmény, mely a felelősséget a jutalmazással és büntetéssel operáló Istenre hárítja. Ezért is játszik Freud elméletében olyan kiemelkedő szerepet a kasztrációs fenyegetés.

Harmadszor, a pszichoanalitikus szituáció a *megismeréselmélet* új megközelítését tárja elénk, új értelmezést ad az ének nemcsak a másikhöz, hanem általában a valósághoz való viszonyáról. Az innen nyerhető felismerés olyan alapvető és olyan messzemenő, hogy ennek kifejtését szintén egy másik előadásra kell tartogatnom. Itt csak jelezhetem ezen új szempont különleges alkalmazását az analízis, és maga az analitikus helyzet megértésében. Azokra a gondolatokra gondolok, amelyekre először *A születés traumájában*⁴ utaltam: az, amit analitikus elméletnek és terápiának tekintünk, bizonyos értelemben nem más, mint az analitikus helyzet értelmezése. Mindezt nem értékítéletnek, hanem csupán egy problematikus kérdésfeltevésnek szánom, amely *a priori* semmit sem mond arról, hogy ez az elmélet vagy a belőle levont terápiás következtetések helyesek vagy helytelenek. Csak azt kell szem előtt tartanunk, hogy a szituáció különböző értelmezéseket tesz lehetővé, amelyek ugyancsak megfelelnek a hozzájuk való határozott viszonyulásnak. Azzal is tisztában kell lennünk, hogy az ember konkrétan egy, az érintett egyénre jellemző és szimbolikus helyzetet értelmez, és így a belőle levont általános következtetéseknek kétséges értéke lehet. Ahogy az álom esetében, amely maga is a (külső vagy belső) ingerek értelmezését jelenti, a mi értelmezésünk egy további értelmezésnek felel meg – egy másfajta értelmezésnek; így a páciens asszociációiban és reakcióiban „értelmezi” az analitikus helyzetet, amelyet aztán mi tovább értelmezünk az analitikus elmélet értelmében, amely maga ismét az analitikus helyzet értelmezési kísérletét jelenti.

Az analitikus helyzet elemzéséből tehát egyfajta *metapszichoanalízis* jelenik meg, amelynek nemcsak a szűkebb pszichoanalitikus szférán túlmutató általános elméleti jelentősége van, hanem alapvetően befolyásolja a technikát is. A különbség magyarázatára a következő hasonlatot használhatjuk: a szokásos analízis megfelel az

⁴ O. Rank: *Trauma von Geburt*, 1924. [Magyarul: *A születés traumája*. Ford. Frigyes Júlia. Budapest: Oriold és Társai, 2017.]

aritmetikának, ahol a dolgoknak meghatározott anyagi értékük van; a metapszichoanalízis megfelel az algebrának, ahol minden jelnek, beleértve az aritmetikaiakat is, meghatározott *szimbolikus* értéke van. Az aritmetikai mennyiségek anélkül jelenítenek meg szimbólumokat, hogy magukat a számokat figyelembe vennék.

Kezdjük a terápiás technika oldaláról, ahonnan ezen ismeretekre tettünk szert. Akkor azt láthatjuk, hogyan használja a páciens – akár az analízis elején, akár annak folyamatában – magát a pszichoanalitikus elméletet saját érzelmi életének bemutatására (vagy szimbolizálására) szolgáló anyagként. De ha megértjük ezeknek a prezentációknak és műveleteknek az algebrai jelentését és értékelését, akkor már nem kell minden esetben visszamennünk az aritmetikai értékhez. Hanem sokkal általánosabb módon oldhatjuk meg a problémát, általában a beteg sorsának értelmében, amelyet –úgy mond – általános megnevezésekre redukálunk.

Az, hogy a páciens az analitikus anyagot érzelmi életének szimbolikus bemutatására használja fel, nem csupán az analitikus folyamatot megzavaró vagy bonyolító elkerülhetetlen következmény, hanem az egész eljárás alapjává tehető – és kell is tenni, ha nem akarunk tévedésekbe esni. Ezt is egy algebrai példával szeretném szemléltetni. Néhány évvel ezelőtt egy analitikus, aki akkoriban egy vegyész analízisét végezte, egyszer panaszkodott nekem, hogy nem jutott semmire a munkával, mert a páciens rengeteg anyagot hozott fel a saját tudományterületéről, a kémiából, amelyből az analitikus nem értett semmit. Úgy érezte, szükséges lenne, hogy ő maga is vegyészetet tanuljon, ahhoz, hogy megértse a páciensét. Megjegyeztem, hogy ez – amellett, hogy kivitelezhetetlen – nem igazán elvárható, hiszen az ember nem tanulhatja meg minden egyes kezelt páciensének pszichikai nyelvét. Ma már sokkal vigasztalóbb tanácsot adnék, nevezetesen, hogy ehelyett minden páciens tanuljon meg egy és ugyanazon a nyelven, amelyet maga az analitikus is beszél, így könnyen megértik egymást. Ez a nyelv pedig a pszichoanalitikus elmélet – függetlenül attól, hogy melyik iskolához vagy irányzathoz tartozik. A lényeg az, hogy a páciens ugyanazt a nyelvet beszélje vagy tanulja meg beszélni, mint az analitikus, hogy megértse magát. És az analitikus azon kívül, amit tudatosan tesz, mindenképpen oktatja a páciensét az ő nyelvén, amelyet a mai művelt páciens már egy kicsit ismer is, mielőtt analízisbe kerül.

Eddig viszonylag egyszerű lenne ez a helyzet, ha az analitikus tudatában lenne ennek a ténynek és az általa kínált előnyöknek.

Amikor például a páciens az analízis során megismeri az Ödipusz- vagy kasztrációs komplexus jelentőségét, és ezt megismétli reakcióiban, akkor az analitikus elégedett lesz, sőt, még inkább örül a megerősítés eme visszhangjának, anélkül, hogy megértené, hogy a páciens ezzel valami határozottat akart kifejezni a jelen analitikus helyzetben. Más szóval, amikor a páciens többé-kevésbé megtanulta az analitikus nyelvet, és képes volt elfogadhatóan kommunikálni, akkor az analitikus megdicsérte vagy megróttá aszerint, hogy helyesen alkalmazta-e az analitikus nyelvtant, vagy helyesen használta-e a szükséges szókincset. Így egy rossz tanárhoz hasonlóan csak a felszínes, formális utánzásnak tulajdonított értéket, *míg az analitikus nyelvben kifejezettek valódi tartalmát nem értékelte*. Végül is nem sokat számít, hogy a tanuló

megtanulja-e a nyelv szabályait egy újságcikkben vagy egy filozófiai műben. De hogy a tartalmat ki tudja fejezni, az mindennél fontosabb.

Másképpen fogalmazva, a pszichoanalízis fejlődése során az analitikus tudomány már elemzendő anyaggá vált, éppúgy, mint minden egyéb tananyag vagy tudás, legyen az kémiai, filozófiai vagy vallási, amelyet a páciens használ. Még fontosabb ennek a nézőpontnak az alkalmazása kifejezetten az analitikus elmélet eredetével és fejlődésével kapcsolatban – helyesebben szólva azokkal az analitikus elméletekkel kapcsolatban, amelyeket a páciens az analízis során tudásanyagként használ. Vagyis még az analitikus sem kerülheti el ezt a munkamódot a pszichoanalitikus elmélet kidolgozásakor. Az analitikus könnyen kísértésbe eshet, hogy a páciens által hozott analitikus anyagot beleszője az elméletébe. És minden kutató-elméletalkotó – nyilvánvalóan személyiségének és fejlettségének megfelelően – más tudásanyagot használ. Freud a biológiai *szexualitás* tudásanyagát használja egy pszichológiai elmélet megalkotásához, *Jung az etikát*, *Adler* és *Stekel* a *szociális* elemet.

Egészen mostanáig semmit sem szólhattunk a tudásanyag ilyen elkerülhetetlen felhasználása ellen, feltéve, hogy az illető tudatában van, vagy előbb-utóbb megérti, hogy valójában mit is csinál az anyaggal. Ha valaki, mint Freud, biológiai anyagot használ, nem vonhatja-e le ebből azt a következtetést, hogy az ily módon felépített pszichológia biológiai alapú? Ha valaki, mint Jung, az etikát használja anyagként, nem vonhatja-e le ebből azt a következtetést, hogy most egy olyan szintetikus pszichológiát hozott létre, amelyet a típusokról szóló tanításában állít? A szintetikus elem éppúgy a pszichikum egyik tényezője, mint az analitikus (Freud) vagy a konstruktív (Adler) és destruktív (Stekel), de nem maga a pszichikum, amely csak funkciójában képzelhető el, és ezért aligha érthető meg.

A pszichoanalízis tudománya és mozgalma tehát eljutott egy olyan pontra, ahol maga is pszichológiai problémává vált. Ugyanakkor – mint ilyen – egy új pszichológiához és ezzel együtt egy olyan reális világgéphez vezet, amely e probléma megoldásából eredő üledékként keletkezik. A pszichológia területén a materialista, etikai és társadalmi ideológia legyőzése után egy pszichológiai – vagy ha úgy tetszik, metapszichológiai – pszichológiát kell felépíteni.

Ennek a pszichológiának csak a tendenciákkal és azok hatásaival kellene foglalkoznia. Emiatt a szükségszerűen felhasznált tudásanyagot nem értékelhetné másként, mint pszichikai jelentőségében. Az érzelmektől idegen különböző ideológiák elhagyásával maga a pszichikai tartalom kristályosodik ki, amely aztán a maga részéről új megvilágításba helyezi a pszichológia biológiai, etikai és társadalmi vonatkozásait.

Ez a természetes fejlődési folyamat túlmutat a pszichoanalitikus elméleten. Ez végül is egy útnak – vagy helyesebben egy kerülőútnak – bizonyul, amely visszavezet a megismerés filozófiai elméletéhez. Ez a terápiás szempontot is érinti, amely végül annak beismeréséhez vezetett, hogy a neurózis nem orvosi, hanem társadalmi, azaz etikai probléma. A filozófia két fő problémája, a megismerélmélet és az etika így végül is egyúttal a fő problémákat is jelenti, amelyekkel a pszichoanalízis valóban foglalkozik, mert ezek az emberi pszichés élet fő problémái is. Alapvetően egyetlen nagy problémának felelnek meg, az én és a Te, az Én (Self) és a világ, a belső és a

külső közötti ellentétnek. A megismerés elmélete a belső és a külső, a látszat és a Lét, a fantázia és a valóság közötti kapcsolatot próbálja meghatározni. Az etika az ének más hasonló énekhez, tehát a Te-hez való sajátosabb viszonyát próbálja meghatározni. E tények pszichológiai megnyilvánulásait, amelyekhez minden filozófiai és pszichológiai elmélet, valamint lelki életünk minden egyéni megnyilvánulása tartozik, az Énpszichológia és a Te-pszichológia cím alatt lehet kezelni.

A belsővel és a külsővel foglalkozó probléma ismét visszavezet minket a pszichológia anyagához. Ezt leginkább az analitikus pszichológia [a pszichoanalízis – a ford. megj.] két alapfogalmában, a szorongás és a büntudat problémájában tárgyalhatjuk. A szorongás eredetileg valami külső dologra, egy tárgyra vagy helyzetre vonatkozik; míg a büntudat úgymond belső szorongás, önmagunktól való félelem. A szorongás tehát biológiai fogalom, a büntudat etikai fogalom. A belső és a külső nagy problémáját tehát tudományos értelemben úgy is megfogalmazhatnánk, mint a biológia kontra etika problémáját (vagy fordítva), másszóval mint a biológiai és tisztán emberi Énünk közötti nagy konfliktust.

A pszichikai terápia minden fajtája csak annyiban működik, amennyiben ez az etikai konfliktus részben vagy átmenetileg rendeződik. Ezt vagy a belső vagy a külső megerősítésével vagy gyengítésével érjük el, más szóval vagy a belső konfliktus külsővé tétele általi tehermentesítéssel, vagy a belső világ felépítésével, azaz az Ego erejének fokozásával. A tehermentesítésre vagy az újjáépítésre tett kísérletekhez a neurotikusok egyéni analízise éppúgy hozzátartozik, mint a pszichoanalitikus mozgalom egésze, de ugyanígy a vallás, a művészetek vagy a háború is. Így a művészet a katarzis során tehermentesít (vegyük példaként a tragédiát), a vallás a kultusz, az analízis a vezér létrehozásával. Másfelől mindezen megnyilvánulásoknak megvan a maguk konstruktív hatása, nevezetesen a művészetnek a személyiség kifejeződésében, a vallásnak az etika megjelenítésében, az analízisnek az önismeret és az önfelelősség kifejlesztésében.

Az emberiség egész fejlődésében, amint arra már a *Der Künstlerben* (1907), majd később a *Születés traumájában* (1924) rámutattam, megfigyelhető az internalizáció növekvő tendenciája, amelyet átmenetileg megszakítanak az externalizáció reakciói. Ezek természetesen mindig társadalmi jellegűek. A háborúban és a forradalomban, a vallási szektákban destruktívabb, a technikai találmányok formájában pedig konstruktívabb formát öltenek. Mindenesetre az externalizációnak ezek a megnyilvánulásai mindig tömegmozgalmak, míg a belülré vetítés tendenciája individualista jellegű, az egyes egyénekből indul ki, és a személyek individualizációját célozza. A pszichológia ezzel a nézettel szemben sajátos álláspontot képvisel. Tisztán individualista, az én, az egyéniség megismerésére törekszik, de anyagában felhasználja a külsőre, a valóságra, a Te-re vonatkozó összes adatot és tényt is. Így lényegében a *viszonyok tudománya*, amely könnyen sodródhat veszélyes irányba, amennyiben az egyik vagy a másik tényezőt önmagában túlértékeli, ahelyett, hogy a kettő közötti viszonyokkal foglalkozna.

A pszichoanalízisben nagymértékben ez volt a helyzet. A pszichoanalízis a tudattalan pszichológiájaként indult, amely azonban nem közvetlenül, intuitív módon, a saját énből következtetett, hanem mintegy a másikon át vezető kerülő úton. Ez a

másik egy páciens volt, vagyis egy olyan egyén, akinél a probléma egyik oldala erősen előtérbe lépett – attól most tekintsünk el, hogy biológiai (szexuális) vagy etikai (bűntudat) problémát látunk-e benne. A pszichoanalízis erőssége ebben a kiindulópontban rejlett, de fejlődése során ez egyre inkább gyengéssé vált, és egyre nagyobb egyoldalúsághoz vezetett. Általános megállapításaink szempontjából talán nem véletlen, hogy a pszichoanalízis befelé irányuló, internalizáló tendenciájával, az egyén megismerésének előrehaladásával párhuzamosan mégis egy külső mozgalom, ha úgy tetszik, egy tömegmozgalom jellegét öltötte magára. Ez a külső irányzat ellensúlyt jelentett a túlságosan messzire menő introvertáltság fenyegető veszélyével szemben. Ehhez még hozzátehetjük, hogy egy befelé forduló irányzat megteremtőjének, amely az individualizáció fokozására irányul, legyen az vallási, művészi vagy tudományos jellegű, igazolásához mégis szüksége van a csoportba, a tömegbe való belépésre.

Itt találkozunk a bűntudat problémájával az alkotó egyénben, és ezt már egészen korai életszakaszban, egyfajta primitív szerves-állapotban megtaláljuk. Ebben a szakaszban (ahogyan azt már említettem a *Der Künstlerben*) az egyén fejlődési tendenciája, a külvilágtól való függetlenségre való törekvése végül – a növekedés kárára – egyfajta megosztottsághoz vezet. Ez a megosztottság egyenlő az elszigetelődéssel, a katasztrófával, a halállal. Freud tehát feltárta *túl az örömmel a bűntudat-érzést*, vagyis megértette, hogy az emberben nem mindig a biológiai impulzusok adják a hajtóerőt, hanem a fejlődés egy meghatározott pontjától kezdve a gátlás, a szorongás és a bűntudat. Ha tovább elemezzük, *túl a bűntudat-érzésen*, amely leküzdhetetlennek tűnik, felfedezzük az egyéniség problémáját. Az éntől (*Ego*) megkülönböztetve, amely tisztán pszichológiai fogalom, személyiségünk biológiai részét szelf-nek (*Self*) nevezném, míg személyiségünk harmadik összetevője, a karakter már etikai fogalom. A személyiség fejlődése tehát az énnel együtt messze a biológiai részbe nyúlik, ugyanakkor azok a problémák és konfliktusok, amelyekkel először meg kell küzdenünk, ott kezdődnek, ahol ez a biológiai Én ütközik az etikussal, a karakterrel, és ez a helyzet abban a szférában, amelyet pszichológiailag Egónak jelöltünk meg.

Biológiai szinten a normálistól való minden eltérés, amely változásként jelentkezik, mindenekelőtt veszélyt jelent: a kihálás vagy halál fenyegetését, és csak ezután lehetséges, hogy az egyes egyedekben fejlődésként érvényesülhessen. *Pszichológiai szinten* ez a jelenség a veszélytől, a kudarcától, a haláltól való *szorongásként* jelentkezik, lényegében a másik ego szorongásaként, amely akadályozza a saját szelf kibontakozását. A harmadik, *etikai szinten* ugyanezt az állapotot a bűntudat problémájaként, vagyis a saját énünkkel kapcsolatos aggodalomként látjuk megjelenni, amelynek szabad kibontakozása úgy tűnik, hogy veszélyt, romlást vagy halált hoz a másik számára.

De ezen a pszichikai szinten válik nyilvánvalóvá az érzelmi élet jelentősége. A halál biológiai szinten az elkülönülés prototípusa. A szorongás is elválaszt, elszigeteli az egyént a másiktól. De itt már megmutatkozik egy egyesítő hatás, nevezetesen a *csoportképzésre* való hajlam, a kölcsönös és átmeneti védelem a veszély ellen. De a bűntudat-érzés egyesíti az egyik ént a másikkal, mint ahogyan az érzelmek általában, tehát úgy vélem, lényegében ez az, ami az egyes embert a másikkal egyesíti. A

szocializáció során ez az egyesülés mindenki kölcsönösen garantált védelmével történik mindenkivel szemben, a szerelemben pedig a másikkal való örömteli azonosulásként. Minél inkább individualizáljuk magunkat, azaz minél inkább eltávolítjuk és elszigeteljük magunkat másoktól, annál erősebb a büntudat-érzés, amely ebből az individualizációból ered, és amely viszont ismét érzelmileg egyesít bennünket a többiekkel. Ez etikai szocializációnk pszichológiai alapja. De az egyre növekvő individualizációs tendencia miatt ez a társas kötelék nem elegendő. Az egyénnek szüksége van egy erősebb, egyénibb személyiségkapcsolatra, amely viszont erősíti a büntudatot, és így érzelmileg összeköti az egyént egy másik egyénnel. Ezen a pszichikai szinten ez az egyesítő elem a *szerelem*, amely végül beteljesedésében biológiailag ismét egyesíti az egyént a másikkal és így az emberi fajjal. De míg a szexualitás biológiai értelemben lényegében a növekedést és a szaporodást jelenti, ha úgy tetszik, az egyén fennmaradását a fajban a szaporodás révén, addig a szerelem funkciója, hogy érzelmileg egyesíti az egyént mint olyat, a személyiséget a másik egyénnel. Ily módon megszűnik az egyéni elszigeteltség érzése, ami szorongáshoz, büntudathoz és konfliktushoz vezet. Egyszóval a szexualitás biológiai én-kiterjesztés, a szerelem érzelmi vagy pszichikai énkiterjesztés. Ezáltal megértjük, hogy szerelmi életünkben a biológiai mellett az etikai is ugyanolyan fontossággal bír. De ugyanígy, csak ezáltal érthetjük meg mindazokat a zavarokat, problémákat és konfliktusokat is, amelyek ebből fakadnak, és amelyek enyhítésével és megoldásával a pszichoanalízis mint terápia foglalkozik.

Hiszen végső analizésében még a neurózis is erkölcsi problémaként jelent meg. A főként szorongás által elkülönült és embertársaihoz csak a büntudat által kötött egyénnek ismét egyesülnie kell az emberiséggel és a világgal, biológiailag és társadalmilag egyaránt, a pozitív szeretet-érzelem által. Ezt tartom a pszichoterápia igazi feladatának. Hosszú út vezet az idegrendszeri zavarok orvosi terápiájától, amelyet Freud eleinte egyfajta szexuális diétával akart gyógyítani, a neurózis büntudatproblémaként való felfogásáig. Ez az alapvető különbség két ellentétes világnézet, a *materialista* és a *filozófiai*, konkrétan a *biológiai* és az *etikai* között. A pszichoanalízis mindkét irányban messze előretört, de nem látta a problémát teljes horderejében és jelentőségében, és még kevésbé sikerült azt megoldania. De hálásak vagyunk neki, amiért újra felvetette ezt az ősi problémát, új utakat nyitott megértése és talán jobb megoldása felé.

Székely Zsófia fordítása

Kőváry Zoltán: *Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába. Történet, elmélet és alkalmazás*

Budapest: ELTE Eötvös Kiadó, 2022. 857 oldal.

A szerző az ELTE PPK habilitált egyetemi docense, akit ismerhetünk pszichobiográfiai témájú könyvek, alkotáslélektani tanulmányok szerzőjeként, valamint az *Egzisztenciális pszichológia egykor és ma* (2019) című szöveggyűjtemény szerkesztőjeként. Nemzetközi szinten is páratlan vállalkozást vitt végbe jelen könyve megírásával, ugyanis hasonló összefoglaló mű, amely ennyire átfogóan tárgyalná az egzisztenciális pszichológia eddigi irodalmának áttekintését, még nem született. A könyv mind az egzisztencialista filozófia, mind az egzisztencializmus által érintett szépirok, mind az egzisztenciális szemléletű pszichológia és pszichoterápia enciklopédikus szintű összefoglalását megvalósítja. Azt hinné az olvasó, hogy egy ilyen feladatot nem lehet olvasmányosan megvalósítani, de a könyv rácáfol erre. A nehezebb filozófiai fejtegetéseket jól ellensúlyozzák a szépirodalmi példák, melyek szemléltetik és gyakorlat-közelivé teszik az elvontabb filozófiai nézeteket. Épp ezért nem kell sem filozófusnak, sem pszichológusnak lennie az olvasónak ahhoz, hogy megértse az egyes filozófiai és pszichológiai iskolák nézeteit. Ezért ajánlható nemcsak szakemberek számára, hanem bármely művelt és érdeklődő olvasónak is.

A pszichoterapeuta ugyan nem ad világnézeti tanácsokat, de nap mint nap találkozik a lét és a nemlét kérdéseivel, így magának is ki kell alakítania egy világnézetet, melyből a saját értékrendje származik. És akár tetszik nekünk pszichoterapeutáknak, akár nem, attitűdünkkel minden percben értékeket közvetítünk a klienseink felé. Azaz mi is állandó választás elé vagyunk állítva abban a tekintetben, hogy miben is erősítjük meg klienseinket, figyelembe véve egyedi teherbíró képességüket. Például egy krízis-szituációban egy nagyobb közösség érdeke az elsődleges, a családé vagy az egyéné? Az érdekek pedig mindig értékek mentén ragadhatók meg. Ahhoz, hogy a kliensünk jól tudjon egy nehéz helyzetében dönteni, nekünk tisztában kell lennünk mindezen választási lehetőségek alternatíváival, súlyával és következményeivel. A döntés/választás kérdésköre minden egzisztenciális pszichoterápia központi témája. De ide tartoznak az autenticitás versus közösségi lét, szabadság és felelősség, értelemkeresés, etikus, illetve méltósággal viselt lét, példamutatás, transzcendencia, nyitottság, tapasztalat-átadás, kiteljesedett élet és a halál problémái is, melyek újra és újra választások elé állítanak bennünket.

Biztosan sokakban felmerül a kérdés, hogy Irvin D. Yalom *Egzisztenciális pszichoterápia* című könyve után lehet-e még újat mondani erről a témáról. A válaszom egyértelmű: igen, mivel e könyv sokkal átfogóbban, részletesebben mutatja be az egzisztenciális pszichológia kialakulását, történeti beágyazottságát, kapcsolatait a pszichoanalízissel és más neoanalitikus és humanisztikus szerzők nézeteivel, valamint az antropológiai pszichiátriával. Kitér arra is, hogy mi hozta létre jelen korunkban a mozgalom reneszánszát. Míg Yalom csak az egzisztenciális-humanisztikus/egzisztenciális-integratív ágát (Rollo May, Clark Moustakas, James Bugental, Kirk Schneider) részletezi könyvében az egzisztenciális pszichológiának, pszichoterápiának, addig Kóváry Zoltán részletesen kitér a daseinanalízisre (Ludwig Binswanger, Medard Boss, Martin Heidegger, Gion Condrau), a logoterápiára és egzisztenciaanalízisre (Viktor Frankl, Alfred Längle) az egzisztenciális-fenomenológiai megközelítésre (Ronald D. Laing, Emmy van Deurzen) és Szondi Lipót sorsanalízisére is. De nemcsak az irányzatok részleteibe bocsátkozik bele, hanem igyekszik a kapcsolódási pontokat is láttatni az olvasóval, és a kortárs pszichoanalízissel is összefüggésbe hozni, elsősorban Robert D. Stolorow és George E. Atwood integrációra törekvő tanulmányai alapján. A legtöbbet idézett analitikusok közt ott van Sigmund Freud mellett Otto Rank, Carl Gustav Jung, Ferenczi Sándor és Heinz Kohut is. A szépírók közül külön fejezeteket szán Dosztojevszkij, Lev Tolsztoj, Kafka, Ibsen és Rilke műveinek, de ide kell sorolnunk Camus, Sartre és Simone de Beauvoir irodalmi műveit is filozófiai tanulmányaik mellett. Utóbbiak filozófiai munkásságának részletezése mellett szerepel az egzisztencializmus elindító hozzájárulásának elemzése: Nietzsche és Kierkegaard, valamint a megalapozók közül Heidegger és Jaspers. Természetesen ide kell sorolnunk Edmund Husserl fenomenológiai vizsgálódásait, Schleiermacher és Dilthey hermeneutikáját, melyek módszertanilag és ismeretelméletileg alapozták meg az egzisztenciális pszichológiát. A vallásos egzisztencialisták közül Gabriel Marcel, Martin Buber és Paul Tillich munkásságát emeli ki a szerző, de ott sorakoznak a 19-20. századi életfilozófiák megteremtői, mint Schopenhauer, Bergson és Scheler is. Emellett külön fejezetet szentel a szerző az orosz és spanyol egzisztencialistáknak: Sesztov, Bergyajev, Unamuno és Ortega y Gasset személyében. A könyv az irodalmi referenciákon (967) kívül ismert filmekre és dalokra is hivatkozik, ezekkel együtt a hivatkozások száma meghaladja az ezret.

Az egzisztenciális pszichológia/pszichoterápia 1940 és 1970 közt élte fénykorát, ebben nyilvánvaló szerepet játszott a 2. világháború sokkhatása. Ezt követően, ahogy arra a szerző is rámutat, a fogyasztói társadalom jóléti kecsegtetése háttérbe szorította az egzisztenciális kérdéseket egészen az újabb krízisek bekövetkeztéig. Ezalatt az emberek a gyors, instant megoldások felé közeledtek, a mihamarabbi tünetredukció elérését és az „önoptimalizációt” tűzték ki célul, mélyebb változás, változtatás igénye nélkül. Aztán a 21. század kezdetétől a visszatérő gazdasági válságok, a migrációs hullám, az ökokatasztrófa fenyegetése, a világjárványok, a terrorizmus, a túlnépesedés és a háborúk újabb globális válságokat idéztek elő, melyek megkérdőjeleztek egy sor addigi értéket, köztük a családot, a tartós párkapcsolatot, illetve a gyerekvállalás értékét is. Sajnos éppen ezek a válságtényezők hozták meg az egzisztenciális pszichológiai nézőpont reneszánszát is, hiszen együtt kell élnünk a hagyományos értékrendek felbomlásával; az értelmetlenségtől, a végességtől, a szabadságtól és az

elszigeteltségtől való szorongással. Az erre való válasz semmiképp nem lehet egy populista, pszichotechnikai túlsúlyú terápiás megközelítés. Azaz az egzisztenciális pszichológia egyfajta társadalomkritikát is megfogalmaz, mivel a mainstream követése nem ad választási lehetőséget sem a terapeutának, sem a páciensének. Hogy mire is gondolok, azt jól példázzák Rollo Maynek a szerző által is idézett mondatai:

„A pszichológiában és a pszichiátriában az egzisztencia terminus egy *attitűdöt* jelöl, az emberi lény egyfajta megközelítését, nem pedig egy speciális iskolát vagy csoportot. Kétséges, hogy van-e értelme »egzisztenciális pszichológiáról vagy pszichoterápiáról« beszélni, szembeállítva azt más iskolákkal; ez ugyanis nem egy terápiás rendszer, hanem egy terápia iránti attitűd. Nem újfajta technikák készlete, hanem az, ami minden technika alapja kellene hogy legyen: hogy az emberi lény és tapasztalati struktúrája megértésével törődni kell. Ezért mondhatom, hogy minden pszichoterapeuta egzisztencialista, amennyiben jó a terapeuta, vagyis amennyiben képes a páciensét annak valóságában megragadni...”

Ehhez a terapeutának bele kell helyezkednie a kliens élményvilágába, tapasztalati mezőjébe, annak érdekében, hogy kettejük megértési horizontja összeolvadhasson (Gadamer). A szerző kitér az egzisztenciális pszichológia alkalmazására a tanácsadásban, valamint a csoport-, család- és párterápiákban is.

A fentiek alapján nagyon aktuálisnak érzem a könyv megjelenését, mely kiváló elméleti alapot képez mind a pszichológushallgatók, mind a pszichiáterek képzéséhez, valamint a pszichoterapeuták, tanácsadók továbbképzéséhez is. Aktualitását aláhúzza, hogy a módszer terjedőben van, gyökeret vert Skandináviában, Dél-Európában, Latin-Amerikában és a Távols-Keleten is. Nemrég alakult meg az Egyesült Államokban a Daseinanalitikai Egyesület, valamint Magyarországon is intézményesült formában működik a Magyar Daseinanalitikai Egyesület és a Logoterápia Alapítvány, a szerző mindkettőnek tagja. Az ELTE-n, a Szegedi Tudományegyetem Pszichológiai Intézetében és a Fészek Pszichoterapeuta Képzésben egyaránt tananyagként szerepel az egzisztenciális pszichoterápia. Bízunk benne, hogy ez a nagy múltra tekintő irányzat befogadó talajra lel hazánkban is. Ehhez fontos hozzájárulás volt Kóváry Zoltán nagy formátumú vállalkozása a könyv megírásával. Köszönettel tartozunk érte.

Krékits József

English Summaries

Otto Rank – Within and Beyond Psychoanalysis

ESSAYS

PETER L. RUDNYTSKY: Rereading Rank

In proposing to reread Rank's work from the standpoint of contemporary psychoanalysis, the paper concentrates, on the brief interlude from 1924 to 1927 when Rank became the first object relations psychoanalyst. During this transitional period after the schism precipitated by *The Trauma of Birth*, Rank had freed himself of personal loyalty to Freud but still conceived of his theoretical project as a revision rather than a renunciation of psychoanalysis. With this attitude, Rank achieved a delicate balance that he soon lost, and his example exerted no lasting influence; but it serves as a beacon for subsequent relational analysts.

Keywords: Otto Rank, Freud, Ferenczi, object relation theory, trauma of birth

ZOLTÁN KÖVÁRY: Standing on the Shoulder of Giants: The Significance of Otto Rank in the Development of Dynamic Psychology

Otto Rank became one of Sigmund Freud's closest colleagues at a very young age and the first non-medical ("lay") psychoanalyst. His human scientific training made him the best psychoanalytic interpreter of mythology and literature, and the editor-in-chief of the journal *Imago*. After the First World War, he himself began psychotherapeutic work, and together with his friend Sándor Ferenczi, created the first form of relational psychoanalysis. His book *The Trauma of Birth*, led him to confront Freud which forced him to leave the psychoanalytic movement. He then lived and worked in Paris and New York, laying the foundations for humanistic and existential-humanistic psychology, directly and indirectly influencing such prominent American psychologists as Carl Rogers, Erich Fromm, Rollo May and Irvin Yalom. The paper seeks to present Rank's career, his work and its wide-ranging impact to the present day.

Keywords: psychoanalysis, trauma of birth, existential psychology, humanistic psychology, creativity, psychotherapy

ANTAL BÓKAY: Otto Rank's Failed War: Lessons from the Psychoanalytic Debate of 1924

It is a systematic feature of the history of psychoanalysis that new theoretical and therapeutic concepts are born out of severe and sometimes murderous controversies. Psychoanalytic insight is always based on self-creation and self-knowledge, the development of the theory is an object of one's own experience, and the alteration of the theory challenges this personal self-construction, which is mainly unconscious even for the analyst in question. But the famous in-fighting (Breuer-Freud, Freud-Jung, Freud-Adler/Stekel, etc.) have continually developed new directions, not only for the departing members of the psychoanalytic community but also for the representatives of the mainstream who remained.

In 1924, a long debate broke out over two books: Otto Rank's *The Trauma of Birth* and Sándor Ferenczi – Otto Rank's *The Developmental Aims of Psychoanalysis*, at the end of which Otto Rank left the psychoanalytic community and Freud's friendship. The debate, documented in letters and the so-called *Rundbriefe*, occurred within the secret committee, with Karl Abraham and Ernest Jones on one pole and Otto Rank and Sándor Ferenczi on the other. Freud found it challenging to come to a definite opinion. Still, his views on *The Trauma of Birth* and the therapeutic principles derived from it by Rank became increasingly critical. In his book, Otto Rank focuses on the mother and the preoedipal period and questions the father's primary role, castration, and the Oedipus complex in general. Instead, he makes an actual event, the birth, i.e., the birth trauma, the explanatory principle. In this spirit, he practiced a new, active therapy based on the memory of the birth, an abbreviated therapy that anticipates the time of closure. This concept was unacceptable to Freud. Ferenczi believed in Rank's concept for a while, but in the course of the debate, he saw its flaws. As a rebel and heretic, Otto Rank left the psychoanalytic movement at the end of 1924.

Keywords: Otto Rank, Sándor Ferenczi, Sigmund Freud, trauma of birth, active therapy, castration anxiety, Oedipus complex

ROBERT KRAMER: Discovering the Existential Unconscious: Rollo May Encounters Otto Rank

Rollo May always acknowledged that encountering Otto Rank in the mid-1930s altered the trajectory of his life. Until now, however, few scholars have understood how significant Rank was for Rollo May. In this article, drawing on Robert Abzug's new biography of May, Kramer tells the full story.

Keywords: Rollo May, Otto Rank, existential unconscious

MARCELO D. GOMES: Projective Identification, Empathy, and the Analytic Work

In 1957, Klein argued that envy is the princeps agent of the death drive. When envy is overwhelming, it intensifies paranoid-schizoid anxieties, and projective identification will appear as a central defense mechanism. As a result, significant confusion between the Self and the object will occur. The result will be a notable weakening of the Ego and severe impairment of object relations. In post-Kleinian psychoanalysis, the second generation of theorists will propose a different perspective on the mechanism of projective identification (Ogden, 2014) – not as a defense mechanism to schizoid-paranoid anxieties, as we see in Klein’s work, but as a primary mental activity to communicate emotions (Klein, 1957). These ideas would create significant intersections addressing other components of the analytical work as the field theory and projective identification as primitive form of communication (Baranger, 1961; Bion, 1962). In this perspective, new clinical avenues paved by Klein’s (1957) thought would amplify and expand the understanding and praxis of psychoanalysis in the context of postmodernity.

Keywords: projective identification, intersubjectivity, object relations, representation, psychoanalysis

LAJOS HORVÁTH: Retroactive Trauma and Re-enactment in the Light of the Phenomenology of Retroactivity

The paper examines two rival psychoanalytic models of the retrospective constitution of the traumatic past and compares them with the phenomenology of retroactive awakening. In the first part, I briefly summarize the phenomenological idea of the retroactive constitution of the past. The second part explores the problem of retroactive trauma (*Nachträglichkeit*) based on Freud’s early ideas and the case study of *The Wolf Man*. In the third part, I will explore Jung’s concept of retroactive fantasy (*Zurückphantasieren*) that is also illustrated by the debate around the case study of *The Wolf Man*. The aim of the paper is to examine what kind of mechanisms and metaphors were employed by Husserl, Freud, and Jung to describe the peculiar case where a memory or fantasy seems to have a greater affective impact on the self than the underlying perception. Finally, the paper attempts to integrate the conflicting views on retroactive trauma into a general phenomenological framework.

Keywords: phenomenology, psychoanalysis, retroactivity, retroactive trauma, affectivity

CSABA PLÉH: Action gratuite as a challenge for the psychologist

Since the early 20th century, art has been haunted by the belief that we have unmotivated actions. From Gide’s Lafcadio to Camus’s Meursault, we can list the notable examples. For the psychologist interpreting art, the challenge is twofold. What do the actions presented as unmotivated tell us about the general organisation of the narrative? To what extent can the classical narrative be seen as the unfolding of a transparent schema of action (who, what, why)? On the other hand – and this is where the psychoanalyst comes into play – the author may want to make feel that the hero does not know his/her own motives, and thus to make the reader a naive hermeneutic

looking for the hidden desires, the motive.

Keywords: action gratuite, literature, narrative, motives, Gide, Camus

ARCHIVES

OTTO RANK: The “Play” in “Hamlet”: A Contribution to the Analysis and Dynamic Understanding of Poetry

According to Freud, Hamlet’s inability to avenge his uncle’s murder of his father is rooted in his “Oedipal attitude”. This prevents him from killing the man who, fulfilling his own unconscious desires, has driven his father out of the way and taken his place beside his mother. In essence, the whole play consists of nothing more than a masterly delay of action on the part of the hero, which is only revealed at the end of the play, in the great general death. I would now like to show the significance of the much-discussed “theatre in the theatre” scene in this complex system of inhibitions and delays, and how, from this point of view, this scene has earned the title of the explicit climax and turning point of dramatic and spiritual development.

Keywords: Hamlet, Oedipus-complex, theatre

OTTO RANK: Beyond Psychoanalysis

Freud has dethroned the medical materialism with regard to the so-called neuroses, but what we really want to thank him for is, that he failed in the attempt to set up in its place the purely biological and so involuntarily has brought the real psychical into its own again. Finally, the psychoanalytic theory itself has led to the acknowledgment of the fact that along with the biological principle there is operative in mankind an equally strong *ethical principle*. The unconscious, incidentally a purely spiritualistic concept, cannot be entirely reduced to the impulse life. It is even shown that in many human beings the inhibitions manifesting themselves as anxiety and guilt are stronger than the impulses, that these inhibitions themselves, so to say, operate “as a driving force” although in a different way from the biological impulses. In a word we see that the psychical has become a force at least equal to the biological and that all human conflicts are to be explained just from this fact.

Keywords: biological impulses, ethical principle, anxiety, ego, self, other

REVIEW

JÓZSEF KRÉKITS reviews the recent book of Zoltán Kövály: *Bevezetés az egzisztenciális pszichológiába. Történet, elmélet és alkalmazás* (An introduction to existential psychology. History, theory and application), published in 2022.

E számunk szerzői

Bókay Antal egyetemi tanár, Pécsi Tudományegyetem Modern Irodalomtörténeti és Irodalomelméleti Tanszék és Elméleti Pszichoanalízis Doktori Program. E-mail: antal.bokay@gmail.com

Gomes, Marcelo D. kiképző analitikus, Director, Psychoanalytic Training Program, Blanton-Peale Institute, New York; doktorjelölt, Psychotherapy Science, Sigmund Freud Egyetem, Bécs. E-mail: drmarcelo@marcelogomespsy.com

Horváth Lajos adjunktus, Debreceni Egyetem BTK Filozófiai Intézet. E-mail: horvath.lajos@arts.unideb.hu

Kóváry Zoltán klinikai szakpszichológus, egyetemi docens, ELTE Pszichológiai Intézet Klinikai Pszichológia és Addiktológia Tanszék. E-mail: kovary.zoltan@gmail.com

Kramer, Robert Director of Leadership Development, Existential-Humanistic Institute of Europe. E-mail: robertkramer@gwu.edu

Krékits József pszichiáter, pszichoterapeuta, a Magyar Daseinanalitikai Egyesület elnöke. E-mail: krekitsj@gmail.com

Pléh Csaba vendégprofesszor, Közép-európai Egyetem, Kognitív Tudományi Tanszék. E-mail: Vispleh@ceu.edu

Rank, Otto (1884–1939) osztrák pszichoanalitikus

Rudnytsky, Peter L. pszichoanalitikus, irodalomtudós; egyetemi tanár, Department of English, University of Florida. E-mail: plr@ufl.edu